

فهرست مطالب

۱..... ۱۳۹۵/۱۱/۱	إِنَّ عَذَابَ رَبِّهِمْ غَيْرُ مَا مُنُونِ	۲۸ (۷۰) آیه	سوره معارج (۲۹۹)
۳..... ۱۳۹۵/۱۱/۲	وَالَّذِينَ هُمْ لِأَقْرَبِهِمْ حَافِظُونَ	۲۹ (۷۰) آیه	سوره معارج (۳۰۰)
۸..... ۱۳۹۵/۱۱/۳	إِلَّا عَلَىٰ أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ	۳۰ (۷۰) آیه	سوره معارج (۳۰۱)
۱۱..... ۱۳۹۵/۱۱/۴	فَمَنْ ابْتَغَىٰ وَرَاءَ ذَلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْعَادُونَ	۳۱ (۷۰) آیه	سوره معارج (۳۰۲)
۱۶..... ۱۳۹۵/۱۱/۵	وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ	۳۲ (۷۰) آیه	سوره معارج (۳۰۳)
۲۱..... ۱۳۹۵/۱۱/۶	وَالَّذِينَ هُمْ بِشَهَادَاتِهِمْ قَائِمُونَ	۳۳ (۷۰) آیه	سوره معارج (۳۰۴)
۲۶..... ۱۳۹۵/۱۱/۷	وَالَّذِينَ هُمْ عَلَىٰ صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ	۳۴ (۷۰) آیه	سوره معارج (۳۰۵)
۳۱..... ۱۳۹۵/۱۱/۸	أُولَٰئِكَ فِي جَنَّاتٍ مُّكْرَمُونَ	۳۵ (۷۰) آیه	سوره معارج (۳۰۶)
۳۴.....	جمع‌بندی آیات ۱۹ تا ۳۵ سوره معارج:		
۳۷..... ۱۳۹۵/۱۱/۹	يَوْمَ تَرَوْنها تَدْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّا أَرْضَعَتْ وَ تَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا وَ تَرَى النَّاسَ سُكَارَىٰ وَ مَا هُمْ بِسُكَارَىٰ وَ لَكِنَّ عَذَابَ اللَّهِ شَدِيدٌ	۲ (۲۲) آیه	سوره حج (۳۰۷)
۴۳..... ۱۳۹۵/۱۱/۱۰	وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَ يَتَّبِعُ كُلَّ شَيْطَانٍ مَّرِيدٍ	۳ (۲۲) آیه	سوره حج (۳۰۸)
۴۸..... ۱۳۹۵/۱۱/۱۱	كُتِبَ عَلَيْهِ أَنَّهُ مَنْ تَوَلَّاهُ فَإِنَّهُ يُضِلُّهُ وَ يَهْدِيهِ إِلَىٰ عَذَابِ السَّعِيرِ	۴ (۲۲) آیه	سوره حج (۳۰۹)
۵۲..... ۱۳۹۵/۱۱/۱۲	يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِن كُنتُمْ فِي رَيْبٍ مِنَ الْبَعْثِ فَإِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ مِنْ مُضْغَةٍ مُّخَلَّقَةٍ وَ غَيْرِ مُّخَلَّقَةٍ لِّنُبَيِّنَ لَكُمْ وَ نُقَرِّ فِي الْأَرْحَامِ مَا نَشَاءُ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ طِفْلاً ثُمَّ لِنَبْلُغَنَّ أَشْدَّكُمْ وَ مِنْكُمْ مَنْ يَتَوَقَّىٰ وَ مِنْكُمْ مَنْ يُرَدِّ إِلَىٰ أَزْدَلِ الْعُمُرِ لِكَيْلَا يَعْلَمَ مِنْ بَعْدِ عِلْمٍ شَيْئاً وَ تَرَى الْأَرْضَ هَامِدَةً فَإِذَا أَنزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَ رَبَّتْ وَ أَنتَبَتْ مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ	۵ (۲۲) آیه	سوره حج (۳۱۰)
۶۰..... ۱۳۹۵/۱۱/۱۳	ذَٰلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَ أَنَّهُ يُحْيِي الْمَوْتَىٰ وَ أَنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ	۶ (۲۲) آیه	سوره حج (۳۱۱)
۶۴..... ۱۳۹۵/۱۱/۱۴	وَ أَنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ لَا رَيْبَ فِيهَا وَ أَنَّ اللَّهَ يُبْعَثُ مَنْ فِي الْقُبُورِ	۷ (۲۲) آیه	سوره حج (۳۱۲)
۶۸..... ۱۳۹۵/۱۱/۱۵	وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَ لَا هُدًى وَ لَا كِتَابٍ مُّنبِيرٍ	۸ (۲۲) آیه	سوره حج (۳۱۳)
۷۴..... ۱۳۹۵/۱۱/۱۶	ثَانِي عَطْفِهِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ لَهُ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَ نُذِيقُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَذَابَ الْحَرِيقِ	۹ (۲۲) آیه	سوره حج (۳۱۴)
۸۲..... ۱۳۹۵/۱۱/۱۷	ذَٰلِكَ بِمَا قَدَّمْتَ يَدَاكَ وَ أَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيدِ	۱۰ (۲۲) آیه	سوره حج (۳۱۵)
۹۰..... ۱۳۹۵/۱۱/۱۸	وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْْبُدُ اللَّهَ عَلَىٰ حَرْفٍ فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَأَنَّ بِهِ وَ إِنْ أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ انْقَلَبَ عَلَىٰ وَجْهِهِ خَسِرَ الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةَ ذَٰلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ	۱۱ (۲۲) آیه	سوره حج (۳۱۶)
۹۷..... ۱۳۹۵/۱۱/۱۹	يَدْعُوا مَنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَضُرُّهُ وَ مَا لَا يَنْفَعُهُ ذَٰلِكَ هُوَ الضَّلَالُ الْبُعِيدُ	۱۲ (۲۲) آیه	سوره حج (۳۱۷)
۱۰۳..... ۱۳۹۵/۱۱/۲۰	يَدْعُوا لِمَنْ ضَرُّهُ أَقْرَبُ مِنْ نَفْعِهِ لَبِئْسَ الْمَوْتَىٰ وَ لَبِئْسَ الْعَشِيرُ	۱۳ (۲۲) آیه	سوره حج (۳۱۸)
۱۱۰.....	إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرَىٰ مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ إِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ	۱۴ (۲۲) آیه	سوره حج (۳۱۹)

- ٣٢٠) سورة حج (٢٢) آيه ١٥ مَنْ كَانَ يَظُنُّ أَنْ لَنْ يَنْصُرَهُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ فَلْيَمْدُدْ بِسَبَبٍ إِلَى السَّمَاءِ ثُمَّ لْيَقْطَعْ فَلْيَنْظُرْ هَلْ يُذْهِبَنَّ كَيْدَهُ مَا يَغِيظُ ١٣٩٥/١١/٢٢ ١١٢
- ٣٢١) سورة حج (٢٢) آيه ١٦ وَكَذَلِكَ أَنْزَلْنَاهُ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَأَنَّ اللَّهَ يَهْدِيَ مَنْ يُرِيدُ ١٣٩٥/١١/٢٣ ١١٨
- ٣٢٢) سورة حج (٢٢) آيه ١٧ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئِينَ وَالنَّصَارَى وَالْمَجُوسَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا إِنَّ اللَّهَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ١٣٩٥/١١/٢٤ ١٢١
- ٣٢٣) سورة حج (٢٢) آيه ١٨ أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَسْجُدُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ وَالْجِبَالُ وَالشَّجَرُ وَالدُّوَابُّ وَكَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ وَكَثِيرٌ حَقَّ عَلَيْهِ الْعَذَابُ وَمَنْ يُهِنِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُكْرِمٍ إِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ ١٣٩٥/١١/٢٥ ١٢٥
- ٣٢٤) سورة حج (٢٢) آيه ١٩ هَذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ فَالَّذِينَ كَفَرُوا قُطِعَتْ لَهُمْ ثِيَابٌ مِنْ نَارٍ يُصَبُّ مِنْ فَوْقِ رُؤُسِهِمُ الْحَمِيمُ ... ١٣١
- ٣٢٥) سورة حج (٢٢) آيه ٢٠ يُصْهَرُ بِهِ مَا فِي بُطُونِهِمْ وَالْجُلُودُ ١٣٩٥/١١/٢٧ ١٣٦
- ٣٢٦) سورة حج (٢٢) آيه ٢١ وَلَهُمْ مَقَامِعٌ مِنْ حَدِيدٍ ١٣٩٥/١١/٢٨ ١٤٠
- ٣٢٧) سورة حج (٢٢) آيه ٢٢ كُلَّمَا أَرَادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا مِنْ غَمٍّ أُعِيدُوا فِيهَا وَذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ ١٣٩٥/١١/٢٩ ١٤٣
- ٣٢٨) سورة حج (٢٢) آيه ٢٣ إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرَى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَلُؤْلُؤًا وَلِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ ١٣٩٥/١١/٣٠ ١٤٨

ترجمه

در حقیقت، عذاب پروردگارشان ایمنی ناپذیر است.

حدیث

(۱) از پیامبر اکرم ص روایت شده است:

مومن بین دو خوف است: خوف از آنچه گذشته و خوف از آنچه در پیش روست؛
و با مردن نفس است که حیات دل حاصل می شود، و با حیات دل است که به استقامت می توان رسید؛
و کسی که خدا را بر اساس خوف و رجا عبادت کند، گمراه نمی شود، و به آرزویش می رسد؛
و چگونه بنده نترسد در حالی که نمی داند که نامه عملش به چه چیزی ختم می شود، و عملی ندارد که استحقاقی پیدا کرده باشد که بدان توسل جوید، و توانایی بر کاری ندارد و راه فراری ندارد؛
و چگونه امیدوار نباشد در حالی که عجز خویش را می داند و در دریای نعمتهای خداوند غوطه ور است آن اندازه که به حساب و شماره درنیاید...

مصباح الشریعہ، ص ۱۸۰-۱۸۱؛ بحار الأنوار، ج ۶۷، ص ۳۹۱

... قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص:

الْمُؤْمِنُ بَيْنَ خَوْفَيْنِ خَوْفٍ مَا مَضَى وَخَوْفٍ مَا بَقِيَ وَبِمَوْتِ النَّفْسِ يَكُونُ حَيَاةُ الْقَلْبِ وَبِحَيَاةِ الْقَلْبِ الْبُلُوغُ إِلَى الْإِسْتِقَامَةِ
وَمَنْ عَبْدَ اللَّهَ تَعَالَى عَلَى مِيزَانِ الْخَوْفِ وَالرَّجَاءِ لَا يَصِلُ إِلَى مَأْمُولِهِ وَكَيْفَ لَا يَخَافُ الْعَبْدُ وَهُوَ غَيْرُ عَالِمٍ بِمَا يُخْتَمُ
صَحِيفَتُهُ وَلَا لَهُ عَمَلٌ يَتَوَسَّلُ بِهِ اسْتِحْقَاقًا وَلَا قُدْرَةٌ لَهُ عَلَى شَيْءٍ وَلَا مَقَرٌّ وَكَيْفَ لَا يَرْجُو وَهُوَ يَعْرِفُ نَفْسَهُ بِالْعَجْزِ وَهُوَ غَرِيقٌ
فِي بَحْرِ آلَاءِ اللَّهِ وَنِعْمَائِهِ مَنْ حَيْثُ لَا تُحْصَى وَلَا تُعَدُّ ...

(۲) در کتاب فقه منسوب به امام رضا ع آمده است:

ما می گوئیم: کسی که بمیرد در حالی که خود را از اینکه [ایمان و عمل صالح را] از دست بدهد ایمن می داند، از دست خواهد داد؛

و کسی که بمیرد در حالی که ترسان است که مبدا [ایمانش را] از دست بدهد، از اینکه «از دست بدهد» ایمن است؛
و توفیق از جانب خداست.

الفقه المنسوب إلى الإمام الرضا عليه السلام، ص ۳۸۲؛ بحار الأنوار، ج ۶۷، ص ۳۹۰

وَنَرَوِي مَنْ مَاتَ آمِنًا مِنْ أَنْ يُسَلَبَ سُلْبٌ وَمَنْ مَاتَ خَائِفًا مِنْ أَنْ يُسَلَبَ أَمِنْ السَّلْبِ وَبِاللَّهِ التَّوْفِيقُ.

(۳) از امام صادق ع روایت شده است: از جمله خطبه هایی که از پیامبر اکرم ص در یادها باقی مانده این است که فرمودند:

ای مردم! بدرستی که برای شما علائمی قرار داده شده، پس با این علامتها راه بیابید؛ و برای شما نهایتی هست، پس به سوی آن نهایتان حرکت کنید؛

بدانید که مومن بین دو خوف است: مهلتی که گذشته، نمی داند که خداوند در مورد آن با او چه می کند؛ و مهلتی که باقی مانده، نمی داند خداوند در آن برای او چه رقم زده است؛

پس بنده مومن، از خویش برای خویش برگیرد، و از دنیایش برای آخرتش، و از جوانی قبل از پیری، و از حیات قبل از مرگ؛ که سوگند به کسی که جان محمد در درست اوست، بعد از دنیا «دنبال رضایت رفتن»ی در کار نخواهد بود، و بعد از آن سرایی نیست مگر بهشت یا آتش.

الکافی، ج ۲، ص ۷۰

مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ النُّعْمَانِ عَنْ حَمْرَةَ بْنِ حُمْرَانَ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ يَقُولُ: إِنَّ مِمَّا حُفِظَ مِنَ خُطْبِ النَّبِيِّ ص أَنَّهُ قَالَ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ لَكُمْ مَعَالِمَ فَاَنْتَهُوا إِلَى مَعَالِمِكُمْ وَإِنَّ لَكُمْ نِهَآيَةً فَاَنْتَهُوا إِلَى نِهَآيَتِكُمْ أَلَا إِنَّ الْمُؤْمِنَ يَعْمَلُ بَيْنَ مَخَافَتَيْنِ بَيْنَ أَجَلٍ قَدْ مَضَى لَا يَدْرِي مَا اللَّهُ صَانِعٌ فِيهِ وَبَيْنَ أَجَلٍ قَدْ بَقِيَ لَا يَدْرِي مَا اللَّهُ قَاضٍ فِيهِ فَلْيَأْخُذِ الْعَبْدُ الْمُؤْمِنُ مِنْ نَفْسِهِ لِنَفْسِهِ وَ مِنْ ذُنْبَاهُ لِأَخِرَتِهِ وَ فِي الشَّيْبَةِ قَبْلَ الْكِبَرِ وَ فِي الْحَيَاةِ قَبْلَ الْمَمَاتِ فَوَ الَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ مَا بَعْدَ الدُّنْيَا مِنْ مُسْتَعْتَبٍ وَ مَا بَعْدَهَا مِنْ دَارٍ إِلَّا الْجَنَّةُ أَوْ النَّارُ.^۱

تدبر

(۱) «إِنَّ عَذَابَ رَبِّهِمْ غَيْرُ مَا تُؤْمِنُونَ»

این آیه ظاهرا به منزله دلیل است برای آیه قبل:

چرا «آنان از عذاب پروردگارشان سخت هراساناند»؛

چون «در حقیقت، عذاب پروردگارشان ایمنی ناپذیر است.»

(۲) «إِنَّ عَذَابَ رَبِّهِمْ غَيْرُ مَا تُؤْمِنُونَ»

عذاب خداوند امری نیست که کسی از آن در امان باشد. چرا؟

الف. این عذاب، باطن عمل خود انسانهاست. انسان نیز چون اختیار دارد، ممکن است هر لحظه کاری انجام دهد که باطنش جهنم باشد. پس هیچکس از عذاب در امان نیست، مگر با ایمان و عمل صالح، خود را در پرتوی رحمت خدا قرار دهد.

ب. با وجود ایمان و عمل صالح هم باز کسی نباید خود را در امان ببیند؛ زیرا مادام که زنده ایم اختیار داریم و امکان انحراف و سقوط، هیچگاه منتفی نیست. (حدیث ۳)

۱. این حدیث هم مضمون نزدیکی بدان دارد:

عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنْ يُونُسَ عَنْ فَضِيلِ بْنِ عُثْمَانَ عَنْ أَبِي عُبَيْدَةَ الْحَدَّاءِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: الْمُؤْمِنُ بَيْنَ مَخَافَتَيْنِ ذَنْبٍ قَدْ مَضَى لَا يَدْرِي مَا صَنَعَ اللَّهُ فِيهِ وَ عَمْرٍ قَدْ بَقِيَ لَا يَدْرِي مَا يَكْتَسِبُ فِيهِ مِنَ الْمَهَالِكِ فَهُوَ لَا يُصْبِحُ إِلَّا خَائِفًا وَ لَا يُصْلِحُهُ إِلَّا الْخَوْفُ. (الکافی، ج ۲، ص ۷۱)

ج. با وجود ایمان و عمل صالح، کسی نباید خود را در امان ببیند؛ زیرا از کجا معلوم که حسنات ما واقعا و در باطن حسنه باشد؛ از کجا که به خاطر شهرت و منافع که داشته و ... کار خوب را انجام نداده باشیم؛ از کجا معلوم که آنها را آن گونه که موظف بوده‌ایم - با تمام شرایط و حدودش - انجام داده باشیم، از کجا معلوم ... (مجمع‌البیان، ج ۱۰، ص ۵۳۵) و (حدیث ۱) د. ...

(۳) «إِنَّ عَذَابَ رَبِّهِمْ غَيْرُ مَأْمُونٍ»

جهنم و عذاب‌های آن حقیقتی است که کسانی که به هر بهانه‌ای آن را انکار می‌کنند، فقط خود را فریب می‌دهند.

(۴) «إِنَّ عَذَابَ رَبِّهِمْ غَيْرُ مَأْمُونٍ»

کسانی که واقعا بهشتی‌اند (بنا به آیه ۳۵ که درباره همین افراد است) خود را از اینکه به عذاب گرفتار آیند، در امان نمی‌بینند. در مقابل، بسیاری از افراد که باورشان به معاد سست است و اعمالشان به گونه‌ای است که حقیقتا شایسته جهنم‌اند، خود را بهشتی خیال می‌کنند و از خدا طلبکار! (کهف/۳۶)

معیار بهشتی و جهنمی بودن، آن نیست که خود انسان خیال می‌کند؛ آن‌انکه خود را ایمن می‌بینند، در خطرند؛ و آنان که خود را در خطر می‌بینند، ایمن‌اند (حدیث ۲)

به قول حافظ شیرازی:

ای دل اندر بند زلفش از پریشانی منال

مرغ زیرک چون به دام افتد تحمل بایش...

تکیه بر تقوی و دانش در طریقت کافرست

راهرو گر صد هنر دارد توکل بایش

<http://ganjoor.net/hafez/ghazal/sh276/>

۱۳۹۵/۱۱/۲

وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ

۳۰۰) سوره معارج (۷۰) آیه ۲۹

ترجمه

و آنان‌اند که نگهدارنده اندام‌های جنسی خویش‌اند،

نکات ترجمه

«فُرُوجٍ»

جمع «فَرْج» است. ماده «ف ر ج» در اصل به معنای «گشودگی» و شکافی است که در چیزی یا بین دو چیز افتاده باشد، چنانکه «فَرْجَةُ» در دیوار و مانند آن به معنای «شکاف» است و «فَرْجَةُ» به معنای رها شدن از غم و غصه می‌باشد و «فروج» به

معنای مرزهایی که بیم نفوذ دشمن از آن می‌رود و نیازمند مراقبت بیشتر است، به کار می‌رود. (معجم المقایس اللغة، ج ۴، ص ۴۹۹؛ مفردات ألفاظ القرآن، ص ۶۲۸)

به شرمگاه‌های انسان (چه در جلو و چه در عقب) از این جهت که بین دو پا قرار گرفته، به نحو کنایه‌ای «فرج» و «فروج» گفته شده تا هم از طرفی، از تصریح به تعبیر قبیح خودداری شود، و هم بنوعی، با این تعبیر بر ضرورت حفظ و مراقبت از آن تاکید شود (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۹، ص ۴۷).

لازم به ذکر است تمامی کلماتی که در قرآن کریم برای اشاره به این اعضای بدن به کار رفته، در آن زمان، معنای غیرمستقیم داشته، اما در طول زمان و به خاطر استفاده مکرر از این کلمات در این معنا، امروزه این کلمات در عرف، مستقیماً به معنای همان اعضاء به کار می‌رود و وجه غیرمستقیم خود را از دست داده است.

«حَافِظُونَ»

«حافظ» اسم فاعل از ماده «حفظ» است که تعبیر «حفظ و نگهداری» در زبان فارسی هم رواج دارد و عموماً آن را به معنای «مراعات چیزی را کردن» (معجم المقایس اللغة، ج ۲، ص ۸۷) یا «فراموش نکردن و در قبال نگهداری از چیزی متعهد شدن» (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۲۴۴) و یا «هرگونه مراقبت و ضبط [نگهداری]» (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۲، ص ۲۵۳) دانسته‌اند.

برای اینکه معنای دقیق این واژه بهتر معلوم شود، خوب است تفاوت آن با کلمات مشابه دقت شود:

تفاوت «حفظ» با «رعایت» در این است که نقطه مقابل حفظ، ضایع کردن است؛ اما نقطه مقابل رعایت، مهمل گذاشتن است؛ در واقع حفظ آن است که مانع اثرگذاری عوامل نامطلوب شویم [یعنی صرفاً جلوگیری کردن است]، اما رعایت یعنی اقدامی انجام دهیم که با این اقدام ما کسی یا چیزی نتواند آسیبی ایجاد کند [یعنی اقدامی جدید انجام دادن است] (الفروق فی اللغة، ص ۱۹۹)

تفاوت «حفیظ» با «رقیب» (حفاظت با مراقبت) در این است که «رقیب» از این جهت مراقبت می‌کند که چیزی از احوال شخص یا شیء مورد نظر از او مخفی نماند و لذا در معنای آن نوعی تفتیش و واریسی لحاظ شده است، اما در کلمه حفظ، تفتیش و واریسی خود شیء لحاظ نشده است. (الفروق فی اللغة، ص ۲۰۰)

تفاوت «حفظ» با «حراست» در این است که اولاً در کلمه حراست نوعی استمرار نهفته است، اما حفظ لزوماً چنین نیست؛ ثانیاً کلمه حفظ بنوعی دلالت دارد بر علم و احاطه به شیء‌ای که قرار است حفظ شود، اما حراست لزوماً چنین نیست. (الفروق فی اللغة، ص ۱۹۹)

تفاوت «حفظ» با «علم» (در خصوص محفوظات ذهنی) در آن است که حفظ فقط در مورد شنیدنی‌ها به کار می‌رود و به نگهداشتن مطلب در حافظه گفته می‌شود؛ اما علم هر گونه آگاهی پیدا کردنی را در بر می‌گیرد. (الفروق فی اللغة، ص ۸۵)

تفاوت «حفظ» با «حمایت» در این است که حمایت در مورد جایی و یا چیزی است که نمی‌توان بر آن کاملاً احاطه پیدا کرد (مثلاً حمایت از سرزمین) اما حفظ در جایی است که آن امر کاملاً تحت احاطه شخص درمی‌آید (مثلاً حفظ پول) (الفروق فی اللغة، ص ۲۰۱)

تفاوت «حفظ» و «ضبط» [= نگهداری] که «ضبط» دلالت بر شدت محافظت می‌کند به نحوی که مبدا چیزی از آن فروگذار شود؛ لذا در مورد خداوند که احتمال فروگذاری چیزی در مورد او نیست، کلمه «ضابط» به کار نمی‌رود، اما «حفیظ» به کار رفته است. (الفروق فی اللغة، ص ۲۰۱)

حدیث

- (۱) از امام باقر ع روایت شده است:
هیچ عبادتی برتر از عفت شکم و شرمگاه نیست.
الکافی، ج ۵، ص ۵۵۴؛ المحاسن، ج ۱، ص ۲۹۲
مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَكَمِ عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ وَهْبٍ عَنْ مَيْمُونِ الْقَدَّاحِ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا جَعْفَرٍ ع يَقُولُ مَا مِنْ عِبَادَةٍ أَفْضَلَ مِنْ عِفَّةِ بَطْنٍ وَفَرْجٍ.^۱
- (۲) شخصی به امام باقر ع عرض کرد:
من انسانی هستم که اعمال [خوب] من کم است، کم نماز می‌خوانم، کم روزه می‌گیرم [= فقط به واجبات بسنده می‌کنم و چندان اهل مستحبات نیستم]؛ اما می‌کوشم که جز مال حلال نخورم و جز از طریق حلال غریزه جنسی‌ام را اشباع نکنم.
امام ع فرمود: و چه جهادی است بالاتر از عفت شکم و شرمگاه؟
المحاسن، ج ۱، ص ۲۹۲
أَحْمَدُ بْنُ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْبَرْقِيُّ عَنْ أَبِيهِ عَنِ النَّضْرِ عَنْ يَحْيَى الْحَلَبِيِّ عَنْ مُعَلَّى بْنِ عُثْمَانَ عَنْ أَبِي بصيرٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ ع قَالَ: قَالَ لَهُ رَجُلٌ إِنِّي ضَعِيفُ الْعَمَلِ قَلِيلُ الصَّلَاةِ قَلِيلُ الصَّوْمِ وَلَكِنْ أَرْجُو أَنْ لَا أَكُلَ إِلَّا حَلَالًا وَلَا أَنْكَحَ إِلَّا حَلَالًا ! فَقَالَ وَ أَيْ جِهَادٍ أَفْضَلُ مِنْ عِفَّةِ بَطْنٍ وَ فَرْجٍ.
- (۳) از امام صادق ع روایت شده است:
به والدیتان نیکی کنید، فرزندانان به شما نیکی خواهند کرد؛ و در مورد زنان مردم عفت پیشه کنید، زنانان عفت پیشه خواهند کرد.

الکافی، ج ۵، ص ۵۵۴

مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ رَبَاطٍ عَنْ عُبَيْدِ بْنِ زُرَّارَةَ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع بَرُّوا آبَاءَكُمْ يَبْرِكْكُمْ أَبْنَاؤُكُمْ وَ عَفُّوا عَنْ نِسَاءِ النَّاسِ تَعِفَّ نِسَاؤُكُمْ.^۲

۱. این روایت هم به این آیه مربوط می‌شود:

عَنْهُ عَنِ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْعَبَّاسِ بْنِ مُوسَى عَنْ إِسْحَاقَ عَنْ أَبِي سَارَةَ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ ع عَنْهَا يَغْنَى الْمُتَعَةَ فَقَالَ لِي حَلَالٌ فَلَا تَتَزَوَّجْ إِلَّا عِفَّةً إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ يَقُولُ «وَالَّذِينَ هُمْ لِأَفْوَاجِهِمْ حَافِظُونَ» فَلَا تَضَعُ فَرْجَكَ حَيْثُ لَا تَأْمَنُ عَلَى دِرْهِمِكَ. (الکافی، ج ۵، ص ۴۵۳)

۲. در همین مضمون این روایت هم قابل توجه است:

٤) نجم بن حطیم می گوید:

امام باقر ع به من فرمود: نجم! همه شما با ما در بهشتید؛ اما چقدر زشت است که یکی از شما وارد بهشت شود در حالی که پرده [حیاء] دریده شده و عیب و عورتش آشکار گردیده باشد.

گفتم: فدایت شوم. آیا چنین چیزی شدنی است؟

فرمود: بله، اگر که شرمگاه و شکمش را حفظ نکند.

الخصال، ج ۱، ص ۲۵

حَدَّثَنَا أَبِي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَيُّوبَ بْنِ نُوحٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ سَعْدِ بْنِ أَبِي خَلْفٍ عَنْ نَجْمٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ قَالَ: قَالَ لِي يَا نَجْمُ كُلُّكُمْ فِي الْجَنَّةِ مَعَنَا إِلَّا أَنَّهُ مَا أَقْبَحَ بِالرَّجُلِ مِنْكُمْ أَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ قَدْ هَتَكَ سِتْرَهُ وَ بَدَتْ عَوْرَتُهُ قَالَ قُلْتُ لَهُ جُعِلْتُ فِدَاكَ وَإِنْ ذَلِكَ لَكَائِنْ قَالَ نَعَمْ إِنْ لَمْ يَحْفَظْ فَرْجَهُ وَ بَطْنَهُ.^۱

تدبر

(۱) «وَالَّذِينَ هُمْ لِأَعْيُنِهِمْ حَافِظُونَ»

شهوة، طغیانگر است و به کنترل و حفاظت نیاز دارد (تفسیر نور، ج ۸، ص ۸۴)

(۲) «وَالَّذِينَ هُمْ لِأَعْيُنِهِمْ حَافِظُونَ»

نفرمود کسانی که شهوت را در خود می‌کشند یا اندام‌های جنسی را در خویش نابود می‌کنند؛ بلکه فرمود نگهدارنده و

مراقب اندام‌های جنسی خویش‌اند.

عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِي الْعَبَّاسِ الْكُوفِيِّ وَ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ جَمِيعاً عَنْ عَمْرِو بْنِ عُثْمَانَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ الدَّهْقَانِيِّ عَنْ دُرُسْتِ عَنْ عَبْدِ الْحَمِيدِ عَنْ أَبِي إِبْرَاهِيمَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص تَزَوَّجُوا إِلَى آلِ فُلَانٍ فَإِنَّهُمْ عَفَّوْا نِسَاءَهُمْ وَ لَا تَزَوَّجُوا إِلَى آلِ فُلَانٍ فَإِنَّهُمْ بَغَوْا نِسَاءَهُمْ وَ قَالَ مَكْتُوبٌ فِي التَّوْرَةِ أَنَا اللَّهُ قَاتِلُ الْفَاتِلِينَ وَ مُفْقِرُ الزَّانِينَ أَيُّهَا النَّاسُ لَا تَزْنُوا فَتَزْنِي نِسَاؤُكُمْ كَمَا تَذْنِي تَذَانُ. (الكافي، ج ۵، ص ۵۵۴)

۱. البته در بسیاری از روایات اصل بهشت رفتن را منوط به مراقبت از این دو کرده‌اند، از باب نمونه:

حَدَّثَنَا أَبُو الْحَسَنِ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ الطَّبْرِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو سَعِيدٍ قَالَ حَدَّثَنَا خِرَاشٌ قَالَ حَدَّثَنَا مَوْلَايَ أَنَسٌ قَالَ: خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ ص عَلَى أَصْحَابِهِ فَقَالَ مَنْ ضَمِنَ لِي اثْنَيْنِ ضَمِنْتُ لَهُ الْجَنَّةَ فَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ فِدَاكَ أَبِي وَ أُمِّي يَا رَسُولَ اللَّهِ أَنَا أَضْمِنُهُمَا لَكَ مَا هُمَا قَالَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص مَنْ ضَمِنَ لِي مَا بَيْنَ لَحْيَيْهِ وَ مَا بَيْنَ رِجْلَيْهِ ضَمِنْتُ لَهُ الْجَنَّةَ. (معانی الأخبار، ص ۴۱۱)

صَفْوَانُ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَبِي خَالِدٍ عَنْ حَمْزَةَ بْنِ حُرْمَانَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: أَتَى النَّبِيَّ ص أَعْرَابِيٌّ فَقَالَ لَهُ أَوْصِنِي يَا رَسُولَ اللَّهِ فَقَالَ نَعَمْ أُوصِيكَ بِحِفْظِ مَا بَيْنَ رِجْلَيْكَ (الزهد، ص ۸)

عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: أَوْصِيكَ بِحِفْظِ مَا بَيْنَ رِجْلَيْكَ وَ مَا بَيْنَ لَحْيَيْكَ. (مشكاة الأنوار في غرر الأخبار، ص ۶۰)

أَخْبَرَنِي الْخَلِيلُ بْنُ أَحْمَدَ قَالَ أَخْبَرَنَا ابْنُ مُعَاذٍ قَالَ حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ الْمَرْوَزِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُبَيْدٍ قَالَ حَدَّثَنَا دَاوُدُ الْأَوْدِيُّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنْ النَّبِيِّ ص قَالَ إِنْ أَوَّلَ مَا يَدْخُلُ بِهِ النَّارُ مِنْ أُمَّتِي الْأَجُوفَانِ قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ وَ مَا الْأَجُوفَانِ قَالَ الْفَرْجُ وَ الْفَمُ وَ أَكْثَرُ مَا يَدْخُلُ بِهِ الْجَنَّةَ تَقْوَى اللَّهِ وَ حُسْنُ الْخُلُقِ. (الخصال، ج ۱، ص ۷۸)

نکته انسان‌شناسی

در اسلام، شهوت و غریزه جنسی بخودی خود چیز بدی نیست. یکی از تمایلاتی است که خداوند در انسان آفریده، و هیچ بخشی از آفرینش خداوند هم باطل نیست. خدا در انسان، هم عقل قرار داده و هم شهوت؛ عقل مابه‌الامتیاز انسان از حیوانات است؛ و شهوت، امری مشترک بین انسان و حیوان؛ پس برتری انسان بر حیوان به خاطر عقلش است، نه به خاطر شهوتش.

پس استفاده از شهوت بد نیست؛ آنچه بد است، این است که به جای اینکه عقل بر شهوت حاکم باشد (و انسان شهوت خود را در جای صحیح خرج کند) شهوت بر عقل حاکم شود.

نقدی بر تمدن غرب

اگر از منظر اسلامی نقدی بر تمدن غربی هست، این نقد، از جنس سخنان مسیحیت تحریف‌شده نیست که بگوید «این تمدن جدید، چرا رهبانیت در پیش نگرفته و به شهوت اعتنا می‌کند»؛ بلکه این است که: چرا این تمدن، شهوت را بر عقل حاکم گردانده؛ و عقل در قبال شهوت، فقط نقش تهیه کننده ابزارهای گوناگون برای شهوترانی را دارد، و نه نقش کنترل کننده.

۳) «الْمُصَلِّينَ ... الَّذِينَ هُمْ لِقُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ»

در آیات قبل ویژگی نمازگزاران را برمی‌شمرد، که این مزیت را دارند که کم‌طاقت و بخیل نیستند. یکی دیگر از ویژگی‌های آنان این است که در حوزه غریزه جنسی «خویشتن‌دار»ند.

نکته تخصصی انسان‌شناسی

هر انسانی ویژگی‌های مختلفی دارند، اما این ویژگی‌ها کاملاً با هم در ارتباطند، هرچند در نگاه ما این ارتباط به چشم نیاید. حرص و کم‌طاقتی و بخیل بودن، با بی‌نمازی گره خورده (معارج/ ۲۰-۲۲)؛ و در مقابل، نمازخوان واقعی بودن، نه تنها با صبوری و بخشندگی و باورمندی به قیامت (معارج/ ۲۲-۲۸)، بلکه با عفت و خویشتن‌داری جنسی.

در واقع، خصلت‌های خوب در انسان با هم گره خورده و خصلت‌های بد هم موید و همراهی کننده همدیگرند.

۴) «الْمُصَلِّينَ ... الَّذِينَ هُمْ لِقُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ»

نمازگزار واقعی است که اهل عفت و خویشتن‌داری جنسی است.

ثمره اخلاقی

در نهایت امر،

نمی‌شود کسی نمازگزار باشد و به جانب عفت متمایل نگردد؛ و یا عقیف باشد و به نماز بی‌اعتنایی کند. همچنین نمی‌شود کسی بی‌عفت باشد و نمازش لطمه نبیند، و یا بی‌نماز باشد و عفتش پابرجا بماند.

پس، اگر افرادی را می‌بینیم که «نمازگزار غیر عقیف» یا «عقیف بی‌نماز» هستند، منتظر باشیم که ببینیم نهایتاً کدام خصلت، تکلیف دیگری را یکسره می‌کند.

۵) «الْمُصَلِّينَ ... الَّذِينَ هُمْ لِقُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ»

نمازگزار کسی است که مبنای زندگی خود را ارتباط خود با خدا قرار داده؛ این ارتباط، کاری کرده که به جای اینکه مالپرستی و شهوت بر او حکومت کند (که با اندک سختی‌ای طاقت از دست بدهد، و در مقابل خوبی‌هایی که به او می‌رسد، خودخواهی و بخلش نقویت شود؛ معارج/ ۱۹-۲۲) او کنترل اموال و شهواتش را در دست دارد.

ثمره انسان‌شناسی

از مزایای ارتباط با خدا این است که افق نگاه انسان را گسترش می‌دهد. کسی که با خدا ارتباط ندارد، افق نگاهش، زندگی دنیوی و مادی است؛ لذا وقتی سختی بدو می‌رسد بی‌تاب می‌شود و وقتی خوشی به او می‌رسد نمی‌گذارد دیگران هم از این خوشی بهره‌مند شوند. (معارج/ ۲۰-۲۱) اما کسی که ارتباط با خدا (نماز) را جدی می‌گیرد، افق نگاهش درباره زندگی تا آخرت کشیده می‌شود (معارج/ ۲۶-۲۸)؛ لذا هم کمک به نیازمندان را در راستای تعالی خود می‌بیند (معارج/ ۲۴-۲۵) و هم شهوت خویش را کاملاً تحت کنترل دارد.

۳۰۱ (سوره معارج (۷۰) آیه ۳۰) إِلَّا عَلَىٰ أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ ۱۳۹۵/۱۱/۳

ترجمه

جز با همسرانشان یا آن موردی که صاحب اختیارش هستند، که همانا [در مورد] آنها مورد نکوهش نیستند.

حدیث

۱) از امام صادق ع روایت شده است که:

به پدرم [امام باقر ع] گفته شد: چرا مومن شدیداً بُرنده است؟

فرمود: چون عزت و صلابت قرآن در قلب اوست؛ و محض ایمان، از سینه او [جاری] است؛ و او بنده‌ای است که کاملاً مطیع خدا و تصدیق‌کننده پیامبر اوست.

گفته شد: چرا مومن گاه شدیداً بخیل است؟

فرمود: چون روزی‌اش را از راه حلال به دست می‌آورد، و به دست آوردن حلال دشوار است، پس دوست ندارد چیزی از آن را از دست دهد، چون می‌داند دشواری به دست آوردنش را؛ و نیز اینکه اگر سخاوت می‌ورزد، جز در جایی که سزاوار است چنین نمی‌کند. [ظاهراً یعنی چون، نه بر اساس احساسات، بلکه بر اساس حساب و کتاب، می‌بخشد، دیگران او را بخیل به حساب می‌آورند]

گفته شد: چرا مومن گاه شدیداً اهل زناشویی است؟

فرمود: فرمود به خاطر مراقبتی که نسبت به دامن خویش در قبال آنچه برایش حلال نیست، دارد؛ او کسی نیست که شهوتش را در اینجا و آنجا که میلش کشید پیاده کند، لذا هنگامی که به حلال می‌رسد بدان اکتفا می‌کند و با حلال، خود را از غیر آن بی‌نیاز می‌سازد.

أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَعْفَرٍ الْحَمِيرِيُّ عَنْ هَارُونَ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ مَسْعَدَةَ بْنِ صَدَقَةَ الرَّبْعِيِّ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ ع قَالَ: قِيلَ لَهُ مَا بَالُ الْمُؤْمِنِ أَحَدًا شَيْءٌ قَالَ لِأَنَّ عِزَّ الْقُرْآنِ فِي قَلْبِهِ وَ مَخْضَ الْإِيمَانِ عَنْ صَدْرِهِ وَ هُوَ لَعَبْدٌ مُطِيعٌ لِلَّهِ وَ لِرَسُولِهِ مُصَدِّقٌ قِيلَ فَمَا بَالُ الْمُؤْمِنِ قَدْ يَكُونُ أَشْحَى شَيْءٌ قَالَ لِأَنَّهُ يَكْسِبُ الرِّزْقَ مِنْ حِلِّهِ وَ مَطْلَبُ الْحَلَالِ عَزِيزٌ فَلَا يُحِبُّ أَنْ يُفَارِقَهُ شَيْئُهُ لِمَا يَعْلَمُ مِنْ عُسْرِ مَطْلَبِهِ وَ إِنْ هُوَ سَخَتْ نَفْسُهُ لَمْ يَضَعَهُ إِلَّا فِي مَوْضِعِهِ قِيلَ لَهُ فَمَا بَالُ الْمُؤْمِنِ قَدْ يَكُونُ أَنْكَحَ شَيْءٌ قَالَ لِحِفْظِهِ فَرْجَهُ عَنْ فُرُوجٍ مَا لَا يَحِلُّ لَهُ وَ لَكِنْ لَا تَمِيلُ بِهِ شَهْوَتُهُ هَكَذَا وَ لَا هَكَذَا فَإِذَا ظَفَرَ بِالْحَلَالِ اكْتَفَى بِهِ وَ اسْتَعْنَى بِهِ عَنْ غَيْرِهِ.^۱

(۲) از امام صادق ع در مورد سخن خداوند متعال که می فرماید «و آنان اند که نگهدارنده دامن خویش اند، جز با همسرانشان یا آن موردی که صاحب اختیارش هستند» روایت شده که مراد از آن، کنیزان است، نه بندگان [مرد].

هدایه الأئمة إلى أحكام الأئمة عليهم السلام، ج ۷، ص ۱۵۶ و ۲۶۶
قَالَ الصَّادِقُ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى «وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ إِلَّا عَلَى أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ» إِنَّ الْمُرَادَ بِهِ الْإِمَاءُ خَاصَّةً دُونَ الْعَبِيدِ.

(۳) از امام صادق ع روایت شده است که رسول خدا ص فرمودند:

کسی که دوست دارد بر فطرت من باشد، پس به سنت من عمل کند؛ و از سنت های من ازدواج و زناشویی است.

الکافی، ج ۵، ص ۴۹۶

عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ شَمُونٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ مِسْمَعٍ أَبِي سَيَّارٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص مَنْ أَحَبَّ أَنْ يَكُونَ عَلَى فِطْرَتِي فَلْيَسْتَنْ بِسُنَّتِي وَ إِنْ مِنْ سُنَّتِي النِّكَاحُ.^۲

تدبر

(۱) «إِلَّا عَلَى أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ»

نمازگزاران واقعی، مراقب غریزه جنسی خود هستند، اما این مراقبت، به معنی رهبانیت و تعطیل کردن غریزه جنسی نیست؛ بلکه جایی که برایشان حلال است، کاملاً آزادند.

۱. ادامه روایت به بحث مربوط نبود، اما چون بسیار زیبا بود در اینجا می آوردم:

قَالَ ع إِنَّ قُوَّةَ الْمُؤْمِنِ فِي قَلْبِهِ أَلَّا تَرَوْنَ أَنَّهُ قَدْ تَجِدُونَهُ ضَعِيفَ الْبَدَنِ نَحِيفَ الْجِسْمِ وَ هُوَ يَقُومُ اللَّيْلَ وَ يَصُومُ النَّهَارَ وَ قَالَ الْمُؤْمِنُ أَشَدُّ فِي دِينِهِ مِنَ الْجِبَالِ الرَّاسِيَةِ وَ ذَلِكَ أَنَّ الْجِبَلَ قَدْ يُنْحَتُ مِنْهُ وَ الْمُؤْمِنُ لَا يَقْدِرُ أَحَدٌ عَلَى أَنْ يُنْحَتَ مِنْ دِينِهِ شَيْئًا وَ ذَلِكَ لِضَعْفِ بَدَنِهِ وَ شُحِّهِ عَلَيْهِ.

۲. این حدیث هم در همین راستاست:

الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ مُعَلَّى بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِي دَاوُدَ الْمُسْتَرْقِ عَنْ بَعْضِ رِجَالِهِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: إِنَّ ثَلَاثَ نِسْوَةٍ آتَيْنَ رَسُولَ اللَّهِ ص فَقَالَتْ إِحْدَاهُنَّ إِنَّ زَوْجِي لَا يَأْكُلُ اللَّحْمَ وَقَالَتِ الْآخَرَى إِنَّ زَوْجِي لَا يَشْمُ الطِّيبَ وَقَالَتِ الْآخَرَى إِنَّ زَوْجِي لَا يَقْرُبُ النِّسَاءَ فَخَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ ص يَجْرُ رِداءَهُ حَتَّى صَعِدَ الْمِنْبَرَ فَحَمِدَ اللَّهَ وَ أَثْنَى عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ مَا بَالُ أَقْوَامٍ مِنْ أَصْحَابِي لَا يَأْكُلُونَ اللَّحْمَ وَ لَا يَشْمُونَ الطِّيبَ وَ لَا يَأْتُونَ النِّسَاءَ أَمَا إِنِّي أَكَلْتُ اللَّحْمَ وَ أَشَمْتُ الطِّيبَ وَ آتَيْتُ النِّسَاءَ فَمَنْ رَغِبَ عَنْ سُنَّتِي فَلَيْسَ مِنِّي. (الکافی، ج ۵، ص ۴۹۶)

۲) «إِلَّا عَلَىٰ أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ»

چرا به استثنا کردن موارد حلال، بسنده نکرد، و عبارت «همانا آنان مورد نکوهش نیستند» را افزود؟

الف. برخی گمان می‌کنند دینداری و معنویت با اِعمال غریزه جنسی ناسازگار است و اگر انسان بتواند این غریزه را کاملاً

تعطیل کند، گویی به لحاظ دینی و معنوی بهتر است!

قرآن کریم این تلقی را رد می‌کند و در وصف نمازگزاران، در عین حال که تاکید دارد که در مسائل جنسی خویشتن‌دار هستند (آیه قبل)، اما رهبانیت را قبول ندارد (حدید/۲۷)، بلکه اصل زناشویی به نحو حلال را یک سنت نبوی (یعنی یک امر مستحب) قلمداد می‌کند (حدیث ۳) و لذا هرگونه ملامت و نکوهش در زمینه برقراری رابطه جنسی مشروع را ناروا می‌شمرد؛ یعنی بین دینداری و معنویت، با رابطه جنسی (در حد مجاز خود) هیچ گونه منافاتی نمی‌بیند.

ب. ...

۳) «إِلَّا عَلَىٰ أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ»

در اسلام، کنیز همانند همسر شخص، حق رابطه جنسی دارد و رابطه شخص با کنیزش مشروع است.

مساله برده‌داری در اسلام و دنیای مدرن

در دنیای قدیم، برده‌داری در تمامی جوامع رواج داشت. اسلام با برنامه‌هایی که اجرا کرد، نه تنها کاری کرد که تدریجاً برده‌داری از بین برود (مثلاً علاوه بر تشویق‌های افراد به آزاد کردن بندگان، کفاره بسیاری از گناهان را آزاد کردن برده قرار داد)؛ بلکه در همان موقع که این نظام هنوز وجود داشت، با قرار دادن انواع حقوق برای بردگان، آن را از قالب یک نظام ظالمانه خارج ساخت.

از جمله آن اقدامات، برنامه‌های اسلام در مورد وضعیت جنسی کنیزان است. در دوره جاهلیت، ارباب اختیار کنیز خود را از هر حیث در اختیار داشت، تا حدی که می‌توانست برای کسب درآمد، او را هر ساعت در اختیار کسی قرار دهد و به فحشاء وادار سازد. قرآن کریم نه تنها این گونه امور را کاملاً ممنوع کرد (نور/۳۳)، بلکه صاحبان کنیزان را در مورد نیازهای جنسی آنان مسئول دانست، و امکان ازدواج کنیزان با دیگران (اعم از بندگان یا افراد آزاد) را هم به رسمیت شناخت؛ و عِدّه نگهداشتن (فاصله زمانی‌ای که زن بعد از طلاق، حق ازدواج با مرد دیگر ندارد) را همان طور که در مورد زنان آزاد واجب کرد، در مورد کنیزان هم واجب ساخت.

اینها را مقایسه کنید با دنیای مدرن که ظاهراً برده‌داری را ملغی کرد، اما عملاً برده‌داری را به صورت‌های دیگر احیا نمود و به نقل منابع موجود در ویکی‌پدیا، هم‌اکنون آمار تجارت «برده‌داری جنسی» (که از آن به «برده‌داری سفید» نیز یاد می‌شود) حدود ۸۰۰ هزار نفر در سال تخمین زده می‌شود!

۴) «إِلَّا عَلَىٰ أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ»

از شبهاتی که برخی از مخالفان شیعه مطرح کرده‌اند این است که: «این آیه حکم «متعّه» (ازدواج موقت) را نسخ کرده است؛ چون تنها مواردی را که جایز شمرده است، أزواج (همسران) و آنچه فرد صاحب اختیارش است (کنیزان) دانسته است.» دو پاسخ به این اشکال می‌توان داد.

یکی اینکه متعه یا ازدواج موقت، ازدواج است با شرایط کمتر، لذا زن در این حالت - مادام که زمان ازدواج موقت بسر نیامده - همسر محسوب می‌شود (همان گونه که در ازدواج دائم تا قبل از طلاق، همسر هم محسوب می‌شوند). پاسخ دوم این است که این آیه جزء آیات مکی است در حالی که حکم ازدواج موقت در مدینه نازل شد، و لذا اگر نسخی بخواهد در کار باشد، آیه مدنی را باید نسخ آیه مکی دانست نه بالعکس (الکافی، ج ۵، ص ۴۵۰).^۱

۱۳۹۵/۱۱/۴

فَمَنْ ابْتَغَىٰ وَرَاءَ ذَلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْعَادُونَ

۳۰۲ (سوره معارج (۷۰) آیه ۳۱

ترجمه

پس هر که درصدد ورای آن برآید، آنان‌اند که تجاوزگران‌اند.

نکات ترجمه

«العادون»

این کلمه، جمع مذکر سالم کلمه «العادی» است، از ماده «عدو» [یا «عدی»؛ که این ماده در اصل دلالت دارد بر تجاوز کردن (گذر کردن) از حد خود و پیشی گرفتن در جایی که سزاوار است بدانجا بسنده شود؛ و «عادی» کسی است که ظالمانه از حق خودش تجاوز می‌کند (معجم المقاییس اللغة، ج ۴، ص ۲۴۹). و تفاوتش با «تجاوز» در این است که تجاوز، به صرف گذر کردن از نقطه معین (خروج از حق خود) گفته می‌شود؛ اما «تعدی»، تجاوزی است که ورود نابجا به حقوق دیگران هم در آن لحاظ شده است (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۸، ص ۶۳). برخی اصل این ماده را از کلمه «عدوة» (أنفال/۴۲) دانسته‌اند («عدوة الوادی» لبه و حاشیه یک سرزمین) دانسته‌اند (الفروق فی اللغة، ص ۱۲۴) گویی کسی که تعدی می‌کند، به سمت لبه حق خود می‌رود و از آن گذر می‌کند.

این ماده هم در مورد امور قلبی و درونی (مانند «عداوت»: دشمنی، «عدو»: دشمن، جمع آن: اعداء) و هم در مورد امور ظاهری و مادی (مانند «عدو»^۲ به معنای تندتر از معمول راه رفتن، دویدن) به کار می‌رود (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۵۵۴).

^۱ . این استدلال دوم در گفتگوی مومن الطاق با ابوحنیفه مورد استفاده قرار گرفته است:

عَلِيٌّ رَفَعَهُ قَالَ: سَأَلَ أَبُو حَنِيفَةَ أَبَا جَعْفَرٍ مُحَمَّدَ بْنَ النُّعْمَانِ صَاحِبَ الطَّاقِ فَقَالَ لَهُ يَا أَبَا جَعْفَرٍ مَا تَقُولُ فِي الْمُتْعَةِ أَ تَزْعُمُ أَنَّهَا حَلَالٌ قَالَ نَعَمْ قَالَ فَمَا يَمْنَعُكَ أَنْ تَأْمُرَ نِسَاءَكَ أَنْ يُسْتَمْتَعْنَ وَ يَكْتَسِبْنَ عَلَيْكَ فَقَالَ لَهُ أَبُو جَعْفَرٍ لَيْسَ كُلُّ الصَّنَاعَاتِ يُرْغَبُ فِيهَا وَإِنْ كَانَتْ حَلَالًا وَلِلنَّاسِ أَقْدَارٌ وَ مَرَاتِبٌ يَرْفَعُونَ أَقْدَارَهُمْ وَ لَكِنْ مَا تَقُولُ يَا أَبَا حَنِيفَةَ فِي النَّبِيِّ أَ تَزْعُمُ أَنَّهُ حَلَالٌ فَقَالَ نَعَمْ قَالَ فَمَا يَمْنَعُكَ أَنْ تَقْعِدَ نِسَاءَكَ فِي الْحَوَانِيتِ نَبَازَاتٍ فَيَكْتَسِبْنَ عَلَيْكَ فَقَالَ أَبُو حَنِيفَةَ وَاحِدَةً بِوَاحِدَةٍ وَ سَهْمُكَ أَنْفَذْتُ ثُمَّ قَالَ لَهُ يَا أَبَا جَعْفَرٍ إِنَّ الْآيَةَ الَّتِي فِي سَأَلِ سَائِلٍ تَنْطِقُ بِتَحْرِيمِ الْمُتْعَةِ وَ الرَّوَايَةُ عَنِ النَّبِيِّ ص قَدْ جَاءَتْ بِنَسْخِهَا فَقَالَ لَهُ أَبُو جَعْفَرٍ يَا أَبَا حَنِيفَةَ إِنَّ سُورَةَ سَأَلِ سَائِلٍ مَكِّيَّةٌ وَ آيَةُ الْمُتْعَةِ مَدَنِيَّةٌ وَ رِوَايَتُكَ شَاذَّةٌ رَدِيَّةٌ ...

^۲ البته «عدو» به معنای مصدری و به معنای «تجاوز کردن از حق» و «دشمنی» هم به کار رفته است، چنانکه قرآن کریم می‌فرماید: «فَيَسُبُّوا اللَّهَ

عَدُوًّا بَغِيْرَ عِلْمٍ» (انعام/۱۰۸)

چنانکه اشاره شد، «العادون» جمع مذکر سالم کلمه «العادی» است؛ و جمع مونث سالم این کلمه، «العادیات» (عادیات/۱) می باشد که از «عدو» به معنای «دویدن» گرفته شده و اصطلاحاً در مورد اسبانی که با سرعت می دوند، به کار می رود. این ماده و مشتقات آن ۱۰۶ بار در قرآن کریم به کار رفته است.

حدیث

۱) امیرالمومنین ع در یکی از خطبه هایشان خطاب به مردم فرمودند:
همانا خداوند تبارک و تعالی حد و اندازه هایی را معین کرده، پس از این حدود تجاوز نکنید؛ و واجباتی را واجب نمود، پس آنها را کم نگذارید؛ و در مورد اموری سکوت کرد، و این سکوتش از باب فراموشی آنها نبود، پس خود را در آنها مکلف نسازید، که آن از باب رحمت خدا بر شما بوده است و آن [تخفیف] را قبول کنید.

سپس فرمودند:

حلالی آشکار هست و حرامی آشکار؛ و بین اینها امور شبهه ناک؛ پس هرکه آن گناهی را بر او مشتبه شده، ترک کند، نسبت به آنچه آشکار است بیشتر اهل ترک کردن خواهد بود؛
و [بدانید] معصیت ها، منطقه ممنوعه خداست؛ و هرکس در حول و حوش آن به گردش درآید، بعید نیست که در آن وارد شود.

من لا يحضره الفقيه، ج ۴، ص ۷۵

خَطَبَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ع النَّاسَ فَقَالَ:

إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى حَدَّ حُدُودًا فَلَا تَعْتَدُوهَا وَفَرَضَ فَرَائِضَ فَلَا تَنْقُصُوهَا وَسَكَتَ عَنْ أَشْيَاءَ لَمْ يَسْكُتْ عَنْهَا نَسِيَانًا لَهَا فَلَا تُكَلِّفُوهَا رَحْمَةً مِنَ اللَّهِ لَكُمْ فَاقْبَلُوهَا ثُمَّ قَالَ عَلِيُّ ع حَلَالٌ بَيْنٌ وَحَرَامٌ بَيْنٌ وَشُبُهَاتٌ بَيْنَ ذَلِكَ فَمَنْ تَرَكَ مَا اشْتَبَهَ عَلَيْهِ مِنَ الْإِثْمِ فَهُوَ لِمَا اسْتَبَانَ لَهُ أَتَرَكَ وَالْمَعَاصِي حِمَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ فَمَنْ يَرْتَعِ حَوْلَهَا يُوشِكُ أَنْ يَدْخُلَهَا.

۲) از امام باقر ع روایت شده است که پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم فرمودند:

در زنا پنج ویژگی هست:

آبرو را می برد؛

منجر به فقر می شود؛

عمر را می کاهد؛

خداوند مهربان را خشمگین می سازد؛

و در آتش جاودانه می سازد؛

به خدا پناه می بریم از آتش.

الکافی، ج ۵، ص ۵۴۲

عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ حَمَّادِ بْنِ عِيسَى عَنْ حَرِيزِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنِ الْفُضَيْلِ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ ع قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ص: فِي الزَّيْنَةِ خَمْسٌ خِصَالٍ:

يَذْهَبُ بِمَاءِ الْوَجْهِ،
وَيُورِثُ الْفَقْرَ،
وَيَنْقُصُ الْعُمَرَ،
وَيُسْخِطُ الرَّحْمَنَ،
وَيُخَلِّدُ فِي النَّارِ،
نَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ النَّارِ.^۱

(۳) از امام صادق ع در مورد استمناء سوال شد.

فرمودند: گناهی بزرگ است که خداوند در کتابش از آن نهی کرده است؛ و انجام دهنده آن مانند کسی است که با خودش زناشویی کرده باشد! و اگر می دانستی که او با خود چه می کند، با او هم سفره نمی شدی.

سوال کننده گفت: یا ابن رسول الله! اینکه در کتاب خدا آمده را به من نشان بده!

فرمود: این سخن خداوند که می فرماید: «پس هر که درصدد و رای آن برآید، آنانند که تجاوزگرانند.» (معارج/۳۱؛ مومنون/۷) و این کار و رای آن [نکاح با همسر و کنیز] است.
او گفت: کدامشان بزرگتر است: زناکاری یا این کار؟

فرمود: این کار گناهی عظیم است، و گاه می شود که شخص با خود می گوید برخی از گناهان از برخی دیگر کم اهمیت ترند؛ در حالی که گناهان همگی در پیشگاه خداوند عظیم اند، چرا که همه آنها معصیت هستند، و خداوند دوست ندارد که بندگان مرتکب معصیت شوند؛ و خداوند از آن نهی کرده است، زیرا که آن از کارهای شیطان است، و خداوند فرموده است: «شیطان را نپرستید» (یس/۶۰) «همانا شیطان دشمن شماست، او را دشمن بگیرید، چرا که او حزب خود را فرامی خواند تا از اصحاب جهنم شوند.» (فاطر/۶)

وسائل الشیعة، ج ۲۸، ص ۳۶۴

أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ عِيسَى فِي نَوَادِرِهِ (ص ۶۲) عَنْ أَبِيهِ قَالَ:
سُئِلَ الصَّادِقُ عَ عَنِ الْخَضْخَضَةِ؟

^۱ . این سه روایت هم در توضیح مضرات زناست:

عَدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْأَشْعَرِيِّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَيْمُونٍ الْقَدَّاحِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَنِ أَبِيهِ عَ قَالَ: لِلزَّانِي سِتُّ خِصَالٍ ثَلَاثٌ فِي الدُّنْيَا وَثَلَاثٌ فِي الْآخِرَةِ أَمَّا الَّتِي فِي الدُّنْيَا فَيَذْهَبُ بِنُورِ الْوَجْهِ وَ يُورِثُ الْفَقْرَ وَ يُعْجِلُ الْفَنَاءَ وَ أَمَّا الَّتِي فِي الْآخِرَةِ فَسَخَطُ الرَّبِّ وَ سُوءُ الْحِسَابِ وَ الْخُلُودُ فِي النَّارِ. (الكافي، ج ۵، ص ۵۴۱)

عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ وَ عُثْمَانَ بْنِ عِيسَى عَنْ عَلِيِّ بْنِ سَالِمٍ قَالَ قَالَ أَبُو إِبْرَاهِيمَ عَ اتَّقِ الزَّانَا فَإِنَّهُ يَمَحُقُ الرِّزْقَ وَ يُبْطِلُ الدِّينَ. (الكافي، ج ۵، ص ۵۴۱)

مُحَمَّدُ بْنُ يُحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ مَالِكِ بْنِ عَطِيَّةٍ عَنْ أَبِي عُبَيْدَةَ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عَ قَالَ وَجَدْنَا فِي كِتَابِ عَلِيِّ عَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص إِذَا كَثُرَ الزَّانَا مِنْ بَعْدِي كَثُرَ مَوْتُ الْفَجَاءَةِ. (الكافي، ج ۵، ص ۵۴۱)

فَقَالَ إِنَّهُمْ عَظِيمٌ قَدْ نَهَى اللَّهُ عَنْهُ فِي كِتَابِهِ، وَفَاعِلُهُ كَنَاحٍ نَفْسِهِ وَلَوْ عَلِمْتَ بِمَا يَفْعَلُهُ مَا أَكَلْتَ مَعَهُ.

فَقَالَ السَّائِلُ فَيَبِّنْ لِي يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ مِنْ كِتَابِ اللَّهِ فِيهِ؟

فَقَالَ قَوْلُ اللَّهِ «فَمَنْ ابْتَغَى وَرَاءَ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْعَادُونَ» وَهُوَ مِمَّا وَرَاءَ ذَلِكَ.

فَقَالَ الرَّجُلُ أَيُّمَا أَكْبَرَ الرِّئَا أَوْ هِيَ؟

فَقَالَ هُوَ ذَنْبٌ عَظِيمٌ قَدْ قَالَ الْقَائِلُ بَعْضُ الذَّنْبِ أَهْوَنُ مِنْ بَعْضِ وَ الذَّنْبُ كُلُّهَا عَظِيمٌ عِنْدَ اللَّهِ لِأَنَّهَا مَعَاصِي وَ أَنَّ اللَّهَ لَا يُجِبُّ مِنَ الْعِبَادِ الْعَصِيَّانَ وَ قَدْ نَهَانَا اللَّهُ عَنْ ذَلِكَ لِأَنَّهَا مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ وَ قَدْ قَالَ «لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ» «إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا إِنَّمَا يَدْعُوا حِزْبَهُ لِيَكُونُوا مِنْ أَصْحَابِ السَّعِيرِ»

تدبر

(۱) «فَمَنْ ابْتَغَى وَرَاءَ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْعَادُونَ»

خدا به انسان غریزه داده، عقل هم داده است؛ هیچکدام را هم اشتباهی نداده است. غریزه اگر در حد و اندازه‌ای که برایش قرار داده شده، رفتار کند، نه تنها بد نیست، بلکه کارش می‌تواند کار مستحب و احیای سنت پیامبر ص باشد (جلسه ۳۰۱، حدیث ۳) اما اگر این غریزه بخواهد از آنچه برایش مجاز است عبور کند، متجاوز است؛ و متجاوز در درجه اول، از حریم عقلش عبور کرده، و به حیوانیت روی آورده است.

نکته تخصصی انسان‌شناسی

اگرچه انسان همانند عموم حیوانات غریزه جنسی دارد، اما ظاهراً تنها موجودی است که «ازدواج» می‌کند؛ و با این کارش مهمترین بنیاد جامعه‌ی انسانی (یعنی خانواده) را ایجاد می‌کند^۱ و این رابطه را در درون یک سلسله قوانین اعتباری اجتماعی قرار می‌دهد؛ چنانکه در تمامی جوامع بشری در طول تاریخ، بین «ازدواج» و «رابطه جنسی آزاد» تفاوت می‌گذاشته‌اند و خانواده در انسان، نهادی است که با «ازدواج قانونی» شکل می‌گیرد.

اگر تفاوت اصلی انسان و حیوان را در بهره‌مندی انسان از «عقل» بدانیم، آنگاه باید گفت که غریزه جنسی در انسان، برخلاف حیوانات، با عقل و انسان بودن وی گره خورده، و لذا مبنای «ازدواج» برای انسان در بهشت (یعنی در مرتبه‌ای از عالم، که ماورای افق دنیاست) پی‌ریزی شد. (توضیح بیشتر در جلسه ۲۳۹، تدبیر ۱) و کسی که ورای این حدودی که عقل برای غریزه تعیین می‌کند بجوید از انسانیت خارج شده و به وادی حیوانیت رو کرده است.

(۲) «فَمَنْ ابْتَغَى وَرَاءَ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْعَادُونَ»

ارضای غریزه جنسی از راه حرام [ولو به‌تنهایی (استمناء، حدیث ۳) یا با رضایت طرف مقابل باشد] نوعی تجاوزگری است.

به تعبیر دیگر،

۱. توجه شود که جامعه انسانی اساساً با جامعه‌های حیوانی متفاوت است؛ به نحوی که مهمترین سوال آن‌تروپولوژیست‌ها (انسان‌شناسان، مردم‌شناسان) این است که چرا انسان‌ها با اینکه فیزیولوژی یکسانی دارند و نوع واحدی هستند، از جوامعی برخوردارند که این اندازه با هم متفاوت است.

در منطق انسانی که خدا را باور دارد، تجاوز کردن، صرفاً «بدون رضایت شخص مقابل، به حریم او وارد شدن» نیست، که اگر طرفین راضی باشند، تجاوز محسوب نشود؛ بلکه هر جا که از حدی که خداوند متعال قرار داده (و خدا هم این حدود را به خاطر مصلحت خود انسانها قرار داده) عبور شود، تجاوز است.

نکته تخصصی جامعه‌شناختی

برخی گمان می‌کنند «محدودیت در روابط، موجب حرص افراد می‌شود؛ و برداشتن محدودیت‌ها، از مشکلات اجتماعی و تعرض‌ها می‌کاهد.» اما نگاهی به وضعیت کشورهایی که روابط جنسی در آنها آزاد است، بخوبی بطلان این تلقی را نشان می‌دهد. آیا عجیب نیست که در بسیاری از کشورها، هرگونه رابطه، صرفاً اگر با رضایت طرفین باشد، قانوناً مجاز است، و «تجاوز» را منحصر به مواردی می‌دانند که بدون رضایت مخاطب، به حریمش وارد شده باشند؛ با این حال، آمار تجاوز در آن کشورها بیشتر است؟ یعنی افراد چنان به عدم تعادل روحی مبتلا شده‌اند که با اینکه اگر مخاطب خود را راضی کنند، (یا سراغ مخاطبانی بروند که راضی و آماده این کار و براحتهی در دسترس هستند) رابطه‌شان تجاوز محسوب نمی‌شود؛ با این حال تجاوز در این کشورها بسیار بیشتر است از کشورهایی که هرگونه رابطه نامشروعی را تجاوز می‌دانند! (طبق آمارهای جهانی سایت wonderslist که «ده مورد بالاترین» را در عرصه‌های مختلف گزارش می‌کند، بالاترین آمار تجاوز در جهان به ترتیب مربوط است به: آفریقای جنوبی، سوئد، آمریکا، بریتانیا، هند، نیوزلند، کانادا، استرالیا، زیمبابوه، دانمارک و فنلاند)^۱

۳) «فَمَنْ ابْتَغَى وَرَاءَ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْعَادُونَ»

هر که درصدد ورای آن برآید، تجاوزگر است. تجاوزگر، یعنی کسی که از حد درمی‌گذرد.

واقعاً مقصود چیست؟ آیا می‌خواهد بگوید کسی که از حد در گذرد، از حد درگذرنده است؟!

الف. انسان به خاطر برخورداری از بُعد معنوی و ملکوتی‌اش «هلوع» و «بی‌نهایت‌طلب» است (جلسه ۱۹۱، تدبر ۱). اما تمام امور مادی و حیوانی، به‌خودی خود محدودند. در حیوانات، غریزه جنسی محدود است و در حد نیاز عمل می‌کند، اما انسان به خاطر برخورداری از این بُعد بی‌نهایت‌طلبی، اگر غریزه جنسی‌اش بر او حاکم شود، آنگاه هیچگاه و در هیچ مرحله‌ای توقف نخواهد کرد و همواره «تجاوزگر» خواهد بود.

ب. شاید مراد این است که کسی که از حد مجاز عبور کند، دیگر توقفی ندارد. شاید وضعیت تمدن جدید بهترین شاهد بر این مدعا باشد. آنها ابتدا روابط بین زن و مرد را برداشتند، کم‌کم روابط بین هم‌جنس و روابط با حیوانات شیوع پیدا کرد، و امروزه انواعی از روابط جنسی عجیب و غریب پیدا شده که ظاهراً در تاریخ بشر بی‌سابقه است.

ج. شاید کلمه «ابتغی» (درصدد برآمدن، دنبال بودن) محل تاکید است؛ یعنی در مورد غریزه جنسی بدانید که اگر کسی «درصدد برآید» بیش از حد مجاز انجام دهد، «حتماً» از حد تجاوز خواهد کرد. (یعنی میل جنسی بقدری شدید است که اگر به این میل اضافی اندکی اعتنا شود، حتماً از حد گذر می‌کند.)

^۱ . <http://www.wonderslist.com/top-10-countries-with-maximum-rape-crimes>

د. شاید اشاره است به حرکت مرحله به مرحله‌ای این غریزه. یعنی اگر کسی بخواهد از این حد مشروع فراتر رود، حتی اگر به خیال خود فقط در حد نگاه‌های حرام و یا استمنا باشد، کم‌کم کارش به گناهان دیگر هم خواهد کشید.

۵. ...

یکی از اعضای محترم کانال این شعر از مثنوی معنوی (دفتر اول، ابیات ۳۷۰۰ به بعد) را فرستاده است که با این آیه بسیار مناسبت دارد:

نار بیرونی به آبی بفسرد	نار شهوت تا به دوزخ می‌برد
نار شهوت می‌نیارآمد به آب	زانکه دارد طبع دوزخ در عذاب
نار شهوت را چه چاره نور دین	نورکم اطفاء نار الکافرین
... شهوت ناری به راندن کم نشد	او به ماندن کم شود بی هیچ بُد
تا که هیزم می‌نهی بر آتشی	کی بمیرد آتش از هیزم‌کشی
چونکه هیزم باز گیری، نار مُرد	زانکه تقوی آب سوی نار برد

<http://ganjoor.net/moulavi/masnavi/daftar1/sh162>

۱۳۹۵/۱۱/۵

وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ

۳۰۳) سوره معارج (۷۰) آیه ۳۲

ترجمه

و آنان‌اند که به امانت‌ها و عهدشان متعهدند؛

نکات ترجمه‌ای

«راعون»

جمع سالم «راعی» است (جمع مکسر راعی، «رُعاة» و «رِعاء» می‌باشد)؛ و راعی، اسم فاعل از ماده «رعی» می‌باشد که این ماده به معنای رعایت کردن، مراقب بودن و حفظ و نگهداری به کار می‌رود. برخی بر این باورند که این کلمه در اصل در مورد حفظ و نگهداری حیوانات به کار می‌رفته (چنانکه راعی به معنای «چوپان» و «مرعی» به معنای «چراگاه و مرتع» به کار می‌رود) و بعداً در مورد هرگونه حفظ و نگهداری، بویژه در عرصه حکومت و سیاست نیز رایج شده است (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۳۵۷) چنانکه اکنون یکی از معانی راعی، والی و حاکم می‌باشد (معجم المقایس اللغة، ج ۲، ص ۴۰۸). در قرآن کریم، از این ماده، جمعا ده بار به کار رفته، که علاوه بر استفاده آن به صورت فعل ثلاثی مجرد و به معنای عام «مراعات کردن» (بقره/۱۰۴؛ نساء/۴۶؛ طه/۵۴؛ حدید/۲۷) به صورت مشتقات زیر نیز آمده است: «راعون: رعایت‌کنندگان» (معارج/۳۲ و مومنون/۸)؛ «رعاية: رعایت کردن» (حدید/۲۷) «رُعاة: چوپانان» (قصص/۲۳) «مرعی: مرتع و چراگاه» (نازعات/۳۱؛ اعلیٰ/۴)

۱) از امام صادق ع روایت شده است: [برای شناخت افراد] نه به نماز فریفته شوید و نه به روزه‌شان؛ چرا که گاه شخص چنان به نماز و روزه عادت کرده که اگر ترکش کند دچار وحشت می‌شود؛ لکن آنها را هنگامی که باید سخن راست گفت و یا هنگام ادای امانت بشناسید.

الکافی، ج ۲، ص ۱۰۴

مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدَ بْنِ عِيسَى عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عِيسَى عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَمَّارٍ وَغَيْرِهِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: لَا تَغْتَرُوا بِصَلَاتِهِمْ وَلَا بِصِيَامِهِمْ فَإِنَّ الرَّجُلَ رُبَّمَا لَهَجَ بِالصَّلَاةِ وَالصَّوْمِ حَتَّى لَوْ تَرَكَهُ اسْتَوْحَشَ وَلَكِنْ اخْتَبِرُوهُمْ عِنْدَ صِدْقِ الْحَدِيثِ وَادَاءِ الْأَمَانَةِ.

۲) از امام صادق ع روایت شده است: سه مطلب هست که عذر هیچکس در آنها پذیرفته نیست:

ادای امانت، خواه [امانت‌گذار] نیکوکار باشد یا بدکار؛

وفای به عهد، خواه [کسی که با او عهد بسته شده] نیکوکار باشد یا بدکار؛

و نیکی به والدین، خواه نیکوکار باشند یا بدکار.

الکافی، ج ۵، ص ۱۳۲؛ الخصال، ج ۱، ص ۱۲۳

عَلَى بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ مُصْعَبٍ الْهَمْدَانِيِّ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ ع يَقُولُ ثَلَاثَةٌ لَا عُذْرَ لِأَحَدٍ فِيهَا أَدَاءُ الْأَمَانَةِ إِلَى الْبَرِّ وَالْفَاجِرِ وَالْوَفَاءُ بِالْعَهْدِ إِلَى الْبَرِّ وَالْفَاجِرِ وَبِرُّ الْوَالِدَيْنِ بَرِّينَ كَانَا أَوْ فَاجِرَيْنِ

۳) از رسول خدا ص روایت شده است:

شش مطلب را برای من متعهد شوید تا من بهشت را برایتان متعهد شوم:

هنگامی که سخن گفتید، دروغ نگویید؛

هنگامی که وعده دادید، خلف وعده نکنید؛

هنگامی که امانت‌دار شدید، خیانت در امانت نکنید؛

چشمانتان را فروبخوانید،

دامن‌هایتان را حفظ کنید؛

دست و زبان‌تان را [از آزار مردم] بازدارید.

الخصال، ج ۱، ص ۳۲۱

حَدَّثَنَا أَبُو الْعَبَّاسِ مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ إِسْحَاقَ الطَّالْقَانِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ بْنِ بُهْلُولٍ الْقَاضِي فِي دَارِهِ بِمَدِينَةِ السَّلَامِ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ يَزِيدَ الصَّدَائِيُّ عَنْ أَبِي شَيْبَةَ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص: تَقَبَّلُوا لِي بِسِتِّ أَتَقَبَّلُ لَكُمْ بِالْجَنَّةِ:

إِذَا حَدَّثْتُمْ فَلَا تَكْذِبُوا

وَإِذَا وَعَدْتُمْ فَلَا تَخْلَفُوا

وَإِذَا أَوْثُمْتُمْ فَلَا تَخُونُوا
وَعُضُّوا أَبْصَارَكُمْ
وَاحْفَظُوا فُرُوجَكُمْ
وَكُفُّوا أَيْدِيَكُمْ وَالسِّتَكُمْ.^۱

(۴) از امام صادق ع روایت شده است:

... ما ودیعه [= امانت] های خدا در بندگانیم، ما بزرگترین حرم خداییم؛ ما پیمان خداییم؛ ما عهد خداییم؛ پس هر که به عهد ما وفا کند، به عهد خدا وفا کرده است؛ و کسی که این عهد را بشکند، عهد و پیمان خدا را شکسته است.

الکافی، ج ۱، ص ۲۲۱

أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْخَشَّابِ قَالَ حَدَّثَنَا بَعْضُ أَصْحَابِنَا عَنْ خَيْثَمَةَ قَالَ قَالَ لِي أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع ...^۲ نَحْنُ وَدِيعَةُ اللَّهِ فِي عِبَادِهِ وَنَحْنُ حَرَمُ اللَّهِ الْأَكْبَرُ وَنَحْنُ ذِمَّةُ اللَّهِ وَنَحْنُ عَهْدُ اللَّهِ فَمَنْ وَفَى بِعَهْدِنَا فَقَدْ وَفَى بِعَهْدِ اللَّهِ وَمَنْ خَفَرَهَا فَقَدْ خَفَرَ ذِمَّةَ اللَّهِ وَعَهْدَهُ.

تدبر

(۱) « الْمُصَلِّينَ ... الَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ »

۱. این احادیث هم در همین زمینه قابل توجه است:

أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبُو الْقَاسِمِ جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ قُؤْلُوبَيْهٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عِيسَى، عَنْ بَكْرِ بْنِ صَالِحٍ، عَنْ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ زَيْدٍ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ (عَلَيْهِمُ السَّلَامُ)، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ): أَقْرَبُكُمْ غَدَاً مِنِّي فِي الْمَوْقِفِ أَصْدَقُكُمْ لِلْحَدِيثِ، وَآدَاكُمْ لِلْأَمَانَةِ، وَأَوْفَاكُمْ بِالْعَهْدِ، وَأَحْسَنُكُمْ خُلُقًا، وَأَقْرَبُكُمْ مِنَ النَّاسِ. (الأمالي للطوسي)، ص ۲۲۹)

حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُغِيرَةِ الْكُوفِيِّ قَالَ حَدَّثَنِي جَدِّي الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ عَنْ عَمْرِو بْنِ عُثْمَانَ الثَّقَفِيِّ عَنْ سَعِيدِ بْنِ شُرْحِبِيلٍ عَنْ ابْنِ لَهِيْعَةَ عَنْ أَبِي مَالِكٍ قَالَ: قُلْتُ لِعَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ ع أَخْبِرْنِي بِجَمِيعِ شَرَائِعِ الدِّينِ قَالَ قَوْلُ الْحَقِّ وَ الْحُكْمُ بِالْعَدْلِ وَ الْوَفَاءُ بِالْعَهْدِ. (الخصال، ج ۱، ص ۱۱۳)

مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عِيسَى عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَكَمِ عَنْ الْحُسَيْنِ بْنِ أَبِي الْعَلَاءِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ لَمْ يَبْعَثْ نَبِيًّا إِلَّا بِصِدْقِ الْحَدِيثِ وَ آدَاءِ الْأَمَانَةِ إِلَى الْبَرِّ وَ الْفَاجِرِ. (الکافی، ج ۲، ص ۱۰۴)

مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عِيسَى عَنْ الْحَسَنِ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ أَبِي كَهْمَسٍ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع - عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي يَعْفُورٍ يُقْرِئُكَ السَّلَامَ قَالَ عَلَيْكَ وَ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِذَا أَتَيْتَ عَبْدَ اللَّهِ فَأَقْرِئْهُ السَّلَامَ وَ قُلْ لَهُ إِنَّ جَعْفَرَ بْنَ مُحَمَّدٍ يَقُولُ لَكَ أَنْظِرْ مَا بَلَغَ بِهِ عَلِيُّ ع عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ ص فَالْزَمْهُ فَإِنَّ عَلِيًّا ع إِنَّمَا بَلَغَ مَا بَلَغَ بِهِ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ ص بِصِدْقِ الْحَدِيثِ وَ آدَاءِ الْأَمَانَةِ. (الکافی، ج ۲، ص ۱۰۴)

۲. عبارتی که برای رعایت اختصار حذف شد، چنین است:

يَا خَيْثَمَةُ نَحْنُ شَجَرَةُ النَّبُوَّةِ وَ بَيْتُ الرَّحْمَةِ وَ مَفَاتِيحُ الْحِكْمَةِ وَ مَعْدِنُ الْعِلْمِ وَ مَوْضِعُ الرِّسَالَةِ وَ مُخْتَلَفُ الْمَلَائِكَةِ وَ مَوْضِعُ سِرِّ اللَّهِ وَ

نمازگزار واقعی، کسی است که در روابط اجتماعی هم انسان قابل اعتمادی است، اگر چیزی از دیگران نزد او باشد، امانتدار است و اگر با دیگران قول و قرار بگذارد، به قول و قرار خویش پای بند است؛ که اگر چنین نبود، نمازگزاریش از روی عادت است، نه نمازگزاری واقعی (حدیث ۱).

۲) «إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا، وَإِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعًا، إِلَّا الْمُصَلِّينَ ... الَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ»

امانتداری و وفای به عهد از مشخصه‌های کسانی است که در مقابل سختی‌ها صبور، و در خوشی‌ها اهل کمک به دیگران‌اند. (معارج/ ۱۸-۱۹)

۳) «وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ»

ساده‌ترین مصداق امانت، آن است که دیگران، کالایی را برای مدتی نزد انسان بگذارند (انفال/ ۲۷)؛

و ساده‌ترین مصداق عهد، قول و قرارهای بین افراد است که طرفین ملتزم به انجام آن می‌شوند (مثلاً: توبه/ ۴).

اما عهد و امانت‌هایی که انسان باید نسبت به آنها اهل مراقبت و رعایت باشد، مصداق‌های دیگری هم دارد؛^۱ از جمله: الف. امانتی که آسمانها و زمین توان بر دوش کشیدن آن را نداشتند (احزاب/ ۷۲) که مفسران آن را «اختیار»، «ولایت» اولیای الهی، و ... دانسته‌اند؛ و امانتداری به ازای هر یک معنای خاصی دارد.

ب. عهد بندگی با خدا (اعراف/ ۱۷۲؛ یس/ ۶۰) و انجام دستورات الهی (بقره/ ۲۷ و ۴۰) (احزاب/ ۳۳)^۲

ج. عهد نبوت و امامت، که از سویی عهد خدا با برخی انسانهاست (بقره/ ۱۲۴) و از سوی دیگر عهدی از جانب خدا برعهده انسانها (طه/ ۸۶، فتح/ ۱۰) (حدیث ۴)

د. هر قراری که انسان با خدای خود می‌گذارد که خود را موظف به انجام کاری کند (توبه/ ۷۵)

ه. خود قرآن، که خداوند برای انسانها فروفرستاده، عهدی است بین خدا و انسان که هر مسلمانی موظف است روزانه در آن بنگرد و از آن بیاموزد. (الکافی، ج ۲، ص ۶۰۹)^۳

و. هر آنچه که شخصی در مورد آن به انسان اعتماد می‌کند و از انسان انتظار دارد آن را حفظ کند اعم از مال و آبرو و ... امانتی نزد انسان است (المیزان، ج ۲۰، ص ۱۷).

۱. برخی امانات را شامل دو دسته: امانات خدا (که همان عبادات واجب مانند نماز و روزه و...) و امانات بندگان (مانند ودیعه و عاریه و بیع و شهادت و...)؛ و عهد را شامل سه دسته: اوامر خدا، نذرهای انسان، و عهدهای طرفینی بین انسانها معرفی کرده‌اند:

«وَالْأَمَانَاتُ ضَرْبَانِ أَمَانَاتُ اللَّهِ تَعَالَى وَ أَمَانَاتُ الْعِبَادِ فَالْأَمَانَاتُ الَّتِي بَيْنَ اللَّهِ تَعَالَى وَ بَيْنَ عِبَادِهِ كَالصَّيَامِ وَ الصَّلَاةِ وَ الْاِغْتِسَالِ وَ أَمَانَاتُ الْعِبَادِ هِيَ مِثْلُ الْوَدَائِعِ وَ الْعَوَارِي وَ الْبَيَاعَاتِ وَ الشَّهَادَاتِ وَ غَيْرِهَا وَ أَمَّا الْعَهْدُ فَعَلَى ثَلَاثَةِ أَضْرِبٍ أَوَامِرُ اللَّهِ تَعَالَى وَ نَذُورُ الْإِنْسَانِ وَ الْعُقُودُ الْجَارِيَةُ بَيْنَ النَّاسِ» (مجمع‌البیان، ج ۷، ص ۱۵۹)

۲. و قیل: العهد کل ما التزم به الإنسان لغيره فإيمان العبد لربه عهد منه عاهد به ربه أن يطيعه في كل ما كلفه به فلو عصاه في شيء مما أمره به أو نهاه عنه فقد نقض عهد (الميزان، ج ۲۰، ص ۱۷)

۳. عَلِيُّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ حَمَّادٍ عَنْ حَرِيزٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: الْقُرْآنُ عَهْدُ اللَّهِ إِلَى خَلْقِهِ فَقَدْ يَنْبَغِي لِلْمَرْءِ الْمُسْلِمِ أَنْ يَنْظُرَ فِي عَهْدِهِ وَأَنْ يَقْرَأَ مِنْهُ فِي كُلِّ يَوْمٍ خَمْسِينَ آيَةً.

ز. هر نعمتی و هر عضوی از اعضای بدن که خدا به انسان داده، امانتی است که به انسان سپرده شده است و انسان باید آن را در مسیری که خدا مقرر کرده به کار برد (المیزان، ج ۲۰، ص ۱۷)

ح. ...

۴) «وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ»

درباره شخصی که پای بند به عهد و امانتش است، در قرآن کریم غالباً تعبیری مانند امانتدار (مؤتمن)، اداکننده امانت، وفادار به عهد، به کار می‌رود؛ اما در این آیه تعبیر «راعون» به معنای رعایت، مراعات و مراقبت کننده به کار رفته است.

الف. شاید می‌خواهد تاکید کند که این امانتداری و وفای به عهد در این انسانهای شایسته، صرفاً در حد یک رفتار بیرونی نیست، بلکه یک التزام و حساسیت درونی در آنها نسبت به حقوق دیگران و روابطی که با دیگران برقرار می‌کنند وجود دارد.

ب. ...

۵) «وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ»

هر دو کلمه امانات و عهد را بدون قید آورد؛ نفرمود امانتها و یا عهدی که در قبال مسلمانان، شیعیان، انسانهای خوب، یا ... دارند.

این نشان می‌دهد که نمازگزار واقعی، کسی است که درباره مطلق انسانها (خوب یا بد، مسلمان یا غیر مسلمان، و ...) خود را موظف به امانت‌داری و وفای به عهد می‌بیند؛ یعنی گاه امانتی را قبول نمی‌کند و قول و قراری هم نمی‌گذارد؛ اما اگر به امانت یا عهدی تن داد، حتی اگر امانت‌گذارنده، قاتل پیامبران و یا قاتل امیرالمومنین ع باشد (کافی، ج ۵، ص ۱۳۳)^۱ و یا عهد با مشرکان بسته شده باشد (توبه/۴)، بدان وفادار می‌ماند.

تبصره اخلاقی

از آنجا که عهد یک قرارداد طرفینی است، در صورتی که طرف مقابل به عهد وفا نکند و پیمان‌شکنی کند، در واقع دیگر عهدی باقی نمانده است و لذا در این صورت، شخص مومن هم دیگر ضرورتی ندارد ملتزم به عهد باشد.

۱. در همین راستا این احادیث هم قابل توجه‌اند:

عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ خَالِدٍ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ يَحْيَى عَنِ جَدِّهِ الْحَسَنِ بْنِ رَاشِدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ص أَدُوا الْأَمَانَةَ وَلَوْ إِلَى قَاتِلِ وَلَدِ الْأَنْبِيَاءِ. (الكافی، ج ۵، ص ۱۳۳)

عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ مَرَّارٍ عَنْ يُونُسَ عَنْ عُمَرَ بْنِ أَبِي حَفْصٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ ع يَقُولُ اتَّقُوا اللَّهَ وَعَلَيْكُمْ بِأَدَاءِ الْأَمَانَةِ إِلَى مَنْ أَيْتَمَنْتُمْ وَلَوْ أَنَّ قَاتِلَ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ ع أَتَمَّنَنِي عَلَى أَمَانَةٍ لَأَدَّيْتُهَا إِلَيْهِ. (الكافی، ج ۵، ص ۱۳۳)

مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ عَمَّارِ بْنِ مَرْوَانَ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع فِي وَصِيَّتِهِ لَهُ اعْلَمْ أَنَّ ضَارِبَ عَلِيٍّ ع بِالسَّيْفِ وَ قَاتِلَهُ لَوْ أَتَمَّنَنِي وَ اسْتَنْصَحَنِي وَ اسْتَشَارَنِي ثُمَّ قَبِلْتُ ذَلِكَ مِنْهُ لَأَدَّيْتُ إِلَيْهِ الْأَمَانَةَ. (الكافی، ج ۵، ص ۱۳۳)

ترجمه

و آنان‌اند که بر سر شهادت‌هایشان ایستاده [= استوار] اند.

نکات ترجمه

«شهادت»

جمع «شهادة» از ماده «شهد» است که اصل این ماده دلالت دارد بر حضور و آگاهی (علم) و آگاه کردن (اعلام) (معجم المقایس اللغة، ج ۳، ص ۲۲۱) به تعبیر دیگر، «شهادت» حضوری است که همراه با مشاهده (اعم از مشاهده با چشم یا با شهود قلبی) باشد (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۴۶۵) و برخی افزوده‌اند که جایی که هم که استدلال و تفکر به نحو قطعی به مطلبی برسد، کلمه «شهادت» را می‌توان به کار برد (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۶، ص ۱۳۱)^۱ و شاهد بر این مدعا هم آیه «شَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ أَهْلِهَا إِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قُدَّ مِنْ قُبُلٍ فَصَدَقَتْ ...» (یوسف ۲۶-۲۷) است. با این توضیحات معلوم می‌شود که در شهادت دو عنصر «علم» و «حضور» با هم شرط است؛ لذا «شهادت» هم از «علم» اخص است و منحصر به مواردی است که علم به معلوم بدون هیچ واسطه‌ای حاصل شده باشد^۲، و هم از «حضور» اخص است و جایی که حضور همراه با غفلت و بی‌توجهی باشد، شهادت صدق نمی‌کند (الفروق فی اللغة، ص ۸۸) و اصطلاح «شهادت» هم در جایی که واقعه رخ می‌دهد و شخص حاضر است و به واقعه توجه می‌کند به کار می‌رود (اصطلاحاً: تحمل شهادت) و هم در جایی که از شخص تقاضا می‌شود واقعه‌ای را که در آن حاضر بوده، در مقابل دیگران گواهی دهد (اصطلاحاً: ادای شهادت).

«شهید» به معنای «حاضری که آگاه است» بر وزن «فعلیل» می‌باشد که این وزن، دلالت بر مبالغه در معنای اسم فاعل دارد که وقتی درباره مطلق علم باشد «علیم» گویند، و وقتی درباره علم به امور مخفی و غیر آشکار باشد «خبیر» گویند، و وقتی در مورد علم به امور آشکار باشد «شهید» گویند، که بدین معنا «شهید» هم یکی از اسم‌های خداوند است (لسان العرب، ج ۳، ص ۲۳۹). به کسی هم که در راه خدا کُشته می‌شود «شهید» [و به کار او «شهادت»] گفته می‌شود؛ و درباره چرایی آن، برخی گفته‌اند: چون فرشتگان رحمت در لحظه شهادت نزد او حاضر می‌شوند، یا چون او در محضر فرشتگان قرار می‌گیرد (معجم

^۱ البته ایشان شهادت را بر پنج قسم دانسته‌اند که شهادت با اعضای بدن را به دو قسم شهادت چشم و شهادت سایر حواس تقسیم کرده، و شهود نفس را هم به دو قسم (شهود خود و صفاتش، و شهود خدا و صفاتش) تقسیم کرده‌اند که بدین ترتیب پنج قسم می‌شود که البته اگر این گونه بخواهیم تقسیم کنیم، شهود ملائکه را هم باید در اقسام شهود نفس بیاوریم.

^۲ همچنین گفته‌اند که علم به موجود و معدوم تعلق می‌گیرد اما شهادت خیر (الفروق فی اللغة، ص ۸۸)؛ اما به نظر می‌آید این سخن درست نباشد زیرا همان طور که شهادت دادن بر انجام کار داریم، شهادت دادن بر انجام ندادن کار هم داریم (که من شاهد بودم که فلانی در آن ساعت فلانجا بود و لذا آن کار را که مورد اتهام قرار گرفته انجام نداده است)

المقاييس اللغة، ج ۳، ص ۲۲۱^۱ ویا از این جهت که در آن لحظه آن نعمتهایی که خدا برای آنها مهیا کرده را مشاهده می‌کنند، ویا از این جهت که روح آنها آن لحظه محضر خدا را درک می‌کند (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۴۶۸)

همچنین به محل‌هایی که مناسک حج بجا آورده می‌شود «مشاهد» حج گویند از این جهت که جایگاه‌های شریفی است که فرشتگان و خوبان در آنجا حاضر می‌شوند (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۴۶۵)

حدیث

(۱) از امام باقر ع روایت شده است که پیامبر خدا ص فرمودند:

کسی که شهادتی را کتمان کند یا به نحوی شهادت دهد که با آن خون مسلمانی هدر رود یا مالش را از چنگش درآورند، روز قیامت می‌آید در حالی صورتش تا جایی که چشم کار می‌کند ظلمانی است و در چهره‌اش خراشیدگی‌ای هست که خلایق او را با اسم و نسبش می‌شناسند؛

و کسی که شهادتی دهد که حق مسلمانی را با آن زنده کند، روز قیامت می‌آید در حالی صورتش تا جایی که چشم کار می‌کند نورانی است و خلایق او را با اسم و نسبش می‌شناسند؛

سپس امام باقر ع فرمود: آیا نمی‌بینی که خداوند تبارک و تعالی می‌فرماید: «و شهادت را برای خدا اقامه کنید» (طلاق/۲).

الکافی ج ۷، ص ۳۸۱

عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي نَجْرَانَ وَ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ أَبِي جَمِيلَةَ عَنْ جَابِرٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ قَالَ

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص مَنْ كَتَمَ شَهَادَةً أَوْ شَهِدَ بِهَا لِيُهْدَرَ لَهَا بِهَا دَمٌ أَمْرِي مُسْلِمٌ أَوْ لِيُزَوَّى مَالٌ أَمْرِي مُسْلِمٌ أَتَى يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَ لَوْ جُهِ ظُلْمَةٌ مَدَّ الْبَصَرُ وَ فِي وَجْهِهِ كُدُوحٌ تَعْرِفُهُ الْخَلَائِقُ بِاسْمِهِ وَ نَسَبِهِ وَ مَنْ شَهِدَ شَهَادَةً حَقًّا لِيُحْيِيَ بِهَا حَقَّ أَمْرِي مُسْلِمٌ أَتَى يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَ لَوْ جُهِ نُورٌ مَدَّ الْبَصَرُ تَعْرِفُهُ الْخَلَائِقُ بِاسْمِهِ وَ نَسَبِهِ

ثُمَّ قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ أَلَا تَرَى أَنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى يَقُولُ «وَأَقِيمُوا الشَّهَادَةَ لِلَّهِ».

(۲) از امام صادق ع روایت شده است:

هنگامی که برای شهادت بحق در جایی حاضر شدی و خواستی با شهادت دادنت حقی را اقامه کنی، آن را آن گونه که صلاح می‌دانی تغییر بده و مرتب کن و تصحیحش کن آن گونه که می‌توانی، تا به صحیح‌ترین وجهی حق را به صاحب حق برسانی، البته اینها بعد از آن است که نخواهی جز به حق شهادت بدهی، و نخواهی به خود حق، آنچه حق نیست بیفزایی؛

[آن کارها را بکن] چرا که شاهد گاه حق را باطل، ویا حق را محقق می‌کند، و با شاهد است که حق اثبات می‌شود و با شاهد است که به افراد داده می‌شود؛

۱. و از جمله گفته شده که چون به زمین می‌افتد و زمین را هم «الشاهده» می‌گویند (معجم المقاييس اللغة، ج ۳، ص ۲۲۱) اما به نظر نمی‌رسد صحیح باشد زیرا هرکس که می‌میرد به زمین می‌افتد، در حالی که فقط به کسی که در راه خدا کشته می‌شود شهید می‌گویند؛ و مثلاً هیچگاه به کشتگان دشمن شهید گفته نمی‌شود.

و شاهد با این کارش - که در اقامه‌ی درست شهادت هر کاری که بدان راهی دارد انجام می‌دهد اعم از اضافه کردن الفاظ و معانی و تفسیر آنها به نحوی که حق ثابت گردد و به نحو صحیح ادا شود و هیچ چیزی بیش از آنچه حق است داده نشود - اجری می‌برد همانند اجر روزه‌دار شب‌زنده‌دار مجاهد فی سبیل الله.

تهذیب الأحکام، ج ۶، ص ۲۸۵

مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ عَنْ ذُبْيَانَ بْنِ حَكِيمٍ الْأَوْدِيِّ عَنْ مُوسَى بْنِ أَكْبِيلٍ عَنْ دَاوُدَ بْنِ الْحُصَيْنِ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ يَقُولُ

إِذَا شَهِدْتَ عَلَى شَهَادَةٍ فَأَرَدْتَ أَنْ تُقِيمَهَا فَغَيَّرَهَا كَيْفَ شِئْتَ وَرَبَّهَا وَصَحَّحَهَا بِمَا اسْتَطَعْتَ حَتَّى يَصِحَّ الشَّيْءُ لِصَاحِبِ الْحَقِّ بَعْدَ أَنْ لَا تَكُونَ تَشْهَدُ إِلَّا بِحَقِّهِ وَلَا تَزِيدَ فِي نَفْسِ الْحَقِّ مَا لَيْسَ بِحَقٍّ فَإِنَّمَا الشَّاهِدُ يُبْطِلُ الْحَقَّ وَيُحِقُّ الْحَقَّ وَبِالشَّاهِدِ يُوجِبُ الْحَقَّ وَبِالشَّاهِدِ يُعْطَى وَإِنَّ لِلشَّاهِدِ فِي إِقَامَةِ الشَّهَادَةِ بِتَصْحِيحِهَا بِكُلِّ مَا يَجِدُ إِلَيْهِ السَّبِيلَ مِنْ زِيَادَةِ الْأَلْفَاظِ وَالْمَعَانِي وَالتَّفْسِيرِ فِي الشَّهَادَةِ مَا بِهِ يَثْبِتُ الْحَقُّ وَيُصَحِّحُهُ وَلَا يُؤْخَذُ بِهِ زِيَادَةٌ عَلَى الْحَقِّ مِثْلَ أَجْرِ الصَّائِمِ الْقَائِمِ الْمُجَاهِدِ بِسَيْفِهِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ.

۳) از امام باقر ع روایت شده است:

هنگامی که شخصی شهادتی را بشنود و خودش بر آن شاهد نباشد، [اگر از او برای شهادت دادن دعوت شود] به اختیار خودش است که اگر خواست شهادت دهد و اگر خواست سکوت کند؛ مگر اینکه بداند که ظلمی رخ می‌دهد که در این صورت باید شهادت دهد و برایش حلال نیست جز اینکه شهادت دهد.

الکافی، ج ۷، ص ۳۸۲

مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ فَضَّالٍ عَنِ الْعَلَاءِ بْنِ رَزِينَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ قَالَ: إِذَا سَمِعَ الرَّجُلُ الشَّهَادَةَ وَ لَمْ يُشْهَدْ عَلَيْهَا فَهُوَ بِالْخِيَارِ إِنْ شَاءَ شَهِدَ وَإِنْ شَاءَ سَكَتَ إِلَّا إِذَا عَلِمَ مِنَ الظَّالِمِ فَلْيُشْهَدْ وَلَا يَجِلُّ لَهُ إِلَّا أَنْ يُشْهَدْ.^۱

تدبر

۱) «وَالَّذِينَ هُمْ بِشَهَادَاتِهِمْ قَائِمُونَ»

ایستاده و استوار بودن بر شهادت یعنی:

۱. این روایت درباره اثر شهادت دادن افراد قابل توجه است:

أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ أَبِي الْبَلَادِ عَنْ سَعْدِ الْإِسْكَافِ قَالَ لَا أَعْلَمُهُ إِلَّا قَالَ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ قَالَ: كَانَ فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ عَابِدٌ فَأَعْجَبَ بِهِ - دَاوُدُ ع فَأَوْحَى اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ إِلَيْهِ لَا يُعْجِبُكَ شَيْءٌ مِنْ أَمْرِهِ فَإِنَّهُ مَرَأً قَالَ فَمَاتَ الرَّجُلُ فَأَتَى دَاوُدُ ع وَ قِيلَ لَهُ مَاتَ الرَّجُلُ فَقَالَ دَاوُدُ ع ادْفِنُوا صَاحِبَكُمْ قَالَ فَأَنْكَرَتْ بَنُو إِسْرَائِيلَ وَ قَالُوا كَيْفَ لَمْ يَحْضُرْهُ قَالَ فَلَمَّا غَسَلَ قَامَ خَمْسُونَ رَجُلًا فَشَهِدُوا بِاللَّهِ مَا يَعْلَمُونَ مِنْهُ إِلَّا خَيْرًا فَلَمَّا صَلُّوا قَامَ خَمْسُونَ آخَرُونَ فَشَهِدُوا بِاللَّهِ مَا يَعْلَمُونَ مِنْهُ إِلَّا خَيْرًا فَأَوْحَى اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ إِلَى دَاوُدُ ع مَا مَنَعَكَ أَنْ تَشْهَدَ فُلَانًا قَالَ دَاوُدُ الَّذِي أَطْلَعْتَنِي عَلَيْهِ مِنْ أَمْرِهِ فَأَوْحَى اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ أَنَّهُ كَانَ كَذَلِكَ وَ لَكِنَّهُ قَدْ شَهِدَ قَوْمٌ مِنَ الْأَنْصَارِ وَ الرُّهْبَانِ مَا يَعْلَمُونَ مِنْهُ إِلَّا خَيْرًا فَاجْزَتْ شَهَادَتُهُمْ بِهِ عَلَيْهِ وَ غُفِرَتْ لَهُ عِلْمِي فِيهِ. (تهذیب الأحکام، ج ۶، ص ۲۷۹)

الف. برای تحمل شهادت می‌ایستند و از تحمل شهادت خودداری نمی‌کنند (حادثه‌ای رخ داده و باید ایستاد تا بعداً شهادت داد). (المیزان، ج ۲۰، ص ۱۷)

ب. چیزی که شاهد بوده‌اند کتمان نمی‌کنند. (المیزان، ج ۲۰، ص ۱۷)

ج. چیزی که شاهد بوده‌اند تغییر نمی‌دهند و تحریف نمی‌کنند و استوار بر آنچه دیده‌اند می‌ایستند. (المیزان، ج ۲۰، ص ۱۷) (البته اصلاح کردن عبارات شهادت، و شهادت را به نحوی بیان کردن که در رسیدن حق به حقدار موثرتر واقع شود، نه تنها مصداق تحریف نیست، بلکه مصداق قیام به شهادت است؛ حدیث ۲)

د. به شهادت دروغین نمی‌دهند. (بر آنچه واقعاً شاهد بوده‌اند می‌ایستند و گواهی می‌دهند)

ه. ...

۲) «وَالَّذِينَ هُمْ بِشَهَادَاتِهِمْ قَائِمُونَ»

همان طور که امانت‌داری و وفای به عهد (آیه قبل)، مربوط به روابط اجتماعی است، شهادت و گواهی دادن هم همین طور است. پس چرا این را در آیه‌ای مستقل آورد؟

الف. در حالت اول، رابطه فقط بین انسان و آن کسی است که امانتی گذاشته و یا عهدی بسته است. اما در شهادت دادن، انسان همواره با دو نفر مواجه است: کسی که شهادت به نفع اوست و کسی که شهادت به ضرر اوست. به تعبیر دیگر، در قبلی، این منافع شخصی است که ممکن است مانع انجام وظیفه شود؛ اما در این مورد، روابط اجتماعی خاص با افراد است که ممکن است چنین مانعی ایجاد کند؛ در واقع، در قبلی فقط باید بر منفعت‌پرستی غلبه کرد؛ اما در اینجا باید بر حب و بغض‌ها هم غلبه کرد.

ب. در حالت اول مساله هنوز نسبتاً شخصی است (فقط بین خود شخص و مخاطب وی است)؛ اما در دومی کاملاً جنبه اجتماعی پیدا می‌کند (تلاش برای معلوم شدن حق در بین افراد جامعه، و رسیدن حق به حقدار در اجتماع است) (حدیث ۲)

بحث تخصصی جامعه‌شناسی

زیمل، جامعه‌شناس آلمانی بحث‌های جالبی دارد در این زمینه که وقتی «دو نفر» بشوند «سه نفر»، چقدر اقتضائات اجتماعی جدیدی پیش می‌آید. مثلاً اینکه هر یک از آن دو نفر می‌کوشند نفر سوم را با خود همراه کنند، یا یکی می‌کوشد بین دو نفر دیگر دعوا بیندازد تا بر هر دو مسلط شود یا یکی می‌تواند نقش میانجی بین آن دو را ایفا کند و ... در واقع، شهادت دادن مربوط به عرصه‌ای است که دست‌کم سه نفر لازم است، اما مورد قبلی (امانت‌داری و وفای به عهد) مربوط به جایی بود که رابطه بین دو نفر بود.

ج. در حالت اول کلاهی را نزد انسان به امانت می‌گذارند و یا انجام کاری را از انسان انتظار دارند، اما در اینجا حقیقتی را در مقابل دیدگان آدم می‌گذارند و از انسان می‌خواهند در قبال آن حقیقت شهادت دهد.

بحث تخصصی جامعه‌شناسی

در مقابل جریان پوزیتیویستی در علوم اجتماعی، «دیلتای» و پس از او، «زیمل» و «ماکس وبر» نشان دادند که آنچه در حوزه «کنش» انسانی مهم است، نه صرفاً «رفتار» (که قابلیت مشاهده حسی دارد)، بلکه «معنی»‌ای است که در رفتار لحاظ شده

است؛ و افق مساله جامعه‌شناسی را، از بررسی رفتارها به بررسی معانی رفتارها ارتقا دادند. «شهادت دادن» از بهترین نمونه‌های عمل اجتماعی است که اساسا در وادی «معانی رفتار» باید تحلیل شود، نه در قالب رفتار فیزیکی محض؛ و از عرصه‌هایی است که بخوبی تفاوت الگوی تحلیل‌های علوم طبیعی و علوم اجتماعی را در آن می‌توان نشان داد.

د. ...

۳) «الْمُصَلِّينَ ... الَّذِينَ هُمْ بِشَهَادَاتِهِمْ قَائِمُونَ»

نمازگزار واقعی، در روابط اجتماعی‌اش، نه تنها اهل امانت‌داری و وفای به عهد است و بر اساس منفعت‌طلبی رفتار نمی‌کند (آیه قبل)؛ بلکه در جایی که شاهد مطلبی بوده، بر شهادت خود پایمردی می‌کند و تحت تاثیر حب و بغض‌های شخصی هم از حق منحرف نمی‌شود. (توضیح در تدبر ۲، بند الف)

۴) «الْمُصَلِّينَ ... الَّذِينَ هُمْ بِشَهَادَاتِهِمْ قَائِمُونَ»

نمازگزار واقعی، نه تنها نسبت به ادای حقوقی که از دیگران برعهده اوست، جدی است (چه حق مستمندان، چه امانات مردم و چه عهدی که با دیگران بسته؛ معراج/ ۲۴ و ۳۲)، بلکه نسبت به حقوق بین دیگران نیز حساس است و در جایی که آگاهی دارد، با حاضر شدن و شهادت دادن، تمام تلاش خود را می‌کند تا حق به حق‌دار برسد. (حدیث ۱)

۵) «وَالَّذِينَ هُمْ بِشَهَادَاتِهِمْ قَائِمُونَ»

در آیاتی که گذشت، انسان زیاده‌خواه (هلوع)، و کم‌طاقت و بخیل دانسته شد؛ مگر نمازگزارانی که برای نیازمندان در اموال خود حقی قرار می‌دهند، آخرت را جدی باور دارند؛ روابط جنسی‌شان کاملاً کنترل شده است، و اهل امانت‌داری و وفای به عهدند. (معراج/ ۱۹-۳۲)

تمامی این اوصاف اوصافی است که در زندگی انسان بسیار مورد ابتلاست؛ اما شهادت دادن، مطلبی است که در عمر بسیاری از ما ممکن است اصلاً پیش نیاید. چرا چنین وصفی را در عداد آن اوصاف مطرح کرد؟ شاید بدین جهت که:

الف. این اقدام اوج اقدام دیگرخواهانه در زندگی انسان است که نه تنها انجام آن هیچ نفع مادی واضحی به خود شخص نمی‌رساند، بلکه چه‌بسا مشکلاتی را هم (از جانب کسانی که شهادت علیه آنها بوده) به همراه داشته باشد.

ب. در تمام موارد قبل، خود شخص آگاهانه در موقعیتی قرار می‌گیرد که خودش تصمیم به انجام آن کار می‌گیرد؛ اما تحمل شهادت و سپس شهادت دادن غالباً به طور ناخواسته بر انسان تحمیل می‌شود؛ و انسان غالباً از قبل خود را برای این کار آماده نکرده است؛ و حالا باید در چنین موقعیتی، صرفاً برای اینکه حقی به دیگری برسد از وقت و عمر خود مایه بگذارد.

ج. چون مستقیماً مساله به خود وی مرتبط نمی‌باشد، شانه خالی کردن از زیر آن هم به گونه‌ای است که غالباً مذمتی را متوجه شخص نمی‌سازد، زیرا غالباً کسی نمی‌داند که او شاهد بوده است؛ پس، فرار از آن، برخلاف تمام موارد قبل، به هیچ وجه لطمه‌ای به آبرو و وجهت وی وارد نمی‌سازد؛ و لذا اخلاص در چنین کاری جدی‌تر است. (به تعبیر دیگر، هم زمینه ریا و شهرت‌طلبی در آن کمتر است، و هم در انجام ندادنش احتمال نمی‌رود که لطمه‌ای به وجهه او وارد شود).

د. چون کسی را نمی‌توان به شهادت دادن مجبور ساخت، و صرفاً انگیزه درونی است که می‌تواند محرک شخص شود، برخلاف تمامی موارد قبلی، که می‌توان با قانون بیرونی و اعمال زور، شخص را ملزم به انجام آن کار کرد.

۵. ...

۱۳۹۵/۱۱/۷

وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ

۳۰۵ (سوره معارج (۷۰) آیه ۳۴

ترجمه

و آنان‌اند که بر نمازشان محافظت دارند.

نکات ترجمه

«يُحَافِظُونَ» از ماده «حفظ» که تعبیر حفظ به معنای مراقبت و نگهداری است و درباره این کلمه و تفاوتش با کلمات نزدیک به آن، در جلسه ۳۰۰ بحث شد (<http://yekave.ir/al-maaarij-70-29>). در اینجا فقط اضافه می‌کنیم که این کلمه وقتی مانند این آیه به باب «مفاعله» می‌رود دلالت بر رابطه طرفینی می‌کند یعنی هر یک محافظ دیگری باشد؛ پس این تعبیر که آنها بر نمازشان «محافظت دارند» اشاره‌ای است که از طرفی آنها با مراعات اوقات و ارکان نماز و قیام به آن در کمال خضوع و بندگی بر اقامه درست نمازشان محافظت می‌کنند و در مقابل نماز هم آنها را از فحشاء و منکر (عنکبوت/۴۵) و سایر آسیب‌ها حفظ می‌کند. (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۲۴۵).

حدیث

۱) از امام باقر ع و امام صادق ع در تفسیر آیه «و آنان‌اند که بر نمازشان محافظت دارند» (معارج/۳۴) و آیه «آنان‌اند که بر نمازشان مداومت کنندگان‌اند» (معارج/۲۳) روایت شده است:

محافظت در مورد واجبات است، و مداومت در مورد نافله‌ها (نمازهای مستحبی) است.

عوالی اللثالی العزیزیه، ج ۲، ص ۲۱؛ الکافی، ج ۳، ص ۲۷۰؛ فقه القرآن، ج ۱، ص ۱۳۱

وَرَوَى عَنْ الْبَاقِرِ عَ وَ عَنِ الصَّادِقِ عَ فِي تَفْسِيرِ قَوْلِهِ تَعَالَى «وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ» وَقَوْلِهِ «الَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ دَائِمُونَ» أَنَّ الْمُحَافَظَةَ عَلَى الْفَرَائِضِ وَالْمُداوَمَةَ عَلَى النَّوَافِلِ.^۳

۱. عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ حَمَّادٍ وَ مُحَمَّدُ بْنُ يُحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ حَمَّادِ بْنِ عِيسَى عَنْ حَرِيزٍ عَنِ الْفُضَيْلِ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا جَعْفَرٍ عَ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ «الَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ» قَالَ هِيَ الْفَرِيضَةُ قُلْتُ «الَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ دَائِمُونَ» قَالَ هِيَ النَّافِلَةُ.

همین روایت عیناً در تهذیب الأحکام، ج ۲، ص ۲۴۰ نیز آمده است.

۲. وَ قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ عَ فِي قَوْلِهِ «إِلَّا الْمُصَلِّينَ الَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ» إِنَّ ذَلِكَ فِي النَّوَافِلِ يَدْعُونَ عَلَيْهَا وَ فِي قَوْلِهِ «وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ» فِي الْفَرَائِضِ وَ الْوَاجِبَاتِ.

۳. نزدیک به این مضمون روایتی است که از امام کاظم ع آمده است:

۲) از امام باقر ع درباره این سخن خداوند عز و جل که می‌فرماید «و آنان‌اند که بر نمازشان محافظت دارند» (معارج/۳۴) روایت شده است:

این در مورد نماز واجب است که هرکس آن را در وقتش بجا آورد در حالی که به حق آن معرفت دارد و غیر آن را بر آن ترجیح نمی‌دهد، خداوند برایش نامه‌هایی از آتش می‌نویسد؛ و کسی که آن را در وقتش بجا نیاورد و به حق آنها معرفت نداشته باشد و غیر آن را بر آن ترجیح دهد، کارش به خداوند عز و جل واگذار است، اگر خواست او را می‌بخشد و اگر خواست عذابش می‌کند.

مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۳۶؛ دعائم الإسلام، ج ۱، ص ۱۳۵
روی زراره عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ ص أَنَّهُ قَالَ: فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ «وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ» قَالَ هَذِهِ الْفَرِيضَةُ مَنْ صَلَّاهَا لَوْفَتِهَا عَارِفًا بِحَقِّهَا لَا يُؤْثِرُ عَلَيْهَا غَيْرَهَا كَتَبَ اللَّهُ لَهُ بَرَاءَةً لَا يُعَذِّبُهُ وَ مَنْ صَلَّاهَا لِغَيْرٍ وَقْتِهَا غَيْرَ عَارِفٍ بِحَقِّهَا مُؤَثِّرًا عَلَيْهَا غَيْرَهَا كَانَ ذَلِكَ إِلَيْهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَإِنْ شَاءَ غَفَرَ لَهُ وَإِنْ شَاءَ عَذَّبَهُ.^۱
۳) از امام باقر ع روایت شده است: هر سهو و حوس‌پرتی‌ای در نماز، از آن می‌کاهد، جز آنکه خداوند متعال با نمازهای نافله، راهی برای جبران‌ش گذاشته است؛

بدرستی که اولین چیزی که بنده بر آن محاسبه می‌شود، نماز است؛ اگر قبول شود ماسوای آن هم قبول می‌شود؛
بدرستی که نماز هنگامی که در اول وقتش بالا رود، به صاحبش برمی‌گردد در حالی که سفید و نورانی است و می‌گوید: مرا حفظ کردی، خدا تو را حفظ کند؛
و اگر در وقتش و بدون حد و اندازه‌های [حقیقی] اش بالا رود، سیاه و ظلمانی به صاحبش برمی‌گردد و می‌گوید: مرا ضایع کردی، خدا ضایع کند!
الکافی، ج ۳، ص ۲۶۸^۲

رَوَاهُ الصَّدُوقُ أَبُو جَعْفَرٍ مُحَمَّدُ بْنُ بَابُوَيْهِ رَحِمَهُ اللَّهُ عَنْ رِجَالِهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُوسَى بْنِ الْمُتَوَكِّلِ بِإِسْنَادِهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْفُضَيْلِ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ الْمَاضِي ع فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَ جَلَّ «إِنَّمَا الْمُصَلِّينَ الَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ دَائِمُونَ» قَالَ أُولَئِكَ وَ اللَّهُ أَصْحَابُ الْخَمْسِينَ مِنْ شِيعَتِنَا قَالَ قُلْتُ «وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ» قَالَ أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْخَمْسِ صَلَوَاتٍ مِنْ شِيعَتِنَا قَالَ قُلْتُ وَ «أَصْحَابُ الْيَمِينِ» قَالَ هُمْ وَ اللَّهُ مِنْ شِيعَتِنَا. (تأويل الآيات الظاهرة في فضائل العترة الطاهرة، ص ۶۹۹؛ مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۳۶)

۱. این روایت هم در همین فضا قابل توجه است:
قَالَ ع مَا يَأْمَنُ أَحَدُكُمْ الْخَدَّائَانَ فِي تَرْكِ الصَّلَاةِ وَ قَدْ دَخَلَ وَقْتُهَا وَ هُوَ فَارِغٌ وَ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ الَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ قَالَ يُحَافِظُونَ عَلَى الْمَوَاقِيتِ وَ قَالَ «الَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ دَائِمُونَ» قَالَ يَدُومُونَ عَلَى أَدَاءِ الْفَرَائِضِ وَ التَّوَافِلِ فَإِنْ فَاتَهُمْ بِاللَّيْلِ قَضَوْا بِالنَّهَارِ وَ إِنْ فَاتَهُمْ بِالنَّهَارِ قَضَوْا بِاللَّيْلِ (الفقه المنسوب إلى الإمام الرضا عليه السلام، ص ۷۲؛ شبیه مضمون پایانی این حدیث، در حدیث ۳ جلسه ۲۹۴ گذشت)

۲. این روایت هم به این مضمون نزدیک است:
حُسَيْنٌ، عَنْ رَجُلٍ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ، قَالَ: إِنَّ الْعَبْدَ إِذَا صَلَّى الصَّلَاةَ لَوْفَتِهَا وَ حَافِظَ عَلَيْهَا، ارْتَفَعَتْ بَيَضَاءُ نَقِيَّةٍ تَقُولُ: حَفِظْتَنِي حَفِظَكَ اللَّهُ، وَ إِذَا لَمْ يُصَلِّهَا لَوْفَتِهَا وَ لَمْ يُحَافِظْ عَلَيْهَا، رَجَعَتْ سَوْدَاءَ مُظْلِمَةٍ تَقُولُ: ضَيَعْتَنِي ضَيَعَكَ اللَّهُ. (الأصول الستة عشر، ص ۳۲۲؛ من لا يحضره الفقيه، ج ۱، ص ۲۰۹)

جَمَاعَةُ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عِيسَى عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ عَنْ فَضَالَةَ عَنْ حُسَيْنِ بْنِ عُثْمَانَ عَنْ سَمَاعَةَ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا جَعْفَرٍ يَقُولُ:

كُلُّ سَهْوٍ فِي الصَّلَاةِ يُطْرَحُ مِنْهَا غَيْرَ أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى يُتِمُّ بِالنَّوَافِلِ إِنَّ أَوَّلَ مَا يُحَاسَبُ بِهِ الْعَبْدُ الصَّلَاةُ فَإِنْ قُبِلَتْ قُبِلَ مَا سِوَاهَا إِنْ الصَّلَاةُ إِذَا ارْتَفَعَتْ فِي أَوَّلِ وَقْتِهَا رَجَعَتْ إِلَى صَاحِبِهَا وَهِيَ بَيْضَاءُ مُشْرِقَةٌ تَقُولُ حَفِظْتَنِي حَفِظَكَ اللَّهُ وَإِذَا ارْتَفَعَتْ فِي غَيْرِ وَقْتِهَا بِغَيْرِ حُدُودِهَا رَجَعَتْ إِلَى صَاحِبِهَا وَهِيَ سَوْدَاءُ مُظْلِمَةٌ تَقُولُ ضَيَّعْتَنِي ضَيَّعَكَ اللَّهُ.^۱

تدبر

(۱) «وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ»

در آیاتی که گذشت (معراج/ ۱۹-۳۴)، نه تنها محور انسان‌های شایسته را نمازگزار بودن (المصلین) قرار داد، بلکه هم اولین و هم آخرین خصلت آنها را مربوط به همین مساله نماز دانست: اولش تداوم بر نماز و آخرش محافظت از نماز. این نشان‌دهنده جایگاه عظیم نماز در تحقق انسانیت انسان است. اگر این مطلب فهمیده شود، معلوم می‌شود که چرا فرموده‌اند قبولی نماز، عامل قبولی همه اعمال است (حدیث ۳)

(۲) «وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ»

نمازگزار واقعی، فقط نمازش را نمی‌خواند، بلکه از نمازش محافظت می‌کند. این محافظت یعنی:

۱. دو حدیث دیگر به این آیه مربوط می‌شد که به دلایلی که در ادامه می‌آید در کانال نگذاشتم:

(۱) در روایتی از امام حسن عسگری، از برخی از آیات قرآن، اوقات نماز را بیرون کشیده‌اند از جمله از این آیات وقت نماز صبح را، که چون مضمون روایت پیچیدگی دارد در کانال نگذاشتم:

الْحُسَيْنُ بْنُ حَمْدَانَ الْخَصِيبِيُّ عَنْ عِيسَى بْنِ مَهْدِيٍّ الْجَوْهَرِيِّ قَالَ: ... دَخَلْنَا عَلَى سَيِّدِنَا أَبِي مُحَمَّدٍ الْحَسَنِ (عَلَيْهِ السَّلَامُ) ... قَالَ: أَمَّا صَلَوَاتُ الْخَمْسِ فَهِيَ عِنْدَ أَهْلِ الْبَيْتِ كَمَا فَرَضَ اللَّهُ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَلَى رَسُولِهِ وَهِيَ إِحْدَى وَخَمْسِينَ رَكْعَةً فِي سِتَّةِ أَوْقَاتٍ أُبَيِّنُهَا لَكُمْ مِنْ كِتَابِ اللَّهِ تَقَدَّسَتْ أَسْمَاؤُهُ ... وَ صَلَاةُ الْفَجْرِ فَقَدْ حَكَى فِي كِتَابِهِ الْعَزِيزِ: «وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ» وَ حَكَى فِي حَقِّهَا: «الَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ دَائِمُونَ» مِنْ صَبَاحِهِمْ لِمَسَائِهِمْ وَ هَاتَيْنِ الْآيَتَيْنِ وَ مَا دُونَهُمَا فِي حَقِّ صَلَاةِ الْفَجْرِ لِأَنَّهَا جَامِعَةٌ لِلصَّلَاةِ فَمِنْهَا إِلَى وَقْتِ ثَانٍ إِلَى الْإِنْتِهَاءِ فِي كَمِّيَّةٍ عَدَدِ الصَّلَاةِ وَ أَنَّهَا الصَّلَاةُ تَشَعَّبَتْ مِنْهَا مَبْدَأُ الضِّيَاءِ وَ هِيَ السَّبَبُ وَ الْوَاسِطَةُ مَا بَيْنَ الْعَبْدِ وَ مَوْلَاهُ وَ الشَّاهِدُ مِنْ كِتَابِ اللَّهِ عَلَى أَنَّهَا جَامِعَةٌ قَوْلُهُ: «إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ وَ قُرْآنِ الْفَجْرِ إِنْ قُرْآنُ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا» لِأَنَّ الْقُرْآنَ مِنْ بَعْدِ فَرَاحِ الْعَبْدِ مِنَ الصَّلَاةِ فَإِنَّ الْقُرْآنَ كَانَ مَشْهُودًا أَيْ فِي مَعْنَى الْإِجَابَةِ وَ اسْتِمَاعِ الدُّعَاءِ مِنَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ (الهداية الكبرى، ص ۳۴۸)

(۲) در برخی ادعیه و وضعیت چنین نمازگزارانی در این آیه را جزء تقاضاهای خود برشمرده‌اند که مستقیماً درباره آیه توضیحی نمی‌دهد، اما چون آن را با تقاضاهای قبل و بعدش مقایسه کنیم می‌توان نکاتی را به دست آورد، آن را هم در همینجا می‌آورم:

حَدَّثَ أَبُو الْحُسَيْنِ مُحَمَّدُ بْنُ هَارُونَ التَّلَعُكْبَرِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو الْفَضْلِ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنَا رَجَاءُ بْنُ يَحْيَى بْنِ سَامَانَ الْعَبْرَتَائِيُّ الْكَاتِبُ قَالَ: هَذَا مِمَّا خَرَجَ مِنْ دَارِ سَيِّدِنَا أَبِي مُحَمَّدٍ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ صَاحِبِ الْعُسْكَرِ الْأَخِيرِ فِي سَنَةِ خَمْسٍ وَ خَمْسِينَ وَ مِائَتَيْنِ قَالَ إِذَا أَرَدْتَ دُخُولَ الْمَسْجِدِ فَقَدِّمْ رِجْلَكَ الْيُسْرَى قَبْلَ الْيُمْنَى فِي دُخُولِكَ وَ قُلْ بِسْمِ اللَّهِ وَ بِاللَّهِ وَ مِنَ اللَّهِ وَ إِلَى اللَّهِ وَ خَيْرُ الْأَسْمَاءِ لِلَّهِ تَوَكَّلْتُ عَلَى اللَّهِ وَ لَا حَوْلَ وَ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ اللَّهُمَّ افْتَحْ لِي أَبْوَابَ رَحْمَتِكَ وَ تَوَيْتِكَ وَ أَغْلِقْ عَنِّي أَبْوَابَ مَعْصِيَتِكَ وَ اجْعَلْنِي مِنْ زُوَارِكِ وَ عُمَّارِ مَسَاجِدِكَ وَ مِمَّنْ يُنَاجِيكَ بِاللَّيْلِ وَ النَّهَارِ وَ مِنَ «الَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ» وَ ادْخُرْ عَنِّي الشَّيْطَانَ الرَّجِيمَ وَ جُنُودَ إِبْلِيسَ أَجْمَعِينَ. (جمال الأسبوع بكمال العمل المشروع، ص ۲۲۶-۲۲۵؛ مصباح المتهجد، ج ۱، ص ۲۸۷)

الف. می‌کوشد با حضور قلب نماز بخواند.

ب. می‌کوشد تمام اجزای نماز را درست بجا آورد.

ج. می‌کوشد تمام شرایط نماز را رعایت کند؛

و کسی که شرایط نماز را رعایت کند، انسانی می‌شود که:

۱. بهداشت را تمرین می‌کند (طهارت و وضو)

۲. نظم را تمرین می‌کند (وجوب ترتیب در نماز، وجوب رو به قبله بودن و انجام حرکات معین، و ...)

۳. خویشتن‌داری را تمرین می‌کند (در نماز نباید به این طرف و آن طرف بگردد، باید خنده و گریه، سخن گفتن، و ... را

کنترل کند، و ...)

۴. رعایت حق‌الناس را تمرین می‌کند (با لباس غصبی، یا در مکان غصبی، نمی‌توان نماز خواند یا با آب غصبی وضو

نمی‌توان گرفت و ...)

۵. کار جمعی را تمرین می‌کند (اصل در نماز بر جماعت است و اغلب اذکار نماز به صورت جمع است و ...)

۶. وقت‌شناسی را تمرین می‌کند (هر نمازی در وقت معین باید خوانده شود)

۷. صلح و صفا با دیگران را تمرین می‌کند (پایان نماز واجب است سلام بدهد و سلام، ابراز صلح و صمیمیت با دیگران

است)

۸. ادب را تمرین می‌کند (نحوه ایستادن و نشستن و ... در نماز)

۹. قانون‌مداری را تمرین می‌کند (اینکه یک اعمال و اذکار خاصی را به نحو خاصی که مقرر شده انجام دهد)

۱۰. تمرکز را تمرین می‌کند (حضور قلب)

۱۱. ...

همه اینها غیر از اصل نماز است که تمرین ارتباط مستقیم با خدا آن هم فقط از باب اطاعت از دستور خداست و اثرش

بسیار برتر از همه اینهاست.

۳ «وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ»

اولین ویژگی نمازگزاران واقعی مداومت کردن بر نماز بود (معراج/۲۳) و آخرینش محافظت از نماز. مداومت (همیشگی

بودن) ناظر به کمیت (تعداد و تکرار) نماز است، و محافظت، ناظر به کیفیت. از کمیت شروع کرد و به کیفیت ختم کرد.

اصلاحی در مدل دین‌شناسی

برخی گمان می‌کنند چون کیفیت نماز مهمتر از کمیت آن است، پس ما بر کیفیت آن اصرار بورزیم، نه بر کمیتش.

این آیات، این نگاه را به چالش می‌کشد: درست است که کیفیت مهمتر از کمیت است، اما شروع کار از کمیت است، نه

از کیفیت! اینکه نماز با کیفیت عالی و با حضور قلب کامل بخوانیم، آخر کار است، نه ابتدای کار. شروع کار، مداومت و مقید

کردن همیشگی خود به نماز است.

جالب است که در روایات، مداومت را بر نافله (نمازهای مستحب)، و محافظت را بر نماز واجب تطبیق داده‌اند. (حدیث ۱)

این هم موید دیگری است که کثرت و کمیت نماز، شروع کار است. اگر کسی می‌خواهد نماز با کیفیت بخواند، ابتدا باید با کثرت نماز شروع کند. به نمازهای واجب بسنده نکند و نوافل را هم بخواند. نمازهای نافله، هم از این جهت که مداومت (همیشگی بودن) را تثبیت می‌کند موثر است، و هم از این جهت که مقدمه‌ای می‌شود برای محافظت از نماز واجب. (نماز واجب هر مقدارش که مورد محافظت ما نباشد و سهو و غفلت در آن راه یابد، با نماز نافله جبران می‌شود؛ حدیث ۳)

در واقع، این وسوسه شیطان است که: چون حضور قلب نداری، نمازت به درد نمی‌خورد. خیر! از مداومت بر همین نمازها باید شروع کرد تا کم‌کم به مرتبه محافظت بر نماز رسید.

۴) «وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ»

اگرچه اولین خصلت نمازگزاران، مداومت بر نماز بود، اما محافظت از نماز که موجب حضور قلب در نماز می‌شود، آخرین خصلت آنان دانسته شد.

ثمره اخلاقی: راهکار رسیدن به حضور قلب در نماز

همین نمازهای ظاهرا بی حضور قلب،

اولا اگر مورد مداومت قرار گیرد (معراج/۲۳) و نمازهای نافله هم جدی گرفته شود (حدیث ۱)،

و ثانيا به اقتضائات همین مقدار رابطه با خدا هم توجه شود، یعنی اخلاق اقتصادی (دادن حق نیازمندان، معراج/۲۴-۲۵) و باور به معاد (معراج/۲۶-۲۸)، اخلاق فرهنگی (کنترل غریزه جنسی، معراج/۲۹-۳۰)، و اخلاق اجتماعی (اماننداری و وفای به عهد و شهادت به حق) هم مورد اهتمام قرار گیرد،

انسان به مرتبه‌ای می‌رسد که توان محافظت بر نماز پیدا می‌کند و نمازهایش با حضور قلب تمام خواهد بود؛ و اگر هم اندکی غفلت وارد شد، با انجام نمازهای نافله (که قبلا جدی گرفته شده) آن خلأ هم جبران می‌شود.

۵) «وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ»

تقریبا تمامی صفاتی که برای این نمازگزاران راستین بیان شد، به صورت اسم فاعل (مشفقون، حافظون، راعون، قائمون) آمد، حتی «مداومت کردن بر نماز» نیز به نحو اسم فاعل «دائمون» آمد. اما این اقدام اخیرشان (محافظت بر نماز) به صورت فعل «یحافظون» آمد، نه اسم فاعل (محافظون). چرا؟

الف. اسم فاعل دلالت بر یک امر ثابت و مستقر در شخص می‌کند، اما فعل مضارع، دلالت بر یک امری که در حال وقوع است و هنوز به تمامیت خود نرسیده است. شاید می‌خواهد دشواری محافظت از نماز و حضور قلب در نماز را گوشزد کند که اگر چه همه موارد قبلی (از جمله مداومت بر نماز) در اینان به صورت یک صفت مستقر و یک ملکه اخلاقی درآمده است، اما در مورد حضور قلب، بیش از یک کاری که سعی در تحقق آن دارند، از آنها انتظار نمی‌رود.

ب. اسم فاعل دلالت بر وجود یک «صفت» در شخص می‌کند اما فعل دلالت بر انجام یک «رفتار»؛ شاید می‌خواهد نشان دهد که با مساله مراقبت از نماز و حضور قلب، باید به عنوان یک رفتار و یک اقدام، که هر دفعه به تصمیم جدیدی نیازمند است، مواجه شد؛ و آن را یک مطلب تمام شده، ندید؛ و در هر نمازی مستقلا باید بدان اقدام کرد؛ و وجود آن در یک نماز،

دلیل نمی‌شود که دیگر در همه نمازهایمان با حضور قلب خواهیم بود؛ همان طور که عدم آن در نمازهای قبلی، دلیل نمی‌شود که ما اساساً از آن بی‌بهره‌ایم و در نمازهای بعدی هم نمی‌توانیم بدان برسیم.

ج. ...

۱۳۹۵/۱۱/۸

أُولَئِكَ فِي جَنَّاتٍ مُّكْرَمُونَ

۳۰۶) سوره معارج (۷۰) آیه ۳۵

ترجمه

آنانند در بهشت‌هایی، گرامی داشته‌شدگان.

نکات ترجمه‌ای و نحوی

«مُكْرَمُونَ» جمع «مُكْرَم» و از ماده «کرم» می‌باشد، که این ماده در اصل دلالت بر شرافت و بزرگمنشی می‌کند که درباره‌اش در جلسه ۱۹۱ (<http://yekave.ir/al-infitar-082-11>) توضیح داده شد. «مُكْرَم» اسم مفعول است یعنی کسی که مورد اکرام قرار می‌گیرد، گرامی داشته می‌شود، و او را بزرگ و عزیز می‌دارند.

عبارت «فِي جَنَّاتٍ مُّكْرَمُونَ» را به لحاظ نحوی دو گونه می‌توان تحلیل کرد که هر دو می‌تواند درست باشد (المیزان، ج ۲۰، ص ۱۷؛ إعراب القرآن و بیانه، ج ۱۰، ص ۲۱۶)

الف. «فی جنات» خبر اول باشد برای «اولئک»؛ و «مکرمون» خبر دوم (خبر بعد خبر) باشد؛ آنگاه ترجمه‌اش می‌شود: «آنان در بهشتهایی هستند و آنان گرامی داشته‌شدگان‌اند».

ب. «مکرمون» خبر برای «اولئک» باشد؛ و «فی جنات» متعلق باشد به «مکرمون»؛ آنگاه ترجمه‌اش می‌شود: «آنان در بهشت‌هایی گرامی داشته شده‌اند».

حدیث

۱) امیرالمومنین ع در فرازی از یکی خطبه‌هایشان در وصف بهشت فرمودند:

اگر با چشم دل به آنچه که از بهشت برای تو وصف کرده‌اند بنگری،

از آنچه در دنیاست دل می‌کنی، هر چند شگفتی‌آور و زیبا باشد؛

و از خواهش‌های نفسانی و خوشی‌های زندگانی و منظره‌های آراسته و زیبای آن کناره می‌گیری؛

و فکرت را مشغول می‌داری به درختان بهشتی، که شاخه‌هایشان همواره به هم می‌خورند، ریشه‌هایشان در توده‌های مشک، نهان شده، در سواحل جویباران؛ دارای خوشه‌هایی‌اند مملو از لؤلؤی تر و تازه، آویخته بر شاخه‌هایشان، و میوه‌های گوناگونی سر برآورده از درون غلاف‌ها و پوشش‌ها؛ شاخه‌هایی که بی‌زحمت خم شوند، تا چیننده آن هر گاه که خواهد، بر چیند. [مهمانداران بهشت] گرد ساکنان آن و پیرامون کاخ‌هایشان در گردشند و آنان را غسل‌های پاکیزه و شراب‌های گوارا دهند.

آنها مردمانی بودند که همواره کرامت قرین‌شان بود تا در سرای قرار فرود آمدند و از رنج سفرها آسودند.

پس ای شنونده! اگر دلت را مشغول داری به رسیدن بدان چشم‌اندازهای زیبا که بر تو هجوم می‌آورد، جانت از شوق آن به درآید و نشستن در این مجلس را نتواند؛ و برای زودتر رسیدن بدانها از این مجلس من به همسایگی اهل قبور روی آری! خداوند به رحمت خود، ما و شما را از آنان گرداند که به دل کوشند تا خود را به منزلهای نیکوکاران رسانند.

نهج البلاغه، خطبه ۱۶۵ (با اقتباس از ترجمه‌های شهیدی و دشتی)

قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ع ...

مِنْهَا فِي صِفَةِ الْجَنَّةِ

فَلَوْ رَمَيْتَ بِبَصَرِ قَلْبِكَ نَحْوَ مَا يُوصَفُ لَكَ مِنْهَا لَعَرَفْتَ نَفْسَكَ عَنْ بَدَائِعِ مَا أُخْرِجَ إِلَى الدُّنْيَا مِنْ شَهَوَاتِهَا وَ لَذَائِهَا وَ زَخَارِفِ مَنَاطِرِهَا وَ لَذِهِلَّتْ بِالْفِكْرِ فِي [اصْطِفَافٍ] اصْطِفَاقِ أَشْجَارٍ غُيِّبَتْ غُرُوفُهَا فِي كُتُبَانِ الْمِسْكِ عَلَى سَوَاحِلِ أَنْهَارِهَا وَ فِي تَغْلِيْقِ كَبَائِسِ اللُّؤْلُؤِ الرَّطْبِ فِي عَسَالِيْجِهَا وَ أَفْنَانِهَا وَ طُلُوعِ تِلْكَ الثَّمَارِ مُخْتَلِفَةً فِي غُلْفِ أَكْمَامِهَا تُجْنَى مِنْ غَيْرِ تَكْلُفٍ فَتَأْتِي عَلَى مُنِيهِ مُجْتَنِيَهَا وَ يَطَافُ عَلَى نَزَالِهَا فِي أَفْنِيَةِ قُصُورِهَا بِالْأَعْسَالِ الْمُصَفَّقَةِ وَ الْخُمُورِ الْمُرَوَّقَةِ قَوْمٌ لَمْ تَزَلِ الْكَرَامَةُ تَتِمَادَى بِهِمْ حَتَّى حَلُّوا دَارَ الْقَرَارِ وَ أَمِنُوا نُقْلَةَ الْأَسْفَارِ فَلَوْ شَعَلَتْ قَلْبَكَ أَيُّهَا الْمُسْتَمِعُ بِالْوُصُولِ إِلَى مَا يَهْجُمُ عَلَيْكَ مِنْ تِلْكَ الْمَنَاطِرِ الْمُؤَنِقَةِ لَزَهَقَتْ نَفْسُكَ شَوْقًا إِلَيْهَا وَ لَتَحَمَلْتَ مِنْ مَجْلِسِي هَذَا إِلَى مُجَاوَرَةِ أَهْلِ الْقُبُورِ اسْتِعْجَالًا بِهَا جَعَلَنَا اللَّهُ وَ إِيَّاكُمْ مِمَّنْ يَسْعَى بِقَلْبِهِ إِلَى مَنَازِلِ الْأُبْرَارِ بِرَحْمَتِهِ.

(۲) از امیرالمومنین ع روایت شده است:

هیچ خوبی‌ای که بعدش [=نهایتش] آتش باشد، خوب نیست؛ و هیچ بدی‌ای که بعدش [=نهایتش] بهشت باشد، بد نیست؛

هر نعمتی دون بهشت، کم‌ارزش و حقیر است؛ و هر بلایی دون آتش، عافیت و سلامتی است!

نهج البلاغه حکمت ۳۸۷

قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ع مَا خَيْرٌ بِخَيْرِ بَعْدَةِ النَّارِ وَ لَا شَرٌّ بِشَرِّ بَعْدَةِ الْجَنَّةِ وَ كُلُّ نَعِيمٍ دُونَ الْجَنَّةِ مَحْقُورٌ وَ كُلُّ بَلَاءٍ دُونَ النَّارِ عَافِيَةٌ.

(۳) از امیرالمومنین ع روایت شده است:

بدانید که انسان آزاده این لقمه‌ی نیم‌خورده را برای اهلش می‌گذارد!

بدرستی که برای جانتان بهایی نیست جز بهشت؛ پس آن را جز بدان نفروشید.

نهج البلاغه، حکمت ۴۵۶

وَ قَالَ ع: أَلَا حُرٌّ يَدْعُ هَذِهِ اللَّمَاطَةَ لِأَهْلِهَا إِنَّهُ لَيْسَ لِنَفْسِكُمْ ثَمَنٌ إِلَّا الْجَنَّةُ فَلَا تَبِيعُوهَا إِلَّا بِهَا.^۱

۱. شاید بتوان این روایت را هم ناظر به این آیه دانست:

عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ الْمَدَنِيِّ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ قَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ص سُئِلَ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ «يَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّقِينَ إِلَى الرَّحْمَنِ وَفْدًا» فَقَالَ ...

(۱) «أُولَئِكَ فِي جَنَّاتٍ مُّكْرَمُونَ»

نمازگزارانی (معارج/۲۲) که ارتباط با خدا (نماز) را جدی می‌گیرند (معارج/۲۳ و ۳۴) و وفق نگاهشان درباره زندگی تا آخرت کشیده شده است (معارج/۲۶-۲۸) و در زندگی اجتماعی خویش، می‌کوشند اصول اخلاقی را در حوزه‌های مختلف اقتصادی (دادن حق نیازمندان، معارج/۲۴-۲۵)، فرهنگی (کنترل غریزه جنسی، معارج/۲۹-۳۰)، و اجتماعی (امانداری و خوش‌قولی و دغدغه‌مندی نسبت به احقاق حقوق مردم، معارج/۳۲-۳۳) تا حد توان خویش رعایت کنند، در بهشت‌ها گرامی داشته می‌شوند.

ثمره انسان‌شناسی

قرآن به ما گوشزد می‌کند که در همین دنیا و میان همین آدم‌ها عده‌ای هستند که قطعاً بهشتی‌اند و در بهشت هم مورد اکرام‌اند؛ هرچند که به چشم ما نیایند.

(۲) «أُولَئِكَ فِي جَنَّاتٍ مُّكْرَمُونَ»

«اکرام» آنان را به صورت اسم مفعول آورد، نه به صورت فعل؛ فرمود آنان «مُکرمون: اکرام‌شدگان»‌اند، و فرمود «يُکرمون: اکرام می‌شوند».

اسم مفعول دلالت بر تحقق و استقرار فعل دارد، در حالی که اگر به صورت فعل مضارع می‌آمد می‌توانست دلالت بر وقوع آن در آینده داشته باشد. یعنی وقتی می‌فرماید "آنان «گرامی داشته شده» هستند"، یعنی اکرام در حق آنان انجام شده است و هم‌اکنون هم مورد اکرام‌اند؛ در حالی که اگر می‌فرمود «آنان اکرام می‌شوند» این برداشت می‌شد که این یک وعده‌ای است که بعداً قرار است انجام شود.

در واقع، این آیه خبر از آینده‌ی این نمازگزاران نیست، بلکه خبر از واقعیتی است در باطن عالم، که هم‌اکنون هم در جریان است، هرچند که چشمان ما از دیدن آن عاجز است:

نمازگزاران واقعی هم‌اکنون در بهشت‌اند و مورد اکرام.

(۳) «أُولَئِكَ فِي جَنَّاتٍ مُّكْرَمُونَ»

«جَنات» را به صورت جمع (بهشت‌ها) آورد، نه به صورت مفرد. چرا؟

الف. این نمازگزاران واقعی همه یکسان نیستند؛ و متناسب با مراتب مختلف خود، در بهشت‌های مختلفی به سر می‌برند.^۱

وَأَمَّا قَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ «فَوَاكِهَ وَهُمْ مُّكْرَمُونَ» قَالَ فَإِنَّهُمْ لَا يَسْتَهْوُونَ شَيْئاً فِي الْجَنَّةِ إِلَّا أُكْرِمُوا بِهِ. (الکافی، ج ۸، ص ۱۰۰)

۱. الْقَاسِمُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع: لَا تَقُولُوا جَنَّةً وَاحِدَةً إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ يَقُولُ دَرَجَاتٍ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ (الزهد،

ب. این نمازگزاران واقعی، کارهای گوناگونی انجام داده‌اند که به ازای آنها، پاداش‌های مختلفی و در نتیجه بهشت‌های مختلفی برای هریک از آنها در کار است.

ج. ...

۴) «أُولَئِكَ فِي جَنَّاتٍ مُّكْرَمُونَ»

در «نکات ترجمه» اشاره شد که «فی جنات» و «مکرمون» را می‌توان دو خبر برای «اولئک» دانست. بر این مبنا، می‌توان گفت:

«بهشتیان هم از نظر مادی «فی جنات» و هم از نظر معنوی «مکرمون» کاملاً تامین هستند.» (قرائتی، تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۲۲۱)

۵) «أُولَئِكَ فِي جَنَّاتٍ مُّكْرَمُونَ»

در «نکات ترجمه» اشاره شد که می‌توان «فی جنات» را ظرف برای «مکرمون» دانست. در این صورت، با توجه به اینکه این ظرف، قبل از «مکرمون» آمده (در حالی که در حالت طبیعی باید بعدش می‌آمد) و دلالت بر انحصار و یا لااقل نوعی تاکید دارد؛ شاید آیه می‌خواهد بفرماید: چندان تعجب نکنید که این نمازگزارانی که دارای چنان صفات اخلاقی متعالی‌ای هستند، در دنیا مورد بی‌اعتنایی واقع می‌شوند؛ زیرا ظرف و محل اکرام حقیقیِ اینان در بهشت است.

۶) جمع‌بندی آیات ۱۹ تا ۳۵ سوره معارج:

در آیاتی که گذشت، انسان کلاً زیاده‌خواه (هلوع) دانسته شد: کم‌طاقت در سختی‌ها، و بخیل در خوشی‌ها (معارج/۱۹-۲۱)؛

اما در این میان، عده‌ای این گونه نیستند:

نمازگزارانی (معارج/۲۲) که ارتباط با خدا (نماز) را جدی می‌گیرند (معارج/۲۳ و ۳۴) و وفق نگاهشان درباره زندگی تا آخرت کشیده شده است (معارج/۲۶-۲۸)؛ لذا هم کمک به نیازمندان را در راستای تعالی خود می‌بینند (معارج/۲۴-۲۵) و هم شهوت خویش را کاملاً تحت کنترل دارند (معارج/۲۹-۳۱) و هم در روابط اجتماعی خویش، امانتدار و خوش‌قول (معارج/۳۲)، و دغدغه‌مند نسبت به احقاق حقوق مردم‌اند (معارج/۳۳)؛

و وجود چنین انسان‌هایی، آرزویی دست‌نیافتنی نیست، بلکه آنان نمازگزارانی‌اند که هم‌اکنون (توضیح در تدبیر ۱) در افق بهشت، گرامی داشته شده‌اند.

نکته تخصصی انسان‌شناسی

انسان حقیقتاً کدام است؟

مهمترین مبنای تصمیم‌گیری‌های انسان چیست؟

در انسان‌شناسی «انسان مدرن»، در مواجهه با این سوال، سه پاسخ مهم داده شده، که به نحوی اغلب تئوری‌های علوم انسانی و اجتماعی، به این سه برمی‌گردد: آن مبنا، یا زر است (مالکیت)، و یا زور (قدرت)، و یا شهوت (غریزه جنسی)؛ که هریک را یک تئوری‌پرداز مهم، در تبیین انسان مبنا قرار داده است: مارکس، نیچه، و فروید. و هر سه معتقدند که انسان در حوزه مورد نظر خود، زیاده‌خواه و خودخواه است.

آیات فوق به ما می‌گوید که اینان هم درست می‌گویند و هم اشتباه می‌کنند:

درست می‌گویند، چون دارند انسان غیرنمازگزار را تحلیل می‌کنند؛ یعنی انسانی که خدا در زندگی‌اش حضور ندارد؛ و جالب اینجاست که هر سه تئوری‌پرداز یا صریحا منکر خدایند و یا دست‌کم خدا را از زندگی انسان مدرن، حذف شده می‌دانند. و اشتباه می‌کنند، چون واقعیتی به نام «انسان واقعا نمازگزار» را ندیده و منکرند؛

و این «انسان واقعا نمازگزار» است که در افق علوم انسانی و اجتماعی غربی قابل تحلیل نیست، چرا که چنین انسانی هم‌اکنون در باطن عالم، (یعنی در بهشت) مورد اکرام است؛ در حالی که زندگی مدرن، توجه به باطن حقیقی عالم (= آخرت) را از مدار زندگی خود حذف کرده است.

و به همین جهت است که علی‌رغم همه دشمنی‌ها با ایران اسلامی، و برخورداری این دشمنان از قویترین متخصصان علوم اجتماعی، هنوز از تحلیل این جامعه، و سرنگون کردن نظام آن، فرومانده‌اند. (این سخنان به معنای انکار گناهان فراوان در میان بسیاری از افراد این جامعه، و حتی انکار نفاق در میان بسیاری از سرمداران نظام اسلامی نیست؛ که آن بحثی دیگر می‌طلبد)

در فایل صوتی زیر این مطلب به تفصیل توضیح داده شده است.

توجه (درباره نحوه انتخاب آیات بعدی)

چنانکه قبلا اشاره شد موضوع «انسان‌شناسی» به عنوان محور آیات انتخابی قرار گرفته؛ و به طور خاص موضوع «خلقت انسان» محل بحث بود و سه دسته آیات در سوره‌های بقره، اعراف و حجر مورد بررسی قرار گرفت.

سپس به سراغ آیاتی از سوره معارج رفتیم که در آنها نیز تعبیر «خلقت انسان» آمده، اما این تعبیر، نه در مورد وضعیت انسان قبل از دنیا و مساله هبوط، بلکه در مورد وضعیت انسان در متن دنیاست.

اکنون به سراغ آیات ابتدایی سوره حج می‌رویم که با نیم‌نگاهی به «خلقت انسان»، این بار درباره وضعیت انسان با توجه به هدف و غایتی که در آخرت محقق می‌شود، بحث می‌کند، و بر اساس راهی که انسانها باید برای رسیدن به این هدف پیمایند، گونه‌شناسی‌ای از انسانها ارائه می‌نماید.

از آنجا آیه اول این سوره قبلا در جلسه ۱۸۹ مورد بحث قرار گرفته، (از طریق لینک <http://yekave.ir/al-hajj-022->)

[001/](#)) می‌توانید مطالعه کنید)، به یاری خداوند متعال، بحث را از آیه ۲ شروع می‌کنیم.

آیه اول این سوره چنین بود:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ

به نام خداوند رحمن و رحیم؛ ای مردم! نسبت به پروردگارتان تقوی پیشه کنید، بدرستی که زلزله‌ی آن لحظه چیزی عظیم است.

۳۰۷) سوره حج (۲۲) آیه ۲ یَوْمَ تَرَوْنَهَا تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّا أَرْضَعَتْ وَ تَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا وَ تَرَى النَّاسَ سُكَارَى

وَمَا هُمْ بِسُكَارَى وَلَكِنَّ عَذَابَ اللَّهِ شَدِيدٌ ۱۳۹۵/۱۱/۹

ترجمه

روزی که ببینیدش هر [زن] شیردهی از آن که شیر دهد غفلت کند، و هر بارداری بارش را بگذارد، و مردم را مست ببینی در حالی که مست نیستند، ولكن عذاب خداوند سخت است.

نکات ترجمه‌ای و نحوی

«تَرَوْنَهَا» ضمیر «ها» به آیه قبل برمی‌گردد و در آن آیه هم می‌تواند به «السَّاعَةُ» برگردد، و هم به «زلزله» (اعراب القرآن و بیانه، ج ۶، ص ۳۸۶) یعنی این روزی که این اتفاقات می‌افتد، می‌توان خود روز قیامت باشد، و می‌تواند زمان آن زلزله‌ای باشد که از مقدمات وقوع قیامت است.

«تَذْهَلُ» فعل مضارع از ماده «ذهل» است که در جایی به کار می‌رود که شخص به خاطر ترس یا امری دیگر چیزی را که بدان مشغول بوده، فراموش و رها کند (معجم المقایس اللغة، ج ۲، ص ۳۶۳؛ کتاب العین، ج ۴، ص ۳۹). در قرآن کریم، این ماده فقط همین یکبار به کار رفته است.

«مُرْضِعَةٌ» «أَرْضَعَتْ»

ماده «رضع» در اصل به معنای «شیر خوردن از پستان» می‌باشد که در مورد انسان و حیوان [= پستانداران] به کار می‌رود (معجم المقایس اللغة، ج ۲، ص ۴۰۰) «مُرْضِعَةٌ» و «أَرْضَعَتْ» هر دو از باب افعال هستند که معنا را متعدی می‌کند (شیر دادن)؛ اولی اسم فاعل از این ماده است به معنای «شیر دهنده» و دومی فعل ماضی. در زبان عربی هم «مُرْضِعٌ» به کار می‌رود و هم «مُرْضِعَةٌ»، با توجه به اینکه تنها زنان هستند که شیر می‌دهند، در تفاوت این دو گفته‌اند که «مُرْضِعٌ» به «زن شیرده» به طور کلی گفته می‌شود (جمع آن: مَرَضِيعٌ، قصص ۱۲)؛ اما «مُرْضِعَةٌ» به زن شیردهنده در حالتی که در حال شیر دادن به بچه است و پستانش در دهان اوست، گفته می‌شود. این ماده در قرآن کریم، جمعا ۱۱ بار آمده است که علاوه بر حالت اسم فاعل و فعل، به صورت مصدر «الرَّضَاعَةُ» نیز به کار رفته است. تعبیر «برادر و یا خواهر رضاعی» که در زبان فارسی هم رایج شده، به معنای دو نفری است که هر دو از سینه یک زن شیر خورده باشند، که خواهر و برادر رضاعی، از افرادی‌اند که طبق قرآن کریم به هم محرم می‌باشند: «أَخَوَاتُكُم مِّنَ الرِّضَاعَةِ: خواهران رضاعی شما» (نساء/۲۳)

«عَمَّا أَرْضَعَتْ» = عن + ما + أرضعت. حرف «ما» در اینجا می‌تواند مای موصول باشد (از آنچه شیر داد) ویا مای مصدری (از شیر دادنش) و در هر دو حالت، مفعول (کسی که به او شیر داده شده) محذوف است (مجمع البیان، ج ۷، ص ۱۱۱)

«حَمْلٌ» تعبیر حمل کردن به معنای «جابجا کردن چیزی» در زبان فارسی هم مانوس است. تنها نکته‌ای که باید افزود این است که در زبان عربی بین «حَمْلٌ» و «حِمْلٌ» تفاوت می‌گذارند. «حَمْلٌ» (ذاتِ حَمْلٍ حَمَلَهَا؛ حج/۲) در جایی است که آن شی‌ای که قرار است جابجا شود، تحت احاطه حامل ویا در درون وی باشد (مانند حمل چیزی درون دستها یا حمل جنین توسط حامله) اما «حِمْلٌ» (وَإِنْ تَدْعُ مُثْقَلَةٌ إِلَىٰ حِمْلِهَا لَا يُحْمَلُ مِنْهُ شَيْءٌ؛ فاطر/۱۸) در جایی است که آن شیء را انسان بر پشت خود ویا روی سر جابجا کند به طوری که محموله آشکار و ظاهر باشد، چنانکه به باری که روی حیوانات می‌گذارند نیز «حِمْلٌ» گفته می‌شود. (معجم المقایس اللغة، ج ۲، ص ۱۰۶؛ مفردات ألفاظ القرآن، ص ۲۵۷؛ مجمع البیان، ج ۷، ص ۱۱۱)

«تَرَى النَّاسَ سُكَارَى» در این عبارت، می‌توان «تری» را فعل یک مفعولی دانست و «سکاری» را حال برای آن (مردم را می‌بینی در حالی که مست‌اند) و می‌توان آن را فعل دو مفعولی دانست و «سکاری» را مفعول دوم (می‌بینی که مردم مست‌اند) (مجمع البیان، ج ۷، ص ۱۱۱)

حدیث

۱) از امیرالمومنین ع روایت شده است:

بدرستی که قبرها باغی از باغهای بهشت یا گودالی از گودال‌های آتش است؛ و بدانید که روزی سه بار می‌گوید: من خانه وحشتم، من خانه کرم‌ها هستم.

بدانید که در ورای آن روزی است که «هر شیردهی از آنچه شیر می‌داد غافل شود» (حج/۲) و «اطفال پیر شوند، آسمان بدان شکافته شود» (مزمّل/۱۷-۱۸)، «و هر بارداری بارش را بنهد و مردم را مست می‌بینی در حالی که مست نیستند و لکن عذاب خداوند سخت است.» (حج/۲)

بدانید که در ورای آن «بهشتی است که گستره آن آسمانها و زمین است» (آل عمران/۱۳۳)

خداوند ما و شما را از عذاب دردناک پناه دهد؛ و بر ما و شما از عذاب خوارکننده رحم کند.

مشکاه الأنوار فی غرر الأخبار (للطبرسی) ص ۳۰۵

قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ع أَلَا إِنَّ الْقُبُورَ رَوْضَةً مِنْ رِيَاضِ الْجَنَّةِ أَوْ حُفْرَةً مِنْ حُفْرِ النَّيرانِ أَلَا وَ إِنَّهُ يَتَكَلَّمُ فِي كُلِّ يَوْمٍ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ أَنَا بَيْتُ الْوَحْشَةِ أَنَا بَيْتُ الدُّودِ أَلَا وَ إِنَّ وَرَاءَ ذَلِكَ يَوْمًا تَذْهَلُ فِيهِ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّا أَرْضَعَتْ وَ يَكُونُ الْوِلْدَانُ شِيبَاءَ السَّمَاءِ مُنْفَطِرٌ بِهِ - وَ تَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمَلٍ حَمْلَهَا وَ تَرَى النَّاسَ سُكَارَى وَ مَا هُمْ بِسُكَارَى وَ لَكِنَّ عَذَابَ اللَّهِ شَدِيدٌ - أَلَا إِنَّ مِنْ وَرَاءِ ذَلِكَ جَنَّةً - عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ وَ الْأَرْضُ أَعَاذَنَا اللَّهُ وَ إِيَّاكُمْ مِنَ الْعَذَابِ الْأَلِيمِ وَ رَحِمَنَا وَ إِيَّاكُمْ مِنَ الْعَذَابِ الْمُهِينِ.

۲) از امام زین‌العابدین روایتی درباره «صور» نقل شده که در فرازی از آن می‌فرماید:

... و همانا سه نفخ [= دمیدن] در صور هست: نفخه‌ی فَرَزَع [= دمیدن اضطراب]، نفخه‌ی موت [= دمیدن مرگ]، و نفخه‌ی بعث [= دمیدن برانگیختن].

پس چون ایام دنیا فانی شود، خداوند عز و جل به اسرافیل دستور دهد که «نفخه فزع» را بدمد، پس چون فرشتگان اسرافیل را دیدند که در حالی که صور به همراهش است، هبوط کرده، گفتند خداوند بر مرگ اهل آسمان و زمین اذن داده است.

پس اسرافیل در کنار بیت المقدس رو به جانب کعبه هبوط می کند و نفخه‌ی فزع را در صور می دمد که خداوند متعال فرمود: «و روزی که در صور دمیده می شود پس هر که در زمین و هر که در آسمان است به فزع درآید مگر کسی را که خدا بخواهد، و همگی سربه زیر و تسلیم حاضر شوند» (نمل/۸۷) تا آنجا که فرمود «هر که حسنه آورد برایش بهتر از آن خواهد بود و آنان از فزع در آن روز ایمن اند» (نمل/۸۹) و زمین به زلزله افتد و «هر [زن] شیردهی از آن که شیر می داد غفلت کند، و هر بارداری بارش را بگذارد» (حج/۲)، و مردم را می بینی حیران این سو و آن سو می روند و برخی بر روی برخی دیگر می افتند گویی «آنان مست اند در حالی که مست نیستند، ولکن» از عظمت آن فزعی که در آن اند چنین شده اند، و ریش جوانان از آن فزع سفید شود و شیاطین به اطراف زمین بگریزند و اگر نبود که خداوند روح های خلائق را در بدن هایشان نگه می داشت، از هول آن نفخه خارج می شد.

پس آن مقدار که خداوند بخواهد در آن حال درنگ می کنند تا خداوند متعال به اسرافیل دستور می دهد که نفخه صعق [بیهوشی] را در صور بدمد...

إرشاد القلوب إلى الصواب (للدیلمی)، ج ۱، ص ۵۳-۵۴

وَقَدْ رَوَى الثَّقَةُ عَنْ زَيْنِ الْعَابِدِينَ ع ...^۱

وَلَهُ فِي الصُّورِ ثَلَاثُ نَفَخَاتٍ نَفْخَةُ الْفَزَعِ وَ نَفْخَةُ الْمَوْتِ وَ نَفْخَةُ الْبَعْثِ فَإِذَا أُفْنِيَتْ أَيَّامُ الدُّنْيَا أَمَرَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ إِسْرَافِيلَ أَنْ يَنْفُخَ فِيهِ نَفْخَةَ الْفَزَعِ فَرَأَتْ الْمَلَائِكَةُ إِسْرَافِيلَ وَ قَدْ هَبَطَ وَ مَعَهُ الصُّورُ قَالُوا قَدْ أَذِنَ اللَّهُ فِي مَوْتِ أَهْلِ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ فَيَهْبِطُ إِسْرَافِيلُ عِنْدَ بَيْتِ الْمُقَدَّسِ مُسْتَقْبِلَ الْكَعْبَةِ فَيَنْفُخُ فِي الصُّورِ نَفْخَةَ الْفَزَعِ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى وَ يَوْمَ يَنْفُخُ فِي الصُّورِ فَفَزِعَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَ مَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ وَ كُلُّ أَتَوَةٍ دَاخِرِينَ إِلَى قَوْلِهِ تَعَالَى مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا وَ هُمْ مِنْ فَزَعِ يَوْمَئِذٍ آمِنُونَ وَ تَزَلَّزَتِ الْأَرْضُ وَ تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّا أَرْضَعَتْ وَ تَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمَلٍ حَمْلَهَا وَ يَصِيرُ النَّاسُ يَمِيدُونَ وَ يَقَعُ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ كَأَنَّهُمْ سُكَّارَى وَ مَا هُمْ بِسُكَّارَى وَ لَكِنْ مِنْ عَظِيمٍ مَا هُمْ فِيهِ مِنَ الْفَزَعِ وَ تَبْيِضُ لَحَى الشُّبَّانِ مِنَ الْفَزَعِ وَ تَطِيرُ الشَّيَاطِينُ هَارِبَةً إِلَى أَقْطَارِ الْأَرْضِ وَ لَوْ لَا أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى يُمَسِّكُ أَرْوَاحَ الْخَلَائِقِ فِي أَجْسَادِهِمْ لَخَرَجَتْ مِنْ هَوْلِ تِلْكَ النَّفْخَةِ فَيَمُوتُونَ عَلَى هَذِهِ الْحَالَةِ مَا شَاءَ اللَّهُ تَعَالَى ثُمَّ يَأْمُرُ اللَّهُ تَعَالَى إِسْرَافِيلَ أَنْ يَنْفُخَ فِي الصُّورِ نَفْخَةَ الصَّعْقِ ...

شان نزول

۳) از دوتن از صحابه پیامبر (عمران بن حُصَین و ابوسعید خدری) درباره شان نزول این آیه آمده است:

۱. أَنَّ الصُّورَ قَرْنٌ عَظِيمٌ لَهُ رَأْسٌ وَاحِدٌ وَ طَرَفَانِ وَ بَيْنَ الطَّرَفِ الْأَسْفَلِ الَّذِي يَلِي الْأَرْضَ إِلَى الطَّرَفِ الْأَعْلَى الَّذِي يَلِي السَّمَاءَ مِثْلُ مَا بَيْنَ تَخُومِ الْأَرْضَيْنِ السَّابِغَةِ إِلَى فَوْقِ السَّمَاءِ السَّابِغَةِ فِيهِ أَثْقَابٌ بَعْدَ أَرْوَاحِ الْخَلَائِقِ وَسِعَ فَمُهُ مَا بَيْنَ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ

دو آیه آغاز این سوره در یکی از شبهای «غزوه بنی المصطلق» [قرن ۶ هجری] نازل شد در حالی که مردم در حال حرکت به سوی میدان جنگ بودند، پیامبر ص مردم را صدا زد، آنها توقف کردند و گرداگرد پیامبر ص حلقه زدند، حضرت این آیات را بر آنها خواند؛ آن شب چنان گریستند که چنان گریه‌ای از ایشان دیده نشده، تا صبح نه زینی از مرکبها برداشتند و نه خیمه‌ای بر پا ساختند، برخی گریان بودند و برخی سر در گریبان نهاده، به فکر فرو رفته بودند.

رسول خدا ص فرمود: آیا می‌دانید این چه روزی است؟

عرض کردند: خدا و پیامبرش آگاهتر است.

فرمود: روزی است که خداوند به آدم می‌فرماید: امروز است که از میان فرزندان تو به جانب آتش روانه خواهم ساخت ...

مجمع‌البیان، ج ۷، ص ۱۱۲

قال عمران بن الحصين و أبو سعيد الخدري نزلت الآيتان من أول السورة ليلا في غزاه بنى المصطلق (و هم حى من خزاعة) و الناس يسيرون فنأدى رسول الله ص فحثوا المطى حتى كانوا حول رسول الله ص فقرأها عليهم فلم ير أكثر باقيا من تلك الليلة فلما أصبحوا لم يحطوا السرج عن الدواب و لم يضربوا الخيام و الناس من بين باق أو جالس حزين متفكر فقال رسول الله ص أ تدرؤن أى يوم ذاك قالوا الله و رسوله أعلم قال ذاك يوم يقول الله تعالى لآدم أبعث بعث النار من ولدك ...^۱

تدبر

(۱) «يَوْمَ تَرَوْنها تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّا أَرْضَعَتْ وَ تَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا وَ تَرَى النَّاسَ سُكَارَى وَ ما هُمْ بِسُكَارَى وَ لَكِنَّ عَذابَ اللَّهِ شَدِيدٌ»

وقوع زلزله قیامت و سختی عذاب‌های الهی هم کاملا غافلگیر کننده است و هم چنان رعبی در دلها بیفکند که زنان شیرده، که هنگام شیر دادن تمام توجهشان به بچه شیرخوارشان است، در حالی که پستانشان در دهان بچه است («مرضعه» کسی است که در حال شیر دادن است، توضیح در «نکات ترجمه») شیر دادن را رها می‌کنند، و زنان باردار بچه‌شان می‌افتد و همه مردم چنان عقل از سرشان می‌پرد که هرکس آنها را ببیند گمان می‌کند همه مست‌اند. وقتی حادثه‌ای غافلگیرکننده است که انسان برایش آماده نباشد.

^۱ . ادامه روایت چنین است:

فيقول آدم من كم و كم فيقول الله عز و جل من كل ألف تسعمائة و تسعة و تسعين إلى النار و واحد إلى الجنة فكبر ذلك على المسلمين و بكوا و قالوا فمن ينجو يا رسول الله فقال أبشروا فإن معكم خليقتين يأجوج و مأجوج ما كانتا في شيء إلا كثرتا ما أنتم في الناس إلا كشعة بيضاء في الثور الأسود أو كرقم في ذراع البكر أو كشامة في جنب البعير ثم قال إني لأرجو أن تكونوا ربع أهل الجنة فكبروا ثم قال إني لأرجو أن تكونوا ثلث أهل الجنة فكبروا ثم قال إني لأرجو أن تكونوا ثلثي أهل الجنة و إن أهل الجنة مائة و عشرون صفا ثمانون منها أمتي ثم قال و يدخل من أمتي سبعون ألفا الجنة بغير حساب و في بعض الروايات أن عمر بن الخطاب قال يا رسول الله سبعون ألفا قال نعم و مع كل واحد سبعون ألفا فقام عكاشة بن محصن فقال يا رسول الله ادع الله أن يجعلني منهم فقال اللهم اجعله منهم فقام رجل من الأنصار فقال ادع الله أن يجعلني منهم فقال ص سبقك بها عكاشة. قال ابن عباس كان الأنصاري منافقا فلذلك لم يدع له.

اما می‌توان غافلگیر نشد و ظاهراً به همین جهت است که علی‌رغم اینکه با این زلزله و نفخه صور، عموماً به جَزَع و فَزَع می‌افتند، عده‌ای دچار هیچ اضطرابی نمی‌شوند (نمل/۸۷ و نیز حدیث ۲)
آیا ما آماده‌ایم؟ یا غافلگیر خواهیم شد؟

خلوتی با خویش

اگر به ما بگویند دستگاه‌های پیشرفته‌ای اختراع شده که وقوع زلزله را از چند روز قبل پیش‌بینی می‌کند؛ و این دستگاه‌ها نشان می‌دهند تا چند روز دیگر در شهری که در آن زندگی می‌کنیم زلزله بسیار شدیدی می‌آید، و دور شهر هم چنان محاصره شده باشد که به هیچ وجه امکان خروج از شهر نباشد؛ چه می‌کنیم؟
آیا جز این است که همه هم و غم‌مان یافتن راهی برای خلاصی خواهد بود؟
آیا برای سخن خدا برای ما به اندازه دستگاه‌های پیشرفته انسان ساخته اعتبار ندارد؟
راستی،

چرا مخاطبان پیامبر ص وقتی این آیه را شنیدند شب تا صبح خوابشان نبرد (شأن نزول) اما ما می‌شنویم و ... ؟
خداوند همه ما را از شر آن روز ننگه دارد، ان‌شاءالله.

۲) «يَوْمَ تَرَوْنَهَا تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّا أَرْضَعَتْ وَ تَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا»

اینکه هر شیردهی شیرخوارش را رها کند و هر بارداری بارش را بگذارد، یک معنای ظاهری اولیه دارد که قطعاً درست است. اما این آیه همانند هر آیه دیگری باطن‌هایی دارد.

الف. شاید یکی از باطن‌های این باشد که هرکس هرچه به فعلیت رسانده، بیرون می‌دهد. شیرده شیرخوارش را زمانی رها می‌کند که دیگر نیازی به شیر نداشته باشد. شاید اشاره است به اینکه آنچه انجام دادنی بود، انجام دادیم و کار دیگری نمانده. و هر باری که تاکنون به دوش کشیده بودیم، بر زمین گذاشتیم. یعنی بقدری مهلت داشتیم که هرچه بتوانیم به فعلیت درآوریم، درآورده‌ایم.

(در این معنا، رها کردن شیرخوار و وضع حمل، نه به معنای رها کردن نیمه‌کاره، بلکه رها کردن کار به پایان رسیده، قلمداد شده است. چیزی که می‌تواند موید این معنا باشد این است که در برخی روایات، تمسک به این آیه را برای سهولت وضع حمل، در مورد کسی که زمان وضع حملش فرا رسیده، معرفی کرده‌اند (کتاب سلیم بن قیس الهمالی، ج ۲، ص ۹۵۵، حدیث ۸۸).^۱

ب. ...

۱. الْخَوَاتِمِيُّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ الصَّرَفِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ الْحَسَنِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْهَاشِمِيِّ عَنْ أَبَانَ بْنِ أَبِي عِيَّاشٍ عَنْ سُلَيْمِ بْنِ قَيْسٍ الْهَلَالِيِّ عَنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ، قَالَ إِنِّي لَأَعْرِفُ آيَتَيْنِ مِنْ كِتَابِ اللَّهِ الْمُتَنَزِّلِ تُكْتَبَانِ لِلْمَرْأَةِ إِذَا عَسَرَ عَلَيْهَا وَلَدُهَا، تُكْتَبَانِ فِي رَقٍّ طَبِيٍّ وَ يُعَلَّقُهُ فِي حَقْوَيْهَا: «بِسْمِ اللَّهِ وَ بِاللَّهِ، إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا، ... إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا»، سَبْعَ مَرَّاتٍ. «يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ، إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ، يَوْمَ تَرَوْنَهَا تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّا أَرْضَعَتْ وَ تَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا وَ تَرَى النَّاسَ سُكَارَى وَ مَا هُمْ بِسُكَارَى وَ لَكِنَّ عَذَابَ اللَّهِ شَدِيدٌ» مَرَّةً وَاحِدَةً. يُكْتَبُ عَلَى وَرَقَةٍ وَ تُرْبَطُ بِخَيْطٍ مِنْ كَتَّانٍ غَيْرِ مَقْتُولٍ وَ تُشَدُّ عَلَى فَخْذِهَا الْأَيْسَرِ، فَإِذَا وَلَدَتْهُ قَطَعَتْهُ مِنْ سَاعَتِكَ وَ لَا تَوَانِي عَنْهُ.

۳) «يَوْمَ تَرَوْنَهَا تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّا أَرْضَعَتْ وَ تَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا ...»

چون شیر دادن و بارداری مربوط به دنیا است، پس ظاهراً این زلزله عظیم مربوط به دنیا است (مجمع البیان، ج ۷، ص ۱۱۳) که با آن انسانها به قیامت منتقل می‌شوند.

اکنون این سوال پیش می‌آید که:

مگر نه این است که انسانها از عالم برزخ گذر می‌کنند تا وارد قیامت شوند. آیا این آیه نمی‌گوید که آن زنان شیرده و باردار و بچه‌هایشان یکدفعه وارد قیامت می‌شوند؟

الف. این تعبیر استعاری است: یعنی وضعیت به گونه‌ای ترسناک و غافلگیرکننده است که اگر زنی شیرده یا باردار باشد، نیز بچه‌اش را رها می‌کند. (مجمع البیان، ج ۷، ص ۱۱۳)

ب. اگر چه این زلزله مقدمه قیامت است، اما آیه صراحتی ندارد که بلافاصله با این زلزله به صحنه قیامت وارد می‌شوند؛ و کاملاً محتمل است که بین این مقدمه و وقوع قیامت فاصله‌ای باشد؛ چنانکه در برخی احادیث است که این واقعه، قبل از نفخ صوری است که انسانها را به فزع درمی‌آورد (حدیث ۲) (یعنی هنوز مردن همگان با نفخ صور حاصل نشده، چه رسد به زنده شدن همگان در قیامت)؛ و چون قبل از آن است، حتی طبق برخی احادیث، می‌تواند مربوط به زمان ظهور و یا زمان رجعت باشد (الهدایة الکبری، ص ۴۰۵؛ مختصر البصائر، ص ۴۵۵)^۱ که همه اینها نیز به عنوان مقدمه قیامت برشمرده شده‌اند.

۱. در دو منبع فوق، در حدیثی طولانی در اوصاف ظهور، بعد از آنکه سید حسنی به امام زمان ع می‌رسد و به ایشان می‌پیوندد، آمده است: قَالَ الْحُسَيْنُ بْنُ حَمْدَانَ الْخُصَيْبِيُّ حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ وَعَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْحُسَيْنِيُّ عَنْ أَبِي شُعَيْبٍ مُحَمَّدُ بْنُ نُصَيْرٍ عَنْ ابْنِ الْفَرَاتِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُفَضَّلِ عَنْ الْمُفَضَّلِ بْنِ عُمَرَ قَالَ: سَأَلْتُ سَيِّدِي أَبَا عَبْدِ اللَّهِ الصَّادِقَ (عَلَيْهِ السَّلَامُ)، ... قَالَ الْمُفَضَّلُ ثُمَّ مَاذَا يَا سَيِّدِي قَالَ: ثُمَّ تَنُورُ رِجَالُهُ إِلَى سَرَايَا السَّقِيَانِي بِدِمَشْقَ فَيَأْخُذُونَهُ وَيَذْبُحُونَهُ عَلَى الصَّخْرَةِ ثُمَّ يَظْهَرُ الْحُسَيْنُ (عَلَيْهِ السَّلَامُ) فِي اثْنَيْ عَشَرَ أَلْفَ صَدِيقٍ وَ اثْنَيْنِ وَ سَبْعِينَ رِجَالَهُ بِكَرْبَلَاءَ فَيَا لَكَ عِنْدَهَا مِنْ كَرَّةٍ زَهْرَاءَ وَ رَجْعَةٍ بَيَضَاءَ ثُمَّ يَخْرُجُ الصَّدِيقُ الْأَكْبَرُ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ إِلَيْهِ التَّسْلِيمُ وَ تُنْصَبُ لَهُ الْقُبَّةُ عَلَى النَّجَفِ وَ تُقَامُ أَرْكَانُهَا رُكْنٌ بِهَجَرَ وَ رُكْنٌ بِصَنْعَاءَ الْيَمَنِ وَ رُكْنٌ بِطَبِيبَةَ وَ هِيَ مَدِينَةُ النَّبِيِّ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ وَ سَلَّمَ) فَكَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَيْهَا وَ مَصَابِيحُهَا تُشْرِقُ بِالسَّمَاءِ وَ الْأَرْضُ أَضْوَى مِنَ الشَّمْسِ وَ الْقَمَرُ فَعِنْدَهَا تُبْلَى السَّرَائِرُ وَ تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّا أَرْضَعَتْ إِلَى آخِرِ الْآيَةِ ثُمَّ يَظْهَرُ الصَّدِيقُ الْأَكْبَرُ الْأَجَلُ السَّيِّدُ مُحَمَّدٌ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ وَ سَلَّمَ) فِي أَنْصَارِهِ إِلَيْهِ وَ مَنْ أَمَنَ بِهِ ...

ضمناً توجه شود حدیث ۱ که در متن آمد ضرورتاً نمی‌رساند که این آیه خاص قیامت باشد، چون سخن از بعد از قبر است، و بعد از قبر، با رجعت هم قابل تطبیق است.

البته برخی روایات هست که ظهور اولیه‌اش این است که این آیه مربوط به صحنه قیامت است، مثلاً رسول خدا ص در هنگام عقد امیرالمومنین ع و صدیق کبری س خطبه‌ای خواندند بدین عبارات:

حَدَّثَنِي أَبُو الْحُسَيْنِ مُحَمَّدُ بْنُ هَارُونَ بْنِ مُوسَى التَّلْعَكْبَرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبُو الْحَسَنِ أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ أَبِي الْعَرِيبِ الضَّبِّيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ زَكَرِيَّا بْنِ دِينَارٍ الْعَلَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعَيْبُ بْنُ وَقْدٍ، عَنِ اللَّيْثِ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ (عَلَيْهِ السَّلَامُ)، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، عَنْ جَابِرٍ، قَالَ: لَمَّا أَرَادَ رَسُولُ اللَّهِ أَنْ يُزَوِّجَ فَاطِمَةَ عَلِيًّا (عَلَيْهِ السَّلَامُ) ...

فَلَمَّا حُسِدَ الْمَسْجِدُ بِأَهْلِهِ قَامَ رَسُولُ اللَّهِ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ)، فَحَمِدَ اللَّهَ وَ أَثْنَى عَلَيْهِ، وَ قَالَ: الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي رَفَعَ السَّمَاءَ فَبَنَاهَا، وَ بَسَطَ الْأَرْضَ فَدَحَاهَا، وَ أَثْبَتَهَا بِالْجِبَالِ فَأَرْسَاهَا وَ أَخْرَجَ مِنْهَا مَاءَهَا وَ مَرْعَاهَا، الَّذِي تَعَاظَمَ عَنْ صِفَاتِ الْوَاصِفِينَ، وَ تَجَلَّلَ عَنْ تَحْبِيرِ لُغَاتِ النَّاطِقِينَ، وَ جَعَلَ الْجَنَّةَ ثَوَابَ الْمُتَّقِينَ، وَ النَّارَ عِقَابَ الظَّالِمِينَ، وَ جَعَلَنِي رَحْمَةً لِلْمُؤْمِنِينَ، وَ نِقْمَةً عَلَى الْكَافِرِينَ.

٤) «وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَىٰ وَ مَا هُمْ بِسُكَارَىٰ وَلَٰكِنَّ عَذَابَ اللَّهِ شَدِيدٌ»

عذاب خدا کاملاً جدی و واقعی است؛ آن گونه که مردمی که فقط در معرض این عذاب واقع می‌شوند (نه اینکه وارد عذاب شده باشند) چنان می‌ترسند که عقل از سرشان می‌پرد و رفتارهایی همچون رفتارهای افراد مست لایعقل از آنها سر می‌زند.

نکته

درباره این شبهه که «با توجه به رحمانیت گسترده خداوند، وجود عذاب های جهنم چگونه ممکن است» قبلاً توضیح

داده شد (جلسه ۵۱، تدبیر ۲) <http://yekaye.ir/hood-11-16>

٥) يَوْمَ «تَرَوْنَهَا» تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ .. وَ تَضَعُ كُلُّ ... وَ «تَرَى» النَّاسَ سُكَارَى ...

چرا دوبار تعبیر «تَرَوْنَهَا: می‌بینیدش» و «تَرَى: می‌بینی» را به کار برد و بسادگی نفرمود:

روزی که هر [زن] شیردهی از آن که شیر دهد غفلت کند، و هر بارداری بارش را بگذارد، و مردم همچون مست‌ها هستند

...

الف. تاکید بیشتری بر مطلب داشته باشد.

ب. این صحنه‌ها مطلبی است که اگر کسی چشم باطن‌بینش باز شود هم‌اکنون می‌تواند ببیند؛ چنانکه پیامبر اکرم ص در سفر معراج، جهنمیان و بهشتیان را در جهنم و بهشت دید؛ و این اختصاص به پیامبر ص ندارد، شاهدش اینکه تعبیر اول را به صورت جمع آورد (می‌بینید) تعبیر دوم را به صورت مفرد (می‌بینی) (در حالی که اگر صرفاً تاکید بود، علی‌القاعده هر دو را باید یکسان می‌آورد)

عِبَادَ اللَّهِ، إِنَّكُمْ فِي دَارِ أَمَلٍ، بَيْنَ حَيَاةٍ وَ أَجَلٍ، وَ صِحَّةٍ وَ عِلَلٍ، دَارِ زَوَالٍ، وَ تَقَلُّبِ أَحْوَالٍ، جُعِلَتْ سَبَبًا لِلَّارْتِحَالِ، فَرَحِمَ اللَّهُ امْرَأً قَصَرَ مِنْ أَمَلِهِ، وَ جَدَّ فِي عَمَلِهِ، وَ أَنْفَقَ الْفَضْلَ مِنْ مَالِهِ، وَ أَمْسَكَ الْفَضْلَ مِنْ قُوَّتِهِ، فَقَدَّمَهُ لِيَوْمٍ فَاقَتْهُ. يَوْمَ تُخْشَرُ فِيهِ الْأَمْوَاتُ، وَ تَخْشَعُ فِيهِ الْأَصْوَاتُ، وَ تُنْكَرُ الْأَوْلَادُ وَ الْأُمَهَاتُ، «وَ تَرَى النَّاسَ سُكَارَى وَ مَا هُمْ بِسُكَارَى» «يَوْمَئِذٍ يُوقِفُهُمُ اللَّهُ دِينَهُمُ الْحَقَّ وَ يَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ الْمُبِينُ» «يَوْمَ تَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ مَا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُحْضَرًا وَ مَا عَمِلَتْ مِنْ سُوءٍ تَوَدُّ لَوْ أَنَّ بَيْنَهَا وَ بَيْنَهُ أَمَدًا بَعِيدًا» «فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ؛ وَ مَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ» «يَوْمَ تُبْطَلُ فِيهِ الْأَنْسَابُ، وَ تُقْطَعُ الْأَنْسَابُ، وَ يَشْتَدُّ فِيهِ عَلَى الْمُجْرِمِينَ الْحِسَابُ، وَ يَدْفَعُونَ إِلَى الْعَذَابِ، فَمَنْ زُحِرَ عَنِ النَّارِ وَ أُدْخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ، وَ مَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ. أَيُّهَا النَّاسُ، إِنَّمَا الْأَنْبِيَاءُ حُجَجُ اللَّهِ فِي أَرْضِهِ، النَّاطِقُونَ بِكِتَابِهِ، الْعَامِلُونَ بِوَحْيِهِ، وَ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ أَمَرَنِي أَنْ أُزَوِّجَ كَرِيمَتِي فَاطِمَةَ بِأَخِي وَ ابْنِ عَمِّي وَ أَوْلَى النَّاسِ بِي: عَلِيٍّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ، وَ اللَّهُ عَزَّ شَأْنَهُ قَدْ زَوَّجَهُ بِهَا فِي السَّمَاءِ، بِشَهَادَةِ الْمَلَائِكَةِ، وَ أَمَرَنِي أَنْ أُزَوِّجَهُ فِي الْأَرْضِ، وَ أَشْهَدُكُمْ عَلَى ذَلِكَ. ثُمَّ جَلَسَ رَسُولُ اللَّهِ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ)، ثُمَّ قَالَ: قُمْ، يَا عَلِيُّ، فَاخْطُبْ لِنَفْسِكَ... (دلائل الإمامة، ص ۸۹-۹۰)

اما باز هم اينها لزوماً با هم منافات ندارند، زيرا درست است که پیامبر ص در توصیف احوالات محشر از تعبیری که در این آیه آمده، استفاده کرده «وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَى وَ مَا هُمْ بِسُكَارَى» اما تصریح نفرموده که من درباره همین «یومی» که در آیه محل بحث ماست، سخن می‌گویم و کاملاً محتمل است که این وضعیت هم در ظهور و هم در رجعت و هم در قیامت رخ دهد، خصوصاً که ظهور و رجعت و قیامت سه مرتبه ظهور حقیقت هستند و ممکن است بسیاری از آیات بر هر سه به نحو طولی صدق کنند.

مطلب زیر سوالی است که فعلا برایش پاسخی ندارم؛ لذا در کانال نگذاشتم

۶ «يَوْمَ تَرَوْنها تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّا أَرْضَعَتْ وَ تَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا»

چرا مرضعه (شیردهنده) و باردار هر دو با بچه‌ای سر و کار دارند. در دومی صریحا از وضع «حمل» سخن گفت و مفعول (حمل: بچه‌ای که در شکم اوست) را تصریح کرد؛ اما در اولی هیچ تصریحی به مفعول (شیرخوار) نکرد و حتی عبارت را به جای اینکه به صورت «تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ مَا أَرْضَعَتْ: آنچه را که شیر می‌داد، رها کرد» یا «مَنْ أَرْضَعَتْ: آن کسی را که شیر می‌داد» بیاورد، به صورت «عَمَّا أَرْضَعَتْ: از آنچه شیر داد» آورد؟ یعنی صرفا به کار او «شیر دادنش» اشاره کرد و سخنی از بچه (آنکه شیر می‌خورد) به میان نیاورد؟

۳۰۸) سوره حج (۲۲) آیه ۳ وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَ يَتَّبِعُ كُلَّ شَيْطَانٍ مَرِيدٍ ۱۰/۱۱/۱۳۹۵

ترجمه

و از مردم، کس هست که در مورد خدا بدون هیچ دانشی به جدال می‌پردازد و از هر شیطان متمردی پیروی می‌کند؛

نکات ترجمه

«مرید»

از ماده «مرد» گرفته شده است که اصل این ماده ظاهرا دلالت می‌کند بر اینکه چیزی عاری و برهنه باشد از آنچه که سزاوار است برخوردار باشد، چنانکه به جوانی که محاسن بر صورت نداشته باشد «أمرء» گویند و به درختی که برگهایش فرو ریخته باشد «شجره مرداء» (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۱۱، ص ۷۲؛ معجم المقاییس اللغه، ج ۵، ص ۳۱۸).

«مرید» و «مرد» هم به کسی می‌گویند که عاری از هر گونه خوبی‌ای باشد (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۷۶۴)؛ و گفته‌اند که اساسا «مروء» یعنی چیزی به نهایت جایی برسد که اعضای همان نوع وجود دارند و از آن نهایت خارج شود. (لسان العرب، ج ۳، ص ۴۰۰) و ظاهرا با توجه به همین نکته است که به کسی که سرکشی (عتو) می‌کند «مرید» گفته می‌شود [و از همین ماده کلمه «متمرد» ساخته شده که در زبان فارسی هم متداول است] و بدین ترتیب، فعل «مرد» به معنای کسی که در سرکشی کار را به نهایت می‌رسد، به کار رفته است: «وَمِنْ أَهْلِ الْمَدِينَةِ مَرَدُوا عَلَى النُّفَاقِ؛ توبه/۱۰۱) (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۷۶۴)

حدیث

۱) ابوعبیده حذاء روایت کرده است که امام باقر ع به من فرمود:

پرهیز از ورود در بحث و جدل‌های نزاع‌آمیز، که این کار، منجر به شک می‌شود و عمل [صالح] را حبط و نابود می‌کند و کسی که بدین کار پرداخته را به هلاکت می‌کشاند؛ و چه بسا که او سخنی بگوید که آن را بر او نبخشند ...

التوحید (للصدوق)، ص ۴۵۶

أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ حُمَرَانَ عَنْ أَبِي عُيَيْدَةَ الْحَذَّاءِ قَالَ قَالَ لِي أَبُو جَعْفَرٍ:

يَا زَيْدُ إِيَّاكَ وَالْخُصُومَاتِ فَإِنَّهَا تُورِثُ الشُّكَّ وَتُحْبِطُ الْعَمَلَ وَتُرْدِي صَاحِبَهَا وَعَسَى أَنْ يَتَكَلَّمَ بِالشَّيْءِ فَلَا يُغْفَرَ لَهُ...^١
(٢) از امام صادق ع روایت شده است:

کسی که جایگاه کلامش نسبت به عقلش را بداند، سخن گفتنش در آنچه به وی مربوط نیست کم می‌شود.
الزهد، ص ۵

مُحَمَّدُ بْنُ سِنَانٍ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ ع يَقُولُ: مَنْ عَلِمَ مَوْضِعَ كَلَامِهِ مِنْ عَقْلِهِ قَلَّ كَلَامُهُ فِيمَا لَا يَغْنِيهِ.
(٣) از رسول خدا ص روایت شده است:

سخت‌ترین چیزی که از آن بر اتمم می‌ترسم، سه چیز است:
لغزش عالم،

جدال کردن منافق با استفاده از قرآن،

دنیا، که گردنتان را [در مقابل خود] کج کند، پس نفس خود را در مورد آن همواره متهم بشمارید.

الخصال، ج ۱، ص ۱۶۳

حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الْحَسَنُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَعِيدٍ الْعَسْكَرِيُّ قَالَ أَخْبَرَنَا أَبُو أُسَيْدٍ أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ أُسَيْدٍ الْأَصْبَهَانِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يَحْيَى الصُّوفِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو عَسَّانٍ قَالَ حَدَّثَنَا مَسْعُودُ بْنُ سَعْدٍ الْجَعْفَرِيُّ وَكَانَ مِنْ خِيَارِ مَنْ أَدْرَكْنَا عَنْ يَزِيدِ بْنِ أَبِي زَيْدٍ عَنْ مُجَاهِدٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص:

أَشَدُّ مَا يَتَخَوَّفُ عَلَى أُمَّتِي ثَلَاثَةٌ زَلَّةُ عَالِمٍ أَوْ جِدَالُ مُنَافِقٍ بِالْقُرْآنِ أَوْ دُنْيَا تَقْطَعُ رِقَابَكُمْ فَاتَّهَمُوهَا عَلَى أَنْفُسِكُمْ.
(٤) از امام صادق ع روایت شده که رسول خدا ص فرمودند:

بپرهیزید از بحث و جدال کردن با هر که «مفتون» (کسی که دچار فتنه و انحراف فکری شده) است، که هر که چنین شده تا زمانی که مدتش به سر آید دلیلش به او تلقین می‌شود [ظاهراً یعنی مادام که وضعیت غبارآلود است، او برای حرف خود دلیل می‌آورد]، اما همین که مدتش تمام شد، آن فتنه‌اش او را به آتش [جهنم] خواهد سوزاند (و در روایتی دیگر: آن خطیئه‌اش او را به خود مشغول کرده، می‌سوزاند).

التوحيد (للصدوق)، ص ۴۵۹؛ الجعفریات (الأشعثیات)، ص ۱۷۱؛ الزهد، ص ۵

۱. ادامه روایت چنین است:

إِنَّهُ كَانَ فِيمَا مَضَى قَوْمٌ تَرَكَوا عِلْمَ مَا وَكَّلُوا بِهِ وَطَلَبُوا عِلْمَ مَا كَفَّوهُ حَتَّى انْتَهَى كَلَامُهُمْ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ فَتَحَيَّرُوا فَإِنْ كَانَ الرَّجُلُ لِيُدْعَى مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ فَيَجِيبُ مِنْ خَلْفِهِ وَيُدْعَى مِنْ خَلْفِهِ فَيُجِيبُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ.

۲. بِإِسْنَادِهِ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ ع قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص اتَّقُوا جِدَالَ كُلِّ مُفْتُونٍ فَإِنَّ كُلَّ مُفْتُونٍ يُلْقَنُ حُجَّتَهُ إِلَى انْقِضَاءِ مُدَّتِهِ فَإِذَا انْقَضَتْ مُدَّتُهُ رَسَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ وَاحْرَقَتْهُ.

أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ يَزِيدَ عَنِ الْغِفَارِيِّ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع أَنَّهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص إِيَّاكُمْ وَجِدَالَ كُلِّ مَفْتُونٍ فَإِنَّ كُلَّ مَفْتُونٍ مُلَقِّنٌ حُجَّتَهُ إِلَى انْقِضَاءِ مُدَّتِهِ فَإِذَا انْقَضَتْ مُدَّتُهُ أُحْرِقَتْهُ فِتْنَتُهُ بِالنَّارِ وَرُويَ شَغْلَتُهُ خَطِيئَتُهُ فَأُحْرِقَتْهُ.

تدبر

(۱) «وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَاتَّبَعَ كُلَّ شَيْطَانٍ مَرِيدٍ»

با اینکه اغلب آیاتی که در مدینه نازل شده، محور بحث خود را «الذین آمنوا» قرار داده، اما این آیه درباره برخی از «ناس: مردم» است؛^۱ با این حال، موضوع بحث و جدال آنها را «خدا» معرفی کرده است؛ که ظاهراً موضوع مربوط به مومنان است. چرا؟

الف. به نظر می‌رسد این آیه (و آیات بعد) در مقام ارائه یک دسته‌بندی عمومی از انسانهاست که محور این دسته‌بندی را می‌توان «سبک زندگی انسانها» (یا به تعبیر دقیق‌تر: مبنای تصمیم‌گیری انسان‌ها در زندگی) دانست؛ که همگی به نوع خداشناسی آنها برمی‌گردد. (حتی منکران خدا هم که زندگی خود را بر اساس بی‌خدایی تنظیم می‌کنند، شناختی از خدا دارند که او را انکار می‌کنند)

نکته تخصصی: جایگاه خداشناسی در انسان‌شناسی

با یک نگاه عمیق می‌توان دریافت که مدل‌های کلان زندگی انسانها همگی، بنوعی، به میزان و نحوه خداشناسی آنها و نقشی که برای خدا در زندگی خود باور دارند برمی‌گردد؛ و در یک تقسیم کلی، افراد دو دسته‌اند:

کسانی که خداشناسی آنها مستند به شناخت و آگاهی معتبر است؛

و کسانی که خداشناسی آنها بدون علم، و صرفاً بر اساس اغواگری شیاطنی است که بنایشان بر سرکشی و طغیان است.

و این دو، دو گونه زندگی در پیش خواهند گرفت که در آیه ۱۹ همین سوره خواهد گفت که نزاع بین این دو همواره ادامه خواهد داشت تا اینکه در قیامت، دو دسته اصلی بهشتیان و جهنمیان را رقم بزنند.

(۲) «وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَاتَّبَعَ كُلَّ شَيْطَانٍ مَرِيدٍ»

آیات قبل و بعد این آیه درباره آخرت، و انکار آن توسط برخی از افراد است. اما این آیه در مورد سخن گفتن بدون علم «درباره خدا» تذکر می‌دهد. چرا؟

الف. شاید می‌خواهد تاکید کند که باور داشتن یا نداشتن به آخرت اساساً به نوع خداشناسی افراد برمی‌گردد.

ب. شاید می‌خواهد نشان دهد که باور داشتن یا نداشتن به آخرت اساساً به عالمانه یا جاهلانه بودن نگاه افراد به خدا برمی‌گردد.

ج. شاید می‌خواهد نشان دهد که این دو نوع خداشناسی است که وضعیت اخروی انسانها را نهایتاً معلوم می‌کند (توضیح بیشتر در تدبر ۱)

۱. همچنین در این سوره تمامی خطاها، غیر از تنها یک مورد در پایان سوره، «یا ایها الناس» است، نه «یا ایها الذین آمنوا».

د. ...

۳) «وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَ يَتَّبِعُ كُلَّ شَيْطَانٍ مَرِيدٍ»

خدا حقیقت مطلق است که هر حق و حقیقتی، حق بودن خود را از او گرفته است.

پس جدل بدون علم درباره خدا، در واقع، شامل هرگونه جدل بدون علم می‌شود.

پس،

این آیه نشان می‌دهد که بحث و جدل کردن بدون علم و آگاهی معتبر، تلازم دارد با پیروی از شیاطین سرکش و متمرّد.

ظاهراً به همین جهت است که وجود چنین کسانی یکی از بزرگترین خطراتی است که امت اسلامی را تهدید می‌کند

(حدیث ۳)

ثمره اخلاقی

اگر کسی در زمینه‌ای علم ندارد و وارد بحث می‌شود، بداند که خواه‌ناخواه از یک شیطان متمرّدی پیروی خواهد کرد.

(حدیث ۱ و ۴)

و چنین کسی اگرچه با این اظهارنظرها می‌خواهد برتری عقلی خود را اثبات کند، اما حقیقت این است که حتی جایگاه

عقل خود نسبت به کلام خود را نمی‌داند (حدیث ۲)

حکایت

کسی می‌گفت: در جامعه ما، به هر تخصصی نیاز باشد، به تخصص در حوزه های پزشکی و معماری و فقهت نیازی

نیست؟!

پرسیدند: چگونه؟

گفت: چون

هر مریضی که پیدا کنی، از هرکسی سوال کنی، برایت نسخه می‌پیچد!

اگر در حال ساخت خانه‌ای باشی، هرکس که می‌رسد، درباره معماری خانه نظر می‌دهد!

و هر سوال شرعی‌ای داشته باشی، از هرکه بپرسی، برایت فتوا می‌دهد!

۴) «وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَ يَتَّبِعُ كُلَّ شَيْطَانٍ مَرِيدٍ»

چرا در مورد این انسان‌هایی که در مورد خدا بدون علم جدل می‌کنند، صرفاً نفرمود که «از شیطان»، بلکه نفرمود «از هر

شیطان سرکش و متمرّدی» پیروی می‌کنند؟ یعنی چرا «هر شیطان»؟

الف. شاید می‌خواهد اشاره کند به اینکه ابلیس ترفندها و راه‌های مختلفی برای اغوای آدمیان دارد و لشکریانی دارد که

در هر بابی شیطانی قرار داده است (المیزان، ج ۱۴، ص ۳۴۳) و کسی که بدون علم و شناخت حرکت کند به هریک از اینها

ممکن است گرفتار شود.

ب. شاید می‌خواهد بگوید که این پیروی کردن، حد نهایی ندارد (المیزان، ج ۱۴، ص ۳۴۳)

ج. شاید می‌خواهد بگوید، وقتی کسی مبنای حرکت معرفتی خود را علم و آگاهی معتبر قرار نداد، هر لحظه و بدون هیچ مبنایی موضعش را عوض می‌کند، و همه مواضع ضد و نقیض را یکسان قابل اعتنا می‌داند.

نکته تخصصی انسان‌شناسی

در جامعه‌ای که شناخت معتبر محل تردید قرار بگیرد و شکاکیت جایش را بگیرد، دیدگاه‌های بسیار متکثر و ضد و نقیض پیدا می‌شود و در چنین جامعه‌ای طبیعی است که کم‌کم نسبی‌گرایی بر اذهان مسلط گردد، که گویی راه حق، یک راه معینی نیست و همه دیدگاه‌های ضد و نقیض، همگی به یک اندازه از حقیقت بهره‌مندند؛ و لذا امروز از این شیطان پیروی می‌کند و فردا از آن شیطان، و کم‌کم هر شیطانی را شایسته پیروی می‌داند.

به تعبیر دیگر، انسانی که حق را کنار بگذارد، همه باطل‌های ضد و نقیض را یکسان شایسته پیروی می‌بیند. چرا که، به قول ملای رومی:

مستان خدا گر چه هزارند یکی‌اند

مستان هوا جمله دوگانه‌ست و سه‌گانه‌ست.

<http://ganjoor.net/moulavi/shams/ghazalsh/sh332>

د. ...

۵) «وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَ يَتَّبِعُ كُلَّ شَيْطَانٍ مَرِيدٍ»

چرا در مورد این انسان‌هایی که در مورد خدا بدون علم، بحث و جدل می‌کنند، صرفاً نفرمود «از شیطان»، بلکه نفرمود «از هر شیطان سرکش و متمرّدی» پیروی می‌کنند؟ یعنی چرا وصف «مرید» را برای این شیاطین آورد؟ (در «نکات ترجمه» بیان شد که «مرید» کسی است که از حد گذر کرده، سرکشی می‌کند و یا کسی که هیچ خیری در او یافت نمی‌شود).

الف. «مرید» می‌تواند به معنای سرکش، و قید توضیحی برای شیاطین باشد، یعنی درست است که همه شیاطین مرید و سرکش‌اند، اما از این جهت این وصف را آورده که کسی که بدون علم به بحث و جدل می‌پردازد، کارش به سرکشی خواهد انجامید.

ب. «مرید» می‌تواند به معنای سرکش، و قید احترازی برای شیاطین باشد، یعنی شیاطین چند دسته‌اند؛ برخی وسوسه می‌کنند، برخی غفلت می‌آورند، برخی انسان را به تاخیر انداختن کارها می‌خوانند، ... و برخی هم اهل سرکشی و تمردند؛ و می‌خواهد بفرماید این دسته از شیاطین، قبله آمال چنان افرادی خواهد شد.

ج. مرید می‌تواند به معنای «کسی که هیچ خیری در او نیست» باشد، و اشاره به اینکه وی که بدون علم حرکت می‌کند، عملاً پیرو کسی خواهد شد که هیچ خیری از او عایدش نخواهد شد؛ و بعداً می‌فهمد که سراسر ضرر کرده است (حدیث ۴)

د. ...

۶) «وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَ يَتَّبِعُ كُلَّ شَيْطَانٍ مَرِيدٍ»

تعبیر «شیاطین» در قرآن کریم، منحصر به ابلیس و لشکریان وی از جنیان - که ما عموماً متوجه حضور و اغواگریشان نمی‌شویم - نمی‌باشد؛ بلکه صریحاً از «شَیَاطِینَ الْإِنْسِ» (انعام/۱۱۲) هم سخن به میان آورده است. پس، اگرچه در تدبر ۱ بیان شد که این آیه به یک دسته از دو دسته اصلی انسان‌ها پرداخته، اما با توجه به این ملاحظه، همین دسته، دو گروه مهم دارد: یکی افرادی که چون بدون علم وارد بحث و جدال می‌شوند، پیرو شیاطین می‌شوند، و دوم، خود شیاطینی که بنایشان بر سرکشی است و مُریدهایی از میان انسانها برای خود پیدا می‌کنند. (این دسته دوم، چنانکه در آیات ۸-۹ همین سوره آمده، خودشان هم بدون علم وارد بحث و جدال شده‌اند)

ثمره انسان‌شناسی

همان طور که در میان مومنان، رابطه امت و امام، و پیروی امت از امام وجود دارد، در میان گمراهان هم عده‌ای پیروند و عده‌ای از شیاطین انس و جن، رهبری آن گمراهان را برعهده گرفته‌اند. در واقع، زندگی انسانی بدون اینکه در آن عده‌ای پیرو و عده‌ای رهبر قرار گیرند، امکان ندارد؛ هرچند شیاطینی که رهبری گمراهان را در پیش می‌گیرند، در سخن، هر گونه پیروی کردن را به بهانه مذموم بودن تقلید، تخطئه کنند.

۳۰۹ سوره حج (۲۲) آیه ۴ کُتِبَ عَلَيْهِ أَنَّهُ مَنْ تَوَلَّاهُ فَإِنَّهُ يُضِلُّهُ وَيَهْدِيهِ إِلَى عَذَابِ السَّعِيرِ ۱۳۹۵/۱۱/۱۱

ترجمه

بر او نوشته [=مقدر] شد که بی‌شک کسی که به سرپرستی‌اش تن دهد، حتماً او گمراهش می‌سازد و به عذاب سوزان [شعله‌ور] هدایتش می‌نماید.

حدیث

(۱) از امام صادق ع روایت شده است:

از هم‌نشینی با اهل بدعت برحذر باش، چرا که این کار کفر و گمراهی آشکاری در دل می‌رویاند.

مصباح الشریعة، ص ۶۸

قَالَ الصَّادِقُ ع: ... وَاحْذَرُ مُجَالَسَةَ أَهْلِ الْبِدْعِ فَإِنَّهَا تُنْبِتُ فِي الْقَلْبِ كُفْرًا وَضَلَالًا مُبِينًا.

(۲) در فرازی از وصیت‌های امیرالمومنین ع به امام حسن ع آمده است:

و برحذر باش از هم‌نشینی با کسی که در مورد دینت از او می‌ترسی و ... و مبادا خود را از خدعه‌های شیطان ایمن ببینی و [از نزدیک شدن با شیاطین حذر نکنی و] بگویی هرگاه که مطلب ناشایستی دیدم کنار می‌کشم؛ چرا که این گونه بود که بسیاری از مسلمانان پیش از تو هلاک شدند، در حالی که به معاد یقین داشتند و اگر صریح به آنها می‌گفتی: آخرت را به دنیا بفروش، حاضر نبودند؛ ولی شیطان چنان با مکر و خدعه‌هایش عقل از سرشان می‌برد که او را به خاطر بهره‌حقی‌ری از دنیا به

وادی هلاکت بکشاند و دائماً از شری به شر دراندازد تا جایی که از رحمت خدا ناامید شود و به «قنوط» (ناامیدی کامل) رساند تا حدی که برای مخالفت با اسلام توجیهی می‌یابد...

تحف العقول، ص ۷۹؛ [اگر چه عمده این وصیت‌نامه در نامه ۳۱ نهج البلاغه آمده؛ اما این قسمت در آنجا نیامده است]

فِي وَصِيَّةِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ ع لَوْلَدِهِ الْحَسَنِ ع ... وَ إِيَّاكَ وَ مُقَارَبَةَ مَنْ رَهْبَتُهُ عَلَى دِينِكَ وَ ... وَ لَا تَأْمَنُ خُدْعَ الشَّيْطَانِ وَ تَقُولُ مَتَى أَرَى مَا أَنْكَرُ نَزَعْتُ فَإِنَّهُ كَذَّاءٌ هَلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكَ مِنْ أَهْلِ الْقَبِيلَةِ وَ قَدْ أَتَقْنَا بِالْمَعَادِ فَلَوْ سُمْتُ بَعْضَهُمْ بَيَّعَ آخِرَتَهُ بِالدُّنْيَا لَمْ يَطْبُ بِذَلِكَ نَفْسًا ثُمَّ قَدْ يَتَخَبَّلُهُ الشَّيْطَانُ بِخُدْعِهِ وَ مَكْرِهِ حَتَّى يُورْطَهُ فِي هَلَكْتِهِ بِعَرَضٍ مِنَ الدُّنْيَا حَقِيرٍ وَ يَنْقُلُهُ مِنْ شَرٍّ إِلَى شَرٍّ حَتَّى يُؤَيِّسَهُ مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ وَ يُدْخِلَهُ فِي الْقُنُوطِ فَيَجِدُ الْوَجْهَ إِلَى مَا خَالَفَ الْإِسْلَامَ ...

۳) از رسول خدا ص روایت شده است که چهار چیز است که دل را به فساد می‌کشاند: ...

و [چهارم] همنشینی با مردگان است.

گفتند: رسول خدا! همنشینی با مردگان یعنی چه؟

فرمود: همنشینی با هر کس که از [وادی] ایمان به گمراهی، و از احکام [دین] به بیرون متمایل شده است.

الأمالی (للمفید)، ص ۳۱۵

قَالَ أَخْبَرَنِي أَبُو الْحَسَنِ عَلِيُّ بْنُ خَالِدٍ الْمَرَاغِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا ثَوَابَةُ بْنُ يَزِيدَ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ الْمُثَنَّى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُثَنَّى عَنْ شَبَابَةَ بْنِ سَوَّارٍ قَالَ حَدَّثَنِي الْمُبَارَكُ بْنُ سَعِيدٍ عَنْ خَلِيلِ الْفَرَاءِ عَنْ أَبِي الْمُجَبَّرِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص أَرْبَعُ مَفْسَدَةٍ لِلْقُلُوبِ ...^۱ وَ مُجَالَسَةُ الْمَوْتَى فَقِيلَ لَهُ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَ مَا مُجَالَسَةُ الْمَوْتَى قَالَ مُجَالَسَةُ كُلِّ ضَالٍّ عَنِ الْإِيمَانِ وَ جَائِرٍ فِي الْأَحْكَامِ.^۲

تدبر

۱) «كُتِبَ عَلَيْهِ أَنَّهُ مَنْ تَوَلَّاهُ فَإِنَّهُ يُضِلُّهُ وَ يَهْدِيهِ إِلَى عَذَابِ السَّعِيرِ»

در آیه قبل از کسی سخن گفت که به خاطر بحث و جدل بدون علم، پیرو شیطان شده است. در این آیه، چنین کسی را به عنوان شخصی معرفی کرده که به سرپرستی آن شیطان تن داده است؛ و کسی که چنین کند، حتماً آن شیطان او را گمراه، و مقصدش را عذاب سوزان قرار خواهد داد.

پس،

بحث و جدال بدون علم ◀ پیروی از شیطان سرکش ▶ تن دادن به سرپرستی آن شیطان ▶ گمراهی ▶ رسیدن به عذاب

سوزان

۱. الْخُلُوءُ بِالنِّسَاءِ وَ الْإِسْتِمَاعُ مِنْهُنَّ وَ الْأَخْذُ بِرَأْيِهِنَّ

۲. این روایت هم در همین فضا قابل توجه است:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ مَاجِيلَوِيهِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنِ الرَّيَّانِ بْنِ شَبِيبٍ قَالَ الرِّضَا ع فَلَوْ أَنَّ رَجُلًا تَوَلَّى حَجْرًا لَحَسَرَهُ اللَّهُ مَعَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ. (الأمالی (للمصدق)، ص ۱۳۰)

ما غالبا وقتی از اعمال زشتی که موجب جهنمی شدن انسان می شود، می خواهیم سخن بگوییم اموری مانند قتل بیگناهان و ... به ذهنمان خطور می کند؛ و نماد انسان جهنمی را قاتلی بیرحم و یا رباخواری که خون مردم ناتوان را می مکد و یا ... می دانیم؛

آیا باورمان می شود که برخی از سخنوران توانا، چه بسا با ظاهری موقر، و احتمالا بسیار خوش برخورد و جذاب، که ممکن است یکی از مهمترین مصادیق جهنمیان باشند؟!

آیا حواسمان هستیم که اگر بی پروا و بدون علم به اظهار نظر و بحث ها وارد شویم و جدال ورزانه بر آن نظرمات، که واقعا علم مطمئنی نسبت بدان نداریم، اصرار بورزیم، ممکن است کم کم به چه سرنوشتی برسیم؟ یادمان باشد که جهنمی شدن، غالبا تدریجی است (حدیث ۲).

(توجه: البته تعبیر قرآن «جدل در مورد خدا»ست، نه هرگونه جدل؛ اما در تدبر ۱ جلسه قبل تبیین شد که هر موضع گیری جدی ای در زندگی، به نحوی به موضع گیری ای انسان در حوزه خداشناسی برمی گردد).

۲) «كُتِبَ عَلَيْهِ أَنَّهُ مَنْ تَوَلَّاهُ فَأَنَّهُ يُضِلُّهُ وَيَهْدِيهِ إِلَى عَذَابِ السَّعِيرِ»

توجه شود که مطلب را از «انه من تولاه...» شروع نکرد و عبارت «کتب علیه» را در ابتدای کلام افزود.

الف. ظاهرا می خواهد تاکید کند که این یک سنت قطعی و غیرقابل تغییر است و قلم قضای الهی بر لوح محفوظ این را ثبت کرده است. یعنی امکان ندارد کسی به سرپرستی غیرخدایی تن دهد، مگر اینکه به ضلالت و جهنم کشیده می شود.

ب. ...

۳) «أَنَّهُ مَنْ تَوَلَّاهُ فَأَنَّهُ يُضِلُّهُ وَيَهْدِيهِ...»

مرجع ضمیر «ه» و فاعل «یضل» در عبارت «تَوَلَّاهُ فَأَنَّهُ يُضِلُّهُ» کیست؟

مرحوم طبرسی سه احتمال مطرح کرده است (مجمع البیان، ج ۷، ص ۱۱۳)

الف. هر دو به «شیطان» برگردد، یعنی کسی که به سرپرستی شیطان تن دهد، آن شیطان گمراهش می کند...

ب. هر دو به «آن کسی که جدل بدون علم کرده» برگردد، یعنی کسی که به سرپرستی «کسی که بحث و جدل بدون علم

می کند» تن دهد، این جدل کننده او را گمراه می کند و ...

ج. ضمیر در «تولاه» به «شیطان» یا به «آن کسی که جدل بدون علم کرده»، برگردد، ولی فاعل «یضل» به خدا برگردد، یعنی

کسی که به سرپرستی شیطان یا جدل کننده تن دهد، خداوند او را گمراه می کند و .. [گمراه کردن خدا به معنای او را به حال

خود رها کردن و اجازه گمراه شدن دادن است، که به این معنا در آیات دیگری هم آمده است؛ مثلا: بقره/۲۶]

۴) «فَأَنَّهُ يُضِلُّهُ وَيَهْدِيهِ إِلَى عَذَابِ السَّعِيرِ»

اضلال و «گمراه» کردن، همراه است با «هدایت» کردن به چیزی دیگر.

در واقع، هرکس انسان را از راهی بازمی دارد، حتما راه دیگری را پیش روی انسان می گذارد.

از دروغ‌های بزرگی که امروزه زیاد شنیده می‌شود، شعار «آزادی از همه چیز» و «معرفی دین به عنوان مهمترین مانع آزادی» است.

دروغ بودنش هم به این است که:

اولا امکان ندارد که «انسان» از چیزی رها شود و به چیز دیگری وابسته نگردد. بهترین نمونه‌اش هم در مدافعان حکومت «لیبرال دموکراسی» می‌توان مشاهده کرد که ابتدا مدعی می‌شوند که حکومت باید صرفاً به انتخاب مردم باشد و کسی حق ندارد آزادی مردم را مانع شود، بعد که از آنها سوال می‌شود که اگر مردمی رای دادند که ما حکومت «لیبرال دموکراسی» را نمی‌خواهیم چطور؟ می‌گویند: باید در مقابل آنها به زور متوسل شد! یعنی آنها آزاد نیستند که لیبرالیسم را نپذیرند! ثانياً تنها چیزی که حقیقتاً می‌تواند آزادی را به همراه بیاورد دین است، زیرا هرکس که بخواهد ما را از چیزی آزاد کند، عملاً از طرف دیگری ما را محدود کرده، چون ما را به مدعای خود وابسته کرده است. تنها دین است که می‌تواند انسان را آزاد کند بدون اینکه این آزادی محدودیتی بیاورد؛ زیرا آزاد کردن انسان را با وابسته کردن به خدا گره زده، و خدا هم بی‌نهایت است، کسی که به بی‌نهایت وابسته شود، حقیقتاً به هیچ محدودیتی گرفتار نشده است.

۵) «يَهْدِيهِ إِلَىٰ عَذَابِ السَّعِيرِ»

«سعیر» به معنای آتش شعله‌ور و سوزان است. در قرآن انواعی از عذاب‌ها مطرح شده: عذاب الیم (دردناک)، مُهین (خوارکننده)، که هر کدام مناسبتی با نوع گناه شخص دارد. چرا در اینجا عذاب سعیر مطرح شد؟

الف. آتش مهمترین ویژگی‌اش این است که می‌سوزاند، و نیست و نابود می‌کند. کسی که بدون علم در عرصه‌ای وارد شده و به گمراهی کشیده شده، در واقع دنبال هدفی رفته که واقعیتی ندارد؛ به تعبیر دیگر، چیزی را واقعی فرض کرده، که واقعیتی ندارد؛ شاید علت اینکه به «عذاب سعیر» مبتلا می‌شود این است که در آنجا به او نشان می‌دهند که آن هدفی که داشته، اساساً «نیست و نابود» است؛ و چون این هدف در تمام وجودش رخنه کرده است، نشان دادن «هیچ و پوچ بودن» چیزی که عمرش را برایش صرف کرده، برایش بسیار سوزاننده و گزنده است و تمام وجودش را آتش می‌زند. (جلسه ۵۱، تدبیر ۲ و ۳)

<http://yekaye.ir/hood-11-16>

ب. ...

۶) «يَتَّبِعُ كُلَّ شَيْطَانٍ مَّرِيدٍ؛ كُتِبَ عَلَيْهِ أَنَّهُ مَنْ تَوَلَّاهُ...»

در آیه قبل از کسی سخن گفت که جلد بدون علم کرده و پیرو هر شیطان سرکشی شده است. در این آیه، از کسی سخن می‌گویند که به سرپرستی‌ای تن داده است.

ظاهراً این شاهی است بر اینکه هرکسی که هر مرامی را در پیش گیرد، عملاً خود را در یک نظام رهبری‌ای قرار داده (جلسه قبل، تدبیر ۶)، یا رهبر اسن یا تن داده به سرپرستی یک رهبر (تدبیر ۳)؛

و اگر کسی خود را تحت ولایت خدا و اولیای او قرار نداد، حتماً تحت ولایت و سرپرستی شیطان قرار خواهد گرفت (اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا ... وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَوْلِيَاؤُهُمُ الطَّاغُوتُ؛ بقره/۲۵۷)

۳۱۰) سوره حج (۲۲) آیه ۵ یا أَيُّهَا النَّاسُ إِن كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّنَ الْبُعْثِ فَإِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِّنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِّنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِّنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ مِّنْ مُّضْغَةٍ مُّخَلَّقَةٍ وَغَيْرِ مُخَلَّقَةٍ لِّبَيِّنٍ لَّكُمْ وَنُقَرُّ فِي الْأَرْحَامِ مَا نَشَاءُ إِلَى أَجَلٍ مُّسَمًّى ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ثُمَّ لَتَبَلُّغُوا أَشْدَّكُمْ وَمِنْكُمْ مَّنْ يُّتَوَفَّى وَمِنْكُمْ مَّنْ يُّرَدُّ إِلَى أَرْدَلِ الْعُمُرِ لِكَيْلَا يَعْلَمَ مِنْ بَعْدِ عِلْمٍ شَيْئًا وَتَرَى الْأَرْضَ هَامِدَةً فَإِذَا أَنزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ وَأَنْبَتَتْ مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ ۱۳۹۵/۱۱/۱۲

ترجمه

ای مردم! اگر نسبت به برانگیخته شدن در تردیدید، پس [بدانید/ بیندیشید که] همانا ما شما را آفریدیم از خاکی، سپس از نطفه‌ای، سپس از علقه‌ای [= خون منعقد شده‌ای] سپس از مُضْغَه‌ای [= لقمه گوشتی] - با آفرینشی تمام یا ناتمام - ، تا [قدرت/ حکمت/... خود را] برای شما بیان کنیم و در رَحِم‌ها برقرار داریم آنچه بخواهیم تا سرآمدی معین، سپس شما را کودکی برون آریم، سپس [پرورش دهیم] تا به کمال رشدتان برسید، و از شما برخی توفی یابد، و از شما برخی به سرازیری عمر بازگردانیده شود تا چنان شود که در پی دانایی، [دیگر] چیزی نداند؛ و زمین را مرده می‌بینی، تا هنگامی که آب بر آن فروفرستیم در اهتزاز آید و برآید و برویاند از هر زوج بهجت‌زایی.

حدیث

(۱) از امام باقر ع در توضیح عباراتی از این آیه آمده است:

«تا برای شما بیان کنیم» که شما این گونه در رحم‌ها بودید، «و در رَحِم‌ها برقرار داریم آنچه بخواهیم» تا به صورت سقط‌شده خارج نشود.

تفسیر القمی، ج ۲، ص ۷۸

وَفِي رِوَايَةِ أَبِي الْجَارُودِ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ: «وَلِيبَيِّنَ لَكُمْ» كَذَلِكَ كُنْتُمْ فِي الْأَرْحَامِ «وَنُقَرُّ فِي الْأَرْحَامِ مَا نَشَاءُ» فَلَا يَخْرُجُ سِقْطًا.

(۲) از امام باقر ع درباره این عبارت قرآن کریم «مُخَلَّقَةٍ وَغَيْرِ مُخَلَّقَةٍ: با آفرینشی تمام یا ناتمام [آفریده یا نیافریده]» سوال شد. فرمودند:

«الْمُخَلَّقَةُ: آفریده» کسانی‌اند که خداوند آنها را در صُلب حضرت آدم آفرید و از آنها میثاق گرفت، سپس آنها را در صلب‌های مردان و رَحِم‌های زنان جاری ساخت، و آنان‌اند که به دنیا وارد می‌شوند تا از میثاق مورد سوال قرار گیرند؛ اما «غَيْرِ مُخَلَّقَةٍ: نیافریده/ آفرینشی ناتمام» کسانی‌اند که خداوند هنگامی که خلایق را در عالم ذر می‌آفرید و از آنها میثاق می‌گرفت، آنها را نیافرید؛ و آنها همان نطفه‌های به هدر رفته و یا جنین‌های سقط‌شده‌ای هستند قبل از آنکه روح و حیات و بقا در آنها دمیده شود.

مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ وَعَلَى بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ جَمِيعاً عَنْ الْحَسَنِ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ النُّعْمَانِ عَنْ سَلَامِ بْنِ الْمُسْتَنِيرِ قَالَ:

سَأَلْتُ أَبَا جَعْفَرٍ عَنِ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ «مُخَلَّقَهُ وَغَيْرِ مُخَلَّقَهُ»

فَقَالَ الْمُخَلَّقَةُ هُمُ الذَّرُّ الَّذِينَ خَلَقَهُمُ اللَّهُ فِي صُلْبِ آدَمَ ع أَخَذَ عَلَيْهِمُ الْمِيثَاقَ ثُمَّ أَجْرَاهُمْ فِي أَصْلَابِ الرِّجَالِ وَأَرْحَامِ النِّسَاءِ وَهُمْ الَّذِينَ يَخْرُجُونَ إِلَى الدُّنْيَا حَتَّى يُسْأَلُوا عَنِ الْمِيثَاقِ وَأَمَّا قَوْلُهُ وَغَيْرِ مُخَلَّقَةٍ فَهُمْ كُلُّ نَسَمَةٍ لَمْ يَخْلُقْهُمُ اللَّهُ فِي صُلْبِ آدَمَ ع حِينَ خَلَقَ الذَّرَّ وَأَخَذَ عَلَيْهِمُ الْمِيثَاقَ وَهُمْ النَّطْفُ مِنَ الْعَزْلِ وَالسَّقْطُ قَبْلَ أَنْ يُنْفَخَ فِيهِ الرُّوحُ وَالْحَيَاءُ وَالْبَقَاءُ.

۳) محمد بن مسلم گفته است: از امام باقر ع سوال کردم: مردی زنی را می زند و نطفه در رحمش سقط می گردد، [دیه اش

چقدر است؟]

امام ع فرمود: بیست دینار (سکه طلا) برعهده اوست.

پرسیدم: اگر او را بزند و علقه اش بیفتد.

فرمود: چهل دینار.

پرسیدم: اگر او را بزند و مضغه اش بیفتد.

فرمود: شصت دینار.

پرسیدم: او را بزند و چیزی سقط شود که استخوان داشته باشد.

فرمود: دیه کامله برعهده اوست؛ و امیرالمومنین ع این گونه قضاوت فرمود.

گفتم: خلقت این نطفه را که بدان شناخته شود برایم توصیف کنید.

فرمود: چیز سفیدی شبیه اخلاط غلیظ سینه.

گفتم: خلقت علقه را که بدان شناخته شود برایم توصیف کنید

فرمود: همانند لخته خون حجامت شده ای که خشک شده، که بعد از تبدیل شدن از حالت نطفه مدت چهل روز می ماند

و سپس به مضغه تبدیل می شود.

گفتم: خلقت این مضغه را که بدان شناخته شود برایم توصیف کنید.

فرمود: شبیه یک لقه گوشت جویده شده قرمز است که در آن رگ های سبز مشبکی وجود داشته باشد و سپس به وضعیت

استخوان دار تبدیل می شود.

گفتم: خلقت این چیزی که استخوان دارد را که بدان شناخته شود برایم توصیف کنید.

فرمود: هنگامی که استخوان داشته باشد، گوش و چشمش متمایز شده، و اعضاء و جوارحش سامان یافته اند، که هر گاه

چنین باشد، دیه کامله دارد.

۱. در مختصر البصائر، این مطلب مستقیماً از کِتَابِ الْمَشِيخَةِ لِلْحَسَنِ بْنِ مَحْبُوبٍ نقل شده و در پايانش این جمله را اضافه دارد:

قَالَ: فَهَؤُلَاءِ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ غَيْرِ مُخَلَّقَةٍ وَهُمْ الَّذِينَ لَا يُسْأَلُونَ عَنِ الْمِيثَاقِ، وَإِنَّمَا هُمْ خَلْقٌ بَدَأَ اللَّهُ فِيهِمْ فَخَلَقَهُمْ فِي الْأَصْلَابِ وَالْأَرْحَامِ

مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عِيسَى عَنْ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ أَبِي أَيُّوبَ الْخَزَّازِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا جَعْفَرٍ عَنِ الرَّجُلِ يَضْرِبُ الْمَرْأَةَ فَتَطْرَحُ النُّطْفَةُ فَقَالَ عَلَيْهِ عَشْرُونَ دِينَارًا فَقُلْتُ يَضْرِبُهَا فَتَطْرَحُ الْعَلَقَةُ فَقَالَ عَلَيْهِ أَرْبَعُونَ دِينَارًا قُلْتُ يَضْرِبُهَا فَتَطْرَحُ الْمُضْغَةُ قَالَ عَلَيْهِ سِتُونَ دِينَارًا قُلْتُ يَضْرِبُهَا فَتَطْرَحُهُ وَ قَدْ صَارَ لَهُ عَظْمٌ فَقَالَ عَلَيْهِ الدِّيَّةُ كَامِلَةٌ وَ بِهَذَا قَضَى أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ع قُلْتُ فَمَا صِفَةُ خِلْقَةِ النُّطْفَةِ الَّتِي تُعْرَفُ بِهَا فَقَالَ النُّطْفَةُ تَكُونُ بَيَاضًا مِثْلَ النُّحَامَةِ الْعَلِيظَةِ فَتَمْكُثُ فِي الرَّحِمِ إِذَا صَارَتْ فِيهِ أَرْبَعِينَ يَوْمًا ثُمَّ تَصِيرُ إِلَى عَلَقَةٍ قُلْتُ فَمَا صِفَةُ خِلْقَةِ الْعَلَقَةِ الَّتِي تُعْرَفُ بِهَا فَقَالَ هِيَ عَلَقَةٌ كَعَلَقَةِ الدَّمِ الْمَحْجَمَةِ الْجَامِدَةِ تَمْكُثُ فِي الرَّحِمِ بَعْدَ تَحْوِيلِهَا عَنِ النُّطْفَةِ أَرْبَعِينَ يَوْمًا ثُمَّ تَصِيرُ مُضْغَةً قُلْتُ فَمَا صِفَةُ الْمُضْغَةِ وَ خِلْقَتِهَا الَّتِي تُعْرَفُ بِهَا قَالَ هِيَ مُضْغَةُ لَحْمٍ حَمْرَاءَ فِيهَا غُرُوقٌ خُضْرٌ مُشْتَبِكَةٌ ثُمَّ تَصِيرُ إِلَى عَظْمٍ قُلْتُ فَمَا صِفَةُ خِلْقَتِهِ إِذَا كَانَ عَظْمًا فَقَالَ إِذَا كَانَ عَظْمًا شَقَّ لَهُ السَّمْعُ وَ الْبَصَرُ وَ رُتِبَتْ جَوَارِحُهُ إِذَا كَانَ كَذَلِكَ فَإِنَّ فِيهِ الدِّيَّةَ كَامِلَةً^١.

١. روایات زیر هم به آیه مربوطند که چون درکشان دشوار بود در کانال نگذاشتم:

مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ ابْنِ فَضَالٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ الْجَهْمِ قَالَ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا الْحَسَنِ الرِّضَا ع يَقُولُ قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ ع إِنَّ النُّطْفَةَ تَكُونُ فِي الرَّحِمِ أَرْبَعِينَ يَوْمًا ثُمَّ تَصِيرُ عَلَقَةً أَرْبَعِينَ يَوْمًا ثُمَّ تَصِيرُ مُضْغَةً أَرْبَعِينَ يَوْمًا فَإِذَا كَمَلَ أَرْبَعَةُ أَشْهُرَ بَعَثَ اللَّهُ مَلَكََيْنِ خَلَّافَيْنِ يَقُولَانِ يَا رَبِّ مَا تَخْلُقُ ذَكَرًا أَوْ أُنْثَى فَيُؤَمِّرَانِ فَيَقُولَانِ يَا رَبِّ شَقِيًّا أَوْ سَعِيدًا فَيُؤَمِّرَانِ فَيَقُولَانِ يَا رَبِّ مَا أَجَلُهُ وَ مَا رِزْقُهُ وَ كُلُّ شَيْءٍ مِنْ حَالِهِ وَ عَدَدَ مِنْ ذَلِكَ أَشْيَاءَ وَ يَكْتَبَانِ الْمِيثَاقَ بَيْنَ عَيْنَيْهِ فَإِذَا أَكَمَلَ اللَّهُ لَهُ الْأَجَلَ بَعَثَ اللَّهُ مَلَكَ فَرَجَرَهُ زَجْرَةً فَيَخْرُجُ وَ قَدْ نَسِيَ الْمِيثَاقَ فَقَالَ الْحَسَنُ بْنُ الْجَهْمِ فَقُلْتُ لَهُ أَوْ فَيَجُوزُ أَنْ يَدْعُو اللَّهَ فَيَحُولَ الْأُنْثَى ذَكَرًا وَ الذَّكَرُ أُنْثَى فَقَالَ إِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ. (الكافي، ج ٦، ص ١٣)

مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ وَ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ جَمِيعًا عَنْ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ ابْنِ رِثَابٍ عَنْ زُرَّادَةَ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ قَالَ: إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ إِذَا أَرَادَ أَنْ يَخْلُقَ النُّطْفَةَ أُنْثَى مِمَّا أَخَذَ عَلَيْهَا الْمِيثَاقَ فِي صُلْبِ آدَمَ أَوْ مَا يَبْدُو لَهُ فِيهِ وَ يَجْعَلُهَا فِي الرَّحِمِ حَرَكًا الرَّجُلِ لِلْجَمَاعِ وَ أَوْحَى إِلَى الرَّحِمِ أَنْ افْتَحِي بَابَكَ حَتَّى يَلِجَ فِيكَ خَلْقِي وَ قَضَائِي النَّافِذُ وَ قَدَرِي فَتَفْتَحِ الرَّحِمُ بِأَبْهَا فَتَصِلَ النُّطْفَةُ إِلَى الرَّحِمِ فَتَرَدُّدُ فِيهِ أَرْبَعِينَ يَوْمًا ثُمَّ تَصِيرُ عَلَقَةً أَرْبَعِينَ يَوْمًا ثُمَّ تَصِيرُ مُضْغَةً أَرْبَعِينَ يَوْمًا ثُمَّ تَصِيرُ لَحْمًا تَجْرَى فِيهِ غُرُوقٌ مُشْتَبِكَةٌ ثُمَّ يَبْعَثُ اللَّهُ مَلَكَ يَخْلُقَانِ فِي الْأَرْحَامِ مَا يَشَاءُ اللَّهُ فَيَقْتَحِمَانِ فِي بَطْنِ الْمَرْأَةِ مِنْ فَمِ الْمَرْأَةِ فَيَصِلَانِ إِلَى الرَّحِمِ وَ فِيهَا الرُّوحُ الْقَدِيمَةُ الْمَنْقُولَةُ فِي أَصْلَابِ الرِّجَالِ وَ أَرْحَامِ النِّسَاءِ فَيَنْفَخَانِ فِيهَا رُوحَ الْحَيَاةِ وَ الْبَقَاءِ وَ يَشْقَانِ لَهُ السَّمْعُ وَ الْبَصَرُ وَ جَمِيعَ الْجَوَارِحِ وَ جَمِيعَ مَا فِي الْبَطْنِ بِإِذْنِ اللَّهِ ثُمَّ يُوحَى إِلَى الْمَلَكَائِنِ أَكْتُبَا عَلَيْهِ قَضَائِي وَ قَدَرِي وَ نَافِذَ أَمْرِي وَ اشْتَرِطَا لِي الْبَدَاءَ فَيَمَّا تَكْتَبَانِ فَيَقُولَانِ يَا رَبِّ مَا نَكْتُبُ فَيُوحَى إِلَيْهِمَا أَنْ ارْفَعَا رُءُوسَكُمَا إِلَى رَأْسِ أُمِّهِ فَيَرَفَعَانِ رُءُوسَهُمَا فَإِذَا اللَّوْحُ يَفْرَعُ جَبْهَةَ أُمِّهِ فَيَنْظُرَانِ فِيهِ فَيَجِدَانِ فِي اللَّوْحِ صُورَتَهُ وَ زِينَتَهُ وَ أَجَلَهُ وَ مِيثَاقَهُ شَقِيًّا أَوْ سَعِيدًا وَ جَمِيعَ شَأْنِهِ قَالَ فَيَمْلِي أَحَدُهُمَا عَلَى صَاحِبِهِ فَيَكْتُبَانِ جَمِيعَ مَا فِي اللَّوْحِ وَ يَشْتَرِطَانِ الْبَدَاءَ فَيَمَّا يَكْتَبَانِ ثُمَّ يَخْتِمَانِ الْكِتَابَ وَ يَجْعَلَانِهِ بَيْنَ عَيْنَيْهِ ثُمَّ يُقِيمَانِهِ قَائِمًا فِي بَطْنِ أُمِّهِ قَالَ فَرُبَّمَا عَنَّا فَاثْقَلَبَ وَ لَا يَكُونُ ذَلِكَ إِلَّا فِي كُلِّ غَاتٍ أَوْ مَارِدٍ وَ إِذَا بَلَغَ أَوَانُ خُرُوجِ الْوَلَدِ تَامًا أَوْ غَيْرَ تَامٍ أَوْحَى اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ إِلَى الرَّحِمِ أَنْ افْتَحِي بَابَكَ حَتَّى يَخْرُجَ خَلْقِي إِلَى أَرْضِي وَ يَنْفِذَ فِيهِ أَمْرِي فَقَدْ بَلَغَ أَوَانُ خُرُوجِهِ قَالَ فَيَفْتَحِ الرَّحِمُ بَابَ الْوَلَدِ فَيَبْعَثُ اللَّهُ إِلَيْهِ مَلَكَ يُقَالُ لَهُ زَاجِرٌ فَيَزْجُرُهُ زَجْرَةً فَيَفْزَعُ مِنْهَا الْوَلَدُ فَيَنْقَلِبُ فَيَصِيرُ رِجْلَاهُ فَوْقَ رَأْسِهِ وَ رَأْسُهُ فِي أَسْفَلِ الْبَطْنِ لِيُسَهِّلَ اللَّهُ عَلَى الْمَرْأَةِ وَ عَلَى الْوَلَدِ الْخُرُوجَ قَالَ فَإِذَا احْتَبَسَ زَجْرَهُ الْمَلَكُ زَجْرَةً أُخْرَى فَيَفْزَعُ مِنْهَا فَيَسْقُطُ الْوَلَدُ إِلَى الْأَرْضِ بِأَكْبَا فَرَعًا مِنَ الزَّجْرَةِ. (الكافي، ج ٦، ص ١٣-١٥)

مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْفُضَيْلِ عَنْ أَبِي حُمْزَةَ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا جَعْفَرٍ عَنِ الْخَلْقِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى لَمَّا خَلَقَ الْخَلْقَ مِنْ طِينٍ أَفَاضَ بِهَا كَافِاضَةَ الْقِدَاحِ فَأَخْرَجَ الْمُسْلِمَ فَجَعَلَهُ سَعِيدًا وَ جَعَلَ الْكَافِرَ شَقِيًّا فَإِذَا وَقَعَتِ النُّطْفَةُ تَلَقَّتْهَا الْمَلَائِكَةُ فَصَوَّرُوهَا ثُمَّ قَالُوا يَا رَبِّ أَ ذَكَرًا أَوْ أُنْثَى فَيَقُولُ الرَّبُّ جَلَّ جَلَالُهُ أَى ذَٰلِكَ شَاءَ فَيَقُولَانِ تَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ ثُمَّ تَوَضَّعَ فِي بَطْنِهَا فَتَرَدَّدَتْ تِسْعَةَ أَيَّامٍ فِي كُلِّ عِرْقٍ وَ مَفْصِلٍ مِنْهَا لِلرَّحِمِ ثَلَاثَةُ أَقْفَالٍ قُفِّلَ فِي أَعْلَاهَا مِمَّا يَلِي أَعْلَى الصُّرَّةِ مِنَ الْجَانِبِ الْأَيْمَنِ وَ الْقُفْلُ الْآخِرُ وَ سَطْحُهَا وَ الْقُفْلُ الْآخِرُ أَسْفَلَ مِنَ الرَّحِمِ فَيُوضَعُ بَعْدَ

(١) «يا أَيُّهَا النَّاسُ إِن كُنتُمْ فِي رَيْبٍ مِنَ الْبَعْثِ فَإِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ ... ثُمَّ لَتَبْلُغُوا أَشَدَّكُمْ ... وَ تَرَى الْأَرْضَ هَامِدَةً فَإِذَا ... اهْتَزَّتْ وَ رَبَّتْ وَ اتَّبَتْ مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٌ»

تَسْمَعُ أَيَّامَ فِي الْقُفْلِ الْأَعْلَى فَيَمُوتُ فِيهِ ثَلَاثَةَ أَشْهُرٍ فَعِنْدَ ذَلِكَ يُصِيبُ الْمَرْأَةَ خُبْتُ النَّفْسِ وَ التَّهَوُّعُ ثُمَّ يَنْزِلُ إِلَى الْقُفْلِ الْأَوْسَطِ فَيَمُوتُ فِيهِ ثَلَاثَةَ أَشْهُرٍ وَ صُرَّةُ الصَّبِيِّ فِيهَا مَجْمَعُ الْعُرُوقِ وَ عُرُوقُ الْمَرْأَةِ كُلُّهَا مِنْهَا يَدْخُلُ طَعَامُهُ وَ شَرَابُهُ مِنْ تِلْكَ الْعُرُوقِ ثُمَّ يَنْزِلُ إِلَى الْقُفْلِ الْأَسْفَلِ فَيَمُوتُ فِيهِ ثَلَاثَةَ أَشْهُرٍ فَذَلِكَ تَسْمَعُهُ أَشْهُرٌ ثُمَّ تَطْلُقُ الْمَرْأَةُ فَكُلَّمَا طَلِقَتْ انْقَطَعَ عِرْقٌ مِنْ صُرَّةِ الصَّبِيِّ فَاصَابَهَا ذَلِكَ الْوَجَعُ وَ يَدُهُ عَلَى صُرَّتِهِ حَتَّى يَقَعَ إِلَى الْأَرْضِ وَ يَدُهُ مَبْسُوطَةٌ فَيَكُونُ رِزْقُهُ حِينِيذٍ مِنْ فِيهِ. (الكافي، ج ٦، ص ١٥)

مُحَمَّدُ بْنُ يُحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ أَوْ غَيْرِهِ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي جَعْفَرٍ جُعِلَتْ فِدَاكَ الرَّجُلُ يَدْعُو لِلْحَبْلِ أَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ مَا فِي بَطْنِهَا ذَكَرًا سَوِيًّا قَالَ يَدْعُو مَا بَيْنَهُ وَ بَيْنَ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ فَإِنَّهُ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً نُطْفَةٌ وَ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً عُلَقَةٌ وَ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً مُضْغَةٌ فَذَلِكَ تَمَامُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ ثُمَّ يَبْعَثُ اللَّهُ مَلَكَينِ خَلَّاقَيْنِ يَقُولَانِ يَا رَبِّ مَا نَخْلُقُ ذَكَرًا أَمْ أَنْثَى شَقِيًّا أَوْ سَعِيدًا فَيَقَالُ ذَلِكَ فَيَقُولَانِ يَا رَبِّ مَا رِزْقُهُ وَ مَا أَجَلُهُ وَ مَا مُدَّتُهُ فَيَقَالُ ذَلِكَ وَ مِيثَاقُ بَيْنَ عَيْنَيْهِ يَنْظُرُ إِلَيْهِ وَ لَا يَزَالُ مُنْتَصِبًا فِي بَطْنِ أُمِّهِ حَتَّى إِذَا دَنَا خُرُوجُهُ بَعَثَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ إِلَيْهِ مَلَكًا فَرَجَرَهُ زَجْرَةً فَيَخْرُجُ وَ يَنْسَى الْمِيثَاقَ. (الكافي، ج ٦، ص ١٦)

مُحَمَّدُ بْنُ يُحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ وَ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ ابْنِ رِثَابٍ عَنْ ذُرَّارَةَ بْنِ أَعْيَنَ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا جَعْفَرٍ يَقُولُ إِذَا وَعَتِ النُّطْفَةُ فِي الرَّحِمِ اسْتَقَرَّتْ فِيهَا أَرْبَعِينَ يَوْمًا وَ تَكُونُ عُلَقَةً أَرْبَعِينَ يَوْمًا وَ تَكُونُ مُضْغَةً أَرْبَعِينَ يَوْمًا ثُمَّ يَبْعَثُ اللَّهُ مَلَكَينِ خَلَّاقَيْنِ فَيَقَالُ لِهَما اخْلُقَا كَمَا يُرِيدُ اللَّهُ ذَكَرًا أَوْ أَنْثَى صَوْرَاهُ وَ اكْتُبَا أَجَلَهُ وَ رِزْقَهُ وَ مَنِيَّتَهُ وَ شَقِيًّا أَوْ سَعِيدًا وَ اكْتُبَا لِلَّهِ الْمِيثَاقَ الَّذِي أَخَذَهُ عَلَيْهِ فِي الذَّرِّيَّةِ بَيْنَ عَيْنَيْهِ فَإِذَا دَنَا خُرُوجُهُ مِنْ بَطْنِ أُمِّهِ بَعَثَ اللَّهُ إِلَيْهِ مَلَكًا يُقَالُ لَهُ زَاجِرٌ فَيَزَجُرُهُ فَيَفْزَعُ فَرَعًا فَيَنْسَى الْمِيثَاقَ وَ يَقَعَ إِلَى الْأَرْضِ يَبْكِي مِنْ زَجْرَةِ الْمَلَكِ. (الكافي، ج ٦، ص ١٦)

و اين دو روایت هم با روایات فوق متفاوتند اما قابل توجهاند:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ عَنِ الْعِيَّاشِ عَنْ ابْنِ أَبِي نَجْرَانَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْقَاسِمِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْمُغِيرَةِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِيهِ ع قَالَ إِذَا بَلَغَ الْعَبْدُ مِائَةَ سَنَةٍ فَذَلِكَ أَرْدَلُ الْعُمُرِ. (تفسير القمي، ج ٢، ص ٧٩)

روى عن أمير المؤمنين ع، أتاه رجلٌ فقال له إن أناساً يزعمون أن العبد لا يزنى و هو مؤمن و لا يشرب الخمر و هو مؤمن و لا يأكل الربا و هو مؤمن و لا يسفك دمًا حرامًا و هو مؤمن فقد كبر هذا على و حرج منه صدرى حتى أزعجهم أن هذا العبد الذى يصلى و يوارينى و أواريه أخرجته من الإيمان من أجل ذنب يسير أصابه فقال ع صدقت أخوك إني سمعت رسول الله ص يقول خلق الله الخلق على ثلاث طبقات فآثر لهم ثلاث منازل فذلك قوله فأصحاب الميمنة ما أصحاب الميمنة. و أصحاب المشئمة ما أصحاب المشئمة. و السابقون السابقون أولئك المقربون فأمّا ما ذكره الله جلّ و عزّ من السابقين السابقين ... ثم ذكر أصحاب الميمنة و هم المؤمنون حقًا بأعيانهم فجعل فيهم أربعة أرواح روح الإيمان و روح القوة و روح الشهوة و روح البدن فلا يزال العبد مستكملًا هذه الأرواح حتى تأتى عليه حالات فقال و ما هذه الحالات فقال على ع أمّا أولهنّ فما قال الله - و منكم من يردّ إلى أَرْدَلِ الْعُمُرِ لِكَيْلَا يَعْلَمَ مِنْ بَعْدِ عِلْمٍ شَيْئًا فَهَذَا تَنْقُصُ مِنْهُ جَمِيعُ الْأَرْوَاحِ وَ لَيْسَ بِالَّذِي يَخْرُجُ مِنَ الْإِيمَانِ لِأَنَّ اللَّهَ الْفَاعِلُ بِهِ ذَلِكَ وَ رَأْدُهُ إِلَى أَرْدَلِ الْعُمُرِ فَهُوَ لَا يَعْرِفُ لِلصَّلَاةِ وَقْتًا وَ لَا يَسْتَطِيعُ التَّهَجُّدَ بِاللَّيْلِ وَ لَا الصِّيَامَ بِالنَّهَارِ فَهَذَا نَقْصَانٌ مِنْ رُوحِ الْإِيمَانِ وَ لَيْسَ بِضَارِهِ شَيْئًا إِنْ شَاءَ اللَّهُ وَ تَنْقُصُ مِنْهُ رُوحُ الشَّهْوَةِ فَلَوْ مَرَّتْ بِهِ أَصْبَحَ بَنَاتِ آدَمَ مَا حَنَ إِلَيْهَا وَ تَبَقَّى فِيهِ رُوحُ الْبَدَنِ فَهُوَ يَدْبُ بِهَا وَ يَدْرُجُ حَتَّى يَأْتِيَهُ الْمَوْتُ فَهَذَا بِحَالِ خَيْرِ اللَّهِ الْفَاعِلِ بِهِ ذَلِكَ وَ قَدْ تَأْتَى عَلَيْهِ حَالَاتٌ فِي قُوَّتِهِ وَ شَبَابِهِ يَهُمُّ بِالْخَطِيئَةِ فَتَشْجَعُ رُوحُ الْقُوَّةِ وَ تَزِينُ لَهُ رُوحُ الشَّهْوَةِ وَ تَقْوَدُهُ رُوحُ الْبَدَنِ حَتَّى تَوْقِعَهُ فِي الْخَطِيئَةِ فَإِذَا لَامَسَهَا تَقَصَّى مِنَ الْإِيمَانِ وَ تَقَصَّى الْإِيمَانُ مِنْهُ فَلَيْسَ بِعَائِدٍ أَبَدًا أَوْ يَتُوبُ فَإِنْ تَابَ وَ عَرَفَ الْوَلَايَةَ تَابَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَ إِنْ عَادَ فَهُوَ تَارِكٌ لِلْوَلَايَةِ أَدْخَلَهُ اللَّهُ نَارَ جَهَنَّمَ وَ أَمَّا أَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ ... (تحف العقول، ص ١٨٩-١٩١)

این آیه مخاطبش را «ناس» مردم» قرار داده، و ظاهراً از دو جهت راه تردید درباره رستاخیز را بر هر انسان (نه فقط انسان مومن) می‌بندد:

یکی با تذکر به سابقه خود انسان‌ها، که از خاک و آنگاه از نطفه‌ای بی‌جان، مراحل طی شد تا انسان به حد رشد و کمالش رسید؛

و دوم با توجه دادن به اینکه زمین مرده و بی‌جان، هم بالاخره جانی تازه می‌گیرد و رویدنی‌های بهجت‌زا در آن می‌روید و زندگی در سراسر آن موج می‌زند.

یعنی هم خودمان، و هم محیطی که در آن زندگی می‌کنیم، از یک وضعیت بی‌جان، به یک حیات پر جنب و جوش تبدیل شدند. پس اینکه بعد از مرگ و بی‌جان شدن این پیکر، دوباره حیاتی در مرحله‌ای دیگر در کار باشد، هیچ استبعادی ندارد. (مجمع‌البیان، ج ۷، ص ۱۱۴؛ المیزان، ج ۷، ص ۳۴۴-۳۴۵)

۲) «إِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِنَ الْبَعْثِ فَإِنَّا خَلَقْنَاكُمْ ... مِنْ مَّضْغَةٍ مُّخَلَّقَةٍ وَ غَيْرِ مُّخَلَّقَةٍ لِّنُبَيِّنَ لَكُمْ ...»
در قرآن یکی از مراحل آفرینش انسان، مضغه (وضعیتی همچون لقمه گوشتی جویده شده) معرفی شده است. (حج/۵؛ مومنون/۱۴) در این آیه مضغه را به دو قسم «مُخَلَّقَةٍ وَ غَيْرِ مُّخَلَّقَةٍ» تفسیم کرده است.
درباره اینکه مراد از این دو چیست، دو سخن در میان مفسران از قدیم رواج داشته که در ترجمه‌ها هم همین دو مد نظر قرار گرفته:

یکی اینکه به معنای «دارای خلقت تمام و خلقت ناتمام» می‌باشد (ابن عباس و قتاده، به نقل از مجمع‌البیان، ج ۷، ص ۱۱۴) یعنی آنچه خلقتش کامل می‌شود و به صورت نوزادی سالم به دنیا می‌آید، و آنکه در بین راه سقط می‌شود.
دیگری به معنای «شکل و صورت‌دار (مصور) و بی‌صورت» از این جهت که دسته اول، مواردی است که به حیاتش ادامه داده، صورت معینی پیدا می‌کنند؛ اما آنچه تا این مرحله سقط می‌شود، تکه گوشتی است که هیچ صورت معینی ندارد (مجاهد، به نقل از مجمع‌البیان، ج ۷، ص ۱۱۴)

اما با توجه به روایات (مثلاً حدیث ۲) شاید بتوان این دو کلمه را به همان معنای ظاهریش (آفریده و نیافریده) هم دانست، و اینجا اشاره به بعد دیگری از آفرینش انسان باشد (یک آفرینش از خاک و نطفه و ...، آفرینشی دیگر که برخی مضغه‌ها دارند و برخی ندارند) که در سوره مومنون (آیه ۱۴) هم این دو گونه آفرینش را با تعبیر «خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً ... ثُمَّ أَشْنَانَاهُ خَلْقًا آخَرَ» بیان فرمود. این آفرینش دوم، همان آفرینش روح برای انسانهاست که در عالم ذر رقم خورده، و لذا اگر سیر نطفه و علقه و مضغه طی شود، اما خدا برای آن مضغه روحی نیافریده باشد، آن مضغه به انسان تبدیل نمی‌شود. (حدیث ۲)

به نظر می‌رسد اگر کسی وجود این «نحوه خلقت دیگر» در انسان را جدی بگیرد، برایش تردیدی در بعث نمی‌ماند، از این جهت که این روح امری ماورای دنیا بوده و قبلاً آفریده شده بود و اکنون با این جسم متحد شد؛ طبیعی است که با مردن، آن امر غیردنیوی، همچنان به حیاتش ادامه دهد، و باز طبیعی است که آن روح در مرتبه‌ای دیگر دوباره با جسم متحد شود.
(مؤید این برداشت این است که بلافاصله بعد از اشاره به «مُخَلَّقَةٍ وَ غَيْرِ مُّخَلَّقَةٍ»، فرمود «تا برای شما بیان کنیم»، یعنی این بیانگر بودن، نه تنها کل سیر انسان از نطفه تا بلوغ و پیری، بلکه همین مرحله هم یک بیانی و تبیینی برای شما دارد.)

۳) «إِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِنَ الْبَعْثِ فَإِنَّا ... نُقِرُّ فِي الْأَرْحَامِ مَا نَشَاءُ إِلَى أَجَلٍ مُّسَمًّى ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ طِفْلًا»

انسان ابتدا در عالم رحم استقرار یافته، اما تا اجل (مرگ، مهلت) معینی؛ و آنگاه به صورتی که ظرفیتش برای زندگی در وضعیت قبلی کامل شده، اما برای زندگی در عالم جدید، کاملاً وضعیت ابتدایی است (یعنی نوزاد)، وارد این عالم جدید می‌شود،

این ظاهراً وضعیتی است که قرار است عیناً در رستاخیز رخ دهد. یعنی وقتی از آن عالم بدینجا بنگریم، ما همچون موجودی هستیم که در رَحِمِ دنیا مستقر می‌شویم تا اجل معینی، و آنگاه که ظرفیت رشدمان در اینجا به پایان رسید وارد عالم قیامت می‌شویم که زندگی اصلی‌مان را آنجا شروع کنیم.

۴) «يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِنَ الْبَعْثِ ... مِنْكُمْ مَنْ يَتَوَقَّى وَ مِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ إِلَى أَرْدَلِ الْعُمُرِ لِكَيْلَا يَعْلَمَ مِنْ بَعْدِ عِلْمٍ شَيْئًا»

انسان‌ها وقتی به کمال رشد می‌رسند، دو حالت پیدا می‌کنند: برخی را فرشته مرگ بتمامه دریافت می‌کند (توفی = دریافت بتمامه) و برخی به سرازیری عمر می‌افتند و از وضعیت علم و آگاهی‌ای که قبلاً داشتند، دستشان خالی می‌شود. وجود این گروه دوم، دلیلی است بر اینکه اولاً آن گروه اول که مردند، هیچ و پوچ نشدند، بلکه توفی (دریافت بتمامه) شدند؛ و ثانیاً بعث قابل تردید نیست.

چگونه؟

آنان، بعد از اینکه علم داشتند، دیگر علم ندارند؛ در حالی که هنوز هستند. به نظر می‌رسد «علم» و «آگاهی» حصولی، به آن نحوی که در انسان هست، از مهمترین ویژگی‌های منحصر به فرد انسان است که حکایت از یک بُعد ماورایی در انسان می‌کند (جلسه ۲۲۱) <http://yekaye.ir/baqare-2-31> و اذعان به یک بُعد ماورایی مانع می‌شود که انسان مرگ در دنیا را پایان کار خویش بداند.

۵) «وَتَرَى الْأَرْضَ هَامِدَةً فَإِذَا أَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَ رَبَّتْ وَ أَنْبَتَتْ مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ»

زمین مرده و بی‌بر و بار است. اما همین که آب به او می‌رسد، به جنبش و رشد و رویاندن می‌رسد. بله، اگر زمین را ببنهایی می‌دیدیم، که خشک و مرده به نظر می‌آمد، همچون عموم سیارات و ستارگانی که می‌شناسیم و از حیات در آنها خبری نیست. اما همین که آبی از آسمان بر او اضافه شد، این وضع مرده را یکسره زنده می‌کند و هر گونه بهجت‌آفرینی را در خود می‌رویاند.

اگر کسی این را درست بفهمد، می‌فهمد که بعث (رستاخیز) قابل تردید نیست. تمام تردیدها در بعث ناشی از این است که ما به مرده نگاه می‌کنیم و بس؛ و غفلت می‌کنیم که این شخص، وقتی هم که زنده بود، زندگیش هم از خودش نبود و دیگری آن را به او بخشیده بود.

زمین مرده هم تا آبی از جای دیگر بر او نمی‌بارید، مرده بود. اما ظرفیت زندگی را داشت؛ بذره‌ای حیات در او پخش بود اما تا آب نمی‌آمد، آن بذرها نمی‌رویدند.

افاضه‌ای الهی باید، تا حیات دوباره در مرده جریان یابد.

۶) آنچه در تدبر ۱ بیان شد (اینکه هم خود ما و هم زمین از وضعیتی بی جان به حیات رسیدیم) حداکثر، دلیلی برای رفع استبعاد از معاد است (که زنده شدن مردگان، امر محالی نیست)؛ اما ظاهراً مدعای آیه بسیار بیشتر از این است: مدعای آیه، رفع هرگونه شک و تردید درباره خود رستاخیز (وقوع آن) است، و نه فقط رفع تردید درباره «امکان» رستاخیز.^۱

اما چگونه؟

به نظر می‌رسد در چند جای آیه، مطلب را به گونه‌ای بیان کرده، که دقت در آنها می‌تواند نشان دهد که، نه فقط امکان، بلکه وقوع معاد قابل تردید نیست. این موارد عبارتند از:

- مُخَلِّقَهُ وَ غَيْرِ مُخَلِّقَهُ لِنَبِّئَنَّ لَكُمْ (تدبر ۲)
- نُقِرُّ فِي الْأَرْحَامِ مَا نَشَاءُ إِلَى أَجَلٍ مُّسَمًّى ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ طِفْلاً (تدبر ۳)
- مِنْكُمْ مَنْ يُتَوَفَّى وَ مِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ إِلَى أَرْدَلِ الْعُمُرِ لِكَيْلَا يَعْلَمَ مِنْ بَعْدِ عِلْمٍ شَيْئاً (تدبر ۴)
- إِذَا أَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَ رَبَّتْ (تدبر ۵)

و جالب اینجاست که اگر هدف آیه صرفاً رفع استبعاد بود، همه این فقرات قابل حذف بود، چنانکه در تدبر ۱، به هیچیک از این عناصر اشاره نشد.

۷) يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِن كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِنَ الْبَعْثِ فَإِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ مِنْ مُّضْغَةٍ ... وَ مِنْكُمْ مَنْ يُتَوَفَّى وَ مِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ إِلَى أَرْدَلِ الْعُمُرِ لِكَيْلَا يَعْلَمَ مِنْ بَعْدِ عِلْمٍ شَيْئاً وَ تَرَى الْأَرْضَ هَامِدَةً فَإِذَا أَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَ رَبَّتْ وَ أَنْبَتَتْ مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ

این آیه می‌فرماید، اگر نسبت به «بعث» تردیدی دارید، مطلبی بیان کنم که دیگر تردیدی برایتان نماند.

در تدبر ۶ اشاره شد که اغلب مفسران حداکثر، دلیلی برای رفع استبعاد از معاد است (که زنده شدن مردگان، امر محالی نیست)؛ در حالی که مدعای آیه، بیانی است که نه صرفاً «امکان» بلکه «قطعی بودن» (قابل تردید نبودن) بعث را بیان می‌کند. یک وجه آن می‌تواند بیان ذیل باشد:

شما به مراحل که در آفرینش سیری شده دقت کنید: شما را از خاک آفریدیم، سپس شما را از نطفه، سپس از علقه، سپس از مُضْغَه ... آفریدیم.^۲ وقتی از نطفه، علقه آفریده شد، این گونه نبود که از فعلیت‌های نطفه چیزی باقی نماند و او کاملاً نابود شده و به جایش علقه، به عنوان امری کاملاً جدید آفریده شود. بلکه «علقه» آن واقعی است که تمام فعلیت‌های نطفه را نگه داشته و البته چیزی زاید بر اوست.

^۱ البیته برخی مفسران مانند مرحوم فیض کاشانی، تصریح کرده‌اند که این تردید در امکان و مقدوریتش است: «يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِن كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِنَ الْبَعْثِ مِنْ إِمْكَانِهِ وَ كونه مقدوراً...» (تفسیر الصافی، ج ۳، ص ۳۶۳) اما ظاهراً دلیل این سخنشان همین بوده که وجهی برای اینکه آن را دال بر رفع تردید نسبت به وقوع معاد بدانند، نیافته‌اند.

^۲ ما می‌گوییم «نطفه علقه شد» اما خدا می‌فرماید «ما نطفه را علقه آفریدیم»

در واقع، اگر در خودتان بیندیشید خواهید فهمید که اگرچه در هر مرحله جدیدی، وضعیت قبلی‌تان را از دست دادید، (از جمادی مردم و نامی شدم، از نما مردم ز حیوان سر زدم ...) اما این مرگِ وضعیت قبلی، به معنای نیست و نابود شدن آن نبود، (چون اساساً نیست و نابود شدن چیزی که در متن واقعیت حضور پیدا کرده^۱، بی‌معنی است؛ خصوصاً اگر توجه کنیم که زمان هم بعد چهارم اشیای مادی است) بلکه آن مرحله بعدی، تاریخ قبلی خود را با خود دارد و اساساً با انضمام آن تاریخ است که الان هویتی دارد. پس اساساً سیر وجودی خود شما، یک سیر تکامل وجودی در متن عالم بوده است.

اگر چنین است آنگاه خواهید فهمید که مرگ هم صرفاً یک مرحله گذر به مرحله دیگر است؛ و اصلاً نابودی بی‌معنی است؛ و تمام وجود شما برای مرحله بعدی توفی (دریافت بتمامه) می‌شود، چنانکه نطفه در علقه توفی شد و علقه در مضغه و

اما یک اشکال پیش می‌آید: ما می‌دانیم که انسانها در سرازیری پیری می‌افتند و داشته‌های قبلی و حتی علم قبلی‌شان را از دست می‌دهند. در حالی که شما ادعا کردید که همواره هر مرحله‌ای حاوی مراحل بعدی است.

پاسخش این است که این مرحله پیری، یا حتی مرحله مرگ، همان زمینِ «هامده» است. «هامده» وضعیتی است که ظاهرش مرده است، اما ظرفیت زنده شده دارد؛ اگر بر زمین هامده باران ببارد، به اهتزاز و تکاپو درمی‌آید و اموری را در خود می‌رویاند و سرسبز می‌کند؛ اما اگر بر کویر مرده هرچه آب ببارد، تغییری نمی‌کند. مرگ شما (وَ مِنْكُمْ مَنْ يُتَوَفَّى) و پیری شما (وَ مِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ إِلَى أَرْدَلِ الْعُمُرِ) همانند زمین هامده است، نه زمین لم‌یزرع؛ بذری در آن هست، اما باران نباریده؛ و چون باران نباریده، شبیه زمین لم‌یزرع می‌نماید. اگر باران متناسب با حیات او بر او ببارد (در احادیث هست که قبل از قیامت، چهل روز بر زمین باران می‌بارد که البته نه آن روزش لزوماً از این روزهاست و نه آن باران، لزوماً این باران کنونی است؛ چون زمین غیر از آن زمین شده است و سماوات نیز: يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ وَالسَّمَاوَاتُ؛ ابراهیم/۴۸) آنگاه خواهی دید که چگونه این زمین پیر و یا مرده، به جنبش درمی‌آید و سر برمی‌کشد و همه آن بذرهایی که در دنیا در خود نهاده بود، می‌رویاند (وَ اللَّهُ أَتَبَّكُمْ مِنَ الْأَرْضِ نَبَاتًا؛ ثُمَّ يُعِيدُكُمْ فِيهَا وَيُخْرِجُكُمْ إِخْرَاجًا؛ نوح/۱۷-۱۸)؛ و به نتیجه می‌رساند، که: «الدنيا مزرعة الآخرة».

نکته تخصصی انسان‌شناسی

هر انسانی، آنی نیست که الان هست؛ بلکه همه آنچه تاکنون بوده را در خود دارد؛ و آن که فنا شدنی نیست و حتماً معاد دارد، این حقیقت است که همه حیات او را یکجا در بردارد.^۲

این را در کانال نگذاشتم (مطلب به قدر کافی منقح نشده است)

۸) «إِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّنَ الْبُعْثِ فَإِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِّنْ تُرَابٍ... وَ تَرَى الْأَرْضَ هَامِدَةً فَإِذَا أَنزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ...»

^۱ . یعنی هر چیزی اگر در زمان بعدیش نابود شد، به منزله نفی واقعیت آن چیز از خود آن زمانی که در آن موجود بود، نیست؛ و در قیامت که فعلیت تامه اشیاست، هر چیزی در هر برهه‌ای از زمان هم بوده کل واقعیتش در آن برهه حاضر می‌شود.

^۲ . و معاد مرحله‌ای است که همه این بذرهایی که در وجود خود کاشته، یکجا ثمر می‌دهد؛ لذا آمدن هرکس در معاد، آمدن همه حقیقتی است که در عمرش برای خود رقم زده، نه صرف لحظه آخر حیات او.

اینها (حرکت انسان از خاک به حیات، و حرکت زمین از وضع مرده به گسترش حیات در آن) ظاهراً دو دلیل مستقل بر مساله معادند. چرا هر دو را در یک آیه آورد نه در دو آیه جداگانه؟

الف. مدل استدلال به هردو یکسان است، پس این دو استدلال، و سایر استدلال‌های شبیه آن، همگی یک نشانه و یک آیه‌اند.

ب. اینها دو استدلالند که با کمک هم «وقوع معاد» را قطعی و بدون تردید می‌کند. در واقع تک‌تک آنها نهایت توانشان، رفع استبعاد (امکان معاد) است، اما با کمک هم دلیل چنان تقویت می‌شود که وقوع معاد هم قطعی می‌شود. (بویژه توجه شود که در هر دو از زمین (تراب/ارض) شروع کرد.

ج. ...

۳۱۱) سوره حج (۲۲) آیه ۶ ذَلِكْ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَأَنَّهُ يُخَيِّ الْمَوْتَى وَأَنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ۱۳۹۵/۱۱/۱۳

ترجمه

آن از این رو است که تنها خداست که حق است، و اینکه اوست که مردگان را زنده می‌کند و اینکه او بر هر چیزی تواناست.

نکات ترجمه‌ای و نحوی

«الْحَقُّ»: چنانکه قبلاً هم اشاره شد (جلسه ۱۷۴ / <http://yekaye.ir/saad-38-27>) «حق» نقطه مقابل «باطل» است. اصل این کلمه را محکم کردن شیء (معجم المقاییس اللغة، ج ۲، ص ۱۵) ثبات و استقرار داشتن (المصباح المنیر، ج ۲، ص ۱۴۴) و مطابقت و موافقت داشتن با یک امر ثابت و مستقر دانسته‌اند، چنانکه به محور و پاشنه درب که درب با تکیه بر آن و بر مدار آن حرکت می‌کند «حق» می‌گویند (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۲۴۶).

«أَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ» این عبارت حاوی تأکیدان فراوان است، از جمله:

بیان مطلب در قالب جمله اسمیه + استفاده از ادات «أَنَّ» + استفاده از ضمیر فصل «هو» + آوردن جمله (هو الحق) در مقام خبر دادن از «الله» (می‌توانست بگوید: فرمود: الله حق) + آمدن «ال» بر روی خبر (حق) که دلالت بر حصر خبر در مبتدایش می‌کند (فقط او حق است). اگر بخواهیم همه این تأکیدات را در زبان فارسی منعکس کنیم احتمالاً چنین باید می‌نوشتیم: تأکید می‌کنم که همانا الله کسی است که فقط او حق است.

حدیث

۱) شخصی به امام صادق ع عرض کرد: یا ابا عبدالله! مرا برای امر عجیبی آفریده شده‌ایم.

امام ع فرمود: آن چیست؟ عجیب این حرف توست!

گفت: ما آفریده شده‌ایم برای فنا و نابودی.

فرمود: صبر کن برادرزاده! ما آفریده شده‌ایم برای بقا؛ و چگونه فانی شود بهشتی که زایل شدنی نیست، و آتشی که خاموش نشود؛ و لکن بگو فقط از خانه‌ای به خانه‌ای [دیگر] می‌رویم.

علل الشرائع، ج ۱، ص ۱۱

حَدَّثَنَا أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَعْفَرٍ الْحَمِيرِيُّ عَنْ هَارُونَ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ مَسْعَدَةَ بْنِ زِيَادٍ قَالَ: قَالَ رَجُلٌ لَجَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ يَا أَبَا عَبْدِ اللَّهِ إِنَّا خُلِقْنَا لِلْعَجَبِ قَالَ وَمَا ذَاكَ لِلَّهِ أَنْتَ قَالَ خُلِقْنَا لِلْفَنَاءِ فَقَالَ مَهْ يَا ابْنَ أَخٍ خُلِقْنَا لِلْبَقَاءِ وَكَيْفَ تَفْنَى جَنَّةٌ لَا تَبِيدُ وَنَارٌ لَا تَحْمَدُ وَلَكِنْ قُلْ إِنَّمَا نَتَحَرَّكُ مِنْ دَارٍ إِلَى دَارٍ.

۲) از امام رضاع سوال شد: چرا خداوند سبحان و متعال، خلایق را به انواع گوناگون و آفرید و همه را به یک نوع واحد نیافرید؟

فرمود: تا در اوهام خطور نکند که او از این کار عاجز بود؛ و هیچ صورتی در ذهن ملحدان نقش نمی‌بندد مگر اینکه خداوند عز و جل، بر آن صورت، مخلوقی آفریده تا نگویند که «آیا خداوند عز و جل می‌تواند صورت چنین و چنانی بیافریند؟»؛ چرا که چیزی در این زمینه نمی‌گوید مگر اینکه چنان صورتی در میان خلایق خداوند تبارک و تعالی موجود است؛ پس با نگرستن در انواع خلایق دانسته می‌شود که او بر هر کاری تواناست.

علل الشرائع، ج ۱، ص ۱۴

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ إِسْحَاقَ الطَّالْقَانِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ سَعِيدٍ الْكُوفِيُّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ فَضَالٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ الرُّضَاعِ قَالَ: قُلْتُ لَهُ لِمَ خَلَقَ اللَّهُ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى الْخَلْقَ عَلَى أَنْوَاعٍ شَتَّى وَلَمْ يَخْلُقْهُمْ نَوْعًا وَاحِدًا فَقَالَ لَيْلًا يَقَعُ فِي الْأَوْهَامِ أَنَّهُ عَاجِزٌ وَلَا يَقَعُ صُورَةٌ فِي وَهْمٍ مُلْحِدٍ إِلَّا وَقَدْ خَلَقَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ عَلَيْهَا خَلْقًا لَيْلًا يَقُولُ قَائِلٌ هَلْ يَقْدِرُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ عَلَى أَنْ يَخْلُقَ صُورَةَ كَذَا وَكَذَا لِأَنَّهُ لَا يَقُولُ مِنْ ذَلِكَ شَيْئًا إِلَّا وَهُوَ مَوْجُودٌ فِي خَلْقِهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى فَيَعْلَمُ بِالنَّظَرِ إِلَى أَنْوَاعِ خَلْقِهِ أَنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ.

۳) از امام صادق ع روایت شده است:

هنگامی که خداوند عز و جل می‌خواهد که مخلوقات را برانگیزاند، آسمان را چهل صباح به بارش وامی‌دارد، پس اعضاء [بدن] گرد هم می‌آیند و گوشت می‌روید.

الأمالي (للصدوق)، ص ۱۷۷؛ تفسیر القمی، ج ۲، ص ۲۵۳

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ زِيَادٍ الْهَمْدَانِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ جَمِيلِ بْنِ دَرَّاجٍ عَنِ الصَّادِقِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ قَالَ:

إِذَا أَرَادَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ أَنْ يَبْعَثَ الْخَلْقَ أَمْطَرَ السَّمَاءَ عَلَى الْأَرْضِ أَرْبَعِينَ صَبَاحًا فَاجْتَمَعَتِ الْأَوْصَالُ وَنَبَتَ اللَّحُومُ.

[توجه: چنانکه در تدبر ۷ آیه قبل اشاره شد، باریدن آن موقع، لزوماً به معنای بارانی که ما می‌شناسیم نیست زیرا که زمین

و آسمان دیگرگون گردیده‌اند: (يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ وَالسَّمَاوَاتُ؛ ابراهیم ۴۸)]^۱

۱. این روایت هم درباره کیفیت حشر قابل توجه است:

(۱) «ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَأَنَّهُ يُخَيِّ الْمَوْتَى وَأَنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»

در آیه قبل فرمود که اگر در رستاخیز تردیدی دارید، به سیر آفرینش خود بنگرید که دائماً از مرحله‌ای به مرحله دیگر منتقل شدید؛ و در این انتقال، اگر مرگی هست، نابودی نیست؛ بلکه همچون خمودی و خاموشی زمین دارای بذری است که کافی است آبی بر او ببارد تا جنبش و رشد و رویش همه چیز در آن را ببینی.

در این آیه تاکید می‌کند که همه اینها برمی‌گردد به شناختی که باید از خدا داشته باشیم:

اگر رستاخیزی هست، بدین خاطر است که خداوند سراسر حق است و کار باطل نمی‌کند، اوست که مرده‌ها را زنده می‌کند و بر هر کاری تواناست.

ثمره انسان‌شناسی

اگر کسی در باور به معاد دچار شک و تردید است، مشکل اصلی‌اش در خداشناسی اوست.

(۲) «ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَأَنَّهُ يُخَيِّ الْمَوْتَى وَأَنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»

این آیه سه برهان می‌آورد بر مطلبی که در آیه قبل آمد.

می‌فرماید: «آن مطلب [که در آیه قبل اشاره شد]

اولاً بدین سبب است که تنها خداست که حق است؛

ثانیاً بدین جهت است که اوست که مردگان را زنده می‌کند؛

و ثالثاً بدین علت است که او بر هر چیزی تواناست.

اما آن مطلب (ذکر) کدام است، که اینها علت آن‌اند؟

الف. اصل مساله «بعث: برانگیخته شدن» انسان‌ها در قیامت. (یعنی همان چیزی که در آیه قبل هم بر آن دلیل اقامه شد)

قَالَ أَفَتَلَا شَى الرَّوحُ بَعْدَ خُرُوجِهِ عَنْ قَالِبِهِ أَمْ هُوَ بَاقٍ؟

قَالَ ع بَلْ هُوَ بَاقٍ إِلَى وَقْتٍ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَعِنْدَ ذَلِكَ تَبْطُلُ الْأَشْيَاءُ وَ تَفْنَى فَلَا حِسَّ وَ لَا مَحْسُوسَ ثُمَّ أُعِيدَتِ الْأَشْيَاءُ كَمَا بَدَأَهَا مُدْبِرُهَا وَ ذَلِكَ

أَرْبَعُمِائَةِ سَنَةٍ يَسْبُتُ فِيهَا الْخَلْقُ وَ ذَلِكَ بَيْنَ النَّفْخَتَيْنِ

قَالَ وَ أَنَّى لَهُ بِالْبَعْثِ وَ الْبَدَنِ قَدْ بَلَى وَ الْأَعْضَاءُ قَدْ تَفَرَّقَتْ فَعُضُو بِلْدَةٍ يَأْكُلُهَا سِبَاعُهَا وَ عُضُو بِأُخْرَى تَمَرُّقُهُ هَوَامُّهَا وَ عُضُو صَارَ تُرَاباً يُبْنَى بِهِ مَعَ الطِّينِ

حَاطِطٌ؟

قَالَ ع إِنَّ الَّذِي أَنْشَأَهُ مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ وَ صَوَّرَهُ عَلَى غَيْرِ مِثَالٍ كَانَ سَبْقَ إِلَيْهِ قَادِرٌ أَنْ يُعِيدَهُ كَمَا بَدَأَهُ

قَالَ أَوْضَحْ لِي ذَلِكَ

قَالَ ع إِنَّ الرُّوحَ مُقِيمَةٌ فِي مَكَانِهَا رُوحُ الْمُحْسِنِ فِي ضِيَاءٍ وَ فُسْحَةٍ وَ رُوحُ الْمُسِيءِ فِي ضَيْقٍ وَ ظُلْمَةٍ وَ الْبَدَنُ يَصِيرُ تُرَاباً كَمَا مِنْهُ خُلِقَ وَ مَا تَقْدِفُ بِهِ

السَّبَاعُ وَ الْهَوَامُّ مِنْ أَجْوَافِهَا مِمَّا أَكَلَتْهُ وَ مَزَقَتْهُ كُلُّ ذَلِكَ فِي التُّرَابِ مَحْفُوظٌ عِنْدَ مَنْ لَا يَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ فِي ظُلُمَاتِ الْأَرْضِ وَ يَعْلَمُ عَدَدَ الْأَشْيَاءِ وَ وَزْنَهَا

وَ إِنَّ تُرَابَ الرُّوحَانِيِّينَ بِمَنْزِلَةِ الذَّهَبِ فِي التُّرَابِ فَإِذَا كَانَ حِينُ الْبَعْثِ مُطِرَتِ الْأَرْضُ مَطَرُ النُّشُورِ فَتَرْبُو الْأَرْضُ ثُمَّ تَمْخَضُوا [تَمْخَضُ] مَخْضَ السَّقَاءِ فَيَصِيرُ

تُرَابُ الْبَشَرِ كَمَصِيرِ الذَّهَبِ مِنَ التُّرَابِ إِذَا غُسِلَ بِالْمَاءِ - وَ الزُّبْدُ مِنَ اللَّبَنِ إِذَا مَخِضَ فَيَجْتَمِعُ تُرَابُ كُلِّ قَالِبٍ إِلَى قَالِبِهِ فَيَنْتَقِلُ بِإِذْنِ اللَّهِ الْقَادِرِ إِلَى حَيْثُ الرُّوحُ

فَتَعُودُ الصُّورُ بِإِذْنِ الْمُصَوِّرِ كَهَيْئَتِهَا وَ تَلِجُ الرُّوحُ فِيهَا فَإِذَا قَدِ اسْتَوَى لَا يُنْكِرُ مِنْ نَفْسِهِ شَيْئاً ... (الإحتجاج على أهل اللجاج (للطبرسي)، ج ۲، ص ۳۵۰)

ب. «سیر این چینی آفرینش انسان» و «اینکه زمین خموده، با ریزش باران حیات می‌یابد» (یعنی آن دو نکته کلانی که در آیه قبل، به عنوان دلیل برانگیخته شدن مطرح شد، خودشان در این سه نکته ریشه دارند)

ج. شاید به ترتیب، هریک از این سه، اشاره به برخی از مطالبی باشد که در آیه قبل مطرح شد: مثلاً اینکه انسان را با چنان سیری آفریدیم، یا اینکه جنین را تا زمانی معین در رَحِم نگه می‌داریم، یا ...، ناشی از این است که خداست که سراسر حق است و باطلی در او راه ندارد؛ و اینکه برخی را زودتر توفی می‌کنیم، یا اینکه زمین خموده را زنده می‌کنیم، یا ...، ناشی از این است که خداست که مرده زنده می‌کند؛ و اینکه نطفه را علقه کردیم، یا عده‌ای را به سرایشی عمر انداختیم، یا ...، ناشی از آن است که خداوند بر هر کاری تواناست.

د. ...

(۳) «ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ ...»

تعبیر فوق (آن به این است که خدا ...) از تعبیری است که ظرفیت‌های معنایی متعددی را برای آیه ایجاد کرده، که با توجه به قاعده «امکان استفاده از یک لفظ در چند معنا» اینکه همه این معانی درست باشد، کاملاً محتمل است.

الف. مطالبی که در این آیه آمده می‌تواند «دلیل» برای مطالبی که در آیه قبل آمده بود باشد (که خود این چندین حالت دارد؛ تدبر ۲)

ب. مطالبی که در این آیه آمده می‌تواند «علت» برای آن مطالب باشد. (المیزان، ج ۱۴، ص ۳۴۵-۳۴۶)

(فرق دلیل و علت این است که «دلیل» ارتباط دو مطلب را برای ذهن ما آماده می‌کند، مثلاً از اینکه خدا بر هر کاری تواناست، پی می‌بریم که او می‌تواند از خاک، انسان پدید آورد؛ اما علت، اشاره به ارتباط دو مطلب در متن واقع است، مثلاً احیاگری خدا موجب می‌شود زمین خموده زنده شود؛ که البته غالباً «فهم» علت هر چیزی، خودبخود دلیلی برای پی بردن به چرایی آن چیز می‌شود.)

ج. مطالبی که در آیه قبل بوده، ممکن است «دلیل» بر مطالب این آیه باشد، بدین صورت که مثلاً: چون خدا چنان آفرینشی انجام داده پس او حق است که پرستیده شود، سزاوار است باور کنیم که او چنین صفات عظیمی (زنده کردن مردگان، توانایی بر هر کار) دارد (مجمع‌البیان، ج ۷، ص ۱۱۶)

د. ...

(۴) «أَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ»

چنین تعبیری در مورد حق بودن خدا با چنان تأکیداتی (جمله حاوی حداقل ۵ تأکید است، توضیح در «نکات نحوی») نشان می‌دهد که حق، صرفاً صفتی برای خدا نیست، بلکه خداوند، خود حق محض است. (المیزان، ج ۱۴، ص ۳۴۵)

بحث تخصصی انسان‌شناسی

هرکسی آن اندازه که خدایی شود، به حق و حقیقت نزدیک شده؛ و نیز در طرف مقابل، هرچه از حق و حقیقت دور شود، از خدا دور شده است؛ و خداپرستی با حق‌طلبی و حقیقت‌جویی لازم و ملزوم‌اند؛

شاید بدین جهت است که در اسلام (خصوصاً در شیعه) اصرار فراوانی بر این هست که دینداری تحقیقی باشد؛ یعنی مبنا و معیار دینداری، تنها و تنها حق و حقیقت قرار داده شود، زیرا آنچه حقیقتاً حق است، خود خداوند متعال است، و هر حق و حقیقتی از آن جهت که حق است، ما را به سمت خدا می‌برد.

﴿أَنَّهُ يُخَيِّ الْمَوْتَى وَأَنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾

خداوند است که احیاگر مردگان است؛ همان خدایی که بر هر کاری تواناست؛

پس،

زندگی مجدد مردگان اصلاً جای تعجب و تردید ندارد.

۳۱۲) سوره حج (۲۲) آیه ۷ وَأَنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ لَا رَيْبَ فِيهَا وَأَنَّ اللَّهَ يَبْعَثُ مَنْ فِي الْقُبُورِ ۱۳۹۵/۱۱/۱۴

ترجمه

و اینکه آن ساعت، آمدنی است، تردیدی در آن نیست؛ و اینکه خداوند برانگیزاند کسانی که در قبرها [دفن شده] اند.

نکات ترجمه‌ای و نحوی

عبارت «لَا رَيْبَ فِيهَا» به لحاظ نحوی دست کم چهار وجه می‌تواند داشته باشد:

می‌تواند خبر دوم باشد برای «السَّاعَةُ» (الجدول فی اعراب القرآن، ج ۱۷، ص ۹۱) و ضمیر «ها» در «فِيهَا» هم به «السَّاعَةُ» برگردد (قیامت آمدنی است و قیامت تردیدبردار نیست)

می‌تواند حال باشد برای «آتِيَةٌ» (اعراب القرآن الکریم، ج ۲، ص ۳۰۳) و ضمیر «ها» در «فِيهَا» هم به «آتِيَةٌ» برگردد (قیامت آمدنی است در حالی که آمدنش تردیدبردار نیست)

در هر یک از حالات فوق، می‌توان ضمیر «ها» در «فِيهَا» را به کلمه دیگر برگرداند (در اولی به «آتِيَةٌ» و در دومی به «السَّاعَةُ»).

«یبعث» از ماده «بعث» است که چنانکه در جلسه ۲۳۴ بیان شد (<http://yekaye.ir/al-aaraf-7-14>) به معنای برانگیختن و به جانب چیزی یا کاری روانه کردن است.

«مَنْ فِي الْقُبُورِ» کلمه «مَنْ» موصول است و صله می‌خواهد. عبارت «فِي الْقُبُورِ» جار و مجرور است و وابسته است به «صله» ای که در کلام حذف شده است؛ در واقع می‌توان گفت عبارت چنین است: «کسانی که در قبور ...» و این محذوف می‌تواند عبارتی باشد مانند: می‌باشند، دفن شده‌اند، آرمیده‌اند، منتظرند، و ...

حدیث

۱) ابن عباس روایت کرده است که مدتی بعد از آنکه حضرت محمد ص مبعوث شد و مردم را به خدا دعوت می‌کرد، جبرئیل دستور خدا را آورد که به اهل کتاب (یهودیان و مسیحیان) نامه بنویسد و آنها را هم به اسلام دعوت کند. از جمله

حضرت نامه‌ای نوشت به یهودیان خبیر که رئیس آنها عبدالله بن سلام (از علمای بزرگ یهود در آن زمان) بود. وی گفتگوی طولانی‌ای با پیامبر ص داشته است که از اولین مطالب آن این است:

گفت: محمد (ص)! مردم را به چه فرامی‌خوانی؟

فرمود: به اسلام و ایمان به خدا؟

گفت: اسلام چیست؟

فرمود: شهادت دادن به اینکه خدایی جز الله نیست، او یکی است، شریکی ندارد؛ و اینکه محمد ص بنده و رسول خداست،

و «اینکه آن ساعت، آمدنی است، تردیدی در آن نیست؛ و اینکه خداوند برانگیزاند کسانی که در قبرها [دفن شده] اند.»

الإختصاص، ص ۴۲

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّهُ لَمَّا بُعِثَ مُحَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَرَ أَنْ يُدْعَوَ الْخَلْقَ إِلَى شَهَادَةِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ فَأَسْرَعَ النَّاسُ إِلَى الْإِجَابَةِ وَانْدَرَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَامْرَأَةٌ جَبْرِئِيلُ بَأْنْ يَكْتُبُ إِلَى أَهْلِ الْكِتَابِ يَعْنِي الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى ... ثُمَّ وَجَّهَ الْكِتَابَ إِلَى يَهُودِ خَيْبَرَ فَلَمَّا وَصَلَ الْكِتَابَ إِلَيْهِمْ حَمَلُوهُ وَاتُّوا بِهِ رَئِيسًا لَهُمْ يُقَالُ لَهُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَلَامٍ ...

قَالَ يَا مُحَمَّدٌ فَأَخْبِرْنِي إِلَى مَا تَدْعُو؟

قَالَ إِلَى الْإِسْلَامِ وَالْإِيمَانِ بِاللَّهِ.

قَالَ وَمَا الْإِسْلَامُ؟

قَالَ شَهَادَةُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ وَ«أَنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ لَا رَيْبَ فِيهَا وَأَنَّ اللَّهَ يَبْعَثُ مَنْ فِي الْقُبُورِ».

۲) از امام صادق ع روایت شده است: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به جبرئیل فرمود: جبرئیل! نشانم می‌دهی که

خداوند تبارک و تعالی چگونه روز قیامت برمی‌انگیزاند؟

گفت: بله.

پس به جانب گورستان بنی ساعده رفت و نزد قبری رسید و گفت: به اذن خدا بیرون آی!

پس مردی بیرون آمد در حالی که خاک را از سرش می‌تکاند و می‌گفت: وامصیبتا!

سپس گفت: برگرد، و او برگشت.

سپس قبر دیگری را قصد کرد و گفت: به اذن خدا بیرون آی!

پس جوانی بیرون آمد در حالی که خاک را از سرش می‌تکاند و می‌گفت: شهادت می‌دهم که خدایی جز الله نیست، او

یکی است، شریکی ندارد؛ و اینکه محمد ص بنده و رسول خداست، و «اینکه آن ساعت، آمدنی است، تردیدی در آن نیست؛

و اینکه خداوند برانگیزاند کسانی که در قبرها [دفن شده] اند.»

سپس گفت: محمد! این گونه در روز قیامت برانگیخته می‌شوند.

قرب الإسناد، ص ۵۸

وَعَنْهُ، عَنْ صَفْوَانَ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ قَالَ:

«قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ لَجَبْرِئِيلَ: يَا جَبْرِئِيلُ، أُرِنِي كَيْفَ يَبْعَثُ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى الْعِبَادَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ؟ قَالَ: نَعَمْ. فَخَرَجَ إِلَى مَقْبَرَةِ بَنِي سَاعِدَةَ، فَأَتَى قَبْرًا فَقَالَ لَهُ: اخْرُجْ بِإِذْنِ اللَّهِ. فَخَرَجَ رَجُلٌ يَنْفُضُ رَأْسَهُ مِنَ التُّرَابِ، وَهُوَ يَقُولُ: وَالْهَفَاهُ- وَالْهَفُ هُوَ الثُّبُورُ- ثُمَّ قَالَ: ادْخُلْ. فَدَخَلَ. ثُمَّ قَصَدَ بِهِ إِلَى قَبْرِ آخَرَ فَقَالَ: اخْرُجْ بِإِذْنِ اللَّهِ. فَخَرَجَ شَابٌّ يَنْفُضُ رَأْسَهُ مِنَ التُّرَابِ، وَهُوَ يَقُولُ: أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ، وَأَشْهَدُ أَنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ لَا رَيْبَ فِيهَا، وَأَنَّ اللَّهَ يَبْعَثُ مَنْ فِي الْقُبُورِ. ثُمَّ قَالَ: هَكَذَا يُبْعَثُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، يَا مُحَمَّدٌ».

تدبر

(۱) «وَأَنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ لَا رَيْبَ فِيهَا وَأَنَّ اللَّهَ يَبْعَثُ مَنْ فِي الْقُبُورِ»

در دو آیه قبل فرمود که اگر چنان سیری در آفرینش شما هست که دائما از مرحله‌ای به مرحله دیگر منتقل می‌شوید؛ بدین خاطر است که خداوند سراسر حق است و اینکه او مرده‌ها را زنده می‌کند و بر هر کاری تواناست. در این آیه ظاهرا تاکید می‌کند که آن سیر همچنان بدین خاطر است که آن ساعت بی‌تردید خواهد آمد و نیز اینکه خداوند حتما اهل قبور را برمی‌انگیزاند.

به تعبیر دیگر، به نظر می‌رسد در آیه قبل می‌خواست بگوید که اگر خداشناسی شما اصلاح شود، درک شما از سیر آفرینش اصلاح می‌شود (جلسه قبل، تدبر ۱)؛ و در این آیه می‌خواهد بگوید اگر درک شما از معاد و قیامت (که قطعا آمدنی است و قطعا مردم از قبرها برمی‌خیزند) اصلاح شود، درک شما از سیر آفرینش اصلاح خواهد شد.

نکته تخصصی انسان‌شناسی

بر اساس توضیحات فوق، ظاهرا این سه آیه می‌خواهند نشان دهند که اساسا فهم درست سیر زندگی انسان در دنیا (= درک صحیح فلسفه زندگی)، در گروی آن است که هم خداشناسی ما اصلاح شود، و هم باور ما به وقوع قیامت.

(۲) «وَأَنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ لَا رَيْبَ فِيهَا»

در این سه آیه ۵-۷ از اینجا شروع کرد که:

اگر «ریب» (تردید)ی در «بعث» دارید، ...

و به اینجا ختم کرد که:

«آن ساعت آمدنی است و «ریب»ی در آن نیست.

ظاهرا می‌خواهد بگوید اگر کسی سیر زندگی انسان را درست توجه کند، می‌فهمد که که قیامت حتما آمدنی است و جای کوچکترین تردیدی در آن نیست.

اما چگونه؟

الف. شاید همین که سیر وجودی‌ای در زمان در کار باشد، کافی است که دلالت کند که همه اجزای این زمان در یک فرازمانی که بر همه اینها محیط است، حضور دارند. پس همین که شما یک سیری تکاملی وجودی در زمان دارید (سیر شما در زمان، مانند حرکت یک سنگ - که تغییری در او ایجاد نمی‌شود- نیست؛ بلکه همانند حرکت یک دانه است که درخت

می‌شود و وقتی درخت شد تمام مراتب قبلی را با خود دارد) و این اجزاء همگی با هم آن «لحظه فرازمان: الساعة» را رقم می‌زند؛ پس اگر چنین سیری در زمان هست، آن لحظه فرازمان حتما در کار است و اصلاً قابل تردید نیست.

ب. ...

(۳) «وَ أَنْ اللَّهَ يَبْعَثُ مَنْ فِي الْقُبُورِ»

در این سه آیه ۵-۷ از اینجا شروع کرد که «اگر «ریب» (تردید)ی در «بعث» دارید، ...، و به اینجا ختم کرد که «آن ساعت آمدنی است و «ریب»ی در آن نیست.

ظاهراً می‌خواهد بگوید اگر کسی سیر زندگی انسان را درست توجه کند، می‌فهمد که حتما قبر پایان کار انسان نیست و اگر در قبر رفتنی هست، برانگیخته شدنی هم در پی دارد.

اما چرا و چگونه؟

الف. شاید بدین بیان که اگر تمام مراحل که بر شما گذشت، مراحل از آفرینش خدا بود (نفرمود شما نطفه بودید بعد علقه شدید و ...)، بلکه فرمود شما را از نطفه آفرید و بعد از علقه آفرید و ... (پس این آفرینش ادامه دارد و این بار این آفرینش به صورت تبدیل آنها که در قبر هستند، به زندگانی که سوی محشر می‌شتابند، بروز می‌یابد.

ب. ...

(۴) «وَ أَنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ لَا رَيْبَ فِيهَا وَ أَنَّ اللَّهَ يَبْعَثُ ...»

در این آیه و آیه بعد جمعاً پنج مطلب بیان شد: خدا حق است، خدا مردگان را زنده می‌کند، خدا بر هر کاری تواناست، آن ساعت حتما آمدنی است، خدا اهل قبور را برمی‌انگیزاند.

اگر دقت شود در چهار جمله از آن، بیان مطلب بدین صورت است که: خدا چنین است و چنان می‌کند، اما در خصوص جمله «أَنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ لَا رَيْبَ فِيهَا» تعبیر به صورت اینکه «ساعت، آمدنی است» بیان شد، و بر سیاق عبارات قبل و بعدش، نفرمود «خدا آن ساعت را می‌آورد». دلیل این تفاوت چیست؟

الف. شاید اشاره است به اینکه آن ساعت کاملاً ناگهانی می‌آید و هیچ علمی (جز علم خدا) بدان تعلق نمی‌گیرد (اعراف/۱۸۷) و اشاره نکردن به فاعل، حکایت از مبالغه در مخفی بودن مطلب است (المیزان، ج ۱۴، ص ۳۴۸)

ب. شاید می‌خواهد شدت وضوح مطلب را برساند. یعنی اگر کسی نظام عالم را درست درک کند، چنان وقوع قیامت برایش واضح می‌شود که گویی نیاز نیست که برای اثباتش به حکمت و قدرت و سایر صفات خدا تمسک کنیم.

ج. شاید می‌خواهد نشان دهد که مساله وقوع قیامت (= معاد) چنان استقلالی دارد که کاملاً می‌تواند به عنوان یکی از اصول دین و در عرض توحید مطرح شود.

د. ...

(۵) «... أَنَّ اللَّهَ يَبْعَثُ مَنْ فِي الْقُبُورِ»

خدا آنان را که در قبرها هستند برمی‌انگیزاند. پس حشر و معاد، جسمانی هم هست.

۳۱۳) سوره حج (۲۲) آیه ۸ وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ ۱۳۹۵/۱۱/۱۵

ترجمه

و از مردم، کس هست که در مورد خدا به جدال می‌پردازد بدون هیچ دانشی و نه هدایتی و نه کتابی تابناک؛

ميلاد حضرت زينب سلام الله عليها مبارک

ميلاد زينب كبرى سلام الله عليها بزرگ بانوی عالم که در کوران مصائبی که کمر زمین و آسمان را شکست جز زیبایی ندید؛ و رسالتی را بر دوش کشید که مردان بزرگ عالم از انجامش عاجز بودند، مبارک باد.

در این سرا هزارها "فضه" جلیله می‌شود

ولی میان این حرم یکی "عقیله" می‌شود

اما چرا؟

به این نکته توجه کن اگر که در وفاداری،

برادر می‌شود عباس، خواهر می‌شود زينب

پس از حیدر اگر بابا، پس از زهرا اگر مادر

پس از عباس هم قطعاً برادر می‌شود زينب

دیشب به مناسبت میلاد باسعادتش، در مسجد زینبیه قم، در جمع محبان اهل بیت علیهم السلام، بحثی شد در باب اینکه با نگاه به جایگاه حضرت زينب (سلام الله عليها) در نهضت حسینی، چگونه می‌توان نمونه‌ای از نقش‌آفرینی مستقیم زن در جامعه به عنوان یک «انسان گرانبها» - نه یک «شیء گرانبها» و یا یک «انسان بی‌بها» - را تصویر کرد، که از آنجا که شروع و مبنای این بحث، یک بحث قرآنی بوده، فایل آن در اینجا تقدیم می‌شود.

حدیث

(۱) از امام صادق ع روایت شده است:

قاری [قرآن] بدون علم مانند کسی است که بدون مال و اموال فخرفروشی کند، او به خاطر فقرش از مردم متنفر است و مردم به خاطر فخرفروشی‌اش از او؛ چنین کسی همواره با مردم در حال نزاع است در جایی که ضرورت ندارد؛ و کسی که با مردم در غیر از آن جایی که بدان امر شده، به نزاع و مخاصمه برخیزد با خالقیت و ربوبیت [خدا] به نزاع و مخاصمه برخاسته، که خداوند متعال می‌فرماید: «و از مردم، کس هست که در مورد خدا به جدال می‌پردازد بدون هیچ دانشی و نه هدایتی و نه کتابی تابناک؟» و عقاب هیچکس شدیدتر نیست از کسی که لباس ادعای بی‌حقیقت و بی‌معنی به تن کند.

مصباح الشریعة، ص ۵۷

قَالَ الصَّادِقُ ع الْمُتَقَرِّئُ بِلَا عِلْمٍ كَالْمُعْجَبِ بِلَا مَالٍ وَلَا مُلْكٍ يُبْغِضُ النَّاسَ لِفَقْرِهِ وَ يُبْغِضُونَهُ لِعُجْبِهِ فَهُوَ أَبَدًا مُخَاصِمٌ لِلْخَلْقِ فِي غَيْرِ وَاجِبٍ وَمَنْ خَاصَمَ الْخَلْقَ فِي غَيْرِ مَا يُؤْمَرُ بِهِ فَقَدْ نَازَعَ الْخَالِقِيَّةَ وَالرُّبُوبِيَّةَ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ وَ لَيْسَ أَحَدٌ أَشَدَّ عِقَابًا مِمَّنْ لَبَسَ قَمِيصَ الدَّعْوَى بِلَا حَقِيقَةٍ وَلَا مَعْنَى.

(۲) روایت شده است که امام صادق ع به اصحابشان فرمودند:

سخنی را از من بشنوید که برایتان از شتر بسیار شیرده [= کنایه از مال و ثروت فزاینده] بهتر است: هیچکس در آنچه به او مربوط نیست، سخن نگوید؛ و در بسیاری از آنچه به او مربوط است هم سخن را رها کند تا اینکه جایگاه مناسبی برای آن بیابد [که گفتن آن سخن واقعا سودی دهد]، که چه بسیار گوینده‌ای که چون در غیر جایگاهش سخن گفت، با کلامش به خود آسیب زد؛

و هیچیک از شما نه با سفیه [= کم‌خرد] مرء کند و نه با حلیم [= بردبار]، چرا که کسی که با بردبار مرء کند، وی او را به نهایت کارش رساند؛ و کسی که با کم‌خرد مرء کند، وی او را به خواری و پستی کشاند؛ و برادران خود را وقتی غایبند به بهترین وجهی یاد کنید که دوست دارید وقتی شما غایبید آن گونه یادتان کنند؛ و عمل کسی را انجام دهید که می‌داند که خوبی‌اش پاداش دارد و جرم‌هایش مواخذه.

[مرء کردن = بحث و جدل کردن و پافشاری بر موضع خویش در یک بحث]

الأمالی (للطوسی)، ص ۲۲۵

أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُحَمَّدٍ [الْمُفِيدُ]، قَالَ: حَدَّثَنَا الشَّرِيفُ الصَّالِحُ أَبُو مُحَمَّدٍ الْحَسَنُ بْنُ حَمْزَةَ الْحُسَيْنِيِّ (رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ)، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو الْحَسَنِ عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ فِي كِتَابِهِ إِلَيْنَا عَلَى يَدِ أَبِي نُوحٍ الْكَاتِبِ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ بْنِ بَزِيعٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ الصَّادِقِ (عَلَيْهِ السَّلَامُ) أَنَّهُ قَالَ لِأَصْحَابِهِ: اسْمَعُوا مِنِّي كَلَامًا هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ مِنَ الدُّهْمِ الْمُؤَقَّعِ، لَا يَتَكَلَّمُ أَحَدُكُمْ بِمَا لَا يَعْنِيهِ، وَلْيَدَعْ كَثِيرًا مِنَ الْكَلَامِ فِيمَا يَعْنِيهِ حَتَّى يَجِدَ لَهُ مَوْضِعًا، قَرَبًا مُتَكَلِّمٍ فِي غَيْرِ مَوْضِعِهِ جَنَى عَلَى نَفْسِهِ بِكَلَامِهِ، وَلَا يُمَارِئَنَّ أَحَدُكُمْ سَفِيهًا وَلَا حَلِيمًا، فَإِنَّهُ مَنْ مَارَى حَلِيمًا أَقْصَاهُ، وَمَنْ مَارَى سَفِيهًا أَرْدَاهُ، وَادْكُرُوا أَخَاكُمْ إِذَا غَابَ عَنْكُمْ بِأَحْسَنِ مَا تُجِبُونَ أَنْ تَذْكُرُوا بِهِ إِذَا غِبْتُمْ عَنْهُ، وَاعْمَلُوا عَمَلًا مَنْ يَعْلَمُ أَنَّهُ مُجَازَى بِالْإِحْسَانِ مَأْخُوذٌ بِالْإِجْرَامِ.

کسی که می‌خواهد درباره دین خویش به تحقیق بپردازد، چگونه آغاز کند؟

(۳) امیرالمومنین ع در فرازی از وصیت‌نامه معروفی که خطاب به امام حسن ع (در منطقه «حاضرین» هنگام بازگشت از صفین) نوشتند، فرموده‌اند:

... پسر! بدان آنچه بیشتر دوست دارم از وصیتم به کار بندی، عبارت است از تقوای الهی و بسنده کردن بر آنچه بر تو واجب داشته، و گرفتن آنچه پدران نخستین‌ات و خوبان خاندانت بر آن بودند؛ چه آنان باز نایستادند از نگرستن در خویش چنانکه تو می‌نگری، و اندیشیدند چنانکه تو می‌اندیشی، و در آخر به این رسیدند که گرفتند آنچه را که شناختند، و دست نگه داشتند از آنچه بدان مکلف نشده بودند.

و اگر نفس تو سر باز زد از اینکه آن را بپذیرد بدون اینکه بداند چنانکه آنان دانستند، پس جستجوی تو باید بر مبنای فهم و آموختن باشد، نه در شبهه‌ها غوطه‌ور شدن، و به نزاع‌ها درآویختن. [ظاهراً یعنی تحقیق و بررسی‌ات را از فهم صحیح صورت مساله و یاد گرفتن از اهل فن آغاز کن، نه از بررسی اقوالی که محل نزاع این و آن بوده و شبهه حق است و تشخیص حق از باطل در آنها ساده نیست]

و پیش از اینکه این راه را بپویی باید از خدای خود یاری جویی؛ و برای توفیق خود بدو روی آری، و رها کنی هر شائبه‌ای که تو را به شبهه ای دچار سازد یا به گمراهی‌ات دراندازد.

و چون یقین کردی که دلت صفا یافت و [در مقابل حق و حقیقت] خاشع گردید، و اندیشه‌ات به بلوغ رسید و از هرج و مرج رهایی، و هم و غم تو در یک راستا [= یافتن حقیقت و لاغیر] گردید، در آنچه برایت توضیح دادم بنگر؛ و اگر آنچه از نفست و آسودگی فکر و اندیشه‌ات انتظار داری برایت مهیا نشد، بدان که تو صرفاً با چشم نیمه‌بسته این در و آن در می‌زنی، و در تاریکی غوطه‌ور می‌شوی، و طالب دین کسی نیست که در مسیر سرگردانی یا التقاط گام بردارد؛ و در چنین حال بازداشتن خویش سزاوارتر است.

نهج البلاغه، نامه ۳۱

و من وصیّه له ع للحسن بن علی ع کتبها إلیه بحاضرین عند انصرافه من صفین ... واعلم یا بنی أن أحبّ ما أنت آخذ به إلی من وصیتی تقوی الله و الإفتصار علی ما فرضه الله علیک، و الأخذ بما مضی علیه الأوّلون من آبائک، و الصّالحون من أهل بیتک، فإنهم لم يدعوا أن نظروا لأنفسهم کما أنت ناظر، و فکروا کما أنت مفکر، ثم ردّهم آخر ذلك إلی الأخذ بما عرفوا و الإمساک عمّا لم یکلّفوا، فإن أبته نفسك أن تقبل ذلك دون أن تعلم کما علموا فلیکن طلبک ذلك بتفهّم و تعلم، لا بتورط الشبهات و غلق الخصومات.

و ابدأ قبل نظرك فی ذلك بالاستیعان إلیهک، والرغبه إلیه فی توفیقک، و ترک کلّ شائبه أولجتک فی شبهه، أو أسلمتک إلی ضلّاله.

فإن أیقنت أن قد صفا قلبک فخشع، و تمّ رأيک فاجتمع، و کان همک فی ذلك همّاً واحداً، فانظر فیما فسرت لک. و إن لم یجتمع لک ما تحب من نفسك، و فراغ نظرك و فکرك، فاعلم أنك إنما تحبّ العشواء و تتورط الظلماء. و لیس طالب الدین من حبّ أو خلط، و الإمساک عن ذلك أمثل.^۱

۱. این حدیث هم در همین راستاست:

أبی رحمه الله قال حدّثنا أحمد بن إدريس قال حدّثنا محمد بن أحمد عن علی بن إسماعیل عن المعلی بن محمد البصری عن علی بن أسباط عن جعفر بن سماعه عن غیر واحد عن زرارة قال: سألت أبا جعفر ع ما حجه الله علی العباد قال أن یقولوا ما یعلمون و یقفوا عند ما لا یعلمون. (التوحید للصدوق، ص ۴۵۹)

آیه ۳ سوره حج که در جلسه ۳۰۸ بحث شد، شباهت زیادی با آیه امروز دارد و تمامی احادیث و ۳ تدبیر اول آن در مورد این آیه نیز صادق است که از تکرار آنها خودداری می‌شود و از طریق لینک زیر می‌توانید آنها را مرور کنید:

<http://yekave.ir/al-haji-22-3>

تدبیر

۱) «وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ»
 خداوند بعد از دلایلی که درباره معاد مطرح کرد، دوباره سراغ کسانی رفت که بدون معرفتی معتبر، بحث و اظهار نظر می‌کنند و این را مصداق اظهار نظر نادرست درباره خدا معرفی کرد (درباره چرایی اینکه این را به خدا ربط دارد، در جلسه ۳۰۸ تدبیرهای ۲ و ۳ احتمالاتی بیان شد).

در این آیه، کسانی که سخنان بی‌اعتبار است از سه چیز محروم‌اند؛

پس،

اگر آنان، حتی یکی از این سه را می‌داشتند، سزاوار این مذمت نمی‌شدند.

این نشان می‌دهد که هر یک از این سه از منظر قرآن کریم، یک معرفت معتبر است:

الف. علم (ظاهراً هر دانشی که بشر با روش‌های معتبر عقلی [برهان، حس و تجربه و ...] به دست آورد)

ب. هدایت (ظاهراً همان هدایت ویژه الهی است برای کسانی که در عبودیت اخلاص می‌ورزند)

ج. کتابی که نورافشانی کند (ظاهراً وحی الهی است که از طریق نبوت و در قالب کتاب آسمانی به ما می‌رسد است)^۱

علامه طباطبایی احتمال داده‌اند که این سه، به ترتیب محصول فؤاد [= دل، که در قرآن کریم به معنای مرکز ادراکی انسان به کار رفته] و بَصَر [= دیدن، به معنای شهود] و سَمْع [شنیدن] باشد و لذا مضمون این آیه شبیه باشد به آیه «وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولٌ»: در جایی که علم نداری، توقف نکن، بدرستی که سَمْع و بَصَر و فؤاد، همه‌شان مورد سوال واقع خواهند شد» (إسراء/۳۶) (المیزان، ج ۱۴، ص ۳۴۹)

۲) «وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ»

کسی که پشتوانه معرفتی معتبری ندارد، نباید صرفاً بر اساس حدسیات و گمانه‌زنی‌های شخصی خود در هیچ عرصه‌ای، بویژه عرصه‌های دینی که لغزش در آنها بشدت هلاکت‌بار است، به بحث و جدل وارد شود. (حدیث ۳) بسیاری از

۱. بسیاری از کلمات هستند که اصطلاحاً: «إذا اجتماعاً افترقا و إذا افترقا اجتماعاً» یعنی وقتی با هم بیایند معنای متفاوت دارند و وقتی جدا بیایند یک معنا دارند. کلمه «علم» وقتی به‌تنهایی در آیه ۳ آمد و از مردم، کس هست که در مورد خدا به جدال می‌پردازد بدون هیچ علمی) به معنای هرگونه علمی بود (چه با تحقیق و تفکر به دست آمده باشد یا با شهود و الهام، یا با استفاده از متون دینی) بود؛ اما وقتی در این آیه در کنار دو کلمه «هدی» و «کتاب منیر» آمده، منظور فقط «علم»ی است که غیر از راه «هدایت ویژه» (مثلاً وحی و الهام) و غیر از کتاب‌های آسمانی به دست آمده باشد.

نزاع‌جویی‌های افراد در مسائل دینی، ناشی از ورود افراد غیرمتخصصی است که اموری را به اسم دین بر مردم تحمیل می‌کنند که خداوند چنان چیزی را نخواست است (حدیث ۱).

تذکر اخلاقی

البته همان طور که تحمیل نابجای برخی از امور توسط مدعیان غیرمتخصص، اقدامی خلاف دین است، زیر سوال بردن واجبات دین توسط برخی دیگر از مدعیان غیرمتخصص نیز می‌تواند مصداق این آیه قرار گیرد.

۳) «وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ»
در این آیه، «علم» را غیر از «هدایت» و «کتاب روشنی‌بخش»، معرفی کرده است؛

پس،

«علمی که اسلام قبول دارد، منحصر در آیات و روایات نیست»

بحث تخصصی درباره علم دینی

برخی معتقدند غیر از علمی که از آیات و روایات گرفته شده باشد، بقیه علوم (چه تمامی علوم غربی، و چه حتی علمی که ابتدا از یونان وارد جهان اسلام شد، مانند فلسفه) از نظر اسلام پذیرفتنی نیست.

این آیه صریحاً این موضع را تخطئه می‌کند و نشان می‌دهد که قرآن کریم منبع معتبر را منحصر در آنچه محصول هدایت مستقیم الهی و یا کتاب آسمانی است، نمی‌داند.

تبصره

اگرچه افراد فوق، به اسم «علم دینی» چنین سخنی را مطرح می‌کنند؛ و چنین معنایی از علم دینی، بر اساس آیات قرآن، قابل قبول نیست؛ اما «علم دینی» معنای موجهی هم دارد و آن علمی است که یکی از ویژگی‌هایش این است که علاوه بر روش‌های متعارف کسب علم (مانند تجربه و برهان)، معارف ارائه شده از طریق وحی و متون دینی را هم جدی می‌گیرد. به تعبیر دیگر، «علم دینی» نه به معنای نفی سایر تلاشهای معرفتی انسان، بلکه به معنای این است که:

اولاً مواجهه عالمانه با مجموعه‌هایی که امروزه به عنوان «علم» شناخته می‌شوند، داشته، بکوشیم که آموزه‌های غیرمعرفتی‌ای را که خودآگاه یا ناخودآگاه در این مجموعه‌ها وارد شده، به اسم علم قبول نکنیم؛

ثانیاً در تلاش معرفتی خود، معارف ارائه شده در متون دینی معتبر را هم جدی بگیریم.

۴) «وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ»
در این آیه، «هدایت» را غیر از «کتاب روشنی‌بخش»، معرفی کرده است؛

پس،

«قرآن کریم، الهام و شهود را به عنوان یک راه معتبر معرفتی قبول دارد» (البته راه شخصی)

برخی از مخالفان عرفان، گمان می‌کنند عرفان ساخته و پرداخته صوفیان است و در اسلام چیزی به اسم کشف و شهود وجود ندارد و برای مطالب مربوط به خدا و عوالم برتر صرفاً باید سراغ آیات و روایات رفت.

این آیه صریحاً این موضع را تخطئه می‌کند و نشان می‌دهد که قرآن کریم منبع معتبر برای شناخت خدا را منحصر در آنچه محصول کتاب آسمانی است، نمی‌داند؛ و در کنار و علاوه بر متون دینی، از «هدایت» نام برده است، که با توجه به تفکیک آن از «علم» و از «کتاب منیر»، تنها گزینه‌ای که باقی می‌ماند و تناسب دارد، هدایت‌های مستقیمی است که شامل حال افراد می‌شود و عرفا از آن به کشف و شهود یاد می‌کنند.

تبصره

معتبر دانستن کشف و شهود،

اولاً بدین معنا نیست که هرکس ادعای کشف و شهود کرد، راست می‌گوید؛^۱

ثانیاً بدین معنا نیست که هرچه برای هرکس رخ می‌دهد که از نظر خودش یک مکاشفه است، لزوماً صحیح باشد؛^۲ شاید بدین جهت است که قرآن کریم از تعبیر «هدایت» (که صرفاً شامل شهودات رحمانی است) و نه تعبیری مانند شهود و مکاشفه، استفاده کرده است.

﴿وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ﴾

«منیر» را غالباً صفت برای «کتاب» گرفته‌اند؛ اما به لحاظ نحوی می‌تواند علاوه بر آن، وصف برای «علم» و «هدی» هم باشد؛^۳

آنگاه معنای جدیدی پیدا می‌کند، یعنی آنچه مبنای معرفت است و بحث و جدل با تکیه بر آن مجاز است، نه هرگونه علم و شهود و کتاب آسمانی، بلکه علم و شهود و کتاب آسمانی‌ای است که از جهت روشنی‌بخش‌اش مورد استفاده قرار گرفته؛ و گرنه هم علم و هم الهامات و هم کتاب آسمانی، همگی ممکن است که مورد سوءاستفاده قرار بگیرند و باز به بحث و جدل نامطلوب بیانجامند.

﴿وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ﴾

^۱. چون شهود یک امر شخصی است، اعتبارش هم صرفاً برای خود شخص است؛ به همین جهت است که در مورد قبول سخنان پیامبران هم ما ابتدا با دلیل عقلی «نبوت» را اثبات می‌کنیم و سپس قبول می‌کنیم که ادعای آنها درباره آنچه از جانب خدا فقط به آنها داده شده، معتبر است.

^۲. عرفا بحث‌های سنگینی درباره مکاشفات رحمانی و مکاشفات شیطانی دارند، و قرآن کریم هم همان‌طور که از وحی به پیامبران خبر داده، از وحی بین خود شیاطین هم سخن گفته (انعام/۱۲۱). بدین جهت است که عرفا یکی از ضابطه‌های معتبر بودن شهود را شهودات معصومین معرفی کرده‌اند، به زبان ساده، اگر کسی حتی به خیال خود مطلبی را شهود کند که خلاف تعالیم و حیانی باشد، شهودش اعتبار ندارد. شاید بدین جهت است که قرآن کریم از تعبیر «هدایت» و نه تعبیری مانند شهود و مکاشفه، استفاده کرده است.

^۳. چنانکه در فارسی هم اگر بعد از چند کلمه که به هم عطف شده‌اند، وصفی بیاید، آن وصف هم ممکن است به آخرین کلمه برگردد و هم به تمام آن کلمات.

این آیه بسیار شبیه آیه ۳ است (که در جلسه ۳۰۸ بحث شد). چرا این مضمون را دوباره تکرار کرد؟

الف. ظاهراً آن آیه درباره جامعه مقلدان و پیروان گمراهی است (زیرا که از پیروی آنها از هر شیطانی سخن می‌گوید) و این آیه درباره امامان گمراهی و پیروی‌شوندگان است، چرا که در آیه بعد از اقدام اینان برای گمراهی دیگران سخن می‌گوید. (الکشاف، ج ۳، ص ۱۴۶؛ المیزان، ج ۱۴، ص ۳۴۹)

ب. آن آیه درباره عموم گمراهان است که همه آنها - چه رهبران و چه پیروانشان - از شیاطینی تبعیت می‌کنند؛ و این آیه به نحو خاص درباره رهبران گمراهی است (چنانکه در آیه بعد اقدامات اینان را تفصیل می‌دهد)

ج. آن آیه مبنای آنها در گمراهی را به اجمال مطرح کرد (حرکت بدون علم) و در این آیه تفصیل داد (بی‌علم بودن یعنی نه علم عادی داشتن، نه هدایت و الهامی دریافت کردن و نه به کتاب آسمانی تکیه کردن؛ تدبراً)

د. ...

۳۱۴) سوره حج (۲۲) آیه ۹ ثَانِي عَطْفِهِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ لَهُ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَنَذِيقُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَذَابَ الْحَرِيقِ ۱۶/۱۱/۱۳۹۵

ترجمه

در حالی که رو برگردانده، تا [مردم را] از راه خدا گمراه کند، نصیب او در دنیا خواری باشد و روز قیامت عذاب آتش برافروخته را به او می‌چشانیم.

نکات ترجمه‌ای و نحوی

«ثَانِي عَطْفِهِ»

«ثانی» از ماده «ثنی» است که در اصل بر تکرار چیزی و یا متوالی و پشت سرهم قرار گرفتن امور دلالت می‌کند و کلمه «اثنان» به معنای «دو» و «ثانی» به معنای «دوم» بسیار متداول است. (معجم المقاییس اللغة، ج ۱، ص ۳۹۱؛ مفردات ألفاظ القرآن، ص ۱۷۸) و «الثَّنِي» در مورد هر چیزی، به معنای آن است که آن شیء دولا و روی هم تا شود؛ که جمع آن «أثناء» می‌باشد [تعبیر «در اثنای ...» به معنای «در لابلای ...» در زبان فارسی نیز رایج است] (کتاب العین، ج ۸، ص ۲۴۳)

در مورد «عطف» هم باید گفت که اصل ماده «عطف» به معنای متمایل شدن و خم شدن و یک جانب چیزی را به جانب دیگر متمایل کردن (مانند تا کردن) به کار می‌رود (معجم المقاییس اللغة، ج ۴، ص ۳۵۱) و «عطوف» [و همین طور عطوفت و عاطفه که در فارسی به معنای مهربانی به کار می‌رود] در اصل در مورد ماده شتری به کار می‌رفته که با محبت به جانب بچه‌اش خم و متمایل شده است و همین کلمه وقتی با حرف «عن» بیاید، به معنای ضدش مبدل می‌شود (قهر کردن و روگردان شدن).

«عطف» هر چیزی به کناره آن گفته می‌شود، چنانکه «عطف» کمان، به دو لبه کمان؛ و «عطف» انسان، به دو پهلوی انسان^۱ (در فاصله گردن تا کمر) گفته می‌شود. (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۵۷۲، مجمع‌البیان، ج ۷، ص ۱۱۶)

با این توضیحات معلوم می‌شود که ترکیب «ثانی عطفه» به معنای روی گردان شدن است که گویی هنگام مواجهه با حق، پهلوی برمی‌گرداند و غالباً توضیح داده‌اند که دلالت بر تکبر و خودبزرگ‌بینی دارد (مجمع‌البیان، ج ۷، ص ۱۱۶؛ الکشاف، ج ۳، ص ۱۴۶؛ المیزان، ج ۱۴، ص ۳۴۹) و لذا برخی اساساً آن را به معنای «لاوی عنقه: گردن کشید، گردن‌فرازی کرد» دانسته (کتاب العین، ح ۲، ص ۱۸) و برخی از مترجمان فارسی نیز چون این تعبیر حالت استعاری داشته، ترجمه «شانه بالا می‌اندازد» را برای این ترکیب به کار برده‌اند. (ترجمه گرامرودی)

عبارت «ثَانِي عِطْفِهِ» را عموماً «حال» برای مجادله‌کننده (آیه قبل) دانسته‌اند (جدال بدون علم می‌کند در حالی که در مواجهه با حق پهلوی برمی‌گرداند).

عبارت «لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ» را می‌توان مستقیماً مربوط به «یجادل» (در آیه قبل) دانست (جدل می‌کند تا [مردم را] گمراه کند) و می‌توان وابسته به همین «ثانی عطفه» دانست (پهلوی برمی‌گرداند و تکبر می‌ورزد تا [مردم را] گمراه کند) (الجدول فی إعراب القرآن، ج ۱۷، ص ۹۲)

«لَهُ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ» این عبارت را می‌توان جمله حالیه برای قبل خود دانست (متکبرانه گمراه می‌کند در حالی که بهره‌اش در دنیا خواری است)، می‌تواند «مقارنه» به معنای «استحقاق» باشد (متکبرانه گمراه می‌کند و در همان موقع سزاوار خواری است) و می‌تواند جمله مستأنفه (یعنی مطلبی کاملاً جدید و نه درباره عبارت قبل) باشد (یعنی او چنان می‌کند و در دنیا خواری نصیبش می‌شود) (التبيان في إعراب القرآن، ص ۲۶۸)

شان نزول^۲

^۱ غالباً اهل لغت و از جمله راغب اصفهانی به «جانباه: دو جنب او» تعبیر کرده‌اند. اما راغب اصفهانی در ادامه در توضیح «جانب» تعبیر «هو الذي يمكنه أن يلقى من بدنه» را به کار برده که ظاهراً به معنای «جلو و پشت» می‌باشد؛ اما مرحوم طبرسی تصریح می‌کند به «جانباه من عن يمين أو شمال»^۲. درباره شان نزول این آیه در تفسیر قمی (ج ۲، ص ۷۹) بدون ذکر سند، ادعا شده که آیه قبل (و مرحوم فیض [تفسیر الصافی، ج ۳، ص ۳۶۶] نتیجه گرفته: و نیز این آیه) درباره ابوجهل نازل شده است؛ اما با توجه به اینکه این سوره مدنی است و در ابتدای سوره، شان نزول آیات اول سوره را در غزوه بنی‌المصطلق دانستند که در سال ششم هجری رخ داده و ابوجهل در جنگ بدر کشته شده بوده، این شان نزول بعید است.

در تفاسیر متعددی از اهل سنت، این آیه را از قول انس بن مالک درباره «مردی» دانسته‌اند که مردم خیلی او را اهل عبادت می‌دانستند و در مسجد النبی آمد نماز خواند، پیامبر ص ابوبکر و سپس عمر را فرستاد که او را بکشد، اما او این کار را نکرد و وقتی حضرت علی ع را فرستاد، او رفته بود؛ و در پایان این داستان از ابن عباس نقل کرده‌اند که من دیدم که او در جنگ صفین کشته شد:

در دو کتاب شیعی (الطوائف فی معرفة مذاهب الطوائف، ج ۲، ص ۴۲۹-۴۳۰؛ نهج الحق و كشف الصدق، ص ۳۳۱) این گونه مطلب را از کتب مختلف اهل سنت نقل کرده‌اند

فَمِنْ ذَلِكَ مَا رَوَاهُ الشَّيْخُ الْحَافِظُ مُحَمَّدُ بْنُ مُؤْمِنٍ الشَّيْرَازِيُّ فِيمَا أوردَهُ فِي كِتَابِهِ الَّذِي اسْتخرجَهُ مِنَ التَّفَاسِيرِ الْإثْنَيْ عَشَرَ تَفْسِيرِ أَبِي يُوسُفَ يَعْقُوبَ بْنِ يُوسُفَ بْنِ سُفْيَانَ وَ تَفْسِيرِ ابْنِ جُرَيْجٍ وَ تَفْسِيرِ مُقَاتِلِ بْنِ سُلَيْمَانَ وَ تَفْسِيرِ وَكِيعِ بْنِ جَرَّاحٍ وَ تَفْسِيرِ يُوسُفَ بْنِ مُوسَى الْقَطَّانِ وَ تَفْسِيرِ قَتَادَةَ وَ تَفْسِيرِ أَبِي عُبَيْدَةَ

قَاسِمِ بْنِ سَلَامٍ وَ تَفْسِيرِ عَلِيِّ بْنِ حَرْبٍ الطَّائِيَّ وَ تَفْسِيرِ السُّدِّيَّ وَ تَفْسِيرِ مُجَاهِدٍ وَ تَفْسِيرِ مُقَاتِلِ بْنِ حَبَّانٍ وَ تَفْسِيرِ أَبِي صَالِحٍ قَالَ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ الْحُسَيْنِ بِمَكَّةَ حَدَّثَنَا أَبُو شُعَيْبٍ الْحَرَابِيُّ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْبَابِلِيُّ عَنْ سَلَمَةَ بْنِ وَرْدَانَ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: كُنَّا جُلُوسًا عِنْدَ النَّبِيِّ ص فَتَذَكَّرْنَا رَجُلًا يُصَلِّي وَ يَصُومُ وَ يَتَصَدَّقُ وَ يُزَكِّي فَقَالَ لَنَا رَسُولُ اللَّهِ لَا أَعْرِفُهُ فَقُلْنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّهُ يَعْبُدُ اللَّهَ وَ يُسَبِّحُهُ وَ يُقَدِّسُهُ وَ يُوحِّدُهُ فَقَالَ لَا أَعْرِفُهُ فَبَيْنَمَا نَحْنُ فِي ذِكْرِ الرَّجُلِ إِذِ اطَّلَعَ عَلَيْنَا فَقُلْنَا هُوَ هَذَا فَظَنَرُ إِلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ ص وَ قَالَ لِأَبِي بَكْرٍ خُذْ سَيْفِي هَذَا وَ اذْهَبْ إِلَى هَذَا الرَّجُلِ وَ اضْرِبْ عَنْقَهُ فَإِنَّهُ أَوَّلُ مَنْ رَأَيْتُهُ مِنْ حِزْبِ الشَّيْطَانِ فَدَخَلَ أَبُو بَكْرٍ الْمَسْجِدَ فَرَأَاهُ رَاكِعًا فَقَالَ وَ اللَّهُ لَا أَقْتُلُهُ فَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ نَهَانَا عَنْ قَتْلِ الْمُصَلِّينَ فَرَجَعَ أَبُو بَكْرٍ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي رَأَيْتُ الرَّجُلَ رَاكِعًا وَ إِنَّكَ نَهَيْتَنَا عَنْ قَتْلِ الْمُصَلِّينَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ اجْلِسْ يَا أَبَا بَكْرٍ فَلَسْتُ بِصَاحِبِهِ قُمْ يَا عُمَرُ وَ خُذْ سَيْفِي مِنْ أَبِي بَكْرٍ وَ ادْخُلِ الْمَسْجِدَ فَاضْرِبْ عَنْقَهُ قَالَ فَاخَذْتُ السَّيْفَ مِنْ يَدِ أَبِي بَكْرٍ وَ دَخَلْتُ الْمَسْجِدَ فَرَأَيْتُ الرَّجُلَ سَاجِدًا فَقُلْتُ وَ اللَّهُ لَا أَقْتُلُهُ فَقَدْ اسْتَأْذَنَهُ مَنْ هُوَ خَيْرٌ مِنِّي فَارْجَعْتُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ص فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي رَأَيْتُ الرَّجُلَ سَاجِدًا فَقَالَ يَا عُمَرُ اجْلِسْ فَلَسْتُ بِصَاحِبِهِ قُمْ يَا عَلِيُّ فَإِنَّكَ أَنْتَ قَاتِلُهُ إِنْ وَجَدْتَهُ فَاقْتُلْهُ فَإِنَّكَ إِنْ قَتَلْتَهُ لَمْ يَبْقَ الضَّلَالُ وَ الْاِخْتِلَافُ بَيْنَ أُمَّتِي أَبَدًا قَالَ عَلِيُّ فَاخَذْتُ السَّيْفَ وَ دَخَلْتُ الْمَسْجِدَ فَلَمْ أَرَهُ فَارْجَعْتُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ص وَ قُلْتُ مَا رَأَيْتُهُ فَقَالَ يَا أَبَا الْحَسَنِ إِنَّ أُمَّةَ مُوسَى افْتَرَقَتْ عَلَى إِحْدَى وَ سَبْعِينَ فِرْقَةً فِرْقَةٌ نَاجِيَةٌ وَ الْبَاقُونَ فِي النَّارِ وَ إِنَّ أُمَّةَ عِيسَى افْتَرَقَتْ عَلَى اثْنَتَيْنِ وَ سَبْعِينَ فِرْقَةً فِرْقَةٌ نَاجِيَةٌ وَ الْبَاقُونَ فِي النَّارِ وَ إِنَّ أُمَّتِي سَتَفْتَرِقُ عَلَى ثَلَاثٍ وَ سَبْعِينَ فِرْقَةً فِرْقَةٌ نَاجِيَةٌ وَ الْبَاقُونَ فِي النَّارِ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مِنَ النَّاجِيِ قَالَ الْمُتَمَسِّكُ بِمَا أَنْتَ عَلَيْهِ وَ أَصْحَابُكَ فَانْزَلَ اللَّهُ فِي ذَلِكَ الرَّجُلِ ثَانِي عَطْفِهِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ لَهُ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَ نَذِيقُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَذَابُ الْحَرِيقِ «١» يَقُولُ هُوَ أَوَّلُ مَنْ كَانَ ظَهَرَ مِنْ أَصْحَابِ الْبِدْعِ وَ الضَّلَالَاتِ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ وَ اللَّهُ مَا قَتَلَ ذَلِكَ الرَّجُلَ إِلَّا أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ع يَوْمَ صِفِّينَ ثُمَّ قَالَ لَهُ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ قَالَ الْقَتْلُ وَ نَذِيقُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَذَابُ الْحَرِيقِ بِقِتَالِهِ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ ع يَوْمَ صِفِّينَ.

اما این شهر آشوب (مناقب آل ابی طالب علیهم السلام، ج ۳، ص ۱۸۸) مطلب را از برخی دیگر از کتب اهل سنت نقل کرده که در آنها اولاً فقط از فرستادن ابوبکر سخن به میان آمده، (از فرستادن عمر سخنی نیست) و ثانیاً خیلی مختصرتر است و خبری از سخن ابن عباس نیست؛ به علاوه موضوع بحثش درباره خوارج است و ابتدا مطلبی را درباره حرقوص بن زهیر (رئیس خوارج) نقل می‌کند و بعد این داستان را با اندکی تفاوت از کتب اهل سنت نقل می‌کند، چنانکه نویسنده تسلیه المجالس و زینة المجالس (ج ۱، ص ۴۶۱) با عبارت (و روی من طرق شتی آنه ذکره بین یدی رسول الله صلی الله علیه و آله) این دو واقعه را به هم گره زده است؛ هرچند نقل ابن شهر آشوب بر اساس نسخه فعلی آن لزوماً چنین دلالتی ندارد (دقت کنید در این نسخه تعبیر «انه ذکر بین یدی ... آمده، نه «ذکره بین یدی...»):

الْبُخَارِيُّ وَ مُسْلِمٌ وَ التَّعَلُّبِيُّ فِي كُتُبِهِمْ أَنَّ ذَا الْخُوَيْصِرَةَ التَّمِيمِيَّ قَالَ لِلنَّبِيِّ أَغْدِلْ بِالسَّوِيَّةِ فَقَالَ وَيْحَكَ إِنْ أَنَا لَمْ أَغْدِلْ قَدْ وَجَّعْتَ وَ خَسِرْتَ فَمَنْ يَغْدِلُ فَقَالَ عُمَرُ أَتَذُنُّ لِي أَضْرِبَ عَنْقَهُ فَقَالَ دَعُهُ فَإِنَّ لَهُ أَصْحَابًا وَ ذَكَرَ وَصْفَهُ فَتَزَلَّ وَ مِنْهُمْ مَنْ يَلْمِزُكَ فِي الصَّدَقَاتِ.

مُسْنَدُ أَبِي يَعْلَى الْمُوصِلِيِّ وَ إِبَانَةُ ابْنِ بَطَّةٍ الْعُكْبَرِيِّ وَ عَقْدُ ابْنِ عَبْدِ رَبِّهِ الْأَنْدَلُسِيِّ وَ حِلْيَةُ ابْنِ أَبِي نُعَيْمٍ الْأَصْفَهَانِيِّ وَ زِينَةُ أَبِي حَاتِمٍ الرَّازِيِّ وَ كِتَابُ أَبِي بَكْرٍ الشَّيْرَازِيِّ أَنَّهُ ذَكَرَ بَيْنَ يَدَيِ النَّبِيِّ ص بِكَثْرَةِ الْعِبَادَةِ فَقَالَ النَّبِيُّ ص لَا أَعْرِفُهُ فَإِذَا هُوَ قَدْ طَلَعَ فَقَالُوا هُوَ هَذَا فَقَالَ النَّبِيُّ ص أَمَا إِنِّي أَرَى بَيْنَ عَيْنَيْهِ سَفْعَةً «٣» مِنَ الشَّيْطَانِ فَلَمَّا رَأَاهُ قَالَ لَهُ هَلْ حَدَّثْتِكَ نَفْسُكَ إِذْ طَلَعْتَ عَلَيْنَا أَنَّهُ لَيْسَ فِي الْقَوْمِ أَحَدٌ مِثْلَكَ قَالَ نَعَمْ ثُمَّ دَخَلَ الْمَسْجِدَ فَوَقَفَ يُصَلِّي فَقَالَ النَّبِيُّ ص أَلَا رَجُلٌ يَقْتُلُهُ فَحَسَرَ أَبُو بَكْرٍ عَنْ ذِرَاعَيْهِ وَ صَمَدٌ نَحْوُهُ فَرَأَاهُ رَاكِعًا فَقَالَ أَقْتُلْ رَجُلًا يَرْكَعُ وَ يَقُولُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ فَقَالَ ص اجْلِسْ فَلَسْتُ بِصَاحِبِهِ قُمْ يَا عَلِيُّ فَإِنَّكَ أَنْتَ قَاتِلُهُ فَمَضَى وَ انْصَرَفَ وَ قَالَ مَا رَأَيْتُهُ فَقَالَ النَّبِيُّ ص لَوْ قُتِلَ لَكَانَ أَوَّلَ فِتْنَةٍ وَ آخِرَهَا وَ فِي رَوَايَةٍ هَذَا أَوَّلُ قَرْنٍ يُطْلَعُ فِي أُمَّتِي لَوْ قَتَلْتُمُوهُ مَا اخْتَلَفَ بَعْدِي اثْنَانِ وَ قَالَ أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ فَانْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى ثَانِي عَطْفِهِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ لَهُ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ الْقَتْلُ وَ نَذِيقُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَذَابُ الْحَرِيقِ بِقِتَالِ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ.

البته مرحوم استرآبادی (در کتاب تأویل الآيات الظاهرة فی فضائل العترة الطاهرة، ص ۳۲۸) حدیثی نقل می‌کند که البته خودش آن را لزوماً نه به معنای شأن نزول، بلکه به معنای تأویل باطنی آن (تأویله ما جاء فی باطن تفسیر اهل البيت ص) معرفی کرده است؛ و آن این است که:

(۱) از امام باقر ع روایت شده است:

کسی که بدون علم و بدون هدایتی از جانب خداوند فتوا دهد (حکم شرعی بیان کند) هم فرشتگان رحمت و هم فرشتگان عذاب او را لعنت کنند، و گناه کسی را که به فتوای او عمل کرده نیز بر دوش کشد.

تهذیب الأحکام، ج ۶، ص ۲۲۳

أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ ابْنِ رِثَابٍ عَنْ أَبِي عُيَيْدَةَ قَالَ قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ ع: مَنْ أَقْتَى النَّاسَ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى مِنَ اللَّهِ لَعَنَتْهُ مَلَائِكَةُ الرَّحْمَةِ وَمَلَائِكَةُ الْعَذَابِ وَلِحَقِّهِ وَزُرْ مَنْ يَعْمَلُ بِفُتْيَاهُ.

(۲) امام معصوم ع [احتمالاً امام صادق ع] فرمودند:

کسی که با علم در وادی ایمان وارد شود، در آن ثابت قدم می ماند و ایمانش به او نفع می رساند؛ و کسی که بدون علم در آن وارد شود، همان طور که در آن وارد شده بود، از آن بیرون می رود؛

و نیز فرمودند: کسی که دینش را از کتاب خدا و سنت پیامبرش صلی الله علیه و آله و سلم بگیرد، کوه ها زایل می شوند پیش از آنکه او زایل شود، و کسی که دینش را از دهان مردم بگیرد، همان مردم او را [از دینش] برمی گردانند.

کافی، ج ۱، ص ۷

قَدْ قَالَ الْعَالِمُ عَلَيْهِ السَّلَامُ: «مَنْ دَخَلَ فِي الْإِيمَانِ بِعِلْمٍ، ثَبَّتَ فِيهِ، وَ نَفَعَهُ إِيْمَانُهُ، وَ مَنْ دَخَلَ فِيهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ، خَرَجَ مِنْهُ كَمَا دَخَلَ فِيهِ».

فیه».

عَنْ حَمَّادِ بْنِ عِيسَى قَالَ حَدَّثَنِي بَعْضُ أَصْحَابِنَا حَدِيثًا يَرْفَعُهُ إِلَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ ع أَنَّهُ قَالَ: «وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ ثَانِي عَطْفِهِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ» قَالَ هُوَ الْأَوَّلُ ثَانِي عَطْفِهِ إِلَى الثَّانِي وَ ذَلِكَ لَمَّا أَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ ص الْإِمَامَ عَلَمًا لِلنَّاسِ وَ قَالَ وَ اللَّهُ لَا نَفَى لَهُ بِهِذَا أَبَدًا.

البته واضح است که شان نزولش هر چه باشد، منحصر در آن فرد نیست چنانکه امام صادق ع در حدیث (در متن) آن را بر دو نفر از اهل زمان خود تطبیق دادند.

۱. این حدیث را مرحوم کلینی در مقدمه کافی و بدون سند ذکر کرده است و در جستجویی که انجام شد با این عبارت یافت نشد؛ اینکه مقصود از «العالم» کدام امام است، در سه شرح معروف کافی (توسط: میرداماد، ملاصدرا و علامه مازندرانی) چون مطلق آمده، آن را بر امام کاظم ع تطبیق داده اند. اما مرحوم مجلسی گفته «این تخصیص معلوم نیست درست باشد» در تعلیقه جدید کافی (نشر دارالحدیث، ص ۱۴) به فراز پایانی از حدیث چهارمی که در متن از امام صادق ع آورده ایم، ارجاع داده است که البته اندکی در عباراتش متفاوت است؛ اما به نظر می رسد جدای از این بحث ها با توجه به اینکه جمله مرحوم کلینی به نحوی است که ظاهراً حدیث بعدی را هم از همین امام ع می داند و حدیث بعدی (با توجه به پاورقی ای که بعد از این پاورقی می آید) با اندک تفاوتی در عبارات، از امام صادق ع روایت شده است، (و جایی هم که از امیرالمومنین ع است راویش امام صادق ع است) این احتمال بسیار تقویت می شود که این حدیث هم از امام صادق ع باشد.

وَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ «مَنْ أَخَذَ دِينَهُ مِنْ كِتَابِ اللَّهِ وَ سُنَّةِ نَبِيِّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ زَالَتْ الْجِبَالُ قَبْلَ أَنْ يَزُولَ، وَ مَنْ أَخَذَ دِينَهُ مِنْ أَفْوَاهِ الرِّجَالِ، رَذِّتُهُ الرِّجَالُ»^۱

۳) سدید^۲ می‌گوید: امام باقر ع در کنار خانه خدا دستم را گرفت و رو به خانه خدا کرد و فرمود:

سدیر! همانا به مردم دستور داده شده که نزد این سنگها بیایند و دور آن طواف کنند، سپس نزد ما بیایند و ولایتشان به ما را اظهار دارند؛ و این همان سخن خداوند است که می‌فرماید: «و بدرستی که من بسیار آمرزنده‌اند برای کسی که ایمان آورد و عمل صالحی انجام دهد، سپس هدایت شود» و به سینه خود اشاره کرد و فرمود: «به ولایت ما».

سپس فرمود: سدیر! آیا بیا تا سد کنندگان از دین خدا را نشانت دهم.

سپس در آن لحظه نگاهی به ابوحنیفه و سفیان ثوری انداخت در حالی که حلقه‌هایی را در مسجدالحرام تشکیل داده بودند و فرمود:

اینها سدکنندگان از دین خدا هستند بدون اینکه هدایتی از جانب خدا یا کتاب آشکاری در دست داشته باشند؛ اگر این ناپاکان در خانه‌های خود می‌نشستند، مردم می‌گشتند و وقتی کسی را نمی‌یافتند که [با سخنان باطل ولی عوام‌پسند] از خداوند تبارک و تعالی و از رسولش ص خبر دهد، نزد ما می‌آمدند و آنگاه ما برایشان از خداوند تبارک و تعالی و از رسولش ص خبر می‌دادیم.

الکافی، ج ۱، ص ۳۹۳

عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ صَالِحِ بْنِ السُّنْدِيِّ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ بَشِيرٍ وَ مُحَمَّدَ بْنَ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عِيسَى عَنْ ابْنِ فَضَّالٍ جَمِيعاً عَنْ أَبِي جَمِيلَةَ عَنْ خَالِدِ بْنِ عَمَّارٍ عَنْ سَدِيرٍ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا جَعْفَرٍ ع وَ هُوَ دَاخِلٌ وَ أَنَا خَارِجٌ وَ أَخَذَ بِيَدِي ثُمَّ اسْتَقْبَلَ الْبَيْتَ فَقَالَ يَا سَدِيرُ إِنَّمَا أَمَرَ النَّاسُ أَنْ يَأْتُوا هَذِهِ الْأَحْجَارَ فَيَطُوفُوا بِهَا ثُمَّ يَأْتُونَا فَيُعَلِّمُونَا وَلَا يَتَّهِمُونَ لَنَا وَ هُوَ قَوْلُ اللَّهِ وَ إِنِّي لَغَفَّارٌ

۱. این حدیث، در الغيبة للنعمانی، ص ۲۲ بدین صورت آمده است: (که اگرچه سندش نیامده اما عبارت «رَوَيْنَا: ما را به روایت کردن واداشته‌اند»

ظاهراً در جایی به کار می‌رود که شخص از طریق اساتید خود سند دارد و اساتید اجازه روایت کردن به او داده‌اند)

كَمَا رَوَيْنَا عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ أَنَّهُ قَالَ: مَنْ دَخَلَ فِي هَذَا الدِّينِ بِالرِّجَالِ أَخْرَجَهُ مِنْهُ الرِّجَالُ كَمَا أَدْخَلُوهُ فِيهِ وَ مَنْ دَخَلَ فِيهِ بِالْكِتَابِ وَ السُّنَّةِ زَالَتْ الْجِبَالُ قَبْلَ أَنْ يَزُولَ؛

و در تصحيح الاعتقاد للمفيد، ص ۷۲؛ روضة الواعظين و بصيرة المتعطين، ج ۱، ص ۲۲ بدین صورت آمده است:

و قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ع مَنْ أَخَذَ دِينَهُ مِنْ أَفْوَاهِ الرِّجَالِ أَزَالَتْهُ الرِّجَالُ وَ مَنْ أَخَذَ دِينَهُ مِنَ الْكِتَابِ وَ السُّنَّةِ زَالَتْ الْجِبَالُ وَ لَمْ يَزُلْ وَ هَذَا الْخَبَرُ مَرْوِي عَنْ الصَّادِقِ عَنِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ ع.

۲. اگرچه کلمه «سُدیر» (اسم مصغر «سیدر» که نام یک گیاه است) در عربی وجود دارد، اما این اسم، «سُدیر» است که آن را معرب «سه دل»

دانسته‌اند که ظاهراً قبه‌ای است که در میان سه قبه متداخل قرار گرفته باشد (هرچند در اینکه معرب آن باشد برخی تردید کرده‌اند) و به علاوه نام منطقه‌ای در یمن و نیز منطقه‌ای در عباسیه است، و «سدیر بن حکیم» از آن دسته راویان شیعی است که اهل سنت هم با اینکه شیعی بودن وی را می‌دانند از او روایت می‌کنند و چنانکه ابوحاتم رازی و ابن حجر عسقلانی و ذهبی او را صالح الحدیث دانسته‌اند؛ و یحیی بن معین تعبیر «ثقة کوفی» برایش آورده است؛ و دیگرانی هم که او را مذمت کرده‌اند عموماً خاطر تشیعش بوده است چنانکه مثلاً ابواحمد بن عدی می‌گوید «مفرط فی التشیع اما فی الحدیث فارجو انه لا بأس به» البته سلفی‌های وهابی امروزی به همین جهت صریحاً او را ضعیف معرفی می‌کنند. (اطلاعات برگرفته از نرم افزار جوامع الکلم)

لَمَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا ثُمَّ اهْتَدَى ثُمَّ أَوَمَّأَ بِيَدِهِ إِلَى صَدْرِهِ إِلَى وَلَّائِنَا ثُمَّ قَالَ يَا سَدِيرُ فَأَرِيكَ الصَّادِّينَ عَنْ دِينِ اللَّهِ ثُمَّ نَظَرَ إِلَى أَبِي حَنِيفَةَ وَ سَفْيَانَ الثَّوْرِيَّ فِي ذَلِكَ الزَّمَانِ وَ هُمْ حَلَقٌ فِي الْمَسْجِدِ فَقَالَ هَؤُلَاءِ الصَّادُّونَ عَنْ دِينِ اللَّهِ بَلَّا هُدَى مِنَ اللَّهِ وَ لَا كِتَابَ مُبِينٍ إِنْ هَؤُلَاءِ الْأَخَابِثَ لَوْ جَلَسُوا فِي بُيُوتِهِمْ فَجَالَ النَّاسُ فَلَمْ يَجِدُوا أَحَدًا يُخْبِرُهُمْ عَنِ اللَّهِ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى وَ عَنْ رَسُولِهِ ص. رَسُولِهِ ص حَتَّى يَأْتُونَا فَنُخْبِرَهُمْ عَنِ اللَّهِ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى وَ عَنْ رَسُولِهِ ص.

۴) مفضل نامه‌ای خدمت امام صادق ع می‌نویسد و در آن شرح می‌دهد که عده‌ای با استناد به برخی احادیث که نماز و زکات و ... و نیز زنا و ربا و ... را «رجال» (= مردان) معرفی می‌کند، معتقدند باطن واجبات و محرمات عده‌ای از اشخاص اند؛ و همین که به برخی از اشخاص ارادت داشته و از برخی بیزاری بجویند کافی است و دیگر نیازی به رعایت این واجبات و محرمات ظاهری نیست.

امام ع توضیح می‌دهند که اصل آن روایات درست بوده، اما فهم اینها باطل است؛ و ضمن تقبیح شدید اینان، با نقل برخی از آن روایات باطنی، شروع به توضیح دادن آنها می‌کنند، فرازی از آن در جلسه ۲۵۳، حدیث ۱ (<http://yekaye.ir/al-aaraf->) (7-33) گذشت؛ در فراز دیگری از این پاسخ امام ع آمده است:

... پس به تو خبر می‌دهم از دین، که «همانا اصل دین یک شخص است»؛ و آن شخص، یقین و ایمان است که او [= یقین و ایمان] امام امت و امام زمان خودش است، پس هر که او را شناخت [یعنی به یقین و ایمان حقیقی رسید] خدا را شناخته؛ و کسی که او را انکار کرد، خدا را انکار کرده؛ و کسی که از او جاهل ماند، در مورد خدا و دینش و حدود و شریعت‌های او به خاطر [پیروی از] غیر آن امام، جاهل مانده؛ و بدین معناست که «معرفت اشخاص، دین خداست»؛

و معرفت در وجه درستش، معرفت ثابتی است از روی بصیرت که با آن دین خدا شناخته می‌شود، و با آن به معرفت الله می‌شود رسید؛ پس این معرفت باطنی‌ای که به‌خودی خود امری ثابت و مستقر است و حق خود را [بر داننده خود] واجب می‌سازد، و کسی که بر آن اشراف یافته، مستوجب آن است که شکر خدایی را بجا آورد - که بدان سبب بر او منت نهاده است، از میان منت‌هایی که خدا بر هر کس بخواهد می‌گذارد - ، همراه است با معرفت ظاهری و معرفت در ظاهر؛ پس، اهل معرفت در ظاهر که حقانیت امر ما را دانستند بدون اینکه به چنان علمی دست یافته باشند، به اهل معرفت در باطن با چنان بصیرتی، ملحق نشوند؛ و [البته] به خاطر بهره‌مندی از آن معرفت - که نسبت به حق معرفت الله قاصر است - گمراه نیستند چنانکه خداوند در کتابش فرمود: «و کسانی [را] که به جای او می‌خوانند شفاعتی ندارند مگر کسانی که به حق شهادت دادند در حالی که می‌دانند» (زخرف/ ۸۶) پس هر که شهادت به حق داد [لزوما] قلبش کاملاً از روی بصیرت بدان معتقد نشده است؛ همچنین کسی که سخنی می‌گوید که [عمیقاً] قلبش بدان معتقد نشده، در هنگام عقاب، همچون کسی نیست که قلبش بدان معتقد شده و با بصیرت در آن ثابت‌قدم گردیده است.

پس دانستی چگونه بود حال رجال اهل معرفت در ظاهر، در گذشته و حال، که به حق اقرار کردند بدون اینکه علم داشته باشند، تا اینکه کار به پیامبر خدا ص، و بعد از او به کسی که شد، و به کسی که معرفت‌شان بدو رسید، برسد؛ [ظاهراً یعنی: تا اینکه کارشان در قیامت به شفاعت اهل بیت ع برسد] و آنان شناخته شدند فقط بر اساس شناخت کارهایشان و دینشان - که خداوند بر اساس آن دین است که نیکوکار را به نیکی‌اش و بدکار را به بدی‌اش جزا می‌دهد-؛ [ظاهراً یعنی اگر این اهل

معرفت در ظاهر، گمراه محسوب نمی‌شوند، فقط به خاطر این است که کارها و اصل دینشان درست بوده است، نه اینکه به حقیقت معرفت رسیده‌اند] و گاه گفته می‌شود:

همانا که کسی بدون یقین و بصیرت وارد در این امر شد، همان طور که در آن وارد شد، از آن خارج می‌شود؛ خداوند ما و شما را معرفتی ثابت و با بصیرت روزی فرماید ...

بصائر الدرجات، ج ۱، ص ۵۳۰

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ قَالَ حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ بْنُ الرَّبِيعِ الْوَرَّاقُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ صَبَّاحِ الْمَدَائِنِيِّ عَنِ الْمُفَضَّلِ أَنَّهُ كَتَبَ إِلَى أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَ فَجَاءَهُ هَذَا الْجَوَابُ مِنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع ... ثُمَّ إِنِّي أُخْبِرُكَ أَنَّ الدِّينَ وَ أَصْلَ الدِّينِ هُوَ رَجُلٌ وَ ذَلِكَ الرَّجُلُ هُوَ الْيَقِينُ وَ هُوَ الْإِيمَانُ وَ هُوَ إِمَامٌ أُمَّتِهِ وَ أَهْلُ زَمَانِهِ فَمَنْ عَرَفَهُ عَرَفَ اللَّهَ وَ مَنْ أَنْكَرَهُ أَنْكَرَ اللَّهَ وَ دِينَهُ وَ مَنْ جَهِلَهُ جَهِلَ اللَّهَ وَ دِينَهُ وَ خُدُودَهُ وَ شَرَائِعَهُ بِغَيْرِ ذَلِكَ الْإِمَامِ كَذَلِكَ جَرَى بِأَنَّ مَعْرِفَةَ الرِّجَالِ دِينُ اللَّهِ وَ الْمَعْرِفَةُ عَلَى وَجْهِهِ مَعْرِفَةُ ثَابِتَةٍ عَلَى بَصِيرَةٍ يُعْرَفُ بِهَا دِينُ اللَّهِ وَ يُوصَلُ بِهَا إِلَى مَعْرِفَةِ اللَّهِ فَهَذِهِ الْمَعْرِفَةُ الْبَاطِنَةُ الثَّابِتَةُ بِعَيْنِهَا الْمُوجِبَةُ حَقَّهَا الْمُسْتَوْجِبُ أَهْلِهَا عَلَيْهَا الشُّكْرُ لِلَّهِ الَّتِي مَنْ عَلَيْهِمْ بِهَا مِنْ مَنْ اللَّهُ يَمُنُّ بِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مَعَ الْمَعْرِفَةِ الظَّاهِرَةِ وَ مَعْرِفَةُ فِي الظَّاهِرِ فَأَهْلُ الْمَعْرِفَةِ فِي الظَّاهِرِ الَّذِينَ عَلِمُوا أَمْرَنَا بِالْحَقِّ عَلَى غَيْرِ عِلْمٍ لَا يَلْحَقُ بِأَهْلِ الْمَعْرِفَةِ فِي الْبَاطِنِ عَلَى بَصِيرَتِهِمْ وَ لَا يَضِلُّوا بِتِلْكَ الْمَعْرِفَةِ الْمُقْصَرَّةِ إِلَى حَقِّ مَعْرِفَةِ اللَّهِ كَمَا قَالَ فِي كِتَابِهِ «وَلَا يَمْلِكُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الشِّفَاعَةَ إِلَّا مَنْ شَهِدَ بِالْحَقِّ وَ هُمْ يَعْلَمُونَ» فَمَنْ شَهِدَ شَهَادَةَ الْحَقِّ لَا يَعْقِدُ عَلَيْهِ قَلْبُهُ عَلَى بَصِيرَةٍ فِيهِ كَذَلِكَ مَنْ تَكَلَّمَ لَا يَعْقِدُ عَلَيْهِ قَلْبُهُ لَا يُعَاقِبُ عَلَيْهِ عُقُوبَةً مَنْ عَقَدَ عَلَيْهِ قَلْبُهُ وَ ثَبَتَ عَلَى بَصِيرَةٍ فَقَدْ عَرَفَتْ كَيْفَ كَانَ حَالُ رِجَالِ أَهْلِ الْمَعْرِفَةِ فِي الظَّاهِرِ وَ الْإِقْرَارِ بِالْحَقِّ عَلَى غَيْرِ عِلْمٍ فِي قَدِيمِ الدَّهْرِ وَ حَدِيثِهِ إِلَى أَنْ انْتَهَى الْأَمْرُ إِلَى نَبِيِّ اللَّهِ وَ بَعْدَهُ إِلَى مَنْ صَارَ وَ إِلَى مَنْ انْتَهَتْ إِلَيْهِ مَعْرِفَتُهُمْ وَ إِنَّمَا عُرِفُوا بِمَعْرِفَةِ أَعْمَالِهِمْ وَ دِينِهِمْ الَّذِي دَانَ اللَّهُ بِهِ الْمُحْسِنُ بِإِحْسَانِهِ وَ الْمُسِيءُ بِإِسَاءَتِهِ وَ قَدْ يُقَالُ إِنَّهُ مَنْ دَخَلَ فِي هَذَا الْأَمْرِ بِغَيْرِ يَقِينٍ وَ لَا بَصِيرَةٍ خَرَجَ مِنْهُ كَمَا دَخَلَ فِيهِ رَزَقْنَا اللَّهَ وَ إِيَّاكَ مَعْرِفَةُ ثَابِتَةٍ عَلَى بَصِيرَةٍ...

تدبر

(۱) «ثَانِي عِطْفِهِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ لَهُ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَ نُذِيقُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَذَابَ الْحَرِيقِ»

کسانی که بدون دسترسی به شناختی معتبر به بحث و جدل درباره خدا (و دین خدا و هر حقیقت مهمی برای زندگی انسان) می‌پردازند، در واقع دچار خودبزرگبینی هستند و با این کارشان مردم را از راه خدا منحرف می‌کنند.

ظاهراً عبارت «ثَانِي عِطْفِهِ» (متکبرانه روی برگردانده) که حال آنها را نشان می‌دهد، ریشه این انحراف خود آنها و انحراف افکنی‌شان را هم نشان می‌دهد:

متکبر و خودبزرگبین‌اند؛ لذا خود را در همه چیز صاحب‌نظر می‌دانند و بدون اینکه به هیچ منبع معتبری (از عقل و شهود و وحی) تکیه کرده باشند، بحث جدل می‌کنند؛ (درواقع، «سرچشمه جدال ناآگاهان، غرور و تکبر است» تفسیر نور، ج ۸، ص ۲۲)

متکبر و خودبزرگبین‌اند، لذا نمی‌توانند ببینند انسان‌ها بنده خدا می‌شوند؛ پس راه خدا را سد می‌کنند، تا خودشان جایگاهی بیابند.

اگر چنین انسان‌هایی، که به خاطر عقده خودبزرگ‌بینی، مردم را عملاً به خود می‌خوانند، نبودند، مردم به بیراهه نمی‌رفتند (حدیث ۳) و لذا چنین کسانی مورد لعن فرشتگان هستند (حدیث ۱)؛ اما وجود آنها عذری برای مردمی که گمراه شدند، ایجاد نمی‌کند؛ خداوند به هرکسی عقل داده، و خودش باید راه را بیابد؛ و کسی که دینش را از دهان این و آن بگیرد، دینش زایل شدنی است (حدیث ۱)

در حقیقت، همان گونه که عالمان حقیقی دین، در قبال بدعت‌ها و انحرافات فکری‌های چنین انسان‌هایی باید سکوت نکنند و با آنان مقابله کنند، خود عموم مردم هم حق ندارند هر سخنی را از هر کسی قبول کنند.

۲) «ثَانِي عَطْفِهِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ»

برخی عبارت «تا [مردم] را از راه خدا گمراه کند» را مربوط به «جدل می‌کند» دانسته‌اند (جدل می‌کند تا مردم را گمراه کند) (المیزان، ج ۱۴، ص ۳۴۹) اما در «نکات ترجمه» اشاره شد که می‌توان آن را مربوط به «ثَانِي عَطْفِهِ: متکبرانه رویگردان می‌شود» نیز دانست؛ که در این صورت معنای لطیفی می‌دهد: «بزرگی می‌فروشند تا مردم را از راه خدا گمراه کنند»؛ که این مضمون بسیار نزدیک می‌شود به مضمون آیه «فَاسْتَخَفَّ قَوْمَهُ فَاَطَاعُوهُ: [فرعون] قومش را تحقیر کرد تا اطاعتش کردند» (زخرف/۵۴)

۳) «ثَانِي عَطْفِهِ ... لَهُ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ»

کسی که از حق رویگردان شود، می‌خواهد تکبر به خرج دهد تا خود را بزرگتر از آنچه هست بنمایاند، اما نصیبش خواری و ذلت است.

۴) «ثَانِي عَطْفِهِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ ... نُذِيقُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَذَابَ الْحَرِيقِ»

«حریق» آتشی است که شعله‌ور شده، هرچه در مقابلش باشد می‌سوزاند. قبلاً اشاره شد که هر عذابی در قیامت، تناسبی دارد با گناهی که در دنیا انجام داده است. چرا عذاب چنین کسانی، حریق قرار داده شده است؟

الف. شاید بدین جهت که تکبر و خودبزرگ‌بینی، یک نوع توهم شخص درباره خویش است که عاری از هرگونه حقیقتی است، و مهمترین خاصیت سوزاندگی آتش، این است که نیست و نابود می‌کند؛ در واقع، او مبتلا به یک توهم شده، و در قیامت تمام آنچه بدان باور پیدا کرده، باید بسوزد، و نیست و نابود بودن این تلقی بر خودش و دیگران عیان گردد.

ب. ...

۵) «ثَانِي عَطْفِهِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ ...»

۱. علی‌رغم نظر علامه طباطبایی که «گمراه می‌کند» را مبتنی بر «جدل می‌کند» قرار داده، اما این عبارت، که در متن آمد، عبارتی است که مترجم

المیزان هنگام ترجمه آیه انجام داده است (ترجمه المیزان، ج ۱۴، ص ۴۸۲)

اگرچه در اغلب قرائات به همین صورت «لِیْضِلَّ» قرائت شده، اما از میان قرآء سبعه، ابن کثیر، ابو عمرو و یعقوبی (به روایت رویس) (و از قرائات شاذه: یزیدی و ابن محیسن)^۱ به صورت «لِیْضِلَّ» خوانده‌اند (الکامل المفصل فی القرائات الاربعه العشر، ص ۳۳۳) که آنگاه معنایش این می‌شود که: او [متکبرانه] روبرگردانده تا گمراه شود از راه خدا.

پس، تکبرورزی می‌تواند عامل گمراهی خود شخص هم بشود.

شاید بدین جهت که کسی که متکبر است نظر خودش را بر حقیقت ترجیح می‌دهد لذا هیچگاه در برابر حقیقتی که برخلاف نظرش است گوش شنوا ندارد.

تذکر: تمامی قرائات سبعه (و بلکه، تمامی قرائات عشره) به نحو متواتر از پیامبر اکرم ص به دست ما رسیده است؛ و همه آنها از جانب فرشته وحی نازل شده است، و لذا همه آنها قرآن محسوب می‌شوند و لذا از نظر همه مفسران شیعه و سنی، تفسیر آیه بر اساس هریک از این قرائات، مصداق تفسیر قرآن بوده، و به فتوای عموم فقهای شیعه و سنی، خواندن هریک از این قرائات متواتر در نماز جایز است.

۳۱۵) سوره حج (۲۲) آیه ۱۰ ذَلِكْ بِمَا قَدَّمْتُ يَدَاكَ وَأَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ ۱۳۹۵/۱۱/۱۷

ترجمه

این به ازای آن چیزی است که دستانت پیش فرستاد، و اینکه خداوند به هیچ وجه ظلم‌کننده به بندگان نیست.

نکات ترجمه‌ای و نحوی

«ذَلِكْ بِمَا قَدَّمْتُ يَدَاكَ»

حرف «ب» می‌تواند باء مقابله باشد (مانند «بَعْتُ هَذَا بِذَاكَ» این را به [ازای] آن فروختم)، و می‌تواند باء سببیت باشد،

یعنی «این خزی و عذاب، به جزای/به سبب آن چیزی است که به دست خود فرستادی» (المیزان، ج ۱۴، ص ۳۵۰) «ظَلَّامٌ»

صیغه مبالغه از ماده «ظلم» است و اصل این ماده بر دو معنا دلالت می‌کند: یکی ظلمت و تاریکی در مقابل نور و روشنایی؛ و دیگری قرار دادن چیزی در غیر جایگاه اصلی خود، که ظلم و ستم از این معنای دوم است (معجم المقاییس اللغه، ج ۳، ص ۴۶۸؛ مفردات ألفاظ القرآن، ص ۵۳۷). برخی معتقدند معنای اول هم به این معنای دوم برمی‌گردد، با این توجیه که اصل در عالم بر نور و روشنایی است و ظلمت و تاریکی، نبودن این اصل در جایگاه خود است (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۷، ص ۱۷۴). در اشعار عرب، تعبیر «ظَلَّامٌ» نیز به طور خاص در جایی که کاری در جای خود انجام نشده (برای نحر شتر، چاقو را در جای مناسب قرار ندهند) (تاج العروس، ج ۱۷، ص ۴۵۰) و یا قبل از اینکه زمانش برسد انجام شود (لسان العرب،

۱. و از تابعین، مجاهد و ابن جریج (البحر المحیط فی التفسیر، ج ۷، ص ۴۸۸)

ج ۱۲، ص ۳۷۶) به کار رفته است. کلمه «ظلام» پنج بار در قرآن کریم به کار رفته (آل عمران/۱۸۲، انفال/۵۱، حج/۱۰، فصلت/۴۶، ق/۲۹) و همگی درباره نفی ظلم از خداوند است.

ضمناً درباره تفاوت «ظلم» با «بغی» در جلسه ۲۵۳ توضیحاتی ارائه شد. (لینک زیر)

<http://yekave.ir/al-aaraf-7-33>

«لَيْسَ بِظُلَامٍ لِلْعَبِيدِ» حرف «ب» اصطلاحاً زاید است (یعنی تأثیر نحوی خاصی که در معنا اثر گذار باشد ندارد) و برای تأکید آمده؛ و حرف «ل» اصطلاحاً «حرف زائده برای تقویت» است (الجدول فی إعراب القرآن، ج ۱۷، ص ۹۲) (در واقع، «عبید» مفعول برای «ظلام» است؛ اما «ظلام» فعل نیست، بلکه اسم مشتق است که می‌تواند همچون فعل، عامل بر کلمات دیگر قرار بگیرد، و این حرف «ب» نقش عاملیت آن را تقویت می‌کند)

حدیث

۱) از امام صادق ع روایت شده است: به بندگان دستوری داده نشده که توانایی انجامش را نداشته باشند؛ پس هر چه که دستور داده شده که رعایت کنند، در سعه و توان آنها هست؛ و چیزی که در سعه و توان آنها نباشد [تکلیفش] از آنها برداشته شده است؛ اما در این مردم خیری نیست.

التوحيد (للصدوق)، ص ۳۴۷

حَدَّثَنَا أَبِي وَ مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَحِمَهُمَا اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ وَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَعْفَرٍ الْجَمِيرِيُّ جَمِيعاً عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عِيْسَى عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ فَضَّالٍ عَنْ أَبِي جَمِيلَةَ الْمُفَضَّلِ بْنِ صَالِحٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ الْحَلَبِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ:

مَا أَمَرَ الْعِبَادُ إِلَّا بِدُونِ سَعَتِهِمْ فَكُلُّ شَيْءٍ أَمَرَ النَّاسُ بِأَخْذِهِ فَهُمْ مُتَّسِعُونَ لَهُ وَ مَا لَا يَتَّسِعُونَ لَهُ فَهُوَ مَوْضُوعٌ عَنْهُمْ وَ لَكِنَّ النَّاسَ لَا خَيْرَ فِيهِمْ.

۲) روایت شده است که ابوحنیفه روزی وارد مدینه شد. عبدالله بن مسلم که همراهش بود گفت: اینجا جعفر بن محمد [امام صادق ع] است که از علمای خاندان حضرت محمد ص می‌باشد. برویم و از علمش توشه‌ای بگیریم. وقتی رفتند، دیدند جمعی از علمای شیعه منتظر آمدن ایشان‌اند. همین موقع، نوجوانی بیرون آمد و همگان به احترام او بلند شدند.

ابوحنیفه گفت: ابن مسلم! این کیست؟

گفت: موسی [= امام کاظم ع] پسرش است.

گفت: به خدا جلوی شیعان‌ش خجالت زده‌اش می‌کنم.

گفت هرگز نمی‌توانی.

گفت: به خدا سوگند، چنین می‌کنم.

[سوالی کرد و حضرت جواب داد تا نهایتاً رسید به اینکه:]

ابوحنیفه گفت: بچه‌جان! معصیت از جانب کیست؟

فرمود: پیرمرد! از سه حال خارج نیست:

یا از جانب خداست و بنده هیچ نقشی در آن ندارد، که اگر چنین باشد سزاوار حکیم نیست که بنده‌اش را به خاطر کاری که او انجام نداده، مواخذه کند؛

یا از جانب بنده و خدا با همدیگر انجام می‌شود؛ که خدا شریک قوی‌تر است و برای شریک بزرگتر سزاوار نیست که شریک کوچکتر را به گناهش بگیرد؛

یا از جانب بنده است و از جانب خدا نیست، پس اگر بخواهد عفو می‌کند و اگر بخواهد عقوبت می‌نماید. ابن مسلم می‌گوید: چنان دهان ابوحنیفه بسته شد که گویی دهانش را پر از سنگ کرده‌اند. به او گفتم: نگفتم که متعرض اولاد رسول خدا ص نشو!

الإحتجاج علی أهل اللجاج (للطبرسی)، ج ۲، ص ۳۸۸؛ الأمالی (للصدوق)، ص ۴۱۰^۱

رَوَى: أَنَّهُ دَخَلَ أَبُو حَنِيفَةَ الْمَدِينَةَ وَمَعَهُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُسْلِمٍ فَقَالَ لَهُ يَا أَبَا حَنِيفَةَ إِنَّ هَاهُنَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ مِنْ عُلَمَاءِ آلِ مُحَمَّدٍ فَأَذْهَبَ بِنَا إِلَيْهِ نَقَبَسَ مِنْهُ عِلْمًا فَلَمَّا أَتَيْنَا إِذَا هُمَا بِجَمَاعَةٍ مِنْ عُلَمَاءِ شِيعَتِهِ يَنْتَظِرُونَ خُرُوجَهُ أَوْ دُخُولَهُمْ عَلَيْهِ فَبَيْنَمَا هُمْ كَذَلِكَ إِذْ خَرَجَ غُلَامٌ حَدَّثَ فَقَامَ النَّاسُ هَيْبَةً لَهُ فَالْتَفَتَ أَبُو حَنِيفَةَ فَقَالَ يَا ابْنَ مُسْلِمٍ مَنْ هَذَا؟ قَالَ مُوسَى ابْنُهُ قَالَ وَاللَّهِ أَخْجَلُهُ بَيْنَ يَدَيِ شِيعَتِهِ قَالَ لَهُ لَنْ تَقْدِرَ عَلَى ذَلِكَ قَالَ وَاللَّهِ لَأَفْعَلَنَّهُ ثُمَّ الْتَفَتَ إِلَى مُوسَى فَقَالَ يَا غُلَامُ أَيْنَ يَضَعُ الْغَرِيبُ فِي بَلَدِكُمْ هَذِهِ؟ قَالَ يَتَوَارَى خَلْفَ الْجِدَارِ وَيَتَوَقَّى أَعْيُنَ الْجَارِ وَ شَطُوطَ الْأَنْهَارِ وَ مَسْقَطَ الثَّمَارِ وَ لَا يَسْتَقْبِلُ الْقِبْلَةَ وَ لَا يَسْتَدْبِرُهَا فَحِينَئِذٍ يَضَعُ حَيْثُ شَاءَ ثُمَّ قَالَ يَا غُلَامُ مِمَّنِ الْمُعْصِيَةُ؟ قَالَ يَا شَيْخُ لَا تَخْلُو مِنْ ثَلَاثٍ إِمَّا أَنْ تَكُونَ مِنَ اللَّهِ وَ لَيْسَ مِنَ الْعَبْدِ شَيْءٌ فَلَيْسَ لِلْحَكِيمِ أَنْ يَأْخُذَ عَبْدَهُ بِمَا لَمْ يَفْعَلْهُ وَ إِمَّا أَنْ تَكُونَ مِنَ الْعَبْدِ وَ مِنَ اللَّهِ وَ اللَّهُ أَقْوَى الشَّرِיקَيْنِ فَلَيْسَ لِلشَّرِיקِ الْأَكْبَرِ أَنْ يَأْخُذَ الشَّرِיקَ الْأَصْغَرَ بِذَنْبِهِ وَ إِمَّا أَنْ تَكُونَ مِنَ الْعَبْدِ وَ لَيْسَ مِنَ اللَّهِ شَيْءٌ فَإِنْ شَاءَ عَفَا وَ إِنْ شَاءَ عَاقَبَ قَالَ فَأَصَابَتْ أَبَا حَنِيفَةَ سَكَنَةٌ كَأَنَّمَا أَلْقَمَ فُوهَ الْحَجَرِ قَالَ فَقُلْتُ لَهُ أَلَمْ أَقُلْ لَكَ لَا تَتَعَرَّضْ لِأَوْلَادِ رَسُولِ اللَّهِ.

۳) امام صادق ع سخنانی درباره جبر و اختیار دارند که امام هادی ع آن را شرح داده‌اند. فرازهایی از این روایت در جلسه ۱۳۸، حدیث ۴ <http://yekaye.ir/ad-dukhan-044-39> و جلسه ۱۸۴، حدیث ۱ <http://yekaye.ir/an-nisa-004-100>

گذشت. در فراز دیگری از آن از زبان امام هادی ع روایت شده است:

از امام صادق ع سوال شد: آیا خداوند بندگان را بر گناهان اجبار کرده؟

امام صادق ع فرمود: خداوند عادل‌تر از این است که چنین کند!

سوال شد: پس، آیا امور را به آنها تفویض کرده؟

۱. شیخ صدوق این روایت را با سند آورده اما مختصرتر است:

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ أَحْمَدَ السَّنَانِيِّ الْمُكْتَبِيِّ رِضْوَانُ اللَّهِ عَلَيْهِ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْكُوفِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا سَهْلُ بْنُ زِيَادٍ الْأَدَمِيُّ عَنْ عَبْدِ الْعَظِيمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْحَسَنِيِّ عَنِ الْإِمَامِ عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ مُحَمَّدٍ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ أَبِيهِ الرِّضَا عَلِيِّ بْنِ مُوسَى ع قَالَ: خَرَجَ أَبُو حَنِيفَةَ ذَاتَ يَوْمٍ مِنْ عِنْدِ الصَّادِقِ ع فَاسْتَقْبَلَهُ مُوسَى بْنُ جَعْفَرٍ فَقَالَ لَهُ يَا غُلَامُ مِمَّنِ الْمُعْصِيَةُ فَقَالَ لَا تَخْلُو مِنْ ثَلَاثَةٍ إِمَّا أَنْ تَكُونَ مِنَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ لَيْسَتْ مِنْهُ فَلَا يَنْبَغِي لِلْكَرِيمِ أَنْ يُعَذِّبَ عَبْدَهُ بِمَا لَمْ يَكْتَسِبْهُ وَ إِمَّا أَنْ تَكُونَ مِنَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ مِنَ الْعَبْدِ فَلَا يَنْبَغِي لِلشَّرِיקِ الْقَوِيِّ أَنْ يُظْلِمَ الشَّرِיקَ الضَّعِيفَ وَ إِمَّا أَنْ تَكُونَ مِنَ الْعَبْدِ وَ هِيَ مِنْهُ فَإِنْ عَاقَبَهُ اللَّهُ فَبِذَنْبِهِ وَ إِنْ عَفَى عَنْهُ فَبِكَرَمِهِ وَ جُودِهِ.

امام صادق ع فرمود: او بر آنها مسلط تر و عزتمندتر از آن است که چنین کند!

و از امام صادق ع روایت شده است که «مردم درباره «قضا و قدر» سه گروهند: کسی که گمان می‌کند کار به خودش واگذار شده؛ که او خدا را در مُلکش پست شمرده و چنین کسی هلاک‌شدنی است؛ و کسی که گمان می‌کند که خداوند عز و جل بندگان را بر معصیت مجبور کرده و چیزی که توانش را ندارند بدانها تکلیف نموده؛ که چنین کسی خدا را در حکمش ظالم دانسته، و او هم هلاک‌شدنی است؛ و کسی که باور دارد که خداوند بر بندگان آنچه توان و تحملش را دارند تکلیف می‌کند و آنچه توانش را ندارند تکلیف نمی‌کند، پس چون نیکی کند خدا را سپاس گوید و چون بدی از او سرزند نزد خدا استغفار کند، چنین کسی مسلمان به بلوغ رسیده است.»

پس امام صادق ع با این بیان خبر داد که چه کسانی یوق جبر و تفویض بر گردن خود انداخته و بدان متدین شده‌اند که خلاف حق است؛

خوب، برایت شرح دادم جبری را که کسی که بدان ملتزم شود به خطا افتاده، و نیز تفویضی را که کسی که یوق آن بر گردن نهد به خطا رفته، پس نهایتش منزلتی بین این دو منزلت شد.

سپس [امام هادی ع] فرمود:

برایت در مورد هر بابی از این ابواب مثالی می‌زنم تا برای هرکه طالب است معنی‌اش به ذهن نزدیک شود و جستجو از شرح آن، برایش ساده گردد، به نحوی که آیات محکم قرآن بر آن شهادت دهد و هر خردمندی صدق آن را دریابد، و از خداوند توفیق و مصونیت از خطا می‌طلبم:

اما آن جبری که هرکس بدان ملتزم شود خطاست، سخن کسی است که می‌پندارد خداوند عز و جل بندگان را بر معصیت مجبور آفریده و بعد هم آنها را به خاطر آن عقوبت می‌کند؛ و کسی که چنین گوید خدا را در حکم کردنش ظالم شمرده و او را تکذیب کرده و سخن او را رد کرده است، چرا که خداوند می‌فرماید «و پروردگارت به احدی ستم نکند» (کهف/۴۹) و نیز «این به ازای آن چیزی است که دستانت پیش فرستاد، و اینکه خداوند به هیچ‌وجه ظلم‌کننده به بندگان نیست» (حج/۱۰) و اینکه «بدرستی که خداوند به مردم ظلمی نکند ولی مردم‌اند که به خویش ستم می‌کنند» (یونس/۴۴) به علاوه آیات فراوان دیگر؛ پس هرکه پندارد که بر انجام معاصی مجبور است، گناهش را به خدا حواله داده و او را در عقوبت کردن ظالم شمرده؛ و کسی که خدا را ظالم بداند، کتاب خدا را تکذیب کرده، و کسی که کتاب خدا را تکذیب کند، به اجماع همه امت، کافر است...

تحف العقول، ص ۴۶۰-۴۶۱؛ الإحتجاج (للطبرسی)، ج ۲، ص ۴۵۰

وَمِمَّا أَجَابَ بِهِ أَبُو الْحَسَنِ عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ الْعَسْكَرِيُّ ع فِي رِسَالَتِهِ إِلَى أَهْلِ الْأَهْوَاِ حِينَ سَأَلُوهُ عَنِ الْجَبْرِ وَالتَّفْوِضِ ...
أَنَّ الصَّادِقَ ع سُئِلَ هَلْ أَجْبَرَ اللَّهُ الْعِبَادَ عَلَى الْمَعَاصِي فَقَالَ الصَّادِقُ ع هُوَ أَعْدَلُ مِنْ ذَلِكَ فَقِيلَ لَهُ فَهَلْ فَوَّضَ إِلَيْهِمْ فَقَالَ ع هُوَ أَعَزُّ وَأَفْهَرُ لَهُمْ مِنْ ذَلِكَ وَرَوَى عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ النَّاسُ فِي الْقَدَرِ عَلَى ثَلَاثَةِ أَوْجُهٍ رَجُلٍ يَزْعُمُ أَنَّ الْأَمْرَ مَفَوَّضٌ إِلَيْهِ فَقَدْ وَهَّنَ اللَّهُ فِي سُلْطَانِهِ فَهُوَ هَالِكٌ وَ رَجُلٍ يَزْعُمُ أَنَّ اللَّهَ جَلٌّ وَعَزٌّ أَجْبَرَ الْعِبَادَ عَلَى الْمَعَاصِي وَ كَلَّفَهُمْ مَا لَا يُطِيقُونَ فَقَدْ ظَلَمَ اللَّهُ فِي حُكْمِهِ فَهُوَ هَالِكٌ وَ رَجُلٍ يَزْعُمُ أَنَّ اللَّهَ كَلَّفَ الْعِبَادَ مَا يُطِيقُونَ وَ لَمْ يَكْلَفْهُمْ مَا لَا يُطِيقُونَ فَإِذَا أَحْسَنَ حَمْدَ اللَّهِ وَ إِذَا أَسَاءَ اسْتَغْفَرَ اللَّهُ

فَهَذَا مُسْلِمٌ بَالِغٌ فَأُخْبِرَ أَنَّ مَنْ تَقَلَّدَ الْجَبْرَ وَ التَّفْوِيزَ وَ دَانَ بِهِمَا فَهُوَ عَلَى خِلَافِ الْحَقِّ فَقَدْ شَرَحْتُ الْجَبْرَ الَّذِي مِنْ دَانَ بِهِ يَلْزُمُهُ الْخَطَأُ وَ أَنَّ الَّذِي يَتَقَلَّدُ التَّفْوِيزَ يَلْزُمُهُ الْبَاطِلُ فَصَارَتْ الْمَنْزِلَةُ بَيْنَ الْمَنْزِلَتَيْنِ بَيْنَهُمَا ثُمَّ قَالَ ع وَ أَضْرِبُ لِكُلِّ بَابٍ مِنْ هَذِهِ الْأَبْوَابِ مَثَلًا يَقْرُبُ الْمَعْنَى لِلطَّالِبِ وَ يُسَهِّلُ لَهُ الْبَحْثَ عَنْ شَرْحِهِ تَشْهَدُ بِهِ مُحْكَمَاتُ آيَاتِ الْكِتَابِ وَ تَحَقُّقُ تَصْدِيقُهُ عِنْدَ ذَوِي الْأَلْبَابِ وَ بِاللَّهِ التَّوْفِيقُ وَ الْعِصْمَةُ فَأَمَّا الْجَبْرُ الَّذِي يَلْزَمُ مَنْ دَانَ بِهِ الْخَطَأُ فَهُوَ قَوْلُ مَنْ زَعَمَ أَنَّ اللَّهَ جَلَّ وَ عَزَّ أَجْبَرَ الْعِبَادَ عَلَى الْمَعَاصِي وَ عَاقَبَهُمْ عَلَيْهَا وَ مَنْ قَالَ بِهَذَا الْقَوْلِ فَقَدْ ظَلَمَ اللَّهَ فِي حُكْمِهِ وَ كَذَبَهُ وَ رَدَّ عَلَيْهِ قَوْلَهُ «وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ أَحَدًا» وَ قَوْلَهُ «ذَلِكَ بِمَا قَدَّمْتُمْ يَدَاكَ وَ أَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ» وَ قَوْلَهُ «إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ النَّاسَ شَيْئًا وَ لَكِنَّ النَّاسَ أَنْفُسُهُمْ يَظْلِمُونَ» مَعَ آيٍ كَثِيرَةٍ فِي ذِكْرِ هَذَا فَمَنْ زَعَمَ أَنَّهُ مُجْبَرٌ عَلَى الْمَعَاصِي فَقَدْ أَحَالَ بِذَنْبِهِ عَلَى اللَّهِ وَ قَدْ ظَلَمَهُ فِي عُقُوبَتِهِ وَ مَنْ ظَلَمَ اللَّهَ فَقَدْ كَذَبَ كِتَابَهُ وَ مَنْ كَذَبَ كِتَابَهُ فَقَدْ لَزِمَهُ الْكُفْرُ بِاجْتِمَاعِ الْأُمَّةِ ...

۴) حدیث زیر توضیح معنای آیه نیست، بلکه یکی از خطبه‌های امیرالمومنین ع است که در آن، حضرت ع جریان بنی عباس بعد از بنی امیه را پیش‌بینی می‌کنند و در آخر این آیه را بر آنها [یا یکی از آنها] تطبیق می‌نمایند:

وای بر این امت از مردان آن شجره ملعونه که پروردگار متعال از آن یاد کرد (اسراء/۶۰) اولین‌شان سرسبز است و آخرین‌شان خزان.

سپس بعد از آنها کار امت محمد ص را کسانی به دست می‌گیرند که:

اولین‌شان رئوف‌ترین است،

و دومین‌شان خدعه‌گرترین‌شان،

و پنجمین‌شان گوسفند [کنایه از اینکه حکومتش استقرار می‌یابد]،

و هفتمین‌شان داناترین آنها؛

و دهمین‌شان کافرپیشه‌ترین آنها، که او را نزدیک‌ترین کسانی می‌کشند؛

و پانزدهمین آنها پرمشغله‌ترین با کمترین خوشی،

و شانزدهمین‌شان بیش از بقیه ذمه‌ها را بری کرد و صله رحم بجا آورد؛

گویی هیجدهمین‌شان را می‌بینم که در خون خویش دست و پا می‌زند بعد از آنکه لشکریان‌ش محاصره شدند، که از فرزندان‌ش سه تن بودند که سیره‌شان سیره گمراهان بود؛

و بیست و دومین‌شان پیرمردی است که سالهای طولانی زندگی می‌کند و رعیتش در زمانش با هم خوبند؛

و بیست و ششمین آنها سلطنت از او فرار می‌کند همچون فرار کردن شتری عصیانگر و یک زیان‌دیده احمق یاریش می‌کند، گویی او را بر پل «زوراء» (منطقه‌ای در عراق) گشته می‌بینم؛ «این به ازای آن چیزی است که دستانت پیش فرستاد، و اینکه خداوند به هیچ وجه ظلم‌کننده به بندگان نیست.»

خلاصه توضیح مرحوم مجلسی در بحارالانوار، ج ۴۱، ص ۳۲۳-۳۲۴

اولی سفاح است که رئوف‌ترین‌شان بود، و دومی منصور است که بسیاری را با مکر و خدعه به قتل رساند، و پنجمی هارون‌الرشید بود که حکومت عباسی در دوره وی باثبات‌ترین موقعیتش را داشت و مانند گوسفندی رام بود، و هفتمی مامون

بود که اهل علم و مناظره بود، و دهمی متوکل بود که دشمنی شدیدی با اهل بیت ع داشت و کوشید کربلا را با خاک یکسان کند و ندیمان او را کشتند، پانزدهمی معتمد بود که عمده حکومتش به جنگ با صاحب الزنج سپری شد، و شانزدهمی معتضد بود که در خواب امیرالمومنین ع را دید و برای همین با علویان بسیار نیکی کرد؛ و هیجدهمی مقتدر بود که مونس خادم (از لشکریان خودش) بر او خروج کرد و لشکری جمع کرد و لشکر وی را از پا درآورد و او در معرکه‌ای در بغداد به قتل رساند و بعدش سه فرزندش راضی و متقی و مطیع عهده دار خلافت شدند. در مورد بیست و دومی، اگر خطای راوی نباشد، امام آن سه نفر را که حکومت مستقل نداشتند، به حساب نیاورده و آنگاه مقصود یا قادر بالله است که ۸۶ سال عمر و ۴۱ سال حکومت کرد یا قائم بامرالله که ۷۶ سال عمر و ۴۴ سال حکومت کرد؛

و بر این مبنا بیست و ششمی راشد بالله است که تحت حمایت عماد الدین زنگی فرار کرد و فداییان او را کشتند؛ و یا مستعصم، آخرین خلیفه عباسی باشد که اگرچه سی و هفتمین خلیفه عباسی بود اما بیست و ششمین نفر از نسل عباس محسوب می‌شود.

مناقب آل ابی طالب علیهم السلام (لابن شهر آشوب)، ج ۲، ص ۲۷۶

وَمِنْ خُطْبَةٍ لَهُ عَ وَیْلُ هَذِهِ الْأُمَّةِ مِنْ رِجَالِهِمُ الشَّجَرَةُ الْمَلْعُونَةُ الَّتِي ذَكَرَهَا رَبُّكُمْ تَعَالَى أَوَّلُهُمْ خَضْرَاءُ وَآخِرُهُمْ هَزْمَاءُ ثُمَّ يَلِي بَعْدَهُمْ أَمْرَ أُمَّةٍ مُحَمَّدٍ رِجَالُ أَوَّلُهُمْ أَرْأَفُهُمْ وَثَانِيهِمْ أَفْطَكُهُمْ وَخَامِسُهُمْ كَبْشُهُمْ وَسَابِعُهُمْ أَعْلَمُهُمْ وَعَاشِرُهُمْ أَكْفَرُهُمْ يَقْتُلُهُ أَخَصُّهُمْ بِهِ وَخَامِسَ عَشْرَهُمْ كَثِيرُ الْعَنَاءِ قَلِيلُ الْغَنَاءِ سَادِسَ عَشْرَهُمْ أَفْضَاهُمْ لَلدَّمِ وَأَوْصَلُهُمْ لِلرَّحِمِ كَأَنِّي أُرَى ثَامِنَ عَشْرَهُمْ تَفْحَصُ رِجْلَاهُ فِي دَمِهِ بَعْدَ أَنْ يَأْخُذَ جُنْدَهُ بِكَظْمِهِ مِنْ وَلَدِهِ ثَلَاثُ رِجَالٍ سِيرَتُهُمْ سِيرَةُ الضَّلَالِ وَالثَّانِي وَالْعِشْرِينَ مِنْهُمْ الشَّيْخُ الْهَرِمُ تَطُولُ أَغْوَامُهُ وَتُؤَافِقُ الرَّعِيَّةَ أَيَّامُهُ وَالسَّادِسُ وَالْعِشْرُونَ مِنْهُمْ يُشَرِّدُ الْمُلُوكَ مِنْهُ شُرُودُ الْمُتَفَتِّقِ وَيَعْضُدُهُ الْهَزْرَةُ الْمُتَفَتِّقُ لَكَأَنِّي أَرَاهُ عَلَى جِسْرِ الزُّورَاءِ قَتِيلًا ذَلِكَ بِمَا قَدَّمْتَ يَدَاكَ وَأَنْ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَامٍ لِلْعَبِيدِ.

تدبر

(۱) «ذَلِكَ بِمَا قَدَّمْتَ يَدَاكَ وَأَنْ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَامٍ لِلْعَبِيدِ»

کسی که دیگران را به گمراهی بکشاند نصیص خواری در دنیا و عذاب در آخرت است؛ و این نتیجه کار خودش است. به تعبیر دیگر، خداوند به انسان اختیار داده است. اگر گناه کند، نتیجه گناهش را می‌بیند (حدیث ۲ و ۳)؛ و این ظالم بودن خدا نیست.

نکته تخصصی معادشناسی

برخی می‌گویند خدا بسیار مهربان است و کسی را به جهنم نمی‌فرستد؛ گویی کسانی که جهنمی شدن افراد را مطرح کرده‌اند خدا را ظالم می‌دانند و اینها می‌خواهند خدا را از این تقصیر مبرا کنند!

اما زهی خیال باطل!

چون

این خدا نیست که افراد را به جهنم می‌فرستد؛

این خود افرادند که مسیر جهنم را در پیش می‌گیرند؛

و البته خدا بدانان اختیار داده است و راه جهنم رفتن را بر آنها نبسته است.

(۲) «ذَلِكَ بِمَا قَدَّمْتَ يَدَاكَ...»

انسان هر عملی که در دنیا انجام می‌دهد، پیشاپیش برای آخرت خود چیزی می‌فرستد.

ثمره سلوکی

اگر یادمان باشد که زندگی اخروی بی‌نهایت است و زندگی دنیا محدود؛ و تمام آن زندگی بی‌نهایت بر اساس اعمال محدود ما در این دنیا رقم می‌خورد؛ آنگاه آیا باز هم انجام دستورات الهی را مزاحم زندگی خود می‌شمیریم؟

تمثیل

اگر در یک برنامه تلویزیونی به ما بگویند آیا حاضرید که در ازای دریافت صد میلیون تومان، ده ساعت مداوم در این زمین زراعی بیل بزنید، و در این مدت حق ندارید با کسی سخن بگویید و فقط دو قرص نان می‌توانید بخورید، چه پاسخی داریم؟ آیا این بیست ساعت را شکنجه می‌شمیریم یا مقدمه‌ای برای راحتی فراوان؟

یا اگر در یک شهر غریب، پلیس راهنمایی به ما هشدار دهد که در این اتوبان پرتردد، محدودیت سرعتی برای رانندگان نگذاشته‌اند، پس، برای عبور از آن، حتماً از پل عابر استفاده کنید، وگرنه تصادف کردن شما حتمی، و مقصر خودتان هستید و اگر زنده هم بمانید تا آخر عمر فلج شوید، چه می‌کنیم؟

آیا باورمان به وعده‌های خدا، کمتر از باورمان به یک برنامه تلویزیونی و یا یک پلیس راهنمایی غریبه نیست؟

(۳) «نُذِيقُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَذَابَ الْحَرِيقِ؛ ذَلِكَ بِمَا قَدَّمْتَ يَدَاكَ...»

در آیات قبل، مطلب را به صورت غایب آورد (به «او» می‌چشانیم) اما در این آیه، مطلب را به صورت مخاطب آورد (اینها را داستان «تو» پیش فرستاد). چرا؟

الف. تغییر موضع سخن از غایب به مخاطب، بار ملامت و عتاب درباره موضوع را شدیدتر می‌کند. (المیزان، ج ۱۴، ص ۳۵۰) (در همه زبانها این نوع بیان وجود دارد. مثلاً می‌گویید: «فرشید که دروغ گفت، آبرویش رفت؛ خوب، عزیزم! چرا دروغ می‌گویی که آبرویت برود»)

ب. بر اساس آیات متعدد آخرت در باطن دنیا حاضر است، و جهنم بر جهنمیان، هم‌اکنون هم احاطه دارد (إِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ؛ توبه/۴۹؛ عنکبوت/۵۴)؛ و خطاب در این آیه، خطاب است مربوط به موقف آخرت و جهنم (چون می‌فرماید آنها را از پیش فرستادی، یعنی دنیا پشت سر گذاشته شده)؛ و موقف قیامت، موقف حضور است؛ اگر غیبت و پنهانی‌ای هست، مربوط به دنیاست. لذا از موضع دنیا به نحو غایب، خواری در دنیا را خبر داده و وعده عذاب آخرت می‌دهد؛ اما از موضع آخرت، به نحو مخاطب، با او سخن می‌گوید و درباره آنچه از پیش فرستاده، خبر می‌دهد.

ج. ...

(۴) «... أَنْ اللَّهَ لَا يُسَبِّحُ بِظُلَامٍ لِّلْعَبِيدِ»

«ظلام» صیغه مبالغه است، (ظاهراً یعنی بسیار ظلم‌کننده)، واضح است وقتی می‌فرماید خدا «ظلام نیست» نمی‌خواهد

بگوید ظالم بودن در مورد خدا اشکال ندارد و فقط ظلام بودن نارواست! پس، چرا در مورد خدا تعبیر «ظلام» به کار برد؟

الف. با توجه به مقام خدایی خدا، که در کارش خلاف و اختلافی نیست، اگر به یک نفر ظلم کند، به همه ظلم خواهد کرد؛ پس اگر ظالم باشد، حتما ظلام خواهد بود. (المیزان، ج ۹، ص ۱۰۱؛ ج ۱۸، ص ۳۳)

ب. ظلم، قرار دادن چیزی در غیر جایگاه خودش است؛ و با توجه به اینکه قرار گرفتن همه امور در جای خود به دست خداست، پس اگر او احیانا چیزی را در جای خود نگذارد، [عملا آن چیز در جای چیز دیگری قرار خواهد گرفت و آن چیز دیگر هم در جای شیء سوم و ...] آنگاه هیچ چیزی در جای خود قرار نخواهد گرفت؛ و همین ظلم، او را ظلام می‌کند. (اقتباس از المیزان، ج ۱۷، ص ۴۰۱)^۱

ج. اگر خداوند کسانی که دیگران را گمراه کردند و مانع رسیدن آنها به سعادت شدند، عذاب نمی‌کند و آنها را در ردیف پاکان قرار می‌داد بسیار ستمگر بود؛ و چون ظلام نیست لذا روی عدل حتما چنین افرادی را عذاب می‌کند (اقتباس از قاموس قرآن، ج ۴، ص ۲۷۱)^۲

د. «ظلام» مبالغه هست، اما چون در سیاق نفی به کار رفته، نمی‌خواهد در ظالم بودن مبالغه کند، بلکه می‌خواهد بر این نفی مبالغه کند، یعنی بفرماید او به هیچ وجه و تحت هیچ شرایطی ظلم نمی‌کند.

ه. ...

۵) «ذَلِكَ بِمَا قَدَّمْتَ يَدَاكَ وَأَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ»

جمله دوم (یعنی «اینکه خداوند به هیچ وجه ظلم کننده به بندگان نیست») برهان است بر جمله اول (یعنی «این به ازای آن چیزی است که دستانت پیش فرستاد»);

چون

«ظلم» یعنی «ممانعت از قرار گرفتن هر چیز در جایگاه خود»

آن عذاب، باطن و حقیقت عمل خود اوست، پس جایگاهش در وجود خود آن شخص است.

پس،

آنچه رخ داده، قرار گرفتن آن کار در جای خودش (یعنی مواجهه وی با باطن عمل خودش) و عین عدل است.

^۱ . عبارت علامه طباطبایی، که این نکته را در ذیل آیه ۴۶ سوره فصلت مطرح کرده، چنین است:

قوله تعالى: «مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ أَسَاءَ فَعَلَيْهَا» إلخ أي إن العمل قائم بصاحبه ناعت له فلو كان صالحا نافعا انتفعت به نفسه وإن كان سيئا ضارا تضررت به نفسه فليس في إيصاله تعالى نفع العمل الصالح إلى صاحبه وهو الثواب ولا في إيصال ضرر العمل السيئ إلى صاحبه وهو العقاب ظلم ووضع للشيء في غير موضعه. ولو كان ذلك ظلما كان تعالى في إثابته و تعذيبه من لا يحصى من العباد في ما لا يحصى من الأعمال ظلما للعبيد لكنه ليس بظلم ولا أنه تعالى ظلام لعبيده وبذلك يظهر وجه التعبير باسم المبالغة في قوله: «وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ» و لم يقل: و ما ربك بظالم

^۲ . عبارت ایشان درباره کل پنج موضعی است که این تعبیر در قرآن کریم آمده است و ما سعی کردیم بر آیه منطبقش کنیم. اصل عبارت ایشان چنین است: «اگر خداوند کافر و ظالم را عذاب نمی‌کرد و آنها را در ردیف پاکان قرار می‌داد و یا عمل هر کس را به خودش بر نمی‌گرداند بسیار ستمگر بود؛ و چون ظلام نیست لذا روی عدل عذاب می‌کند.»

۳۱۶) سوره حج (۲۲) آیه ۱۱ وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَأَنَّ بِهِ وَإِنْ أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ انْقَلَبَ عَلَى وَجْهِهِ خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ ذَلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ ۱۳۹۵/۱۱/۱۸

ترجمه

و از مردم، کس هست که خدا را در حاشیه می‌پرستد، پس اگر خوشی‌ای به او رسد، بدان دلگرم شود، و اگر فتنه‌ای به او رسد بر وجه [سابق] خویش دگرگون گردد، در دنیا و آخرت زیان کرده است؛ این است همان زیان آشکار.

نکات ترجمه

عَلَى حَرْفٍ

«حَرْف» در اصل به معنای طرف و کناره و لبه و انتهای شیء است؛ و بدین‌سان، «انحراف» یعنی به کناره و حاشیه متمایل شدن، به نحوی که تدریجاً از مسیر اصلی خارج شود؛ و «تحریف» عبارت است از به کناره راندن برای اینکه آن چیز از جای حقیقی خود بیرون رود. «حروف» الفبا را هم ظاهراً از این جهت حرف گفته‌اند که همه کلمات بدانها ختم می‌شوند (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۲، ص ۱۹۸)؛ چنانکه در نحو هم «حرف» (در مقابل «اسم» و «فعل») از حواشی کلمات است که آنها را به هم ربط می‌دهد (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۲۲۸)

در قرآن کریم جمعا شش بار این ماده به کار رفته است که چهار مورد آن به صورت فعل «يُحَرِّفُونَ» و درباره «تحریف کردن کلام» است (بقره/۷۵؛ نساء/۴۶؛ مائده/۱۳ و ۴۱) و دو مورد دیگر اسم است، که یکی بوضوح به معنای «کناره گرفتن» می‌باشد (مُتَحَرِّفًا لِقِتَالٍ؛ انفال/۱۶)، و مورد آخر کلمه «حرف» در همین آیه حاضر است که می‌تواند هم به معنای «کناره و حاشیه» باشد و هم به معنای «سخن و کلام» (یعنی خدا را فقط در زبان می‌پرستند، اما در عمل پای کار نمی‌مانند).^۱

شأن نزول^۲

حدیث

۱) زراره می‌گوید از امام باقر ع درباره آیه «و از مردم، کس هست که خدا را در حاشیه می‌پرستد، پس اگر خوشی‌ای به او رسد، بدان دلگرم شود، و اگر فتنه‌ای به او رسد بر وجه [سابق] خویش دگرگون گردد، در دنیا و آخرت زیان کرده است» پرسیدم. فرمودند:

۱. نکته‌ای برای فهم معنای «تعبد علی حرف» در روز عاشورا بعد از اینکه امام حسین ع دشمنان را مخاطب قرار می‌دهد، شمر ملعون این آیه را بر امام تطبیق می‌دهد و حبیب بن مظاهر پاسخی به شمر می‌دهد که در فهم معنای «یعبد علی حرف» می‌تواند نگاه جدیدی بدهد:

فَقَالَ لَهُ شِمْرُ بْنُ ذِي الْجَوْشَنِ هُوَ يَعْبُدُ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ إِنْ كَانَ يَذَرِي مَا تَقُولُ فَقَالَ لَهُ حَبِيبُ بْنُ مُظَاهِرٍ وَاللَّهِ إِنِّي لَأَرَاكَ تَعْبُدُ اللَّهَ عَلَى سَبْعِينَ حَرْفًا وَأَنَا أَشْهَدُ أَنَّكَ صَادِقٌ مَا تَذَرِي مَا يَقُولُ قَدْ طَبَعَ اللَّهُ عَلَى قَلْبِكَ (الإرشاد فی معرفة حجج الله علی العباد، ج ۲، ص ۹۸)

۲. ابن عباس: كَانَ جَمَاعَةً إِذَا صَحَّ جَسْمُ أَحَدِهِمْ وَتَنَجَّتْ فَرَسُهُ وَوَلَدَتْ امْرَأَتُهُ غُلَامًا وَكَثُرَتْ مَاشِيَتُهُ رَضِيَ بِالْإِسْلَامِ وَإِنْ أَصَابَهُ وَجَعٌ أَوْ سُوءٌ قَالَ مَا أَصَبْتُ فِي هَذَا الدِّينِ إِلَّا سُوءَ فَنَزَلَ وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ (مناقب آل أبي طالب عليهم السلام (لابن شهر آشوب)، ج ۱، ص ۵۶)

آنان گروهی بودند که خدا را عبادت کرده، و عبادت هر معبود غیر خدا را کنار گذاشتند ولی در حضرت محمد ص و آنچه آورده بود، شک کردند؛ پس به زبان اسلام آوردند و شهادت دادند که خدایی جز الله نیست و حضرت محمد ص رسول خداست و به قرآن اقرار کردند، در حالی که درباره حضرت محمد ص و آنچه آورده بود شکاک بودند، با اینکه درباره خدا شک نداشتند؛ و خداوند فرمود: «و از مردم، کس هست که خدا را می‌پرستد بر حرفی» یعنی بر شک در محمد ص و آنچه آورده «پس اگر به او برسد خوشی‌ای» یعنی عافیت در جان و مال و فرزند «بدان دلگرم شود» و راضی گردد «و اگر به او برسد فتنه‌ای» یعنی بلایی در بدن و مالش، آن را به فال بد می‌زند و از اینکه در موضع اقرار به پیامبر ص قرار گرفته، ناراحت می‌شود، پس به سوی بازایستادن [از اذعان به نبوت پیامبر ص] و شک برمی‌گردد و دشمنی با خدا و رسولش و انکار نسبت به رسول و آنچه را او آورده در پیش می‌گیرد.

الکافی، ج ۲، ص ۴۱۳

عَلَى بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ عُمَرَ بْنِ أُذَيْنَةَ عَنِ الْفَضِيلِ وَ زُرَّارَةَ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ «وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَأَنَّ بِهِ وَ إِنْ أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ انْقَلَبَ عَلَى وَجْهِهِ خَسِرَ الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةَ» قَالَ زُرَّارَةُ سَأَلْتُ عَنْهَا أَبَا جَعْفَرٍ فَقَالَ:

هَؤُلَاءِ قَوْمٌ عَبَدُوا اللَّهَ وَ خَلَعُوا عِبَادَةَ مَنْ يُعْبَدُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَ شَكُّوا فِي مُحَمَّدٍ ص وَ مَا جَاءَ بِهِ فَتَكَلَّمُوا بِالْإِسْلَامِ وَ شَهِدُوا أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ وَ أَقْرَأُوا بِالْقُرْآنِ وَ هُمْ فِي ذَلِكَ شَاكُونَ فِي مُحَمَّدٍ ص وَ مَا جَاءَ بِهِ وَ لَيْسُوا شُكَّاكًا فِي اللَّهِ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ يَعْنِي عَلَى شَكٍّ فِي مُحَمَّدٍ ص وَ مَا جَاءَ بِهِ فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ يَعْنِي عَافِيَةً فِي نَفْسِهِ وَ مَالِهِ وَ وَلَدِهِ اطْمَأَنَّ بِهِ وَ رَضِيَ بِهِ وَ إِنْ أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ يَعْنِي بَلَاءٌ فِي جَسَدِهِ أَوْ مَالِهِ تَطَيَّرَ وَ كَرِهَ الْمَقَامَ عَلَى الْإِقْرَارِ بِالنَّبِيِّ ص فَرَجَعَ إِلَى الْوُقُوفِ وَ الشَّكِّ فَنَصَبَ الْعِدَاوَةَ لِلَّهِ وَ لِرَسُولِهِ وَ الْجُحُودَ بِالنَّبِيِّ وَ مَا جَاءَ بِهِ.^۱

البته حدیث ۱ هم به نحوی همین مضمون را تایید می‌کند.

۱ و در روایات این بر غاصبان مقام اهل بیت ع هم تطبیق شده است:

عَلَى بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِيْسَى عَنْ يُونُسَ عَنْ ابْنِ بُكَيْرٍ عَنْ ضُرَيْسٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ مَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُمْ بِاللَّهِ إِلَّا وَ هُمْ مُشْرِكُونَ قَالَ شَرِكُ طَاعَةٍ وَ لَيْسَ شَرِكُ عِبَادَةٍ وَ عَنْ قَوْلِهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ قَالَ إِنْ الْآيَةُ تَنْزِلُ فِي الرَّجُلِ ثُمَّ تَكُونُ فِي أَتْبَاعِهِ ثُمَّ قُلْتُ كُلُّ مَنْ نَصَبَ دُونَكُمْ شَيْئًا فَهُوَ مِمَّنْ يَعْبُدُ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ فَقَالَ نَعَمْ وَ قَدْ يَكُونُ مُحْضًا. (الکافی، ج ۲، ص ۳۹۸-۳۹۷) «محضا» ای شرکا محضا. و احتمال آن يكون تنمة كلامه سابقا أى و قد يكون فى الرجل محضا و لا يكون فى أتباعه.

این روایت هم مضمونش شبیه روایت متن است:

حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي عِمْرَانَ عَنْ يُونُسَ عَنْ حَمَّادٍ عَنِ ابْنِ الظُّبَيْرِ [ابْنِ الطَّيَّارِ] عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ فِي قَوْمٍ وَحَدَّثُوا اللَّهَ وَ جَعَلُوا عِبَادَةَ [وَ خَلَعُوا عِبَادَةَ] مَنْ دُونِ اللَّهِ وَ خَرَجُوا مِنَ الشَّرْكِ وَ لَمْ يَعْرِفُوا أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ فَهُمْ يَعْبُدُونَ اللَّهَ عَلَى شَكٍّ فِي مُحَمَّدٍ وَ مَا جَاءَ بِهِ فَاتُوا رَسُولَ اللَّهِ ص فَقَالُوا نَنْظُرُ فَإِنْ كَثُرَتْ أَمْوَالُنَا وَ عَوْفِينَا فِي أَنْفُسِنَا وَ أَوْلَادِنَا عَلِمْنَا أَنَّهُ صَادِقٌ وَ أَنَّهُ رَسُولُ اللَّهِ ص وَ إِنْ كَانَ غَيْرُ ذَلِكَ نَظَرْنَا فَأَنْزَلَ اللَّهُ «فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَأَنَّ بِهِ ... (تفسير القمى، ج ۲، ص ۷۹)

و البته در روایات این آیه را ابوموسی اشعری و عمروعاص هم تطبیق کرده‌اند:

انسان منافق قطعاً به دوری از رحمت خداوند متعال رضایت داده است؛ زیرا اعمالی که ظاهرش شبیه شریعت احکام شریعت است بجا می‌آورد در حالی که در لهو و لغو و پشت و رو کردن حقیقت آن و به مسخره گرفتن آن مشغول است؛ و علامت نفاق عبارت است از کم‌اعتنایی [در خویشتن‌داری] نسبت به دروغ و خیانت و ادعای بی‌محتوا و چشم‌چرانی و سفاهت و اشتباه [یا مغالطه کردن] و کم‌حیایی و کوچک شمردن گناهان و تلاش در ضایع کردن بزرگان دینی و کوچک شمردن [تحمل] مصیبت‌ها در [راه] دین و تکبر و دوست داشتن چاپلوسی و حسد و ترجیح دادن دنیا بر آخرت و بدی بر خوبی و تشویق به سخن‌چینی و دوست داشتن کارهای لهو و یاری اهل گناه و ستم و فرار کردن هنگام انجام کارهای خوب و کم‌ارزش و انمود کردن خوبیِ خوبان و کار بد خود را پسندیده، و کار خوب دیگران را ناپسند قلمداد کردن؛ و مانند اینها فراوان است،

و خداوند در مواضع متعددی از کتابش منافقان را توصیف کرد، چنانکه فرمود: «و از مردم، کس هست که خدا را در حاشیه می‌پرستد» بعد این را تفسیر کرد: «پس اگر خوشی‌ای به او رسد، بدان دلگرم شود، و اگر فتنه‌ای به او رسد بر وجه [سابق] خویش دگرگون گردد، در دنیا و آخرت زیان کرده است؛ این است همان زیان آشکار.» و نیز فرمود ...

مصباح الشریعه، ص ۱۴۴-۱۴۵

قَالَ الصَّادِقُ ع الْمُنَافِقُ قَدْ رَضِيَ بِبُعْدِهِ عَنْ رَحْمَةِ اللَّهِ تَعَالَى لِأَنَّهُ يَأْتِي بِأَعْمَالِهِ الظَّاهِرَةِ شَبِيهَاً بِالشَّرِيعَةِ وَهُوَ لَاهٍ وَلَاغٍ وَبَاغٍ بِالْقَلْبِ عَنْ حَقِّهَا مُسْتَهْزِئٌ فِيهَا وَعَلَامَةُ النِّفَاقِ قِلَّةُ الْمُبَالَاةِ بِالْكَذِبِ وَالْخِيَانَةِ وَالْوَقَاحَةُ وَالِدَّعْوَى بِلَا مَعْنَى وَاسْتِخَانَةُ الْعَيْنِ وَالسَّفَهُ وَالْعَلَطُ وَقِلَّةُ الْحَيَاءِ وَاسْتِصْغَارُ الْمَعَاصِي وَاسْتِضَاعُ أَرْبَابِ الدِّينِ وَاسْتِخْفَافُ الْمَصَائِبِ فِي الدِّينِ وَالْكَبَرُ وَحُبُّ الْمَدْحِ وَالْحَسَدُ وَإِثَارُ الدُّنْيَا عَلَى الْآخِرَةِ وَالشَّرُّ عَلَى الْخَيْرِ وَالْحَثُّ عَلَى النَّمِيمَةِ وَحُبُّ اللّٰهُوَ وَمَعُونَةُ أَهْلِ الْفِسْقِ وَالْبَغْيِ وَالتَّخَلُّفُ عَنِ الْخَيْرَاتِ وَتَنْقُصُ أَهْلِهَا وَاسْتِحْسَانُ مَا يَفْعَلُهُ مِنْ سُوءٍ وَاسْتِغْبَاحُ مَا يَفْعَلُهُ غَيْرُهُ مِنْ حَسَنٍ وَأَمْثَالُ ذَلِكَ كَثِيرَةٌ وَقَدْ وَصَفَ اللَّهُ الْمُنَافِقِينَ فِي غَيْرِ مَوَاضِعٍ قَالَ تَعَالَى وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْْبُدُ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ فِي التَّفْسِيرِ أَيْ فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ اطمأنَّ بِهِ وَإِنْ أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ انْقَلَبَ عَلَى وَجْهِهِ خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ ذَلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ» و قال ...^۱

رَوَى فِي مَعْنَى قَوْلِهِ تَعَالَى وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْْبُدُ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ أَنَّهُ كَانَ أَبُو مُوسَى وَ عَمْرُو. (مناقب آل ابی طالب علیهم السلام (لابن شهر آشوب)،

ج ۳، ص ۱۸۱)

۱. روایات زیر همگی در توصیف کسانی است که خسر دنیا و الاخره شده‌اند که برای رعایت اختصار آنها را در کانال نگذاشتم:

(۱) [قَالَ الْإِمَامُ ع: قَالَ الْإِمَامُ الْعَالِمُ مُوسَى بْنُ جَعْفَرٍ ع

فَلَمَّا أَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ هَذِهِ الْآيَةَ [أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَى فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ؛ بقره/۱۶] حَضَرَ رَسُولَ اللَّهِ ص قَوْمٌ، فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ سُبْحَانَ الرَّازِقِ، أَلَمْ تَرَفُلْنَا كَانِ يَسِيرُ الْبُضَاعَةَ، خَفِيفَ ذَاتِ الْيَدِ، خَرَجَ مَعَ قَوْمٍ يَخْدُمُهُمْ فِي الْبَحْرِ فَرَعَوْا لَهُ حَقَّ خِدْمَتِهِ، وَحَمَلُوهُ مَعَهُمْ إِلَى الصَّيْنِ وَ عَيَّنُوا لَهُ يَسِيرًا مِنْ مَالِهِمْ، قَسَطُوهُ عَلَى أَنْفُسِهِمْ لَهُ، وَ جَمَعُوهُ فَاشْتَرَوْا لَهُ [بِهِ] بَضَاعَةً مِنْ هُنَاكَ فَسَلِمَتْ فَرِيحُ الْوَاحِدِ عَشْرَةَ. فَهُوَ الْيَوْمَ مِنْ مِيَاسِيرِ أَهْلِ الْمَدِينَةِ وَقَالَ قَوْمٌ آخَرُونَ بِحَضْرَةِ رَسُولِ اللَّهِ ص: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَلَمْ تَرَفُلْنَا كَانَتْ حَسَنَةً حَالُهُ، كَثِيرَةُ أَمْوَالُهُ جَمِيلَةٌ أَسْبَابُهُ، وَافِرَةٌ خَيْرَاتُهُ وَ شَمْلُهُ مُجْتَمِعٌ، أَبِي إِلَّا طَلَبَ الْأَمْوَالَ الْجُمَّةَ، فَحَمَلَهُ الْحِرْصُ عَلَى أَنْ تَهَوَّرَ، فَكَرَبَ الْبَحْرَ فِي وَقْتِ هِجَابِهِ، وَ السَّفِينَةُ غَيْرُ وَثِيقَةٍ، وَ الْمَلَأُحُونَ غَيْرُ فَارِهِينَ إِلَى أَنْ تَوَسَّطَ الْبَحْرَ حَتَّى لَعِبَتْ بِسَفِينَتِهِ رِيحٌ [عَاصِفٌ] فَازْعَجَتْهَا إِلَى الشَّاطِئِ، وَ تَفَقَّتْهَا فِي لَيْلٍ مُظْلِمٍ وَ ذَهَبَتْ أَمْوَالُهُ، وَ سَلِمَ بِحُشَاشَةِ نَفْسِهِ فَقِيرًا وَ قِيرًا يَنْظُرُ إِلَى الدُّنْيَا حَسْرَةً.

فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص: أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِأَحْسَنِ مِنَ الْأَوَّلِ حَالًا، وَبِأَسْوَأَ مِنَ الثَّانِي حَالًا قَالُوا: بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص: أَمَّا أَحْسَنُ مِنَ الْأَوَّلِ حَالًا فَرَجُلٌ اعْتَقَدَ صِدْقًا بِمُحَمَّدٍ [رَسُولِ اللَّهِ]، وَصِدْقًا فِي إِعْظَامِ عَلِيٍّ أَخِي رَسُولِ اللَّهِ وَوَلِيِّهِ، وَثَمَرَةً قَلْبِهِ وَمَحْضَ طَاعَتِهِ، فَشَكَرَ لَهُ رَبَّهُ وَنَبِيَّهُ وَوَصِيَّ نَبِيِّهِ فَجَمَعَ اللَّهُ تَعَالَى لَهُ بِذَلِكَ خَيْرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ، وَرَزَقَهُ لِسَانًا لَأَلَاءِ اللَّهِ تَعَالَى ذَاكِرًا، وَقَلْبًا لِنِعْمَائِهِ شَاكِرًا وَبِأَحْكَامِهِ رَاضِيًا، وَعَلَى احْتِمَالِ مَكَارِهِ أَعْدَاءِ مُحَمَّدٍ وَآلِهِ نَفْسُهُ مُوْطَأًا. لَا جَرَمَ أَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ سَمَاءَهُ عَظِيمًا فِي مَلَكُوتِ أَرْضِهِ وَسَمَاوَاتِهِ، وَحِبَاهُ بِرِضْوَانِهِ وَكَرَامَاتِهِ، فَكَانَتْ تِجَارَةٌ هَذَا أَرْبَحَ، وَغَنِيمَتُهُ أَكْثَرَ وَأَعْظَمَ.

وَأَمَّا أَسْوَأُ مِنَ الثَّانِي حَالًا فَرَجُلٌ أَعْطَى أَخَا مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللَّهِ بَيْعَتَهُ، وَأَظْهَرَ لَهُ مُوَافَقَتَهُ وَمُؤَالَاةَ أَوْلِيَائِهِ، وَمُعَادَاةَ أَعْدَائِهِ، ثُمَّ نَكَثَ بَعْدَ ذَلِكَ وَخَالَفَ وَوَالَى عَلَيْهِ أَعْدَاءَهُ، فَخَتِمَ لَهُ بِسُوءِ أَعْمَالِهِ فَصَارَ إِلَى عَذَابٍ لَا يَبِيدُ وَلَا يَنْفَدُ قَدْ خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ ذَلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ. (التفسير المنسوب إلى الإمام الحسن العسكري عليه السلام، ص ١٢٦-١٢٧)

(٢) وَرَوَى لِي مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ إِسْحَاقَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدَ بْنِ سَعِيدِ الْهَمْدَانِيِّ قَالَ حَدَّثَنِي الْحَسَنُ بْنُ الْقَاسِمِ قِرَاءَةً قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ الْمُعَلَّى قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ مُحَمَّدُ بْنُ خَالِدٍ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ بُكْرِ الْمُرَادِيُّ عَنْ مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ عَنْ أَبِيهِ ع قَالَ بَيْنَا أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ع ذَاتَ يَوْمٍ جَالِسٌ مَعَ أَصْحَابِهِ يُعَبِّهِمْ لِلْحَرْبِ إِذَا أَتَاهُ شَيْخٌ عَلَيْهِ شَحْبَةُ السَّفَرِ... قَالَ فَأَيُّ النَّاسِ أَشَدُّ حَسْرَةً قَالَ ع الَّذِي حُرِمَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ ذَلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ (من لا يحضره الفقيه، ج ٤، ص ٣٨٣)

(٣) وَقَالَ ع: مَعَاشِرَ النَّاسِ اتَّقُوا اللَّهَ فَكَمْ مِنْ مُؤْمِلٍ مَا لَا يَبْلُغُهُ وَبَانٍ مَا لَا يَسْكُنُهُ وَجَامِعٍ مَا سَوْفَ يَتْرُكُهُ وَلَعَلَّهُ مِنْ بَاطِلٍ جَمَعَهُ وَمِنْ حَقٍّ مَنَعَهُ أَصَابَهُ حَرَامًا وَاحْتَمَلَ بِهِ آثَامًا قَبَاءَ بَوَازِرِهِ وَقَدِمَ عَلَى رَبِّهِ آسِفًا لَاهِفًا قَدْ خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ ذَلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ (نهج البلاغة، حكمت ٣٤٤: اين در إرشاد القلوب إلى الصواب (للديلمي)، ج ١، ص ٣٩ هم آمده، با اندکی تفاوت در عبارات:) وَقَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ع فِي خُطْبَتِهِ اتَّقُوا اللَّهَ فَكَمْ مِنْ مُؤْمِلٍ مَا لَا يَبْلُغُهُ وَجَامِعٍ مَا لَا يَأْكُلُهُ وَلَعَلَّهُ مِنْ بَاطِلٍ جَمَعَهُ وَمِنْ حَقٍّ مَنَعَهُ أَصَابَهُ حَرَامًا وَوَرِثَهُ عَذَابًا فَاحْتَمَلَ إِصْرَهُ وَبَاءَ بِبَوَازِرِهِ وَرَدَّ عَلَى رَبِّهِ خَاسِرًا آسِفًا لَاهِفًا قَدْ خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ ذَلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ.

(٤) وَبِالْإِسْنَادِ الْمُقَدَّمِ ذَكَرَهُ عَنِ الرِّضَا ع أَنَّهُ قَالَ قَالَ عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ: إِذَا رَأَيْتُمُ الرَّجُلَ قَدْ حَسَنَ سَمْتَهُ وَهَدْيُهُ وَتَمَوَّتَ فِي مَنْطِقِهِ وَتَخَاضَعَ فِي حَرَكَاتِهِ فَرُوَيْدًا لَا يَغْرَنُكُمْ فَمَا أَكْثَرَ مَنْ يُعْجِزُهُ تَنَاوُلُ الدُّنْيَا وَرُكُوبُ الْحَرَامِ مِنْهَا لِيُضْعِفَ نَبِيَّتَهُ وَمَهَانَتَهُ وَجُنِنَ قَلْبِهِ فَتَضَيَّبَ الدِّينَ فَخَا لَهَا فَهُوَ لَا يَزَالُ يَخْتَلُ النَّاسَ بِظَاهِرِهِ فَإِنْ تَمَكَّنَ مِنْ حَرَامٍ افْتَحَمَهُ وَإِذَا وَجَدْتُمُوهُ يَعْفُ عَنْ الْمَالِ الْحَرَامِ فَرُوَيْدًا لَا يَغْرَنُكُمْ فَإِنْ شَهَوَاتِ الْخَلْقِ مُخْتَلِفَةً فَمَا أَكْثَرَ مَنْ يَنْبُو عَنْ الْمَالِ الْحَرَامِ وَإِنْ كَثُرَ وَيَحْمِلُ نَفْسَهُ عَلَى شَوْهَاءٍ قَبِيحَةٍ فَيَأْتِي مِنْهَا مُحَرَّمًا فَإِذَا وَجَدْتُمُوهُ يَعْفُ عَنْ ذَلِكَ فَرُوَيْدًا لَا يَغْرَنُكُمْ حَتَّى تَنْظُرُوا مَا عُقْدَةُ عَقْلِهِ فَمَا أَكْثَرَ مَنْ تَرَكَ ذَلِكَ أَجْمَعَ ثُمَّ لَا يَرْجِعُ إِلَى عَقْلِ مَتِينٍ فَيَكُونُ مَا يُفْسِدُ بِجَهْلِهِ أَكْثَرَ مِمَّا يُصْلِحُهُ بِعَقْلِهِ فَإِذَا وَجَدْتُمْ عَقْلَهُ مَتِينًا فَرُوَيْدًا لَا يَغْرَنُكُمْ تَنْظُرُوا أَمَعَ هَوَاهُ يَكُونُ عَلَى عَقْلِهِ أَمْ يَكُونُ مَعَ عَقْلِهِ عَلَى هَوَاهُ وَكَيْفَ مَحَبَّتُهُ لِلرَّئِيسَاتِ الْبَاطِلَةِ وَزُهْدُهُ فِيهَا فَإِنْ فِي النَّاسِ مَنْ خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ يَتْرُكُ الدُّنْيَا لِلدُّنْيَا وَيَرَى أَنَّ لَذَّةَ الرَّئِيسَةِ الْبَاطِلَةِ أَفْضَلُ مِنْ لَذَّةِ الْأَمْوَالِ وَالنَّعْمِ الْمُبَاحَةِ الْمُحَلَّلَةِ فَيَتْرُكُ ذَلِكَ أَجْمَعَ طَلِبًا لِلرَّئِيسَةِ حَتَّى إِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللَّهَ أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ وَلَيْسَ الْمُهَادُ فَهُوَ يَخْبِطُ خَبْطَ عَشَوَاءٍ يُوقِدُهُ أَوَّلَ بَاطِلٍ إِلَى أَبْعَدِ غَايَاتِ الْخَسَارَةِ وَيَمُدُّهُ رَبُّهُ بَعْدَ طَلْبِهِ لِمَا لَا يَقْدِرُ عَلَيْهِ فِي طُغْيَانِهِ فَهُوَ يُحِلُّ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَيُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَا يُبَالِي مَا فَاتَ مِنْ دِينِهِ إِذَا سَلِمَتْ لَهُ الرَّئِيسَةُ الَّتِي قَدْ شَقِيَ مِنْ أَجْلِهَا فَأُولَئِكَ الَّذِينَ غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَلَعَنَهُمْ وَأَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا مُهِينًا وَلَكِنَّ الرَّجُلَ كُلَّ الرَّجُلِ نِعَمَ الرَّجُلُ هُوَ الَّذِي جَعَلَ هَوَاهُ تَبَعًا لِأَمْرِ اللَّهِ وَقَوَاهُ مَبْذُولَةً فِي رِضَى اللَّهِ يَرَى الدَّلَّ مَعَ الْحَقِّ أَقْرَبَ إِلَى عِزِّ الْأَبَدِ مِنَ الْعِزِّ فِي الْبَاطِلِ وَيَعْلَمُ أَنَّ قَلِيلَ مَا يَحْتَمِلُهُ مِنْ ضَرَائِهَا يُؤَدِّيهِ إِلَى دَوَامِ النَّعِيمِ فِي دَارٍ لَا تَبِيدُ وَلَا تَنْفَدُ [تَنْفَدُ] وَأَنَّ كَثِيرَ مَا يُلْحَقُهُ مِنْ سَرَائِهَا إِنْ اتَّبَعَ هَوَاهُ يُؤَدِّيهِ إِلَى عَذَابٍ لَا انْقِطَاعَ لَهُ وَلَا يَزُولُ فَذَلِكُمْ الرَّجُلُ نِعَمَ الرَّجُلُ فِيهِ فَتَمَسَّكُوا وَبَسْتِهِ فَاقْتَدُوا وَإِلَى رَبِّكُمْ فَتَوَسَّلُوا فَإِنَّهُ لَا تَرُدُّ لَهُ دَعْوَةٌ وَلَا يُخَيِّبُ لَهُ طَلِبَةٌ. (الإحتجاج على أهل اللجاج (للطبرسي)، ج ٢، ص ٣٢٠-٣٢١)

(٥) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ هَمَّامٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ الْغَلَوِيِّ عَنْ عِيسَى بْنِ دَاوُدَ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ مُوسَى عَنْ أَبِيهِ ع «١» قَالَ: نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ وَنَزَلَ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ وَلَا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ إِلَّا خَسَارًا فَالْقُرْآنُ شِفَاءٌ وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ لِأَنَّهُمُ الْمُتَنَفِّعُونَ بِهِ وَخَسَارٌ وَبَوَارٌ عَلَى

(۳) امام حسین ع در مسیر کربلا فرمودند:

بدرستی که این مردم بنده دنیایند و دین را روی زبانشان مزمره می کنند، و تا جایی که معیشتشان برقرار است، آن را [در دهان] می چرخانند؛ پس هنگامی که به بلاء آزموده گردند، دینداران کم شوند.

تحف العقول، ص ۲۴۵

وَقَالَ ع فِي مَسِيرِهِ إِلَى كَرْبَلَاءَ

... إِنَّ النَّاسَ عَبِيدُ الدُّنْيَا وَالِدِّينُ لَعَقُّ عَلَى أَلْسِنَتِهِمْ يَحُوطُونَ مَا دَرَّتْ مَعَايِشُهُمْ فَإِذَا مُحْصُوا بِالْبَلَاءِ قَلَّ الدِّينَانُونَ.

تدبر

(۱) «وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَأَنَّ بِهِ وَإِنْ أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ انْقَلَبَ عَلَى وَجْهِهِ خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ ذَلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ»

برخی از مردم خداپرستانند، اما خدا را نه در متن زندگی، بلکه در حاشیه زندگی شان می گذارند؛ تا جایی خدا را قبول دارند که اوضاع بر وفق مرادشان باشد؛ اما همین که اوضاع آن طور که می خواهند نیست؛ همه چیز را کنار می گذارد. چنین کسی هم در دنیا ضرر می کند و هم در آخرت. و اگر کسی اندکی بیندیشد بوضوح می یابد که چنین زندگی ای سراسر ضرر و زیان است.

(۲) «وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَأَنَّ بِهِ وَإِنْ أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ انْقَلَبَ عَلَى وَجْهِهِ خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ ذَلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ»

کسی که وقتی خوشی ای به او برسد، به دینداری و عبادتش دلگرم می شود و وقتی به بلایی آزموده شود، به خدا پشت می کند، به عنوان کسی معرفی شده که خدا را «علی حرف» عبادت می کند. عبادت «علی حرف» یعنی:

الف. ضعف در عبادت: حرف به معنای لبه یک طناب است؛ یعنی او مانند کسی است که روی لبه طناب ایستاده، هر لحظه در معرض افتادن است؛ و این وصف کسی است که دینداریش را بر دلایل محکم استوار نکرده است. (علی بن عیسی، به نقل از مجمع البیان، ج ۷، ص ۱۲۰)

الطَّالِمِينَ لَأَنَّ فِيهِ الْحُجَّةَ عَلَيْهِمْ وَلَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا خَسَارًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَذَلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ. (تأویل الآيات الظاهرة في فضائل العترة الطاهرة، ص ۲۸۴)

(۶) همچنین در الکافی، ج ۸، ص ۲۰۸ سخنانی از عمار خطاب به ابوذر آمده که از این آیات استفاده کرده است:

سَهْلٌ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ حَفْصِ التَّمِيمِيِّ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو جَعْفَرٍ الْخَتَمِيُّ قَالَ: قَالَ لَمَّا سَيرَ عَثْمَانُ أَبَا ذَرٍّ إِلَى الرِّبْدَةِ شِيعَهُ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ وَعَقِيلٌ وَالْحَسَنُ وَالْحُسَيْنُ ع وَعَمَّارُ بْنُ يَاسِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فَلَمَّا كَانَ عِنْدَ الْوَدَاعِ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ... ثُمَّ تَكَلَّمَ عَمَّارٌ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فَقَالَ يَا أَبَا ذَرٍّ أَوْحَشَ اللَّهُ مَنْ أَوْحَشَكَ وَأَخَافَ مَنْ أَخَافَكَ إِنَّهُ وَاللَّهِ مَا مَنَعَ النَّاسَ أَنْ يَقُولُوا الْحَقَّ إِلَّا الرُّكُونُ إِلَى الدُّنْيَا وَالْحُبُّ لَهَا أَلَا إِنَّمَا الطَّاعَةُ مَعَ الْجَمَاعَةِ «۱» وَالْمُلْكُ لِمَنْ غَلَبَ عَلَيْهِ وَإِنَّ هَؤُلَاءِ الْقَوْمَ دَعَوْا النَّاسَ إِلَى دُنْيَاهُمْ فَأَجَابُوهُمْ إِلَيْهَا وَهَبُوا لَهُمْ دِينَهُمْ فَخَسِرُوا الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ وَذَلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ (البتة در السقيفة و فدک، ص ۷۷ هم آمده اما با اندکی تفاوت:) ثم تكلم عمار رحمه الله مغضبا، فقال: لا أنس الله من أوحشك، ولا آمن من أخافك، أما والله لو أردت دنياهم لأمنوك، ولو رضيت أعمالهم لأحبوك، وما منع الناس أن يقولوا بقولك إلا الرضا بالدنيا، والجزع من الموت، ومالوا إلى سلطان جماعتهم عليه، والملك لمن غلب، فوهبوا لهم دينهم، ومنحهم القوم دنياهم، فخسروا الدنيا والآخرة، ألا ذلك هو الخسران المبين

ب. دینداری با شک (مجاهد، به نقل از مجمع‌البیان، ج ۷، ص ۱۲۰)

ج. دینداری به زبان؛ چرا که دین دو حرف است: زبان و دل؛ و کسی که فقط به زبان دیندار است، خدا را به یک حرف می‌پرستد. (حسن بصری، به نقل از مجمع‌البیان، ج ۷، ص ۱۲۰)

د. این یک تعبیر کنایه‌ای و استعاری است و مقصودش همان وضعیتی است که در ادامه آیه آمده: در خوشی‌ها دلگرم شدن و در فتنه‌ها به دین پشت کردن (المیزان، ج ۱۴، ص ۳۴۱)

ه. دین یک حد و مرزهایی دارد، کسی که دائماً روی مرزهای دین حرکت کند، بالاخره می‌لغزد. یعنی شاید این آیه اشاره به مفاد آن حدیث نبوی است که کسی که وارد در شبهات و امور مشتبّه شود، به محرمات کشیده می‌شود و از جایی که نمی‌فهمد به هلاکت می‌افتد.^۱

و. فقط در مقام حرف بنده خداست؛ اما در مقام عمل خیر. یعنی شاید اشاره است به آن حدیث علوی که «حق گسترده‌ترین امور است در مقام وصف کردن؛ و تنگ‌ترین امور است در مقام عمل کردن».^۲

ز. در حاشیه دین ایستاده و آماده خروج از دین است؛ مانند کسی که در کناره لشکر می‌ایستد که تا اوضاع سخت شد، بتواند بلافاصله فرار کند. (تفسیر الصافی، ج ۳، ص ۳۶۶)

ح. ...

۳ «مَنْ يَعْبُدُ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَأَنَّ بِهِ وَإِنْ أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ انْقَلَبَ عَلَى وَجْهِهِ خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ...»

معیار اینکه دین خوب و لازم است یا نه، این نیست که وقتی دیندار شدیم اوضاع زندگی دینوی بر وفق مراد باشد. بلکه اتفاقاً، ورود در دینداری معادل است با شروع فتنه‌ها و بلایهایی که نشان دهد که آیا در ادعای ایمان‌مان صادق هستیم؟ (عنکبوت/۱-۲)

کسی که انتظارش از دین و دینداری این است که با عبادت خدا اوضاع دنیوی‌اش بر وفق مراد شود و به فتنه و بلایی نیفتد، کسی است که خدا روی حرف می‌پرستد و در دنیا و آخرت ضرر می‌کند.

ثمره اجتماعی

برخی گمان می‌کنند باید به هر قیمتی که شده، دین را برای نسل جدید جذاب نمود و از سختی‌های دین و دینداری سخنی نگفت. این آیه به صراحت چنین تلقی‌ای را تخطئه می‌کند و در حدیث، این آیه مصداق منافقان دانسته شده است (حدیث ۲)

مواظب باشیم ناخواسته در دام نفاق نیفتیم!

۴ «... فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ ... وَإِنْ أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ ...»

۱. مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنْ صَفْوَانَ بْنِ يَحْيَى عَنْ دَاوُدَ بْنِ الْحُصَيْنِ عَنْ عُمَرَ بْنِ حَنْظَلَةَ قَالَ: قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع ... قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص حَلَالٌ بَيْنٌ وَ حَرَامٌ بَيْنٌ وَ شُبُهَاتٌ بَيْنَ ذَلِكَ فَمَنْ تَرَكَ الشُّبُهَاتِ نَجَا مِنَ الْمُحَرَّمَاتِ وَ مَنْ أَخَذَ بِالشُّبُهَاتِ ارْتَكَبَ الْمُحَرَّمَاتِ وَ هَلَكَ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُ. (الكافي، ج ۱، ص ۶۸)

۲. فَالْحَقُّ أَوْسَعُ الْأَشْيَاءِ فِي التَّوَاصُفِ وَ أَضْيَقُهَا فِي التَّنَاصُفِ (نهج البلاغة، خطبه ۲۱۶)

در نقطه مقابل رسیدن «خوبی، از رسیدن «بدی» سخن نگفت، بلکه از رسیدن «فتنه» سخن گفت؛ چرا؟

الف. شاید بدین جهت که کسی که خدا را جدی بگیرد، می‌فهمد که بدی‌ای در عالم برای او پیش نخواهد آمد:

آنچه پیش می‌آید یا بوضوح خوبی‌اش معلوم است؛

و یا اگر نامطلوب می‌نماید، فتنه و آزمایشی است که اگر در برابر آن فتنه و سختی‌های آن بر دین خویش استقامت بورزد،

رشد بسیار بیشتری برای او خواهد داشت (فصلت/۳۰؛ احقاف/۱۳؛ جن/۱۶)

ب. ...

۵) «وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَأَنَّ بِهِ وَإِنْ أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ انْقَلَبَ عَلَى وَجْهِهِ خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ ذَلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ»

این مدل عبودیت، که خدا و دین را تا جایی قبول داشته باشیم که اوضاع بر وفق مراد باشد، خسارت دنیا و آخرت را در

پی دارد و خسارت بار بودنش کاملاً آشکار است. چرا و چگونه؟

الف. اینکه به فتنه می‌افتد خسارت دنیوی اوست؛ و اینکه از خدا روی گردان می‌شود خسارت اخروی اوست؛ [پس همین

که به فتنه افتاد، چون چنین موضعی دارد، آشکارا دچار خسارت شده است]. (المیزان، ج ۱۴، ص ۳۵۱)

ب. همین که در مقابل سختی‌ها به دین پشت کرده، آبرویش را در دنیا از دست می‌دهد و چون مرتد شده همه اعمالش

حبط می‌شود. (اقتباس از تفسیر الصافی، ج ۳، ص ۳۶۶)^۱

ج. به خاطر مصیبتی که به او رسیده در دنیا ضرر کرده، و چون تسلیم خدا نبوده، ثواب صابرين را از دست داده (الکشاف،

ج ۳، ص ۱۴۶)

د. ...

۶) «وَمِنَ النَّاسِ ... فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَأَنَّ بِهِ وَإِنْ أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ انْقَلَبَ عَلَى وَجْهِهِ ...»

انسان در معرض هجوم حوادث تلخ و شیرین است؛ و ایمان بعضی‌ها موسمی و سطحی است و حوادث تلخ و شیرین

آن را تغییر می‌دهد. (تفسیر نور، ج ۸، ص ۲۳)

۷) «فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَأَنَّ بِهِ وَإِنْ أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ انْقَلَبَ عَلَى وَجْهِهِ خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ ذَلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ»

در تدبیر ۵ دیدیم اغلب مفسران این خسران دنیا و آخرت را فقط مربوط به وقتی که فتنه به او می‌رسد دانسته‌اند؛ (خسران

دنیا به خاطر آن است که در فتنه چیزی از دست داده؛ و خسران آخرت به خاطر آن است که با آمدن فتنه، از خدا رویگردان

شده)؛ در حالی که چه بسا این خسران شاید اشاره به کل وضعیت چنین کسی باشد:

یعنی کسی که در پی خوشی‌ای که به او می‌رسد آرام می‌گیرد و با آمدن فتنه به هم می‌ریزد، اساساً در دنیا و آخرت در

خسران است؛ زیرا خسران یعنی از دست دادن سرمایه، و سرمایه هرکسی آن حقیقت خدادادی‌ای است که درون اوست؛

۱. عبارت ایشان چنین است: خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ بذهاب عصمته و حبوط عمله بالارتداد

یعنی چنین کسی چنان حقیقت خود را فراموش کرده دچار ازخودبیگانگی ای شده و سرمایه وجودی خود را هدر داده، که اوضاع و احوال بیرونی است که برایش تعیین می کند شاد باشد یا ناراحت. چنین کسی، سرمایه ازدست داده ای است که نه در دنیا سرمایه ای دارد و نه در آخرت، و این است که خسران آشکار است.

۳۱۷) سوره حج (۲۲) آیه ۱۲ يَدْعُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَضُرُّهُ وَمَا لَا يَنْفَعُهُ ذَلِكَ هُوَ الضَّلَالُ الْبَعِيدُ ۱۳۹۵/۱۱/۱۹

ترجمه

به جای خدا چیزی می خواند که نه زیانش دهد و نه سودش رساند؛ این است همان گمراهی دور [و دراز].

نکات ترجمه ای و نحوی

کل این آیه، می تواند حال برای فاعل «یعبد» در آیه قبل باشد (آن کس بر حاشیه ای خدا را می پرستد در حالی که ...) و می تواند جمله مستأنفه [= جمله جدید و بدون ارتباط نحوی با جمله قبل] باشد (إعراب القرآن و بیانه، ج ۶، ص ۴۰) «يَدْعُوا»

فعل مضارع ضمیر مفرد مذکر غایب است از ماده «دعو». این ماده در اصل به معنای «متمایل شدن به جانب کسی با کلام» (معجم المقایس اللغة، ج ۲، ص ۲۷۹) و یا «خواستن چیزی با توجه و میل به آن» و معادل کلمات فارسی «دعوت کردن و خواندن» است (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۳، ص: ۲۱۷). به تعبیر دیگر، دعا همان ندا دادن است با این تفاوت که «ندا دادن» عموماً با صدای بلند است، اما دعا می تواند با صدای بلند یا آهسته (نجوی) باشد. مصدر «دَعَوَى» هم به معنای «دعا کردن» به کار می رود (فَمَا كَانَ دَعْوَاهُمْ إِذْ جَاءَهُمْ بِأُسْنَا؛ اعراف/۵) و هم به معنای «دعا کردن» (وَ آخِرُ دَعْوَاهُمْ أَنِ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ؛ یونس/۱۰)؛ همچنین دعا کردن بسیار در معنای درخواست کردن همراه با استغاثه به کار می رود. (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۳۱۵-۳۱۶)

در این آیه، به قرینه آیه قبل (یعبد الله علی حرف) و نیز به قرینه تعبیر «من دون الله»، «یدعو» می تواند «خواندن» به معنای «پرستیدن و اظهار نیاز» باشد؛ و نیز می تواند به معنای «خواستن و دنبال چیزی رفتن»: معنایی که به ذهن اغلب افراد رسیده این است که «به جای خدا چیزی را بپرستد که ...» اما معنای دوم این است که «به جای خدا چیزی را طلب کند که ...»

تذکر

در زبان عربی، چنین رایج است که در انتهای فعل ماضی در صیغه جمع، که به حرف واو ختم می شود، الف زاید گذاشته شود (مثلاً فعلوا) و چنین کاری در جایی که واو انتهایی، نه نشانگر صیغه جمع، بلکه جزء کلمه باشد، رایج نیست؛ اما کتابت قرآن کریم (که به «رسم المصحف» معروف است) از زمان عثمان به نحو متواتر به همین صورت نقل شده، و تغییر آن سزاوار نیست؛ چرا که گاه این تفاوت ها رمزی دارد که اغلب بعد از سالها برای عموم آشکار می گردد. (مانند روابط عددی عجیب و معجزه آسایی که بین تعداد حروف در سوره ها وجود دارد)

«يَدْعُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَضُرُّهُ...»

ترکیب نحوی جمله ابتدایی این آیهبه نحوی است که دست کم سه معنای مختلف می‌تواند در بر داشته باشد که با توجه به قاعده «امکان استعمال یک لفظ در چند معنا» همگی می‌توانند درست باشند:

- «مِنْ دُونِ اللَّهِ» را حال و «مَا لَا يَضُرُّهُ» را مفعول بدانیم (اغلب مترجمان: به جای خدا می‌خواند چیزی را که نه به او ضرری می‌زند...);
- «مِنْ دُونِ اللَّهِ» را مفعول و «مَا لَا يَضُرُّهُ» را حال قلمداد کنیم (ترجمه سیدکاظم ارفع: غیر خدا را می‌خواند، در صورتی که نه زبانی به او می‌رساند...);
- «مَا لَا يَضُرُّهُ» را مفعول بدانیم، اما «مِنْ دُونِ اللَّهِ» در معنای جار و مجروری خود (بدون اینکه حال باشد) قلمداد کنیم: (ترجمه حجة‌التفاسیر: این کس چیزی را از جز خدا می‌خواند که ضرر به او نمی‌رساند...)

«الضَّلَالُ الْبَعِيدُ»

این تعبیر استعاره گرفته شده از کسی که در بیابان بقدری دور می‌شود که کاملاً راه را گم می‌کند؛ و مسیر گم‌شدنش طولانی و دور از دسترس می‌گردد. (الکشاف، ج ۳، ص ۱۴۷)

حدیث

۱) زراره می‌گوید: از امام باقرع درباره سخن خداوند متعال سوال کردم که فرموده است: «و از مردم، کس هست که خدا را بر حرفی می‌پرستد».

امام فرمود: آنان گروهی‌اند که خدا را واحد دانستند و عبادت هر معبود غیر خدایی را رها کردند، پس، از شرک خارج شدند ولی معرفت پیدا نکردند که حضرت محمد ص رسول خداست، پس آنها خدا را با شک در مورد حضرت محمدص و آنچه آورده بود پرستیدند؛ نزد رسول خدا ص آمدند و [با خود] گفتند: نگاه می‌کنیم، اگر اموالمان زیاد شد و در جان و فرزندانمان به عافیت رسیدیم، می‌فهمیم که او راستگوست و رسول خداست؛ و اگر غیر از این شد، [در کار او] تأمل می‌کنیم. خداوند عز و جل فرمود: «پس اگر خوشی‌ای به او رسد بدان دلگرم شود» یعنی عافیتی در دنیا «و اگر فتنه‌ای به او رسد» یعنی بلایی در جان و مالش، «بر وجه [سابق] خویش دگرگون گردد» یعنی بر شکش به جانب شرک، «در دنیا و آخرت زیان کرده است؛ این است همان زیان آشکار. به جای خدا چیزی می‌خواند که نه زیانش دهد و نه سودش رساند»

فرمود: یعنی به شرک برمی‌گردد و غیر خدا را می‌خواند و غیر او را می‌پرستد؛

پس، از آنها برخی معرفت پیدا می‌کند و ایمان در قلبش وارد می‌شود و ایمان می‌آورد و تصدیق می‌کند و از جایگاه شک به سمت ایمان می‌روند؛ و برخی بر شکش باقی می‌مانند، و برخی به جانب شرک برمی‌گردند.

مُحَمَّدٌ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَكَمِ عَنْ مُوسَى بْنِ بَكْرِ عَنْ زُرَّارَةَ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ «وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ» قَالَ هُمْ قَوْمٌ وَحَدُّوا اللَّهَ وَخَلَعُوا عِبَادَةَ مَنْ يُعْبَدُ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَخَرَجُوا مِنَ الشَّرْكِ وَلَمْ يَعْرِفُوا أَنَّ مُحَمَّدًا ص رَسُولُ اللَّهِ فَهُمْ يَعْبُدُونَ اللَّهَ عَلَى شَكٍّ فِي مُحَمَّدٍ ص وَ مَا جَاءَ بِهِ فَأَتَوْا رَسُولَ اللَّهِ ص وَ قَالُوا نَنْظُرُ فَإِنْ كَثُرَتْ أَمْوَالُنَا وَ عُوفِينَا فِي أَنْفُسِنَا وَ أَوْلَادِنَا عَلِمْنَا أَنَّهُ صَادِقٌ وَ أَنَّهُ رَسُولُ اللَّهِ وَ إِنْ كَانَ غَيْرَ ذَلِكَ نَظَرْنَا قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ «إِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَأَنَّ بِهِ» يَعْنِي عَافِيَةً فِي الدُّنْيَا «وَ إِنْ أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ» يَعْنِي بَلَاءٌ فِي نَفْسِهِ وَ مَالِهِ «انْقَلَبَ عَلَى وَجْهِهِ» انْقَلَبَ عَلَى شَكِّهِ إِلَى الشَّرْكِ «خَسِرَ الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةَ ذَلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ» يَدْعُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَضُرُّهُ وَ مَا لَا يَنْفَعُهُ قَالَ يَنْقَلِبُ مُشْرِكًا يَدْعُو غَيْرَ اللَّهِ وَ يَعْبُدُ غَيْرَهُ فَمِنْهُمْ مَنْ يَعْرِفُ وَ يَدْخُلُ الْإِيمَانَ قَلْبُهُ فَيُؤْمِنُ وَ يُصَدِّقُ وَ يَزُولُ عَنْ مَنْزِلَتِهِ مِنَ الشَّكِّ إِلَى الْإِيمَانِ وَ مِنْهُمْ مَنْ يَثْبُتَ عَلَى شَكِّهِ وَ مِنْهُمْ مَنْ يَنْقَلِبُ إِلَى الشَّرْكِ.

(۲) از پیامبر اکرم ص روایت شده است که جبرئیل نزد پیامبر آمد و گفت: یا رسول الله! همانا خداوند تبارک و تعالی مرا به هدیه‌ای به سوی تو فرستاده است که تاکنون به کسی داده نشده بود.

گفتم: و آن چیست؟

گفت: صبر و از آن بهتر.

گفتم: و آن چیست؟

گفت: رضا [راضی بودن به قضای الهی] و از آن بهتر.

گفتم: و آن چیست؟

گفت: زهد و از آن بهتر.

گفتم: و آن چیست؟

گفت: اخلاص و از آن بهتر.

گفتم: و آن چیست؟

گفت: یقین و از آن بهتر.

گفتم: و آن چیست، ای جبرئیل!

گفت: همانا نردبان آن توکل بر خداوند عز و جل است.

گفتم: [حقیقت] توکل بر خداوند عز و جل چیست؟

^۱ . در تفسیر قمی، این روایت با سندی دیگر از امام صادق ع روایت شده که هم عبارت شروعش تفاوت مختصری دارد و هم بعد از عبارت «فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَأَنَّ بِهِ» به جای عبارت «يَعْنِي عَافِيَةً فِي الدُّنْيَا» «وَ إِنْ أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ» يَعْنِي بَلَاءٌ فِي نَفْسِهِ وَ مَالِهِ «انْقَلَبَ عَلَى وَجْهِهِ» انْقَلَبَ عَلَى شَكِّهِ إِلَى الشَّرْكِ «خَسِرَ الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةَ ذَلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ»، «الخ...» گذاشته شده است. سند و شروع روایت چنین است:
حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي عِمْرَانَ عَنْ يُونُسَ عَنْ حَمَّادٍ عَنْ ابْنِ الظُّبْيَانِ [ابْنِ الطَّيَّارِ] عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ فِي قَوْمٍ وَحَدُّوا اللَّهَ...

گفت: دانستن اینکه مخلوق نه زیان دهد و نه سودی رساند و نه ببخشد و نه منع کند، و ناامید شدن از خلاق؛ که اگر بنده چنین باشد، کاری جز برای خدا نمی‌کند و بیم و امیدی جز خدا ندارد و در احدی جز خدا طمع نمی‌بندد؛ که توکل این است.

معانی الأخبار، ص ۲۶۱

حَدَّثَنَا أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِيهِ فِي حَدِيثٍ مَرْفُوعٍ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: جَاءَ جَبْرِئِيلُ عِ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى أَرْسَلَنِي إِلَيْكَ بِهَدِيَّةٍ لَمْ يُعْطِهَا أَحَدًا قَبْلَكَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَا هِيَ قَالَ الصَّبْرُ وَ أَحْسَنُ مِنْهُ قُلْتُ وَمَا هُوَ قَالَ الرِّضَا وَ أَحْسَنُ مِنْهُ قُلْتُ وَمَا هُوَ قَالَ الزُّهْدُ وَ أَحْسَنُ مِنْهُ قُلْتُ وَمَا هُوَ قَالَ الْإِخْلَاصُ وَ أَحْسَنُ مِنْهُ قُلْتُ وَمَا هُوَ قَالَ الْيَقِينُ وَ أَحْسَنُ مِنْهُ قُلْتُ وَمَا هُوَ يَا جَبْرِئِيلُ قَالَ إِنَّ مَدْرَجَةَ ذَلِكَ التَّوَكُّلُ عَلَى اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَقُلْتُ وَمَا التَّوَكُّلُ عَلَى اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَقَالَ الْعِلْمُ بِأَنَّ الْمَخْلُوقَ لَا يَضُرُّ وَ لَا يَنْفَعُ وَ لَا يُعْطَى وَ لَا يَمْنَعُ وَ اسْتِعْمَالُ الْيَأْسِ مِنَ الْخَلْقِ فَإِذَا كَانَ الْعَبْدُ كَذَلِكَ لَمْ يَعْمَلْ لِأَحَدٍ سِوَى اللَّهِ وَ لَمْ يَرْجُ وَ لَمْ يَخَفْ سِوَى اللَّهِ وَ لَمْ يَطْمَعْ فِي أَحَدٍ سِوَى اللَّهِ فَهَذَا هُوَ التَّوَكُّلُ.

۳) در فرازی از حدیثی که امام رضا ع از امام سجاده ع درباره نحوه شناخت مردم، و فریب ظاهر را نخوردن، روایت کرده،^۱ امام سجاده ع می‌فرمایند:

همانا در میان مردم کس هست که «دنیا و آخرتش را زیان کرده» دنیا را برای دنیا ترک می‌کند، و به نظرش لذت ریاست باطل برتر از لذت اموال و نعمت‌های مباح و حلال است؛ پس همه آنها را به خاطر رسیدن به ریاست ترک می‌کند تا جایی که «هنگامی که به او گفته شود تقوای الهی پیشه کن! عزت طلبی [= ریاست طلبی] او را به گناه می‌کشاند؛ حسابش با جهنم است و بسیار بد جایگاهی است.»

۱. متن کامل حدیث چنین است:

وَبِالْإِسْنَادِ الْمُقَدَّمِ ذَكَرَهُ عَنِ الرَّضَا ع أَنَّهُ قَالَ قَالَ عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ: إِذَا رَأَيْتُمُ الرَّجُلَ قَدْ حَسَنَ سَمْتُهُ وَ هَدْيُهُ وَ تَمَوَّاتٍ فِي مَنَاطِقِهِ وَ تَخَاضَعَ فِي حَرَكَاتِهِ فَرُؤَيْدًا لَا يَغْرَنُكُمْ فَمَا أَكْثَرَ مَنْ يُعْجِزُهُ تَنَاقُلُ الدُّنْيَا وَ رُكُوبُ الْحَرَامِ مِنْهَا لِضَعْفِ نِيَّتِهِ وَ مَهَانَتِهِ وَ جُبْنِ قَلْبِهِ فَتَصَبَّ الدِّينَ فَخَا لَهَا فَهُوَ لَا يَزَالُ يَخْتَلِ النَّاسَ بِظَاهِرِهِ فَإِنْ تَمَكَّنَ مِنْ حَرَامٍ اقْتَحَمَهُ وَ إِذَا وَجَدْتُمُوهُ يَعْفُ عَنِ الْمَالِ الْحَرَامِ فَرُؤَيْدًا لَا يَغْرَنُكُمْ فَإِنَّ شَهَوَاتِ الْخَلْقِ مُخْتَلِفَةٌ - فَمَا أَكْثَرَ مَنْ يَنْبُو عَنِ الْمَالِ الْحَرَامِ وَ إِنْ كَثُرَ وَ يَحْمِلُ نَفْسَهُ عَلَى شَوْهَاءٍ قَبِيحَةٍ فَيَأْتِي مِنْهَا مُحَرَّمًا فَإِذَا وَجَدْتُمُوهُ يَعْفُ عَنِ ذَلِكَ فَرُؤَيْدًا لَا يَغْرَنُكُمْ حَتَّى تَنْظُرُوا مَا عَقْدَةُ قَلْبِهِ فَمَا أَكْثَرَ مَنْ تَرَكَ ذَلِكَ أَجْمَعَ ثُمَّ لَا يَرْجِعُ إِلَى عَقْلِ مَتِينٍ فَيَكُونُ مَا يُفْسِدُ بِجَهْلِهِ أَكْثَرَ مِمَّا يُصْلِحُهُ بِعَقْلِهِ فَإِذَا وَجَدْتُمْ عَقْلَهُ مَتِينًا فَرُؤَيْدًا لَا يَغْرَنُكُمْ تَنْظُرُوا أَمَعَ هَوَاهُ يَكُونُ عَلَى عَقْلِهِ أَمْ يَكُونُ مَعَ عَقْلِهِ عَلَى هَوَاهُ وَ كَيْفَ مَحَبَّتُهُ لِلرَّئِاسَاتِ الْبَاطِلَةِ وَ زُهْدُهُ فِيهَا فَإِنَّ فِي النَّاسِ مَنْ خَسِرَ الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةَ يَتْرُكُ الدُّنْيَا لِلدُّنْيَا وَ يَرَى أَنَّ لَذَّةَ الرَّئِاسَةِ الْبَاطِلَةِ أَفْضَلُ مِنْ لَذَّةِ الْأُمُوالِ وَ النِّعَمِ الْمُبَاحَةِ الْمُحَلَّلَةِ فَيَتْرُكُ ذَلِكَ أَجْمَعَ طَلِبًا لِلرَّئِاسَةِ حَتَّى إِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللَّهَ أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ وَ لِبَسَ الْمَهَادِ فَهُوَ يَخْبِطُ خَبْطَ عَشَوَاءٍ يُوقِدُهُ أَوَّلُ بَاطِلٍ إِلَى أَبْعَدِ غَايَاتِ الْخُسَارَةِ وَ يُمِدُّهُ رَبُّهُ بَعْدَ طَلَبِهِ لِمَا لَا يَقْدِرُ عَلَيْهِ فِي طُغْيَانِهِ فَهُوَ يُحِلُّ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَ يُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَا يُبَالِي مَا فَاتَ مِنْ دِينِهِ إِذَا سَلِمَتْ لَهُ الرَّئِاسَةُ الَّتِي قَدْ شَقِيَ مِنْ أَجْلِهَا فَأُولَئِكَ الَّذِينَ غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَ لَعَنَهُمْ وَ أَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا مُهِينًا وَ لَكِنَّ الرَّجُلَ كُلَّ الرَّجُلِ نِعَمَ الرَّجُلِ هُوَ الَّذِي جَعَلَ هَوَاهُ تَبَعًا لِأَمْرِ اللَّهِ وَ قَوَاهُ مَبْذُولَةً فِي رِضَى اللَّهِ يَرَى الذَّلَّ مَعَ الْحَقِّ أَقْرَبَ إِلَى عِزِّ الْأَبَدِ مِنَ الْعِزِّ فِي الْبَاطِلِ وَ يَعْلَمُ أَنَّ قَلِيلَ مَا يَحْتَمِلُهُ مِنْ ضَرَائِهَا يُؤَدِّيهِ إِلَى دَوَامِ النَّعِيمِ فِي دَارٍ لَا تَبِيدُ وَ لَا تَنْفَدُ [تَنْفَدُ] وَ أَنَّ كَثِيرَ مَا يُلْحَقُهُ مِنْ سَرَائِهَا إِنْ اتَّبَعَ هَوَاهُ يُؤَدِّيهِ إِلَى عَذَابٍ لَا انْقِطَاعَ لَهُ وَ لَا يَزُولُ فَذَلِكُمْ الرَّجُلُ نِعَمَ الرَّجُلِ فِيهِ فَمَتَسَكَّوْا وَ بَسْتَنِّهِ فَاقْتَدُوا وَ إِلَى رَبِّكُمْ فَتَوَسَّلُوا فَإِنَّهُ لَا تُرَدُّ لَهُ دَعْوَةٌ وَ لَا يُحْيَبُّ لَهُ طَلِبَةٌ.

الإحتجاج على أهل اللجاج (للطبرسی)، ج ۲، ص ۳۲۱

وَبِالْإِسْنَادِ الْمَقْدَمِ ذِكْرُهُ عَنِ الرِّضَا ع أَنَّهُ قَالَ قَالَ عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ:

فَإِنَّ فِي النَّاسِ مَنْ «خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ» يَتْرُكُ الدُّنْيَا لِلدُّنْيَا وَيَرَى أَنَّ لَذَّةَ الرَّئَاسَةِ الْبَاطِلَةِ أَفْضَلُ مِنْ لَذَّةِ الْأَمْوَالِ وَالنَّعْمِ الْمُبَاحَةِ الْمُحَلَّلَةِ فَيَتْرُكُ ذَلِكَ أَجْمَعَ طَلَبًا لِلرَّئَاسَةِ حَتَّى «إِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللَّهَ أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ وَكِبِشَسَ الْمِهَادِ».

تدبر

(۱) «يَدْعُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَضُرُّهُ وَمَا لَا يَنْفَعُهُ ذَلِكَ هُوَ الضَّلَالُ الْبَعِيدُ»

کسی که باورش به خدا و بندگی اش نسبت به او قدری بر لب مرز است که با یک فتنه و آزمون زیر و رو می شود، در حقیقت، خدا را کنار گذاشته و دنبال چیزی راه افتاده که برایش نه سودی می دهد نه زیانی؛ او بقدری در بیراهه رفته، که دیگر به این زودی راه پیدا نمی کند.

ثمره انسان شناسی

انسان موجودی نیازمند آفریده شده و وجودش به گونه ای است که خواه ناخواه به چیزی دل می بندد و از او خواسته های خود را می خواهد.

کسی که به خاطر یک امتحان دشوار خدا را رها می کند، این گونه نیست که دیگر به کسی دل نبندد و برای رفع نیازش سراغ کس دیگر نرود؛ اما چون همه چیز به دست خداست^۱ و بی مشیت الهی چیزی در عالم رخ نمی دهد، سراغ هر که غیر خدا برود، او هیچ نیازی از وی را نمی تواند برآورده کند و فقط ضرر کرده است. به قول حافظ شیرازی:

سود و زیان و مایه چو خواهد شدن ز دست

از بهر این معامله غمگین مباش و شاد

بادت به دست باشد اگر دل نهی به هیچ

در معرضی که تخت سلیمان رود به باد

<http://ganjoor.net/hafez/ghazal/sh100>

(۲) «يَدْعُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَضُرُّهُ وَمَا لَا يَنْفَعُهُ ذَلِكَ هُوَ الضَّلَالُ الْبَعِيدُ»

چرا خواستن از غیر خدا، گمراهی دور و دراز است؟

الف. شاید چون انسان به خاطر ظاهربینی، متوجه نمی شود که این امور دنیوی ای که بدانها دل بسته و گمان می کند که اینها کار او را انجام می دهند، واقعا هیچ کاره اند؛ و زمانی به بی خاصیتی آنها پی می برد که کار از کار گذشته و راه برگشتی نیست.

^۱. سوی حق چون بشتابی تو چو خورشید بتابی

چو چنان سود بیابی چه کنی سود و زیان را

<http://ganjoor.net/moulavi/shams/ghazalsh/sh160>

ب. ...

۳) «ما لَا يَضُرُّهُ وَ مَا لَا يَنْفَعُهُ ذَلِكَ هُوَ الضَّلَالُ الْبَعِيدُ»

سراغ چیزی رفتن که توان سود و ضرررسانی ندارد، در واقع، هزینه کردن سرمایه عمر است بدون به دست آوردن سودی؛ لذا با اینکه او توان سود و ضرررسانی ندارد، اما این کار سراسر ضرر کردن است. شاید بدین جهت است که از آن به «گمراهی دور و دراز» تعبیر کرد. به قول عطار نیشابوری:

عمر در سود و زیان بردی به آخر بی خبر
می ندارد سود با تو پس زیان می بایدت

<http://ganjoor.net/attar/divana/ghazal-attar/sh19>

و به قول حافظ شیرازی:

بنشین بر لب جوی و گذر عمر ببین
کاین اشارت ز جهان گذران ما را بس
نقد بازار جهان بنگر و آزار جهان

گر شما را نه بس، این سود و زیان ما را بس

<http://ganjoor.net/hafez/ghazal/sh268>

۴) «يَعْبُدُ اللَّهُ عَلَى حَرْفٍ ... يَدْعُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ ...»

در آیه قبل فرمود «خدا را بر حرفی عبادت می کند» و در این آیه فرمود «به جای خدا کسی را می خواند»؛ یعنی عبادت بر حرفی (خواه به معنای عبادت بر لب مرز، یا عبادت در حد لقلقه زبان، یا ...، جلسه قبل، تدبر ۲) باطن و حقیقتش رفتن به سوی غیر خدا است.

شاید به همین جهت است که در احادیث، این آیات را وصف منافقان دانست، که در ظاهر خدا را می پرستند، اما در باطن به غیر خدا رو کرده اند. (جلسه قبل، حدیث ۲)

(توجه: حدیث ۳ دقایقی قبل به احادیث جلسه قبل افزوده شد. از طریق همین لینک بالا قابل مشاهده است)

۵) «يَدْعُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَضُرُّهُ وَ مَا لَا يَنْفَعُهُ ذَلِكَ هُوَ الضَّلَالُ الْبَعِيدُ»

دین شناسی: مساله توسل

با توجه به اینکه همه چیز به دست خداست و سراغ کسی غیر خدا نباید رفت، چرا شیعیان به اهل بیت متوسل می شوند؟ «غیر خدا»یی که رفتن به سراغش بی حاصل است، «غیر خدا»یی است که به جای خدا و در عرض خدا به سراغش می روند. اما به دستور خدا سراغ کسی رفتن، مصداق رفتن به سوی خداست، نه رفتن به سوی غیر خدا. شاهدش اینکه در قرآن کریم از سویی به شدت هرگونه «ولایت» غیر خدا را قبول کردن، خلاف ایمان می شمرد (مثلا اعراف/۳؛ شوری/۹؛ ...) و از سوی دیگر، مومنان را به قبول ولایت خدا و رسول و امیرالمومنین ع فرامی خواند (مائده/۵۵)

ترجمه

می خواند کسی [را] که قطعاً زیانش از سودش نزدیک تر است [به عنوان مولى و عشیره خود] ، قطعاً [چه] بد مولا و بد عشیره‌ای است.

نکات ترجمه‌ای و نحوی

«يَدْعُوا لِمَنْ ضَرُّهُ اَقْرَبُ مِنْ نَفْعِهِ»

تحلیل نحوی حرف «لام» (لمن...) در این آیه معرکه آراء گردیده و به تبع آن این جمله چندین وجه می تواند داشته باشد (مجمع‌البیان، ج ۷، ص ۱۱۷-۱۱۹):^۱

الف. «لام» تاخیر است و این جمله مستقل از جمله قبل است، در اصل چنین بوده «يَدْعُو مَنْ لضره...: کسی را می خواند که قطعاً ضررش ...».

ب. «لام» ابتدای کلام است (که بر کلامی که با «اسم» [در مقابل فعل و حرف] آغاز می شود، می آید)؛ و «يَدْعُو» مربوط به جمله قبل می باشد و در ادامه، با جمله جدیدی (مستأنفه) مواجهیم که مبتدایش «لِمَنْ ضَرُّهُ اَقْرَبُ» است و خبرش «لِبَنَسِ الْمَوْلَى وَ لِبَنَسِ الْعَشِيرِ» (قطعاً کسی که زیانش از سودش بیشتر است، بد مولى و بد عشیره‌ای است) آنگاه اینکه «يَدْعُو» چگونه معنا می شود، چند حالت دارد:

ب.۱. «ذلک» در جمله قبل، مبتدأست، و «الضلال البعيد» خبرش است، و فعل «يَدْعُو» در اصل «يَدْعُو» و حال می باشد برای «ذلک»، و اصل کلام چنین بوده: «آن، در حالی که او را می خواند، گمراهی دور و دراز است»

ب.۲. همانند حالت قبل، اما فعل «يَدْعُو»، نه حال، بلکه تکرار و تأکیدی است بر فعل «يَدْعُو» در جمله قبل؛ معنای کلام این گونه می شود: «چیزی را که ضرر و نفعی نداشته، می خواند و می خواند؛ و این گمراهی دور و دراز است.»

ب.۳. «ذلک» در جمله قبل، به معنای «الذی» بوده؛ و «يَدْعُو» در این جمله تکرار و تأکید «يَدْعُو» در آیه قبل است؛ و معنای کلام (از ابتدای آیه قبل) بدین صورت است: «چیزی را که ضرر و نفعی نداشته که گمراهی دوری بوده، می خواند و می خواند»

ب.۴. همانند حالت قبل، اما «يَدْعُو» تکرار قبلی نیست، بلکه فعلی جدید، و «ذلک هو ...» مفعول برای «يَدْعُو»ی دوم می باشد، و آنگاه معنا چنین می شود: «چیزی را که ضرر و نفعی نداشته، می خواند؛ و نیز آن را که گمراهی دوری بوده، می خواند»

۱. گزینه الف نظر علمای بصره و کوفه است که توضیحی برایش نداده‌اند و زجاج در توضیح آن گفته: یعنی این لام قسم و تأکید است که از جایش جابجا شده، همانند «لام قسم»ی که باید بر مبتدا بیاید، اما وقتی حرف «ان» در ابتدای جمله باشد، این لام بر روی خبر قرار می گیرد مانند «ان زیدا لقائم». نظر دوم حالاتی است که زجاج احتمال داده، و نظر سوم وجه جدیدی است که مرحوم طبرسی به این وجوه افزوده است. و علامه طباطبائی هم در المیزان فقط این وجه سوم را برشمرده است (المیزان، ج ۱۴، ص ۳۵۱)

ج. لام برای ابتدای کلام است؛ اما «یدعو» مربوط به جمله قبل نیست، بلکه معنایش شبیه معنای «يقول» (می‌گوید) یا «یسمی» (می‌نامد) است؛ و «لمن ضره اقرب من نفعه» مبتدایی است که خبرش محذوف است؛ و عبارت «لِبُسِّ الْمَوْلَى وَ لِبُسِّ الْعَشِيرِ» یک جمله جدید است که معنای آن خبر محذوف را نشان می‌دهد؛ یعنی در جمله قبل بیان شد که او با رفتن به سراغ چیزی که سود و ضرری نمی‌تواند داشته باشد به گمراهی دور و درازی افتاده، آنگاه در این آیه بیان می‌کند که او با این رفتارش: «می‌گوید چیزی که ضررش نزدیکتر از سودش است، مولا و عشیره من است؛ و این چه بد مولی و بد عشیره‌ای است».

[در ترجمه تلاش شده با گذاشتن گروه [که به معنای امکان حذف عبارت است]، به نحوی باشد که حتی الامکان همه این معانی را پوشش دهد]

«الْعَشِير»

از ماده «عشر» است که اصل این ماده در دو معنا به کار می‌رود:

یکی معنای «عدد ۱۰» و دیگری به معنای مصاحبت و اختلاط و با هم درآمیختن و معاشرت کردن که «عشیره» به معنای اهل و عیال از همین باب است (معجم المقاییس اللغة، ج ۴، ص ۳۲۴ و ۳۲۶).

برخی خواسته‌اند این دو به معنا را به هم پیوند دهند و گفته‌اند ده عدد کامل است و «عشیره» آن اهل و عیال شخص است که با آنها زیاد می‌شود و گویی با آنها به منزله عدد کامل می‌گردد، و به این مناسبت، به نزدیکان و خویشان شخص که با آنها زیاد می‌شود، عشیره گفته‌اند (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۵۶۷)؛ در مقابل، برخی بر این باورند که اساساً در زبان عربی «عشر» به همان معنای مصاحبت و همنشینی بوده است و عشر به معنای «عدد ۱۰» همانند نام سایر اعداد، از زبان عبری به عربی وارد شده است (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۸، ص ۱۳۷)

این ماده با مشتقات مختلفش جمعاً ۲۷ بار در قرآن کریم به کار رفته است:

از مشتقات این ماده در معنای اول، به غیر از «عشر» و «عشره» (عدد ۱۰) که جمعاً ۱۶ مورد در قرآن کریم به کار رفته، کلمه‌های «عشرون» (انفال/۶۲) «مِئْشَار» (سبأ/۴۵) و «عِشَار» (تکویر/۴) آمده است که اولی به معنای «عدد ۲۰»، دومی به معنای «عُشْر» (یک‌دهم)، و سومی به معنای «شتر ماده‌ای که ده ماه از زمان حملش گذشته و درواقع نزدیک زاییدن است» می‌باشد.

از مشتقات این ماده در معنای دوم، علاوه بر واژه‌های «عشیر» (حج/۱۳) و «عشیره» (توبه/۲۴؛ شعراء/۲۱۴؛ مجادله/۲۲)، به صورت فعل «عاشروا» (عاشروهن بالمعروف: به نیکی با آنها معاشرت کنید؛ نساء/۱۹) و نیز به صورت اسم «مِئْشَار» (مِئْشَار الجن، انعام/۱۲۸ و ۱۳۰ و الرحمن/۳۳) به معنای جماعتی که امرشان واحد باشد [وضع و حالشان یکسان مورد توجه باشد] (کتاب العین، ج ۱، ص ۲۴۸) به کار رفته است.

لازم به ذکر است که برخی گمان کرده‌اند که دو کلمه «عاشورا» که در مورد روز دهم محرم به کار می‌رود، به معنای «دهم» (و «تاسوعا» هم از تسع و به معنای نهم) است، ولی با توجه نکاتی که در مورد وزن «فاعولا» وجود دارد و اینکه نه این دو کلمه در مورد نهم و دهم سایر ماهها به کار می‌رود و نه اینکه از این وزن برای سایر اعداد، کلمه‌ای درست شده (مثلاً سابعوا یا سادوسا و ...؛ بلکه تعبیر متداول از نهم و دهم به صورت تاسع/تاسعه و عاشر/عاشره است) اهل لغت بحث‌های جالبی دارند که چون این کلمه در قرآن نیامده، از ورود در آن خودداری می‌شود.

(۱) از امام صادق ع روایت شده است:

بهترین موعظه آن است که سخن از حد راستگویی و عمل از حد اخلاص تجاوز نکند؛ پس همانا حکایت موعظه‌گر و موعظه‌شونده، حکایت بیدار و خفته است؛ پس هرکه خودش از خواب غفلت و مخالفت‌ها و معصیت‌هایش بیدار شد، صلاحیت دارد که دیگر خفتگان را بیدار کند؛ اما کسی که حیران و سرگردان در بیابان‌های سرکشی، و فرورفته در چراگاه‌های گمراهی است و حیا را ترک کرده به خاطر تمایل به سُمعه [درباره انسان خوب بگویند] و ریا و شهرت و خود را نزد مردم خوب نشان دادن، به زی صالحان خود را می‌نمایاند و با سخنانش چنان اظهار می‌دارد که گویی باطنش را آباد کرده، در حالی که حقیقتاً خالی از اینهاست، بلکه وحشتش را میل به «موردستایش قرار گرفتن» پوشانده؛ و ظلمت طمع، وی را در خود فرو برده است؛ [وای که] چه اندازه به فتنه افتاده با هوای نفس خود! و چه اندازه مردم را به گمراهی کشانده با سخنان خویش! که خداوند عز و جل می‌فرماید: «قطعاً [چه] بد مولا و بد همدمی است».

مصباح الشریعه، ص ۱۶۰-۱۶۱

قَالَ الصَّادِقُ ع:

أَحْسَنُ الْمَوْعِظَةِ مَا لَا يُجَاوِزُ الْقَوْلَ حَدَّ الصِّدْقِ وَالْفِعْلُ حَدَّ الْإِخْلَاصِ فَإِنَّ مَثَلَ الْوَاعِظِ وَالْمُتَعِظِ كَالْيَقْظَانِ وَالرَّاقِدِ فَمَنْ اسْتَيْقَظَ عَنْ رَقْدَةِ غَفْلَتِهِ وَتَخَالَفَاتِهِ وَمَعَاصِيهِ صَلَحَ أَنْ يُوقِظَ غَيْرَهُ مِنْ ذَلِكَ الرَّقَادِ وَأَمَّا السَّائِرُ فِي مَفَاوِزِ الْإِغْتِدَاءِ وَالْخَائِضِ فِي مَرَاتِعِ الْغَىِّ وَتَرْكِ الْحَيَاءِ بِاسْتِحْبَابِ السُّمْعَةِ وَالرِّيَاءِ وَالشُّهْرَةِ وَالتَّضْيِيعِ إِلَى الْخَلْقِ الْمُتَزَيِّ بِزِيِّ الصَّالِحِينَ الْمُظْهِرِ بِكَلَامِهِ عِمَارَةَ بَاطِنِهِ وَهُوَ فِي الْحَقِيقَةِ خَالٍ عَنْهَا قَدْ غَمَرَتْهَا وَحْشَتُهُ حُبُّ الْمَحْمَدَةِ وَغَشِيَتْهَا ظُلْمَةُ الطَّمَعِ فَمَا أَفْتَنَهُ بِهَوَاهُ وَأَضَلَّ النَّاسَ بِمَقَالِهِ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ «لِبَسِّ الْمَوْلَى وَلِبَسِّ الْعَشِيرِ» ...

(۲) راویان متعدد شیعه و سنی روایت کرده‌اند که هنگامی که بیماری حضرت زهرا سلام الله علیها شدت گرفت، زنان مدینه به عیادت ایشان آمدند و پرسیدند حالتان چگونه است؛ ایشان بعد از توضیحاتی درباره اینکه به خاطر نامردمی‌های آن مردم چه حالی دارند، فرمودند:

^۱ . شاید بتوان روایت زیر را به نحوی ناظر به شأن نزول این آیه دانست:

مُحَمَّدُ بْنُ مَسْعُودٍ، قَالَ حَدَّثَنِي جَعْفَرُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ أَيُّوبَ، قَالَ حَدَّثَنِي حَمْدَانُ بْنُ سُلَيْمَانَ أَبُو الْخَيْرِ، قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو مُحَمَّدٍ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ الْيَمَانِيُّ، قَالَ حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ بْنِ أَبِي الْخَطَّابِ الْكُوفِيُّ، عَنْ أَبِيهِ الْحُسَيْنِ، عَنْ طَاوُسٍ، قَالَ: كُنَّا عَلَى مَائِدَةِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَ مُحَمَّدُ بْنُ الْحَنَفِيَّةِ حَاضِرٌ، فَوَقَعَتْ جَرَادَةٌ فَأَخَذَهَا مُحَمَّدٌ، ثُمَّ قَالَ هَلْ تَعْرِفُونَ مَا هَذِهِ النُّقْطُ السُّودُ فِي جَنَاحِهَا قَالُوا اللَّهُ أَعْلَمُ. فَقَالَ أَخْبَرَنِي أَبِي عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ (ع) أَنَّهُ كَانَ مَعَ النَّبِيِّ (ص) ثُمَّ قَالَ: هَلْ تَعْرِفُ يَا عَلِيُّ هَذِهِ النُّقْطُ السُّودُ فِي جَنَاحِ هَذِهِ الْجَرَادَةِ قَالَ قُلْتُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ أَعْلَمُ. فَقَالَ (ع) مَكْتُوبٌ فِي جَنَاحِهَا أَنَا اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ، خَلَقْتُ الْجَرَادَ جُنْدًا مِنْ جُنُودِي أَصِيبُ بِهِ مَنْ أَشَاءُ مِنْ عِبَادِي، فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: فَمَا بَالُ هَؤُلَاءِ الْقَوْمِ يَفْتَخِرُونَ عَلَيْنَا يَقُولُونَ إِنَّهُمْ أَعْلَمُ مِنَّا، فَقَالَ مُحَمَّدٌ مَا وَلَدَهُمْ إِلَّا مَنْ وَلَدَنِي، قَالَ، فَسَمِعَ ذَلِكَ الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ (ع) فَبَعَثَ إِلَيْهِمَا وَهُمَا بِالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ، فَقَالَ لَهُمَا أَمَا إِنَّهُ قَدْ بَلَغَنِي مَا قُلْتُمَا إِذْ وَجَدْتُمَا جَرَادَةً، فَأَمَّا أَنْتَ يَا ابْنَ عَبَّاسٍ فَيَمْنُ نَزَلَتْ فـ «لِبَسِّ الْمَوْلَى وَلِبَسِّ الْعَشِيرِ» فِي أَبِي أَوْ فِي أَبِيكَ وَ تَلَا عَلَيْهِ آيَاتٌ مِنْ كِتَابِ اللَّهِ كَثِيرٍ (رجال الكشي، ج ۱، ص ۲۷۶)

... چه چیزی سبب گردید تا از ابوالحسن [= حضرت علی علیه السلام] عیبجویی کنند و انتقام گیرند؟ عیب او گفتند زیرا شمشیرش، خویش و بیگانه نمی‌شناخت و قدمش سستی برنمی‌داشت و حملاتش کس باقی نمی‌گذاشت و در راه خداوند عز و جل هیچ ملاحظه‌ای نداشت.

به خداوند سوگند، اگر مردانتان از [به دست گرفتن] زمامی که رسول خدا به او داده بود، خودداری می‌کردند، او افسارش می‌زد و آن را به سلامت به مقصد می‌رساند، آن گونه که نه بینی شتر رنجیده می‌شد [شتر را با انداختن زمام در بینی‌اش می‌کشند] و نه سوارش خسته؛ و آنان را وارد می‌کرد به آبشخوری صاف و گوارا و وسیع که آب از اطرافش سرازیر می‌بود، و سیراب بیرون می‌آورد؛ و برای خود جز به مقدار نیاز برنمی‌داشت، به مقدار آبی که تشنگی فرو نشاند و خوراکی که گرسنگی بزدايد. در این صورت «ابواب برکات آسمان و زمین بر آنان گشوده می‌شد» (اعراف/۹۷) و خداوند به زودی آنان را به سبب اعمال و کردارشان مؤاخذه خواهد کرد.

هان! بیا و بشنو! و چون زندگی کنی، روزگار شگفتی به تو بنمایاند؛ و اگر به شگفتی درآیی، شگفتی دیگری در پی آرد. آخر به چه پناهگاهی تکیه دادند؟ و به کدامین ریسمان چنگ زدند؟ به خدا سوگند دُم‌ها را به جای پاها گذاشتند و عجزوگان [پیران ناتوان] را به جای میان‌سالان؟! به خاک ساییده باد بینی قومی که «حساب کردند که کارشان خوب است» (کهف/۱۰۴) «بدانید که آنان فاسدند، ولی خود نمی‌دانند» (بقره/۱۲) «آیا آن کس که مردم را به حق فرا می‌خواند، سزاوار پیروی است یا آنکه خود هدایت نمی‌شود مگر آنکه هدایتش کنند؟ شما را چه شده؟ چگونه داوری می‌کنید؟!» (یونس/۳۵) اما به خدایت سوگند که نطفه بسته شد [= شتر این فتنه آبستن شد] پس به انتظار باش تا کی نتیجه دهد؟! سپس بدوشند در آغاز دوشیدن، خونی تازه و زهری کام‌تلخ‌کننده. «آنجاست که باطل‌پیشگان زیان کنند» (جاثیه/۲۷) و آیندگان، نهایت آنچه پیشینیان بنیان نهادند، ببینند.

سپس از جانتان [فقط] به جانتان دلخوش دارید! و به اضطراب فتنه آرامش یابید! و به شمشیرهای کشیده، و هرج و مرج گسترده و استبداد ستمگران بشارت گیرید، که که غنایم‌تان را ناچیز کنند و کشته‌تان را درو! پس حسرت بر شما! و کجا رفتید! و چه کور شدید؟! «آیا شما را به چیزی ملزم کنیم که شما آن را ناخوش می‌دارید؟» (هود/۲۸)

معاني الأخبار، ص ٣٥٥؛ بلاغات النساء، ص ٣٢-٣٣؛^١ السقيفة و فذك، ص ١١٨؛^٢ شرح نهج البلاغة لابن أبي الحديد، ج ١٦، ص ٢٣٣؛^٣ الأمالى (للطوسي)، ص ٣٧٥؛^٤ الإحتجاج (للطبرسي)، ج ١، ص ١٠٨

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ الْحَسَنِ الْقَطَّانُ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مُحَمَّدٍ الْحُسَيْنِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو الطَّيِّبِ مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ بْنِ حُمَيْدٍ اللَّخْمِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ مُحَمَّدُ بْنُ زَكَرِيَّا قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْمُهَلَّبِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ سُلَيْمَانَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَسَنِ عَنْ أُمِّهِ فَاطِمَةَ بِنْتِ الْحُسَيْنِ ع قَالَ: لَمَّا اشْتَدَّتْ عَلَيْهِ فَاطِمَةُ بِنْتُ رَسُولِ اللَّهِ ص اجْتَمَعَ عِنْدَهَا نِسَاءُ الْمُهَاجِرِينَ وَ الْأَنْصَارِ فَقُلْنَ لَهَا يَا بِنْتُ رَسُولِ اللَّهِ كَيْفَ أَصْبَحْتَ مِنْ عِلَّتِكَ فَقَالَتْ ...^٥

وَمَا تَقْعَمُوا مِنْ أَبِي حَسَنِ نَقَمُوا وَاللَّهُ مِنْهُ نَكِيرٌ سَيْفِهِ وَ شِدَّةٌ وَطْأَتِهِ وَ نَكَالٌ وَقَعَتْهُ وَ تَنْمَرُهُ فِي ذَاتِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ اللَّهُ لَوْ تَكَافَوْا عَنْ زِمَامِ نَبَذَهُ رَسُولُ اللَّهِ ص لَأَعْتَلَقَهُ وَ لَسَارَ بِهِمْ سَيِّراً سُجْحاً لَا يَكْلُمُ خَشَاشُهُ وَ لَا يَتَغَتَّعُ رَاكِبُهُ وَ لَأَوْرَدَهُمْ مِنْهَا نَمِيراً فَضْفَاضاً تَطْفَحُ ضِفَّتَاهُ وَ لَأَصْدَرَهُمْ بَطَاناً قَدْ تَخَيَّرَ لَهُمُ الرَّيُّ غَيْرَ مُتَحَلٍّ مِنْهُ بِطَائِلٍ إِلَّا بِغَمْرِ الْمَاءِ وَ رَدَّعِهِ سَوْرَةُ السَّاعِبِ وَ لَفَتِحَتْ عَلَيْهِمْ «بَرَكَاتُ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ» وَ سَيَّأَخَذَهُمُ اللَّهُ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ

أَلَا هَلُمَّ فَاسْمَعْ وَ مَا عَشْتُ أَرَاكَ الدَّهْرُ الْعَجَبَ وَ إِنْ تَعَجَّبْ وَ قَدْ أَعْجَبَكَ الْحَادِثُ إِلَى أَى سِنَادٍ اسْتَدَدُوا وَ بَأْيُهُ غُرُوهَ تَمَسَّكُوا اسْتَبْدَلُوا الذُّنَابِيَّ وَ اللَّهِ بِالْقَوَادِمِ وَ الْعَجْزَ بِالكَاهِلِ فَرَعَمَا لِمَعَاطِسِ قَوْمٍ «يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعاً» «أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَ لَكِنْ لَا يَشْعُرُونَ» «أَفَمَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ أَحَقُّ أَنْ يَتَّبَعَ أَمَّنْ لَا يَهْدِي إِلَّا أَنْ يَهْدَى فَمَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ»

أَمَّا لَعَمْرُؤُا إِلَهَكَ لَقَدْ لَقِحتَ فَنَظَرَةً رَيْثَمَا تُتَجَّ ثُمَّ اخْتَلَبُوا طِلَاعَ الْقُعْبِ دَمًا غَبِيظًا وَ رُغَافًا مُمْقِرًا هُنَالِكَ «يَخْسَرُ الْمُبْطِلُونَ» وَ يَعْرِفُ النَّالُونَ غِبَّ مَا أُسِّسَ الْأَوَّلُونَ ثُمَّ طَبِئُوا عَنْ أَنْفُسِهِمْ أَنْفُسًا وَ أَطْمَئِنُّوا لِلْفِتْنَةِ جَاشًا وَ أَبْشَرُوا بِسَيْفِ صَارِمٍ وَ هَرَجٍ شَامِلٍ وَ اسْتَبْدَادٍ مِنَ الظَّالِمِينَ يَدْعُ فَيْئَكُمْ زَهِيداً وَ زَرَعَكُمْ حَصِيداً فَيَا حَسْرَتِي لَكُمْ وَ أَنَّى بَكُمْ وَ قَدْ عُمِيتَ عَلَيْكُمْ أُنْزِلِمُكُمُوهَا وَ أَنْتُمْ لَهَا كَارِهُونَ.^٦

١. حدثني هارون بن مسلم بن سعدان عن الحسن بن علوان عن عطية العوفى قال: لما مرضت فاطمة ع المرضة التي توفيت بها دخل النساء عليها...

٢. حدثنا محمد بن زكريا، قال: حدثنا محمد عبد الرحمن المهلبى، عن عبد الله بن حماد بن سليمان، عن أبيه، عن عبد الله بن حسن بن حسن، عن أمه فاطمة بنت الحسين عليها السلام، قالت: لما اشتد بفاطمة بنت رسول الله صلى الله عليه وآله الوجع

٣. أَخْبَرَنَا الْحَفَّارُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الدَّعْبَلِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَلِيٍّ الْخَزَّازُ بِعَدَادٍ بِالْكَرْخِ بَدَارِ كَعْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو سَهْلٍ الرَّفَّاءُ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ الدَّعْبَلِيُّ: وَ حَدَّثَنَا أَبُو يَعْقُوبَ إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الدَّبَرِيُّ بِصُنْعَاءِ الْيَمَنِ فِي سَنَةِ ثَلَاثٍ وَ ثَمَانِينَ وَ مِائَتَيْنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُبيدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُثْبَةَ بْنِ مَسْعُودٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: دَخَلْتُ نِسْوَةً مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَ الْأَنْصَارِ عَلَى فَاطِمَةَ بِنْتِ رَسُولِ اللَّهِ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ) يُعْدِنَهَا فِي عِلَّتِهَا، فَقُلْنَ لَهَا: السَّلَامُ عَلَيْكِ يَا بِنْتُ رَسُولِ اللَّهِ، كَيْفَ أَصْبَحْتَ

٤. عن سويد بن غفلة

٥. أَصْبَحْتُ وَ اللَّهُ عَائِقَةٌ لِدُنْيَاكُمْ قَالِيَةً لِرِجَالِكُمْ لَفْظَتُهُمْ قَبْلَ أَنْ عَجَمْتُهُمْ وَ شَنَأْتُهُمْ بَعْدَ أَنْ سَبَرْتُهُمْ فَقَبْحاً لِفُلُولِ الْحَدِّ وَ خَوَرِ الْقَنَاءِ وَ خَطَلِ الرَّأْيِ وَ بَسَ مَا قَدَمْتُ لَهُمْ أَنْفُسُهُمْ أَنْ سَخَطَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَ فِي الْعَذَابِ هُمْ خَالِدُونَ لَا جَرَمَ لَقَدْ قَلَّدْتُهُمْ رِقَّتَهَا وَ شَنَنْتَ عَلَيْهِمْ عَارَهَا فَجَدَعَا وَ عَقَرَا وَ سُخِّقَا لِقَوْمِ الظَّالِمِينَ وَيَحْتَمُّونَ أَنَّى زَحَزَحُوهَا عَنْ رَوَاسِي الرِّسَالَةِ وَ قَوَاعِدِ الثُّبُوتِ وَ مَهَبِطِ الْوَحْيِ الْأَمِينِ وَ الطَّبِيبِ بِأَمْرِ الدُّنْيَا وَ الدِّينِ - أَلَا ذَلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ

٦. متن کامل این سخنان به نحوی که اختلاف روایات در آن منعکس شده باشد، به صورت زیر است:

(۱) «يَدْعُوا لِمَنْ ضَرُّهُ أَقْرَبُ مِنْ نَفْعِهِ لِبَيْسِ الْمَوْلَى وَ لِبَيْسِ الْعَشِيرِ»

کسی که دنبال غیر خدا - که حقیقتاً توان سودی و ضرر رساندن ندارد - می‌رود، قطعاً دنبال چیزی رفته که ضررش از نفعش به او نزدیکتر است؛

وقتی سرپرستی و همدمی با خدا را کنار بگذارد، سراغ هر که برود، بداند که مبتلا به بد سرپرست و بد همدمی خواهد شد.

(۲) «يَدْعُوا لِمَنْ ضَرُّهُ أَقْرَبُ مِنْ نَفْعِهِ»

چرا انسان سراغ هر غیرخدایی برود، ضررش نزدیکتر از نفعش است؟ (توجه شود که تعبیر ضررش بیش از نفعش است، در مواردی که فقط ضرر است و نفعی ندارد هم به کار می‌رود؛ مجمع‌البیان، ج ۷، ص ۱۲۱)

الف. شاید چون هر خوبی‌ای به خدا برمی‌گردد و هر بدی‌ای به خود اشخاص. (نساء/۷۹) پس هر غیرخدایی، از آن جهت که غیر خدا و بریده از خدا در نظر گرفته شده، فقط بدی دارد، پس، آن خوبی‌ای که هم در او سراغ داریم و به خاطر آن به او دل می‌دهیم، به ما نخواهد رسید.

ب. شاید چون تنها خداست که بی‌نیاز مطلق است و با انجام کارهایش دنبال منفعتی برای خویش نیست. پس هر غیرخدایی هرکاری که می‌کند دنبال منفعت خودش است، نه ما؛ لذا ضررش به ما بیشتر می‌رسد.

فَقَالَتْ: أَصْبَحْتُ وَاللَّهِ عَائِفَةً لِدُنْيَاكَنَّ، قَالِيَةً لِرَجَالِكُنَّ، لَفَظَتْهُمْ بَعْدَ إِذْ عَجَمْتُهُمْ، وَ سَمَّيْتُهُمْ [سَمَّيْتُهُمْ] بَعْدَ إِذْ سَبَرْتُهُمْ، فَقُبْحًا لِأُفُونِ الرَّأْيِ [لِفُلُولِ الْحَدِّ] وَ خَطْلِ الْقَوْلِ [الرَّأْيِ] وَ خَوَرِ الْقَنَآةِ، وَ «لِبَيْسِ مَا قَدَّمْتَ لَهُمْ أَنْفُسَهُمْ أَنْ سَخِطَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَ فِي الْعَذَابِ هُمْ خَالِدُونَ» وَ لَا جَرَمَ وَ اللَّهُ لَقَدْ قَلَّدَتْهُمْ رِبْقَتَهَا، وَ شَنِتُّ [شَنْتَ] عَلَيْهِمْ عَارَهَا، فَجَدَعًا وَ رَغْمًا [عَقْرًا] وَ بُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ. وَيَحْهُمْ، أَنِّي زَحَزَحُوهَا عَنْ أَبِي الْحَسَنِ! مَا نَقَمُوا وَ اللَّهُ مِنْهُ إِلَّا نَكِيرٌ سَيْفِهِ، وَ نَكَالٌ وَقَعِهِ، [أَنِّي زَحَزَحُوهَا عَنْ رِوَاسِي الرِّسَالَةِ وَ قَوَاعِدِ النُّبُوَّةِ وَ مَهْبِطِ الرُّوحِ الْأَمِينِ الطَّبِينِ] بِأُمُورِ الدُّنْيَا وَ الدِّينِ إِلَّا ذَلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ وَ مَا الَّذِي نَقَمُوا مِنْ أَبِي الْحَسَنِ نَقَمُوا وَ اللَّهُ مِنْهُ نَكِيرٌ سَيْفِهِ وَ شِدَّةُ وَطْأَتِهِ وَ نَكَالٌ وَقَعَتْهُ [وَ تَتَمَّرُهُ فِي ذَاتِ اللَّهِ، وَ تَالَلَهُ [وَ يَا لِلَّهِ] لَوْ تَكَافَوْا عَلَيْهِ عَنْ زِمَامِ نَبَذِهِ إِلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ] لَأَغْتَلَقَهُ، ثُمَّ لَسَارَ بِهِمْ سَيْرًا سُبْحًا، فَإِنَّهُ قَوَاعِدُ الرِّسَالَةِ، وَ رَوَاسِي النُّبُوَّةِ، وَ مَهْبِطُ الرُّوحِ الْأَمِينِ وَ الْبُطِينِ بِأَمْرِ الدِّينِ فِي الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةِ «إِلَّا ذَلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ»

وَ اللَّهُ لَا يَكْتَلِمُ [لَا يَكَلِّمُ/تَكَلِّمُ] خَشَاشُهُ [خَشَاشَتُهُ]، وَ لَا يُتَعَتَّعُ رَاكِبُهُ، وَ لَا وَرَدَهُمْ مِنْهُلًا رَوِيًا [نَمِيرًا] فَضْفَاضًا، تَطْفُحُ ضِفَّتُهُ [ضَفَّتَاهُ]، وَ لَا صَدْرَهُمْ بِطَانًا قَدْ خَشَرَ [تَحَرَّى] بِهِمُ الرَّئْيُ غَيْرُ مُتَحَلٍّ بِطَائِلٍ إِلَّا بِغَمْرِ النَّاهِلِ [غَيْرُ مُتَجَلٍّ مِنْهُمْ بِطَائِلٍ بِعَمَلِهِ الْبَاهِرِ] وَ رَدَعٍ [رَدَعَهُ/رَوْعَهُ] سُورَةُ السَّاعِبِ، وَ لَفَتَحَتْ عَلَيْهِمْ بَرَكَاتٌ مِنَ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ وَ سَيَأْخُذُهُمُ اللَّهُ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ.

فَهَلُمَّ فَاسْمَعُ، فَمَا عِشْتَ أَرَكَ الدَّهْرُ الْعَجَبَ [عَجِبَهُ] [أَلَا هَلْ مِنْ فَاسْمَعِنْ وَ مَا عِشْتَ أَرَكَ الدَّهْرَ عَجَبًا]، وَ إِن تَعَجَّبَ بَعْدَ الْحَادِثِ [فَقَدْ أَعْجَبَكَ الْحَادِثُ]، فَمَا بِالْهَمِّ بَأَى سَنَدٍ اسْتَنْدُوا [إِلَى أَى لَجَأٍ لَجِئُوا وَ أَسْنَدُوا]، أَمْ بِأَيَّةِ غُرُوةٍ تَمَسَّكُوا «لِبَيْسِ الْمَوْلَى وَ لِبَيْسِ الْعَشِيرِ» وَ بَيْسَ لِلظَّالِمِينَ يَدَلًّا. اسْتَبْدَلُوا الدُّنْيَا بِالْقَوَادِمِ، وَ الْحُرُونَ بِالْقَاحِمِ، وَ الْعَجَزَ بِالْكَاهِلِ، فَتَعَسَّ لِقَوْمٍ [فَرِغْمًا لِمَعَاطِسِ قَوْمٍ] «يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا»، «إِلَّا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَ لَكِنْ لَا يَشْعُرُونَ»، [وَيُحِبُّهُمْ] «أَفَمَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ أَحَقُّ أَنْ يُتَّبَعَ أَمَّنْ لَا يَهْدِي إِلَّا أَنْ يَهْدِيَ فَمَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ

هر موجود نیازمندی، در درجه اول نیاز خودش را می‌خواهد رفع کند؛ و اگر کاری برای دیگری انجام می‌دهد در درجه اول دنبال منافع خویش است. کسی که الهی شد، می‌داند اگر رفع نیاز دیگران را وجهه همتش قرار دهد، خدا به مراتب بیشتر نیاز او را رفع می‌کند؛ پس چنین کسی می‌تواند سودش برای ما بیش از زیانش باشد؛ اما هر که غیرخدایی شد، فقط نیاز خودش اولویت دارد، و چون دنیا دار تراحم است، [یعنی هر چیزی به یک نفر برسد، بقیه از آن محروم می‌شوند] پس حتما ضررش برای ما بیشتر خواهد بود.

ج. ...

۳) «يَدْعُوا ... لِبَنَسِ الْمَوْلَى وَ لِبَنَسِ الْعَشِيرِ»

هر غیرخدایی که انسان سراغش رود، بد سرپرست و بد همدمی است.

چرا؟

الف. شاید چون در درجه اول دنبال سود خودش است، نه سود ما (تدبر ۲). پس هم در سرپرستی‌اش نسبت به ما و هم در همنشینی‌اش با ما، در درجه اول مراعات دلخواه خودش را می‌کند، نه نیاز ما را.

ب. شاید چون انسان موجودی بس پیچیده است و تنها خداست که علمش مطلق است. البته اگر کسی خدایی شد، و خدا با راهنمایی‌های ویژه‌اش نحوه سرپرستی مطلوب انسان را به او می‌نمایاند، لذا او قبول ولایت او در راستای ولایت خدا سودمند است؛ اما کسی که علمش هر لحظه در معرض خطاست، حتی اگر بخواهد منافع و عواطف ما را در نظر بگیرد، همواره تاحدودی همچون دوست نادان عمل می‌کند.

ج. ...

۴) «لِبَنَسِ الْمَوْلَى وَ لِبَنَسِ الْعَشِيرِ»

هر غیرخدایی بد سرپرست و بد همدمی است.

ظاهراً بدین جهت است که در اسلام، این اندازه هم بر قبول ولایت کسانی که خدا تعیین کرده، و هم بر دقت در انتخاب همسر و بلکه هرگونه همنشین و دوست اصرار شده؛ و بویژه تخطی از این قبول ولایت آنان که خدا تعیین کرده، موجب فرو افتادن جامعه در ورطه هلاکت معرفی گردیده است. (حدیث ۲)

۵) «يَدْعُوا لِمَنْ ضَرُّهُ أَقْرَبُ مِنْ نَفْعِهِ لِبَنَسِ الْمَوْلَى وَ لِبَنَسِ الْعَشِيرِ»

برخی مفسران، «یدعو» در این آیه را به معنای «يقول» دانسته‌اند و عبارت بعدی را سخن آن گوینده (توضیح در نکات

ترجمه)

بر این اساس، این آیه بیان حال و سخن آن انسان گمراه [که خدا را بر حرفی می‌پرستید و با یک فتنه‌ای پشت به دین می‌کرد] در قیامت است که می‌گوید: سوگند که کسی که ضررش بیش از نفعش است، بد مولی و بد سرپرستی است. (المیزان،

ج ۱۴، ص ۳۵۱)

۳۱۹) سوره حج (۲۲) آیه ۱۴ إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرَى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ إِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا

۱۳۹۵/۱۱/۲۱

یُریدُ

ترجمه

قطعاً خداوند کسانی که ایمان آوردند و کارهای شایسته انجام دادند وارد بهشت‌هایی می‌کند که پایین‌اش نهرها روان است؛ البته خداوند انجام می‌دهد آنچه اراده فرماید.

شهادت حضرت زهرا س تسلیت باد

شهادت صدیقه کبری، حضرت زهرا سلام الله علیها، که با قبر مخفی خویش، در تاریکترین برهه تاریخ، چراغی پیش روی جویندگان حقیقت قرار داشت و نگذاشت که ره گم شود، بر همه دوستداران اهل بیت تسلیت باد

شان نزول^۱

حدیث

۱) ابوبصیر می‌گوید: به امام صادق ع عرض کردم: فدایتان شوم یا ابن رسول الله! شوق مرا زیاد فرما! فرمود: ابومحمد! همانا از کمترین نعمتهای بهشتی آن است که بوی خوش آن از فاصله‌ای که در دنیا هزار سال طول می‌کشد، به مشام می‌رسد؛ و همانا پایین‌ترین جایگاه بهشتیان، جایگاه کسی است که اگر تمام جن و انس بر او وارد شوند خوردنی و نوشیدنی برای آنها دارد و از آنچه دارد کم نشود؛

و همانا ساده‌ترین منزل بهشتیان منزل کسی است که وارد بهشت می‌شود و برای او سه باغ مهیا شده؛ چون وارد پست‌ترین آنها می‌شود از همسران و خدمتگزاران و نهرها و میوه‌ها ما شاء الله مشاهده می‌کند، آن چنان که چشمش بدان روشن و دلش خرسند می‌گردد. پس چون شکر و حمد خدا را به جا آورد، به او گفته می‌شود: سرت را بلند کن و باغ دوم را ببین. در آن چیزهایی هست که در این نیست. پس می‌گوید پروردگارا این را به من بده! خداوند متعال می‌فرماید اگر این را به تو بدهم غیر آن را خواهی واست. می‌گوید پروردگارا همین! همین! پس چون در آن وارد می‌شود شکر و حمد خدا را بجا می‌آورد، آنگاه گفته می‌شود در بهشت را برایش بگشایید و به او گفته می‌شود سرت را بلند کن. پس چون درهایی از جاودانگی برایش باز شود و چندین برابر آنچه در قبل بود ببیند در حالی که خوشحالی و سرورش چندین برابر شده می‌گوید پروردگارا! حمد سزاوارتوست که بر من با این بهشتهای منت گذاشتی و از آتش رهانیدی.

۱. قَوْلُهُ تَعَالَى إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرَى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ قِيلَ نَزَلَتْ فِي عَلِيٍّ وَ حَمْزَةَ وَ عُبَيْدَةَ بْنِ الْحَارِثِ حِينَ بَارَزُوا عُتْبَةَ وَ شَيْبَةَ وَ الْوَلِيدَ قُرْآنًا فَأَمَّا الْكُفَّارُ فَنَزَلَ فِيهِمْ هَذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ إِلَى قَوْلِهِ تَعَالَى عَذَابُ الْحَرِيقِ وَ فِي عَلِيٍّ وَ أَصْحَابِهِ إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ الْآيَةَ. (كشف الغمة في معرفة الأئمة، ج ۱، ص ۳۲۵؛ كشف اليقين في فضائل أمير المؤمنين ع، ص ۴۰۶؛ الخصائص (ابن البطريق)، ص ۲۶۱)

ابوبصیر می گوید: من به گریه افتادم و گفتم: فدایت شوم باز هم بگو.

حضرت فرمود: ...

تفسیر القمی، ج ۲، ص ۸۲

حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ قَالَ قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع: جُعِلْتُ فِدَاكَ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ شَوْقُنِي فَقَالَ يَا أَبَا مُحَمَّدٍ إِنَّ مِنْ أَدْنَى نَعِيمِ الْجَنَّةِ يُوجَدُ رِيحُهَا مِنْ مَسِيرَةِ أَلْفِ عَامٍ مِنْ مَسَافَةِ الدُّنْيَا وَإِنَّ أَدْنَى أَهْلِ الْجَنَّةِ مَنْزِلًا لَوْ نَزَلَ بِهِ أَهْلُ الثَّقَلَيْنِ الْجَنُّ وَالْإِنْسُ لَوَسَّعَهُمْ طَعَامًا وَشَرَابًا وَلَا يَنْقُصُ مِمَّا عِنْدَهُ شَيْءٌ وَإِنَّ أَيْسَرَ أَهْلِ الْجَنَّةِ مَنْزِلَةً مَنْ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ فَيُرْفَعُ لَهُ ثَلَاثُ حَدَائِقَ فَإِذَا دَخَلَ أَذْنَاهُنَّ رَأَى فِيهَا مِنَ الْأَزْوَاجِ وَالْخَدَمِ وَالْأَنْهَارِ وَالْأَثْمَارِ مَا شَاءَ اللَّهُ مِمَّا يَمْلَأُ عَيْنَهُ قُرَّةً وَقَلْبَهُ مَسْرَةً فَإِذَا شَكَرَ اللَّهُ وَحَمْدَهُ قِيلَ لَهُ ارْفَعْ رَأْسَكَ إِلَى الْحَدِيقَةِ الثَّانِيَةِ فَبِهَا مَا لَيْسَ فِي الْأُخْرَى فَيَقُولُ يَا رَبِّ أَعْطِنِي هَذِهِ فَيَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى إِنَّ أُعْطَيْتُكَ إِيَّاهَا سَأَلْتَنِي غَيْرَهَا فَيَقُولُ رَبِّ هَذِهِ هَذِهِ فَإِذَا هُوَ دَخَلَهَا شَكَرَ اللَّهُ وَحَمْدَهُ قَالَ فَيُقَالُ افْتَحُوا لَهُ بَابَ الْجَنَّةِ وَيُقَالُ لَهُ ارْفَعْ رَأْسَكَ فَإِذَا قَدْ فُتِحَ لَهُ بَابٌ مِنَ الْخُلْدِ وَيَرَى أضعافَ مَا كَانَ فِيمَا قَبْلُ فَيَقُولُ عِنْدَ تَضَاعُفِ مَسَرَّتِهِ رَبِّ لَكَ الْحَمْدُ الَّذِي لَا يُحْصَى إِذْ مَنَنْتَ عَلَيَّ بِالْجَنَانِ وَنَجَّيْتَنِي مِنَ النَّيرَانِ قَالَ أَبُو بَصِيرٍ فَبَكَيْتُ قُلْتُ لَهُ جُعِلْتُ فِدَاكَ زِدْنِي...^۱

تدبر

(۱) «إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرَى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ إِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ»

اگر عده‌ای بر اساس بحث و جدل بدون علم درباره خدا دیگران را گمراه می‌کنند، و عده‌ای هم در پیروی از اینها گمراه می‌شوند، و عده‌ای هم خداپرستی‌شان روی حرف است و در واقع دنبال چیزهایی می‌روند که ضررش بیش از نفعش است و راه گمراهی را می‌پیمایند؛ در مقابل، کسانی هستند که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام می‌دهند، که اینها را حتما خدا در بهشت‌هایی دلگشا وارد می‌کند. (المیزان، ج ۱۴، ص ۳۴۱) اگر آن معبودهای دروغین کاری از دستشان بر نمی‌آید؛ در مقابل، خدایی اینها را به بهشت وارد می‌سازد که هر کاری بخواهد می‌کند و هیچکس نمی‌تواند مانع او گردد.

(۲) «إِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ»

اینکه «خدا هر کاری بخواهد می‌کند» معنایش این نیست که کارهای خدا بی‌ضابطه و اصطلاحاً دل‌خواهی است و اگر بخواهد نیکوکار را به جهنم و کافر را به بهشت می‌برد؛ بلکه معنایش این است که خداوند قادر مطلق است و کاری که اراده کند که انجام دهد، هیچ مانعی نمی‌تواند از انجام آن جلوگیری کند؛ لذا ابتدا در آیه ۱۰ تاکید کرد که جهنمی شدن جهنمیان

۱. قَالَ يَا أَبَا مُحَمَّدٍ إِنَّ فِي الْجَنَّةِ نَهْرًا فِي حَافَتِهِ جَوَارٍ نَابِتَاتٌ إِذَا مَرَّ الْمُؤْمِنُ بِجَارِيَةٍ أَعْجَبَتْهُ قَلَعَهَا وَ أَثْبَتَ اللَّهُ مَكَانَهَا أُخْرَى قُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاكَ زِدْنِي قَالَ الْمُؤْمِنُ يَزُوجُ ثَمَانِمِائَةَ عَذْرَاءَ وَأَرْبَعَةَ أَلْفٍ ثَيْبٍ وَ زَوْجَتَيْنِ مِنَ الْخُورِ الْعَيْنِ قُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاكَ ثَمَانِمِائَةَ عَذْرَاءَ قَالَ: نَعَمْ مَا يَفْرَشُ [يَفْتَرِشُ يَفْتَرِسُ] فِيْهِنَّ شَيْئًا إِلَّا وَجَدَهَا كَذَلِكَ قُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاكَ مِنْ أَى شَيْءٍ خُلِقَ الْخُورُ الْعَيْنُ قَالَ: مِنْ تُرْبَةِ الْجَنَّةِ التُّورَانِيَّةِ وَ يُرَى مِنْهُ سَاقِيهَا مِنْ وَرَاءِ سَبْعِينَ حُلَّةً كَبِدُهَا مِرَاتُهُ وَ كَبِدُهُ مِرَاتُهَا، قُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاكَ أَلَهْنُ كَلَامٌ يُكَلِّمُنَ بِهِ أَهْلُ الْجَنَّةِ قَالَ نَعَمْ كَلَامٌ يَنْكَلِمُنَ بِهِ لَمْ يَسْمَعْ الْخَلَائِقُ بِمِثْلِهِ، قُلْتُ مَا هُوَ قَالَ يَقْلُنَ نَحْنُ الْخَالِدَاتُ فَلَا نَمُوتُ وَ نَحْنُ النَّاعِمَاتُ فَلَا نَبْأَسُ وَ نَحْنُ الْمُقِيمَاتُ فَلَا نَنْظَعُ وَ نَحْنُ الرَّاغِبَاتُ فَلَا نَسْخَطُ طُوبَى لِمَنْ خُلِقَ لَنَا وَ طُوبَى لِمَنْ خُلِقْنَا لَهُ نَحْنُ اللّٰوَاتِي لَوْ أَنَّ قَرْنَ إِحْدَانَا عُلِقَ فِي جَوْ السَّمَاءِ لَأَغْشَى نُورُهُ الْأَبْصَارَ

محصول عمل خودشان است و خدا به کسی ظلم نمی‌کند؛ و در ابتدای این آیه هم فرمود که خداوند حتماً مومنانِ نیکوکار را به بهشت می‌برد، (یعنی در این دو آیه، ضابطه بهشت و جهنمی شدن را نشان داد)، آنگاه فرمود خدا هر کاری بخواهد می‌کند.

۳) «إِنَّ اللَّهَ يَدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرَى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ»

در این آیه دو چیز به این انسانها نسبت داد: ایمان و عمل صالح؛ و می‌دانیم ایمان حقیقت بالارونده‌ای است که عمل صالح در آن قرار می‌گیرد و به بالا رفتن بیشترش کمک می‌کند. (إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ؛ فاطر/۱۰)

وضعیت اخروی آنها هم دارای دو مولفه است: جنات است که در آن نهرها روان است.

با توجه به اینکه آخرت باطن دنیاست، چه‌بسا این جنات، باطنِ آن ایمان باشد؛ و این نهرهای جاری در آن، باطنِ آن اعمال صالح. چیزی که چه‌بسا موید این برداشت باشد، آن روایت نبوی است که فرمود: بهشت زمین صافی است که با اعمالتان نهر و درخت و ... در آن ایجاد کنید (در واقع اگر کسی مومن شد بهشتش مهیاست، اما باید با اعمال صالح رودها و ... در آن جاری کند).^۱

۳۲۰) سوره حج (۲۲) آیه ۱۵ مَنْ كَانَ يَظُنُّ أَنْ لَنْ يَنْصُرَهُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ فَلْيَمْدُدْ بِسَبَبٍ إِلَى السَّمَاءِ ثُمَّ لْيَقْطَعْ فَلْيَنْظُرْ هَلْ

يُدْهِبُنَ كَيْدُهُ مَا يَعْبِطُ ۚ ۱۳۹۵/۱۱/۲۲

ترجمه

کسی که همواره گمان می‌کند که خداوند او را در دنیا و آخرت هرگز یاری نخواهد کرد، پس به سببی [ریسمانی را] به سوی آسمان [سقف] مدد جوید [بکش] سپس [نفسش را] قطع کند [خود را حلق‌آویز کند تا خفه شود] تا ببیند آیا حيله‌اش آن غیظ را [از بین] می‌برد؟

۲۲ بهمن مبارک باد

سالروز پیروزی انقلاب اسلامی در بحبوحه سیطره دنیای ظلمانی بر همه غیب‌باوران خسته از ظلمت و حقیقت‌جویان منتظر عدالت مبارک باد

نکات ترجمه‌ای و نحوی

«مَنْ كَانَ يَظُنُّ أَنْ لَنْ يَنْصُرَهُ اللَّهُ» اینکه مرجع ضمیر «ه» (در ینصره الله) به چه برمی‌گردد، از همان صدر اسلام دو نظر بین مفسران قرآن وجود داشته (که با توجه به امکان استفاده از یک لفظ در چند معنا، هر دو می‌تواند درست باشد):

۱. ورد عن النبي صلى الله عليه و آله: ان الجنة قاع صفصف. ليس فيها عمارة. فأكثرُوا من غراس الجنة في الدنيا.

قیل: یا رسول الله! و ما غراس الجنة؟ قال صلى الله عليه و آله:- فهذه الجنة، ما فيها من الأشجار و الأنهار و الثمرات و غيرها، من الحور و القصور و الغلمان و الولدان، هي أعمالهم و أخلاقهم و مقاماتهم و أحوالهم. مثلت و صورّت في أمثلة و صور مناسبة. ثم ردت اليهم. و لهذا يقال لهم: انما هي أعمالکم ترد إليکم (تفسير كنز الدقائق و بحر الغرائب، ج ۱، ص ۲۸۴)

اغلب مفسران و علمای نحو نظرشان این بوده که مرجع ضمیر «پیامبر اکرم ص» است که اگرچه اسم ایشان در آیات قبل نیامده اما همین که در آیه قبل، بحث ایمان مطرح شده و «ایمان به رسول» هم از اجزای اصلی ایمان است، کفایت می‌کند (نظر ابن عباس و الکلبی و مقاتل و الضحاک و قتاده و ابن زید و السدی از مفسران، و الفراء و الزجاج از علمای نحو؛ به نقل از تفسیر کبیر فخر رازی، ج ۲۳، ص ۲۱۰؛ و علامه طباطبایی هم همین را ترجیح داده، المیزان، ج ۱۴، ص ۳۵۲).

دوم اینکه مرجع ضمیر همان «مَنْ» در ابتدای کلام باشد یعنی کسی که گمان می‌کند خدا خود وی را یاری نمی‌کند» (تفسیر کبیر فخر رازی، ج ۲۳، ص ۲۱۰؛ المیزان، ج ۱۴، ص ۳۵۲).

«فَلْيُمْدِدْ بِسَبَبٍ إِلَى السَّمَاءِ ثُمَّ لِيَقْطَعْ»

درباره معنای سه کلمه «سبب» و «سما» و «قطع» در این آیه معانی گوناگونی احتمال داده‌اند، که همگی ممکن است مورد نظر بوده باشد.

در مورد «سبب» برخی گفته‌اند به معنای «ریسمان» است (یکی از معانی «سبب» در عربی «حبل: ریسمان» است)؛ دیگران آن را به همان معنای متعارف «سبب» که در زبان فارسی هم رواج دارد (وسیله، علت) دانسته‌اند. (تفسیر کبیر فخر رازی، ج ۲۳، ص ۲۱۰) سوم اینکه «سبب» را با توجه به آیه «وَآيَاتُهُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا فَاتَّبِعْ سَبَبًا» (کهف/ ۸۴-۸۵) به معنای «دلیل» و راهنما دانسته‌اند. (تفسیر قمی، ج ۲، ص ۷۹)

درباره معنای «سما» برخی گفته‌اند به معنای «سما البیت: سقف خانه» است و برخی گفته‌اند منظور همان «آسمان» است، که می‌تواند آسمان ظاهری و یا آسمان ملکوتی باشد. (التفسیر الکبیر، ج ۲۳، ص ۲۱۰)

درباره معنای «قطع» هم چهار معنا مطرح شده است: برخی به معنای «قطع شدن نفس» دانسته‌اند (یعنی خودش را حلق آویز و خفه کند) (که این نظر ابن عباس و کلبی و مقاتل است)؛ برخی به معنای قطع مسافت (یعنی به هر وسیله‌ای که می‌تواند خود را به آسمان بالا ببرد و با این سبب و وسیله، مسافت را قطع کند، نظر ابومسلم)، و برخی هم به معنای قطع یاری خدا نسبت به پیامبر ص قلمداد کرده‌اند (یعنی به هر وسیله راهی به آسمان (یعنی به سوی خدا) بیابد و اگر توانست، کمک خدا به رسولش را قطع کند) (التفسیر الکبیر، ج ۲۳، ص ۲۱۰). و برخی هم با توجه به آیه «وَ قَطَعْنَا لَهُمُ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ أَسْبَاطًا أُمَمًا» (اعراف/ ۱۶۰) آن را به معنای «تمایز کردن» گرفته‌اند [یعنی با هر وسیله‌ای که شده، راهی به سوی آسمان بیابد و حق را از باطل متمایز کند و ببیند غیظی که داشت درست بود یا باید آن را از بین ببرد؟] (تفسیر قمی، ج ۲، ص ۸۰)

شان نزول

۱) از امام باقر ع روایت شده است که پیامبر اکرم ص روزی فرمود:

پروردگار مرا به یاریش وعده داد و اینکه با فرشتگانش مرا امداد رساند و آنها را یاری‌کننده من قرار دهد و نیز با علی ع که برادرم و اهل بیت خاص من است؛ پس این مطلب بر قومی سنگین آمد و غیظشان را درآورد؛ پس خداوند عز و جل نازل فرمود: «کسی که همواره گمان می‌کند که خداوند هرگز یاریش نخواهد کرد» محمد ص را با علی ع «در دنیا و آخرت، پس به سببی به سوی آسمان [سقف] مدد جوید سپس [نفسش را] قطع کند تا ببیند آیا حيله‌اش آن غیظ را [از بین] می‌برد؟»

فرمود به گردن خود اندازد ریسمانی را که به سقف خانه‌اش وصل شده و او را بکشد تا خفه شود و بمیرد تا ببیند آیه این حيله‌اش غیظ او را [از بین] می‌برد؟

تأویل الآيات الظاهرة في فضائل العترة الطاهرة، ص: ۳۲۹

قَالَ مُحَمَّدُ بْنُ الْعَبَّاسِ رَحِمَهُ اللَّهُ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ هَمَّامٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ الْعَلَوِيِّ عَنْ عِيسَى بْنِ دَاوُدَ النَّجَّارِ قَالَ قَالَ الْإِمَامُ مُوسَى بْنُ جَعْفَرٍ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ أَبِيهِ أَبِي جَعْفَرٍ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى قَالَ ذَاتَ يَوْمٍ إِنَّ رَبِّي وَعَدَنِي نُصْرَتَهُ وَأَنْ يُمِدَّنِي بِمَلَائِكَتِهِ وَأَنَّهُ نَاصِرُنِي بِهِمْ وَبِعَلِيِّ أَخِي خَاصَّةً مِنْ بَيْنِ أَهْلِي فَاشْتَدَّ ذَلِكَ عَلَى الْقَوْمِ أَنْ خَصَّ عَلِيًّا عَ بِالنُّصْرَةِ وَأَغَاظَهُمْ ذَلِكَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ «مَنْ كَانَ يَظُنُّ أَنْ لَنْ يَنْصُرَهُ اللَّهُ» مُحَمَّداً بِعَلِيِّ «فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ فَلْيَمْدُدْ بِسَبَبٍ إِلَى السَّمَاءِ ثُمَّ لْيَقْطَعْ فَلْيَنْظُرْ هَلْ يُذْهِبَنَّ كَيْدَهُ مَا يَغِيظُ» قَالَ يَضَعُ حَبْلًا فِي عُنُقِهِ إِلَى سَمَاءِ بَيْتِهِ يَمْدُدُهُ حَتَّى يَخْتَنِقَ فَيَمُوتُ فَيَنْظُرُ هَلْ يُذْهِبُ كَيْدُهُ مَا يَغِيظُ.^۱

حدیث

(۱) خطبه‌ای از امام صادق ع روایت شده که در آن به توضیح وضع امامان و صفات ایشان می‌پردازند. در فرازی از این خطبه آمده است:

بدرستی که خداوند تبارک و تعالی امام را همچون «عَلَم»ی [پرچم و علامتی که با آن راه را می‌یابند] برای خلائق نصب کرد و او را حجتی بر عالمیان و کسانی که دائماً در حال رشد و ارتقا هستند قرار داد، و بر سرش تاج و قار نهاد و او را از نور جبار پوشاند، با سببی [ریسمانی] به آسمان امتداد یافته که هیچگاه حقیقت آن از او جدا نمی‌شود؛ و بدانچه نزد خداست جز از طریق سببهای [ریسمانهای] وی نایل نتوان شد؛ و خداوند اعمال بندگان را جز با معرفت او قبول نکند، پس او عالم است به آنچه از امور پوشیده شده در تاریکی و سنت‌های کورکننده و فتنه‌های شبهه‌ناک به او برسد؛ ...

الکافی، ج ۱، ص ۲۰۳؛ بصائر الدرجات، ج ۱، ص ۴۱۳^۲

۱. البته سه قول دیگر هم مطرح شده، اما همگی در حد حدس و گمان است نه روایت مستند. فخر رازی (مفاتیح الغیب، ج ۲۳، ص ۲۱۱) این سه قول را این گونه نقل کرده است:

فیجب البحث هاهنا عن أمرين: أحدهما: أنه من الذي كان يظن أن الله تعالى لا ينصر محمداً صلى الله عليه وسلم؟ ... أما البحث الأول: فذكروا فيه وجوها: أحدها: كان قوم من المسلمين لشدة غيظهم وحقنهم على المشركين يستبطنون ما وعد الله رسوله من النصر فنزلت هذه الآية. و ثانيها: قال مقاتل: نزلت في نفر من أسد و غطفان قالوا نخاف أن الله لا ينصر محمداً فينقطع الذي بيننا وبين حلفائنا من اليهود فلا يميروننا. و ثالثها: أن حساده و أعداءه كانوا يتوقعون أن لا ينصره الله و أن لا يعليه على أعدائه، فمتى شاهدوا أن الله نصره غاظهم ذلك.

۲. سند و متن کل حدیث در بصائر اندکی تفاوت دارد اما این عبارات در هر دو مشترک است:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عِيسَى وَ يَعْقُوبُ بْنُ يَزِيدَ وَ غَيْرُهُمَا عَنْ ابْنِ مَجْبُوبٍ عَنْ ابْنِ إِسْحَاقَ بْنِ غَالِبٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: مَضَى رَسُولُ اللَّهِ ص وَ خَلَفَ فِي أُمَّتِهِ كِتَابٌ لَا انْفِصَامَ لَهَا وَ عَهْدُهُ الْمُؤَكَّدُ صَاحِبَانِ مُؤْتَلِفَانِ يَشْهَدُ كُلُّ وَاحِدٍ لِصَاحِبِهِ بِتَصَدِيقٍ يُنْطِقُ الْإِمَامُ مِنَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فِي الْكِتَابِ بِمَا أُوجِبَ اللَّهُ فِيهِ عَلَى الْعِبَادِ مِنْ طَاعَةِ اللَّهِ وَ طَاعَةِ الْإِمَامِ وَ وِلَايَتِهِ وَ أُوجِبَ حَقُّهُ الَّذِي أَرَاهُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ مِنْ اسْتِكْمَالِ دِينِهِ وَ إِظْهَارِ أَمْرِهِ وَ الْاِخْتِجَاجِ بِحُجَّتِهِ وَ الْاِسْتِضَاءَةِ بِنُورِهِ فِي مَعَادِنِ أَهْلِ صِفْوَتِهِ وَ مُصْطَفَى أَهْلِ خَيْرَتِهِ قَدْ ذَخَرَ اللَّهُ بِأَيْمَةِ الْهُدَى مِنْ أَهْلِ بَيْتِ نَبِيِّنَا عَنْ دِينِهِ وَ أَبْلَجَ بِهِمْ عَنْ سَبِيلِ مَنَاجِهِ وَ فَتَحَ بِهِمْ عَنْ بَاطِنِ يَنَابِيعِ عِلْمِهِ فَمَنْ عَرَفَ مِنْ أُمَّةٍ مُحَمَّداً ص وَاجِبَ حَقِّ إِمَامِهِ وَ جَدَّ طَعْمِ حَلَاوَةِ إِيْمَانِهِ وَ عِلِمِ فَضْلِ طَلَاقَةِ إِسْلَامِهِ لِأَنَّ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ نَصَبَ الْإِمَامَ عِلْمًا لِخَلْقِهِ وَ حُجَّةً عَلَى أَهْلِ عَالَمِهِ أَلْبَسَهُ اللَّهُ تَاجَ الْوَقَارِ وَ غَشَّاهُ مِنْ نُورِ الْجَبَّارِ يَمْدُدُ بِسَبَبٍ إِلَى السَّمَاءِ لَا يَنْقَطِعُ عَنْهُ مَوَارِدُهُ وَ لَا يُنَالُ مَا عِنْدَ اللَّهِ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى إِلَّا بِجَهْدِ

مُحَمَّدٌ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عِيسَى عَنْ الْحَسَنِ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ غَالِبٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع فِي خُطْبَةٍ لَهُ يَذْكُرُ فِيهَا حَالَ الْأُئِمَّةِ ع وَصِفَاتِهِمْ :

... أَنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى نَصَبَ الْإِمَامَ عِلْمًا لِخَلْقِهِ وَجَعَلَهُ حُجَّةً عَلَى أَهْلِ مَوَادِّهِ وَعَالَمِهِ وَالْبَسَهُ اللَّهُ تَاجَ الْوَقَارِ وَغَشَّاهُ مِنْ نُورِ الْجَبَّارِ يُمَدُّ بِسَبَبٍ إِلَى السَّمَاءِ لَا يَنْقَطِعُ عَنْهُ مَوَادُّهُ وَلَا يُنَالُ مَا عِنْدَ اللَّهِ إِلَّا بِجَهَّةٍ أَسْبَابِهِ وَلَا يَقْبَلُ اللَّهُ أَعْمَالَ الْعِبَادِ إِلَّا بِمَعْرِفَتِهِ فَهُوَ عَالِمٌ بِمَا يَرِدُ عَلَيْهِ مِنْ مُلْتَبِسَاتِ الدُّجَى وَ مُعَمَّيَاتِ السُّنَنِ وَ مُشْتَبِهَاتِ الْفِتَنِ ...^١

(٢) محمد بن عجلان می گوید:

به تنگدستی شدیدی مبتلا شده بودم و بدهی سنگینی داشتم که طلبکار امانم را بریده بود، داشتم به سمت خانه حسن بن زید که امیر مدینه بود و در گذشته آشنایی ای با من داشت، می رفتم که در راه دوستم محمد بن عبدالله، نوه امام سجاد ع را دیدم. گفت خبردار شدم که مشکلی برایت پیش آمده، برای رفع مشکل به چه کسی امید بسته ای؟

گفتم: به حسن بن زید.

[بِجَهَّةٍ] أَسْبَابِ سَبِيلِهِ وَلَا يَقْبَلُ اللَّهُ أَعْمَالَ الْعِبَادِ إِلَّا بِمَعْرِفَتِهِ فَهُوَ عَالِمٌ بِمَا يَرِدُ مِنْ مُلْتَبِسَاتِ الْوَحْيِ وَ مُصِيبَاتِ السُّنَنِ وَ مُشْتَبِهَاتِ الْفِتَنِ وَلَا يَكُنِ اللَّهُ لِيُضِلَّ قَوْمًا بَعْدَ إِذْ هَدَاهُمْ حَتَّى يُبَيِّنَ لَهُمْ مَا يَتَّقُونَ وَ تَكُونُ الْحُجَّةُ مِنَ اللَّهِ عَلَى الْعِبَادِ بِالْغَةِ.

١. متن کامل حدیث در کافی (ص ۲۰۳-۲۰۵) چنین است:

إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ أَوْضَحَ بِأُئِمَّةِ الْهُدَى مِنْ أَهْلِ بَيْتِ نَبِيِّنَا عَنْ دِينِهِ وَ أَبْلَجَ بِهِمْ عَنْ سَبِيلِ مِنْهَاجِهِ وَ فَتَحَ بِهِمْ عَنْ بَاطِنِ يَتَابِعِ عِلْمِهِ فَمَنْ عَرَفَ مِنْ أُئِمَّةِ مُحَمَّدٍ ص وَاجِبَ حَقِّ إِمَامِيهِ وَجَدَ طَعْمَ حَلَاوَةِ إِيْمَانِهِ وَ عِلْمَ فَضْلِ طُلَاوَةِ إِسْلَامِهِ لِأَنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى نَصَبَ الْإِمَامَ عِلْمًا لِخَلْقِهِ وَ جَعَلَهُ حُجَّةً عَلَى أَهْلِ مَوَادِّهِ وَ عَالَمِهِ وَ الْبَسَهُ اللَّهُ تَاجَ الْوَقَارِ وَ غَشَّاهُ مِنْ نُورِ الْجَبَّارِ يُمَدُّ بِسَبَبٍ إِلَى السَّمَاءِ لَا يَنْقَطِعُ عَنْهُ مَوَادُّهُ وَلَا يُنَالُ مَا عِنْدَ اللَّهِ إِلَّا بِجَهَّةٍ أَسْبَابِهِ وَلَا يَقْبَلُ اللَّهُ أَعْمَالَ الْعِبَادِ إِلَّا بِمَعْرِفَتِهِ فَهُوَ عَالِمٌ بِمَا يَرِدُ عَلَيْهِ مِنْ مُلْتَبِسَاتِ الدُّجَى وَ مُعَمَّيَاتِ السُّنَنِ وَ مُشْتَبِهَاتِ الْفِتَنِ فَلَمْ يَزَلِ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى يَخْتَارُهُمْ لِخَلْقِهِ مِنْ وَلَدِ الْحُسَيْنِ ع مِنْ عَقَبِ كُلِّ إِمَامٍ يَصْطَفِيهِمْ لِذَلِكَ وَ يَجْتَنِبُهُمْ وَ يَرْضَى بِهِمْ لِخَلْقِهِ وَ يَرْضِيهِمْ كُلَّمَا مَضَى مِنْهُمْ إِمَامٌ نَصَبَ لِخَلْقِهِ مِنْ عَقِبِهِ إِمَامًا عِلْمًا بَيْنًا وَ هَادِيًا نَبِيرًا وَ إِمَامًا قِيَمًا وَ حُجَّةً عَالِمًا أُئِمَّةً مِنَ اللَّهِ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَ بِهِ يَعْدِلُونَ حُجَجُ اللَّهِ وَ دُعَاتُهُ وَ رُعَاتُهُ عَلَى خَلْقِهِ يَدِينُ بِهَدْيِهِمُ الْعِبَادُ وَ تَسْتَهْلُ بُنُورِهِمُ الْبِلَادُ وَ يَنْمُو بِبَرَكَتِهِمُ التَّلَادُ جَعَلَهُمُ اللَّهُ حَيَاةً لِلنَّامِ وَ مَصَابِيحَ لِلظُّلَامِ وَ مَفَاتِيحَ لِلْكَوْنِ وَ دَعَائِمَ لِلْإِسْلَامِ جَرَتْ بِذَلِكَ فِيهِمْ مَقَادِيرُ اللَّهِ عَلَى مَحْتُمِهَا فَالْإِمَامُ هُوَ الْمُتَجَبُّ الْمُرْتَضَى وَ الْهَادِي الْمُتَجَبُّ «٢» وَ الْقَائِمُ الْمُرْتَجَى اصْطَفَاهُ اللَّهُ بِذَلِكَ وَ اصْطَنَعَهُ عَلَى عَيْنِهِ فِي الدَّرِّ حِينَ ذَرَاهُ وَ فِي الْبَرِيَّةِ حِينَ بَرَاهُ ظِلًّا قَبْلَ خَلْقِ نَسَمَةٍ عَنْ يَمِينِ عَرْشِهِ مَحْبُورًا بِالْحِكْمَةِ «٣» فِي عِلْمِ الْغَيْبِ عِنْدَهُ اخْتَارَهُ بَعْلَمِهِ وَ اتَّجَبَهُ لَطْفِهِ بَقِيَّةً مِنْ آدَمَ ع وَ خَيْرَةً مِنْ ذُرِّيَّةِ نُوحٍ وَ مُصْطَفَى مِنْ آلِ إِبْرَاهِيمَ وَ سَلَالَةِ مِنْ إِسْمَاعِيلِ وَ صَفْوَةً مِنْ عِتْرَةِ مُحَمَّدٍ ص لَمْ يَزَلْ مَرْعِيًّا بَعَيْنِ اللَّهِ يَحْفَظُهُ وَ يَكْلُوهُ بِسِتْرِهِ مَطْرُودًا عَنْهُ حَبَائِلُ إِبْلِيسَ وَ جُنُودِهِ مَدْفُوعًا عَنْهُ وَقُوبُ الْغَوَاسِقِ «٤» وَ نُفُوتُ كُلِّ فَاسِقٍ مَصْرُوفًا عَنْهُ قَوَارِفُ السُّوءِ مُبْرَأً مِنَ الْعَاهَاتِ مَحْجُوبًا عَنْ الْآفَاتِ مَعْصُومًا مِنَ الزَّلَّاتِ مَصُونًا عَنْ الْفَوَاحِشِ كُلِّهَا مَعْرُوفًا بِالْحِلْمِ وَ الْبِرِّ فِي يَفَاعِهِ «٥» مُنْسُوبًا إِلَى الْعَفَافِ وَ الْعِلْمِ وَ الْفَضْلِ عِنْدَ انْتِهَائِهِ مُسْتَدًا إِلَيْهِ أَمْرُ وَالِدِهِ صَامِتًا عَنِ الْمُنْطَقِ فِي حَيَاتِهِ فَإِذَا انْقَضَتْ مَدَّةُ وَالِدِهِ إِلَى أَنْ انْتَهَتْ بِهِ مَقَادِيرُ اللَّهِ إِلَى مَشِيَّتِهِ وَ جَاءَتِ الْإِرَادَةُ مِنَ اللَّهِ فِيهِ إِلَى مَحَبَّتِهِ وَ بَلَغَ مُنْتَهَى مَدَّةِ وَالِدِهِ فَمَضَى وَ صَارَ أَمْرُ اللَّهِ إِلَيْهِ مِنْ بَعْدِهِ وَ قَلَدَهُ دِينَهُ وَ جَعَلَهُ الْحُجَّةَ عَلَى عِبَادِهِ وَ قِيَمَهُ فِي بِلَادِهِ وَ أَيْدَهُ بِرُوحِهِ وَ آتَاهُ عِلْمُهُ وَ أَنْبَأَهُ فَضْلَ بَيَانِهِ وَ اسْتَوْدَعَهُ سِرَّهُ وَ انْتَدَبَهُ لِعَظِيمِ أَمْرِهِ وَ أَنْبَأَهُ فَضْلَ بَيَانِ عِلْمِهِ وَ نَصَبَهُ عِلْمًا لِخَلْقِهِ وَ جَعَلَهُ حُجَّةً عَلَى أَهْلِ عَالَمِهِ وَ ضِيَاءً لِأَهْلِ دِينِهِ وَ الْقِيَمَ عَلَى عِبَادِهِ رَضَى اللَّهُ بِهِ إِمَامًا لَهُمْ اسْتَوْدَعَهُ سِرَّهُ وَ اسْتَحْفَظَهُ عِلْمُهُ وَ اسْتَخْبَاهُ حِكْمَتَهُ «٦» وَ اسْتَرْعَاهُ لِدِينِهِ «٧» وَ انْتَدَبَهُ لِعَظِيمِ أَمْرِهِ وَ أَحْبَاهُ بِهِ مِنْهَاجِ سَبِيلِهِ وَ فَرَائِضَهُ وَ حُدُودَهُ فَقَامَ بِالْعَدْلِ عِنْدَ تَحْيِيرِ أَهْلِ الْجَهْلِ وَ تَخْيِيرِ أَهْلِ الْجَدَلِ بِالنُّورِ السَّاطِعِ وَ الشَّفَاءِ النَّافِعِ بِالْحَقِّ الْأَبْلَجِ وَ الْبَيَانِ اللَّائِحِ مِنْ كُلِّ مَخْرَجٍ عَلَى طَرِيقِ الْمُنْهَجِ الَّذِي مَضَى عَلَيْهِ الصَّادِقُونَ مِنْ آبَائِهِ ع فَلَيْسَ يَجْهَلُ حَقَّ هَذَا الْعَالَمِ إِلَّا شَقِيٌّ وَ لَا يَجْحَدُهُ إِلَّا غَوِيٌّ وَ لَا يَصُدُّ عَنْهُ إِلَّا جَرِيٌّ عَلَى اللَّهِ جَلَّ وَ عَلَا.

گفت: پس نه حاجت روا خواهد شد و نه طلبت ادا می‌شود؛ بر تو باد رفتن به سراغ کسی که توانایی این کار را دارد و بخشنده‌ترین بخشندگان است، و از او بخواه آنچه آرزو داری؛ چرا که از پسر عمویم امام صادق شنیدم که از پدراناش از پیامبر اکرم ص روایت می‌کرد که خداوند به یکی از پیامبراناش وحی کرد:

به عزت و جلالم سوگند، آرزوی هر که به غیر من امید بسته را به یأس تبدیل می‌کنم و لباس ذلت در میان مردم بر تنش می‌پوشانم و او را از گشایش و فضل خود دورش می‌گردانم؛ آیا بنده‌ام در سختی‌ها به غیر من دل می‌بندد و جز مرا امید دارد؟ در حالی که من‌ام که بی‌نیاز و بخشنده‌ام، کلید همه درها به دست من است؛ و در حالی که همه آنها بسته است، در من برای هر که مرا بخواند باز است؛ آیا نمی‌داند که هر مصیبتی او را به ضعف کشاند، برطرف کردنش را جز من نتواند؟ پس چرا می‌بینمش که با امید بستن به دیگران از من روبرو گردانده؛ در حالی که با جود و کرم خود چیزهایی که از من نخواست به دست او داد؛ آنگاه از من روبرو می‌گرداند و از من نمی‌خواهد و از غیر من تقاضایش را می‌طلبد؟ من که خدایی‌ام که قبل از درخواست کردن عطا می‌کنم، اگر از من بخواهد جوابش را نمی‌دهم؟! چنین نیست! آیا جود و کرم، از آن من نیست؟ آیا دنیا و آخرت به دست من نیست؟

اگر اهل هفت آسمان و زمین همگی از من بخواهند، به هریک خواسته‌اش را می‌دهم و این به اندازه بال مگسی، تقص در ملک من پدید نیامورد و چگونه ممکن است ملکی ناقص شود که من پشتوانه و قوام‌بخش اویم؛ پس چه زشت است آنکه عصیانم را می‌کند و به من توجهی ندارد.

الأمالی (للطوسی)، ص ۵۸۴؛ الکافی، ج ۲، ص ۶۶^۱

أَخْبَرَنَا جَمَاعَةٌ، عَنْ أَبِي الْمُفَضَّلِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ يَاسِينَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عَجَلَانَ مَوْلَى الْبَاقِرِ (عَلَيْهِ السَّلَامُ)، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ جَدِّهِ يَاسِينَ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ مُحَمَّدٍ بْنِ عَجَلَانَ، قَالَ: أَصَابَنِي فَاقَةٌ شَدِيدَةٌ وَ لَا صَدِيقٌ لِمُضِيقٍ، وَ لَزِمَنِي دَيْنٌ ثَقِيلٌ وَ غَرِيمٌ يَلِجُ بِافْتِضَائِهِ، فَتَوَجَّهْتُ نَحْوَ دَارِ الْحَسَنِ بْنِ زَيْدٍ، وَ هُوَ يَوْمَئِذٍ أَمِيرُ الْمَدِينَةِ لِمَعْرِفَةِ كَأْتِ بَيْنِي وَ بَيْنَهُ،

۱. الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ مُعَلَّى بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِي عَلِيٍّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ عَنْ الْحُسَيْنِ بْنِ رَاشِدٍ عَنْ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلْوَانَ قَالَ: كُنَّا فِي مَجْلِسٍ نَطْلُبُ فِيهِ الْعِلْمَ وَ قَدْ نَفَدَتْ نَفَقَتِي فِي بَعْضِ الْأَسْفَارِ فَقَالَ لِي بَعْضُ أَصْحَابِنَا مَنْ تَوَمَّلْ لِمَا قَدْ نَزَلَ بِكَ فَقُلْتُ فَلَنَّا فَقَالَ إِذَا وَ اللَّهُ لَا تُسْغَفُ حَاجَتُكَ وَ لَا يَبْلُغُكَ أَمْلُكَ وَ لَا تُنْجَحَ طَلِبَتُكَ قُلْتُ وَ مَا عَلِمْتُكَ رَحِمَكَ اللَّهُ قَالَ إِنَّ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ ع حَدَّثَنِي أَنَّهُ قَرَأَ فِي بَعْضِ الْكُتُبِ أَنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى يَقُولُ وَ عَزَّتِي وَ جَلَالِي وَ مَجْدِي وَ ارْتِفَاعِي عَلَى عَرْشِي لَأَقْطَعَنَّ أَمْلَ كُلِّ مُؤَمِّلٍ [مِنَ النَّاسِ] غَيْرِي بِالْيَأْسِ وَ لَأَكْسُوَنَهُ ثَوْبَ الْمَذَلَّةِ عِنْدَ النَّاسِ وَ لَأُنْجِيَنَّهُ مِنْ قُرْبِي وَ لَأُبْعِدَهُ مِنْ فَضْلِي أَوْ يُؤَمِّلُ غَيْرِي فِي الشَّدَائِدِ وَ الشَّدَائِدُ بِيَدِي وَ يَرْجُو غَيْرِي وَ يَقْرَعُ بِالْفِكْرِ بَابَ غَيْرِي وَ بِيَدِي مَفَاتِيحُ الْأَبْوَابِ وَ هِيَ مُعْلَقَةٌ وَ بَابِي مَفْتُوحٌ لِمَنْ دَعَانِي فَمَنْ ذَا الَّذِي أَمْلَنِي لِنَوَائِبِهِ فَقَطَعْتُهُ دُونَهَا وَ مَنْ ذَا الَّذِي رَجَاءَهُ مِنِّي جَعَلْتُ أَمَالَ عِبَادِي عِنْدِي مَحْفُوظَةً فَلَمْ يَرْضَوْا بِحِفْظِي وَ مَلَأَتْ سَمَاوَاتِي مِنْ لَأَ يَمْلُ مِنْ تَسْبِيحِي وَ أَمَرْتُهُمْ أَنْ لَا يُغْلِقُوا الْأَبْوَابَ بَيْنِي وَ بَيْنَ عِبَادِي فَلَمْ يَقْبَلُوا بِقَوْلِي أَلَمْ يَعْلَمْ [أَنْ] مَنْ طَرَفَتْ نَائِبَةٌ مِنْ نَوَائِبِي أَنَّهُ لَا يَمْلُكَ كَشْفُهَا أَحَدٌ غَيْرِي إِلَّا مِنْ بَعْدِ إِذْنِي - فَمَا لِي أَرَاهُ لَاهِيًا عَنِّي أَعْطَيْتُهُ بِجُودِي مَا لَمْ يَسْأَلْنِي ثُمَّ انْتَزَعْتُهُ عَنْهُ فَلَمْ يَسْأَلْنِي رَدَّهُ وَ سَأَلَ غَيْرِي أَوْ فَرَانِي أَبَدًا بِالْعَطَاءِ قَبْلَ الْمَسْأَلَةِ ثُمَّ أَسْأَلُ فَلَا أُجِيبُ سَائِلِي أَوْ بَخِيلٌ أَنَا فَيَبْخُلُونِي عَبْدِي أَوْ لَيْسَ الْجُودُ وَ الْكَرَمُ لِي أَوْ لَيْسَ الْعَفْوُ وَ الرَّحْمَةُ بِيَدِي أَوْ لَيْسَ أَنَا مَحَلُّ الْأَمَالِ فَمَنْ يَقْطَعُهَا دُونِي أَوْ فَلَا يَخْشَى الْمُؤَمِّلُونَ أَنْ يُؤْمَلُوا غَيْرِي فَلَوْ أَنَّ أَهْلَ سَمَاوَاتِي وَ أَهْلَ أَرْضِي أَمَلُوا جَمِيعًا ثُمَّ أُعْطِيتُ كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ مِثْلَ مَا أَمَلَ الْجَمِيعُ مَا انْتَقَصَ مِنْ مُلْكِي مِثْلَ غُضُو ذَرَّةٍ وَ كَيْفَ يَنْقُصُ مُلْكُ أَنَا قِيمُهُ فَيَا بُؤْسًا لِلْقَانِطِينَ مِنْ رَحْمَتِي وَ يَا بُؤْسًا لِمَنْ عَصَانِي وَ لَمْ يُرَاقِبْنِي.

وَشَعَرَ بِذَلِكَ مِنْ حَالِي مُحَمَّدٌ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ الْحُسَيْنِ، وَكَانَ يَتَنَبَّأُ وَبَيْنَهُ قَدِيمٌ مَعْرِفَةٍ، فَلَقِينِي فِي الطَّرِيقِ فَأَخَذَ بِيَدِي وَ قَالَ لِي: قَدْ بَلَغَنِي مَا أَنْتَ بِسَبِيلِهِ، فَمَنْ تَوَمَّلْ لِكَشْفِ مَا نَزَلَ بِكَ قُلْتُ: الْحَسَنَ بْنَ زَيْدٍ. فَقَالَ: إِذَنْ لَا تُقْضَى حَاجَتُكَ وَلَا تُسَعَفُ بَطَلَيْتُكَ، فَعَلَيْكَ بِمَنْ يَقْدِرُ عَلَى ذَلِكَ، وَهُوَ أَجْوَدُ الْأَجْوَدِينَ، فَالْتَمَسْ مَا تَوَمَّلَهُ مِنْ قَبْلِهِ، فَإِنِّي سَمِعْتُ ابْنَ عَمِّي جَعْفَرَ بْنَ مُحَمَّدٍ يُحَدِّثُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ، عَنْ أَبِيهِ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ، عَنْ أَبِيهِ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ (عَلَيْهِمُ السَّلَامُ)، عَنِ النَّبِيِّ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ) قَالَ: أَوْحَى اللَّهُ إِلَيَّ بَعْضُ أَنْبِيَائِهِ فِي بَعْضِ وَحْيِهِ إِلَيْهِ: وَعِزَّتِي وَجَلَالِي لَأَقْطَعَنَّ أَمْلَ كُلِّ مُؤَمِّلٍ غَيْرِي بِالْإِيَّاسِ، وَلَأَكْسُوْنَهُ ثَوْبَ الْمَذَلَّةِ فِي النَّاسِ، وَلَأَبْعُدَنَّهُ مِنْ فِرَاجِي وَفَضْلِي، أَوْ يُؤَمِّلُ عَبْدِي فِي الشَّدَائِدِ غَيْرِي، أَوْ يَرْجُو سِوَايَ! وَ أَنَا الْغِنَى الْجَوَادُ، بِيَدِي مَفَاتِيحُ الْأَبْوَابِ وَهِيَ مُغْلَقَةٌ وَبَابِي مَفْتُوحٌ لِمَنْ دَعَانِي، أَلَمْ يَعْلَمْ أَنَّهُ مَا أَوْهَنْتُهُ نَائِبَةً لَمْ يَمْلِكْ كَشْفَهَا عَنْهُ غَيْرِي، فَمَا لِي أَرَاهُ بِأَمْلِهِ مُعْرِضًا عَنِّي، قَدْ أَعْطَيْتُهُ بِجُودِي وَكَرَمِي مَا لَمْ يَسْأَلْنِي، فَأَعْرِضَ عَنِّي وَ لَمْ يَسْأَلْنِي وَ سَأَلَ فِي نَائِبَتِهِ غَيْرِي! وَ أَنَا اللَّهُ أُنَبِّدِي بِالْعَطِيَّةِ قَبْلَ الْمَسْأَلَةِ، أَوْ أَسْأَلُ فَلَا أَجِيبُ كَلَّا أَوْ لَيْسَ الْجُودُ وَ الْكَرَمُ لِي، أَوْ لَيْسَ الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةُ بِيَدِي، فَلَوْ أَنَّ أَهْلَ سَبْعِ سَمَاوَاتٍ وَ أَرْضِينَ سَأَلُونِي جَمِيعًا فَأَعْطَيْتُ كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ مَسْأَلَتَهُ، مَا نَقَصَ ذَلِكَ مِنْ مُلْكِي مِثْلَ جَنَاحِ بَعُوضَةٍ، وَ كَيْفَ يَنْقُصُ مُلْكُ أَنَا قِيَمُهُ فَيَا بُؤْسُ لِمَنْ عَصَانِي وَ لَمْ يُرَاقِبْنِي.

تدبر

(۱) «مَنْ كَانَ يَظُنُّ أَنْ لَنْ يَنْصُرَهُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةِ فَلْيَمْدُدْ بِسَبَبٍ إِلَى السَّمَاءِ ثُمَّ لْيَقْطَعْ فَلْيَنْظُرْ هَلْ يُذْهِبَنَّ كَيْدُهُ مَا يَغِيظُ» در آیات قبل وضعیت گمراهان (گمراه‌کنندگان، پیروان آنها، و دینداران سست‌بنیاد) بیان شد که دنبال شیطان یا اموری از سود و زیان رساندن ناتوان‌اند، افتاده‌اند؛ و در مقابل، به وضعیت مومنان حقیقی اشاره شد که خدا آنها را به بهشت وارد می‌کند. این آیه، ظاهراً در مقام این است که تاکید کند که تنها یاری خداست که برای انسان سود دارد؛ و می‌فرماید کسی که در این یاری تردید دارد، هر ترفندی که می‌خواهد، به کار ببرد تا خیالش راحت شود که غیر از این نخواهد بود.

چنانکه در نکات ترجمه اشاره شد، در خصوص جمله اول، حداقل دو معنا در خصوص این آیه قابل تصور است: یکی اینکه آیه در مورد کفار و منافقانی باشد که در تردیدند که خدا پیامبرش را یاری خواهد کرد؛ و دیگری درباره سست‌ایمانی باشد که شک دارد که اگر در مسیر ایمان قدم بردارد، خدا یاریش می‌کند

(۲) «مَنْ كَانَ يَظُنُّ أَنْ لَنْ يَنْصُرَهُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةِ فَلْيَمْدُدْ بِسَبَبٍ ... هَلْ يُذْهِبَنَّ كَيْدُهُ مَا يَغِيظُ» کسی که گمان کند خدا یاریش نمی‌کند، و بخواهد بر این اساس زندگی کند، هر کاری کند، سرش به سنگ می‌خورد. (حدیث ۲)

(۳) «مَنْ كَانَ يَظُنُّ أَنْ لَنْ يَنْصُرَهُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةِ فَلْيَمْدُدْ بِسَبَبٍ إِلَى السَّمَاءِ ثُمَّ لْيَقْطَعْ فَلْيَنْظُرْ هَلْ يُذْهِبَنَّ كَيْدُهُ مَا يَغِيظُ» در تفسیر قمی (ج ۲، ص ۸۰) توضیحی درباره این آیه آورده که چندان واضح نیست ادامه حدیثی از امام صادق ع است (جلسه قبل، حدیث ۱) یا سخن خودش است؛ اما چون نمونه جالبی از تفسیر قرآن با قرآن بود، در اینجا تقدیم می‌شود:

اینکه فرمود «کسی که گمان می‌کند که خداوند او را در دنیا و آخرت هرگز یاری نخواهد کرد...» «ظن» در کتاب خدا بر دو وجه است: ظن به معنای یقین و ظن به معنای شک؛ که در این آیه، ظن به معنای شک است؛ پس می‌فرماید: کسی که شک دارد که خداوند در دنیا و آخرت او را پاداش نمی‌دهد، «پس باید به سببی به سوی آسمان مدد جوید» یعنی بین خود و خدا

دلیلی قرار دهد؛ و دلیل اینکه «سبب» همان «دلیل» است، سخن خداوند است در سوره کهف (۸۵-۸۶) است که می‌فرماید: «وَآتَيْنَاهُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا فَاتَّبَعَ سَبَبًا: پس از هر چیزی سببی به او دادیم و او از سببها تبعیت کرد» و اینکه فرمود «سپس قطع کند» یعنی متمایز کند؛ و دلیل بر اینکه «قطع» به معنای «تمایز دادن» است، سخن خداست که فرمود «وَ قَطَعْنَاهُمْ أَثْنَتِي عَشْرَةَ أَسْبَاطًا أُمَمًا: و آنها را به صورت دوازده سبط که هر یک امتی بود متمایز ساختیم» (اعراف/۱۶۰) «تا ببیند آیا کید او آن غیظ را [از بین] می‌برد؟» کید او، یعنی حيله [= تدبیر] او؛ و دلیلش هم این آیه است که «كَذَلِكَ كِدْنَا لِيُوسُفَ» یعنی این گونه حيله [تدبیر] برای ساختیم تا برادرش را نگه دارد، و نیز این آیه که سخن فرعون را حکایت می‌کند «فَأَجْمَعُوا كَيْدَكُمْ» یعنی حيله‌هایتان را [تدبیرهایتان را روی هم جمع کنید]؛ پس [معنی آیه می‌شود: هنگامی که برای نفس خود دلیلی قرار داد و این دلیلش را بر اساس حق متمایز ساخت....؛ اما اهل سنت در مورد این آیه روایت آورده‌اند که: کسی که تو را در آنچه در مورد خدا می‌گویی تصدیق نکند، پس باید با ریسمانی خود را از سقف بیاویزد تا خفه شود.

۳۲۱) سوره حج (۲۲) آیه ۱۶ وَكَذَلِكَ أَنْزَلْنَاهُ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَأَنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يُرِيدُ ۱۳۹۵/۱۱/۲۳

ترجمه

و بدین‌سان فروفرستادیمش [به صورت] آیاتی روشن‌گر؛ و اینکه به یقین خداوند هدایت می‌کند کسی را که اراده کند.

شهادت حضرت زهرا س تسلیت

شهادت صدیقه کبری، حضرت زهرا س، که یاد داد می‌توان با سلاح گریه، خواب را بر غفلت‌زدگان حرام کرد؛ و نهایتاً در تاریک‌ترین نقطه تاریخ، که می‌رفت حقیقت فراموش شود، با قبر مخفی خویش، نشانی گذاشت که ره گم نشود و وجودش شب قدری شد که هزار ماه ترفند بنی‌امیه را تحت‌الشعاع قرار داد، بر دلدادگان حق و حقیقت تسلیت باد.

نکات ترجمه‌ای و نحوی

«أَنْزَلْنَاهُ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ»

اغلب مرجع ضمیر «ه» را [با توجه به سیاق بحث] «قرآن» دانسته‌اند (یعنی قرآن را به صورت آیاتی روشن‌گر فرو فرستادیم)، ولی ممکن است اشاره به مطالب قبلی باشد (این مطالبی که بیان شد را به عنوان آیاتی روشن‌گر فرو فرستادیم). عموماً «آیات» را حال برای ضمیر «ه» دانسته‌اند^۱، و «بینات» را صفت برای «آیات»^۲ (آن را به صورت آیاتی روشن‌گر فروفرستادیم)

«وَأَنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يُرِيدُ»

۱. البته ظاهراً می‌توان آن را مفعول دوم برای «انزلنا» نیز قلمداد کرد.

۲. ظاهراً می‌توان «بینات» را حال برای «آیات» هم دانست: آن را آیاتی فروفرستادیم در حالی که روشن‌گر باشد.

درباره اینکه این «و» چه نقشی دارد و تحلیل نحوی جمله بعد از آن چیست، دو حالت مطرح شده است: یکی اینکه «و» عطف است و جمله عطف شده به ضمیر «ه» در انزالناه، (یعنی ما آن را چنان نازل کردیم و نیز نازل کردیم که خداوند هدایت می‌کند...؛ و دیگر اینکه «و» حالیه است و آنگاه یک مبتدای محذوف (مثلاً الامرُ أن الله ...) داریم (یعنی ما آن را چنان نازل کردیم در حالی که مطلب از این قرار است که خداوند هدایت می‌کند...)

حدیث

(۱) از امام صادق ع روایت شده است:

کارتان را برای خدا قرار دهید و نه برای مردم؛ چرا که آنچه برای خداست؛ پس برای خداست؛ و آنچه برای مردم باشد، به جانب خدا بالا نمی‌رود؛ پس با مردم در دیتان بحث و نزاع نکنید؛ که نزاع مریض‌کننده قلب است و خداوند به پیامبرش فرمود: «بدرستی که تو کسی را که دوست داری هدایت نمی‌کنی و لکن خدا هر که را بخواهد هدایت می‌کند.» (قصص/۵۶) و نیز فرمود «آیا تو مردم را مجبور می‌کنی تا مومن باشند؟!» (یونس/۹۹) این مردم را رها کن که این مردم، [دینشان را] از مردم گرفتند و شما از رسول خدا ع و حضرت علی ع گرفتید و این دو یکسان نیست؛ همانا از پدرم شنیدم که می‌فرمود: خداوند هنگامی که بر بنده‌ای مسجل کند که در این امر [قبول ولایت اهل بیت] وارد شود، اقدام او سریع‌تر از بازگشت پرنده به لانه‌اش خواهد بود.

المحاسن، ج ۱، ص ۲۰۱؛ کافی، ج ۱، ص ۱۶۶

عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ فَضَالٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ عُقْبَةَ عَنْ أَبِيهِ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ ع يَقُولُ اجْعَلُوا أَمْرَكُمْ لِلَّهِ وَ لَا تَجْعَلُوهُ لِلنَّاسِ فَإِنَّ مَا كَانَ لِلَّهِ فَهُوَ لِلَّهِ وَ مَا كَانَ لِلنَّاسِ فَلَا يَصْعَدُ إِلَى اللَّهِ فَلَا تُخَاصِمُوا النَّاسَ لِدِينِكُمْ فَإِنَّ الْمُخَاصِمَةَ مَمْرُضَةٌ لِلْقَلْبِ إِنَّ اللَّهَ قَالَ لِنَبِيِّهِ ص «إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَ لَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ» وَ قَالَ «أَفَأَنْتَ تُكَرِّهُ النَّاسَ حَتَّى يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ» ذَرِ النَّاسَ فَإِنَّ النَّاسَ أَخَذُوا عَنِ النَّاسِ وَ إِنَّكُمْ أَخَذْتُمْ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ص وَ عَلِيٍّ ع وَ لَا سَوَاءَ إِنْ سَمِعْتُ أَبِي يَقُولُ إِنَّ اللَّهَ إِذَا كَتَبَ عَلَى عَبْدٍ أَنْ يَدْخُلَ فِي هَذَا الْأَمْرِ كَانَ أَسْرَعَ إِلَيْهِ مِنَ الطَّيْرِ إِلَى وَكْرِهِ.

(۲) از امام صادق ع روایت شده است: شخصی نزد پدرم آمد و گفت: من آدم اهل بحث و نزاع هستم، با هر کس که دوست داشته باشم که در این امر [قبول ولایت اهل بیت] وارد شود، مخاصمه [بحث و نزاع] می‌کنم. پدرم به او فرمود: با هیچکس مخاصمه [بحث و نزاع] نکن؛ چرا که خداوند هنگامی که خیر بنده‌ای را اراده کند، در قلبش نقطه [نورانی] ای می‌گذارد تا حدی که بدان سبب برخی از شما را که مشتاق دیدار او بود، از روی بصیرت ببیند.

المحاسن، ج ۱، ص ۲۰۱

عَنْهُ عَنْ أَبِيهِ عَنِ النَّضْرِ بْنِ سُوَيْدٍ عَنْ يَحْيَى الْحَلْبِيِّ عَنْ أَيُّوبَ بْنِ الْحُرِّ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ ع يَقُولُ إِنَّ رَجُلًا أَتَى أَبِي فَقَالَ إِنِّي رَجُلٌ خَصِمٌ أَخَاصِمٌ مَنْ أَحَبُّ أَنْ يَدْخُلَ فِي هَذَا الْأَمْرِ فَقَالَ لَهُ أَبِي لَا تُخَاصِمَ أَحَدًا فَإِنَّ اللَّهَ إِذَا أَرَادَ بَعْدَ خَيْرٍ أَنْ يَدْخُلَ فِي قَلْبِهِ نُكْتَةً حَتَّى إِنَّهُ لَيَبْصُرُ بِهِ الرَّجُلَ مِنْكُمْ يَشْتَهِي لِقَاءَهُ قَالَ وَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُسْكَانَ عَنْ ثَابِتٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع مِثْلَهُ

۱) «وَكَذَلِكَ أَنْزَلْنَاهُ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَأَنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يُرِيدُ»

نزول آیات برای هدایت شدن، کافی نیست؛ بلکه خدا هم باید بخواهد که شخص هدایت شود (المیزان، ج ۱۴، ص ۳۵۳)
 ۲) «...أَنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يُرِيدُ»

خدا کسی را که بخواهد هدایت می‌کند و هیچکس نمی‌تواند مانع هدایت خدا شود. معنای این جمله آن نیست که هدایت خدا -نعوذ بالله- به اراده گزافی وابسته است و بی‌حکمت و بی‌ضابطه است؛ چرا که اراده خدا تابع علم و حکمت اوست؛ و حتماً اگر کاری را اراده می‌کند مبنا و حکمتی دارد؛ بلکه معنایش این است که خدا مانند دیگران نیست که چیزی بتواند انجام خواسته‌اش را مانع شود. (شبهه این مطلب درباره تعبیر «ان الله يفعل ما يريد» گذشت؛ جلسه ۳۱۹، تدبر ۲)

۳) «وَكَذَلِكَ أَنْزَلْنَاهُ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَأَنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يُرِيدُ»

می‌فرماید: بدین سان آن را به صورت آیاتی روشن‌گر نازل کردیم؛ منظورش از «کذلک: بدین سان» چیست؟
 الف. می‌خواهد بفرماید آیات قرآن دلالتشان واضح و روشن است، همان گونه که این آیاتی که گذشت، دلالتشان آشکار بود. (المیزان، ج ۱۴، ص ۳۵۳)

ب. شاید اشاره به همین آیاتی است که دسته‌بندی انسانها در آن ارائه شد: سه گروه گمراه و یک گروه ره‌یافته؛ و می‌خواهد بگوید این طبقه چهارگانه، از زمره نشان‌های روشن‌گر است، برای کسی که می‌خواهد هدایت شود.

ج. ...

۴) «وَكَذَلِكَ أَنْزَلْنَاهُ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَأَنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يُرِيدُ»

چه‌بسا بتوان در این آیه، فاعل «یرید» را «مَنْ: کسی که» قرار داد، نه «خدا»؛^۱ آنگاه یعنی خدا آیات روشن‌گر می‌فرستد؛ اما کسی را هدایت می‌کند که آن شخص خودش طالب هدایت باشد؛ یعنی این آیات الهی، به نحوی نیست که انسان به نحو غیرارادی مجبور به پذیرش هدایت شود؛ خود انسان باید بخواهد و تصمیم بگیرد که در مسیر هدایت گام بردارد تا خداوند با این آیات او را هدایت کند. به تعبیر دیگر، اگر کسی خودش چشمش را ببندد، خدا به زور چشم او را باز نمی‌کند؛ و چه‌بسا در قیامت هم کور محشور شود. (وَمَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَى فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَى وَأَضَلُّ سَبِيلًا؛ اسراء/۷۲)

۱. آن مقدار که تفحص شد، همگان فاعل «یرید» را «الله» دانسته‌اند؛ در حالی که این درست است، اما به نظر می‌آید یک احتمال دیگر هم قابل اعتنا باشد و آن اینکه فاعل «یرید» «مَنْ» باشد؛ یعنی خدا هرکس که خود آن شخص اراده کند [و بخواهد که هدایت شود]، را هدایت می‌کند. امری که می‌تواند موید این احتمال شود، این است که به لحاظ نحوی، وقتی موصول می‌آید در صله آن، ضمیری لازم است که به موصول برگردد. یعنی برای حالت اول که الله را فاعل گرفته، مفعولش خود آن کس است و لذا باید می‌فرمود «من یریده» ولی در این حالت که مطرح شد، چون فعل «یرید» دارای ضمیر مستتر فاعلی است، نیاموردن ضمیر مشکلی ندارد.

۳۲۲) سوره حج (۲۲) آیه ۱۷ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِّينَ وَالنَّصَارَى وَالْمَجُوسَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا إِنَّ اللَّهَ يَفْصِلُ

بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ

۱۳۹۵/۱۱/۲۴

ترجمه

البته کسانی که ایمان آوردند و کسانی که یهودی شدند و صابئی ها و نصرانی ها [مسیحیان] و زرتشتی ها و کسانی که شرک ورزیدند، حتما خداوند بین آنان در روز قیامت جدایی می افکند؛ بدرستی که خداوند بر هر چیزی شاهد است.

نکات ترجمه

درباره «الَّذِينَ هَادُوا» و «الصَّابِّينَ» و «النَّصَارَى» قبلا در جلسه ۱۵۷ (<http://yekaye.ir/al-maidah-05-069/>) توضیح داده شد. «مجوس» هم ظاهرا همان پیروان شریعت زرتشت هستند که در حدیث ۲، اشاره ای به آنها می شود.

حدیث

(۱) از امام صادق ع روایت شده است که:

بدرستی که شدیدترین عذاب در روز قیامت از آن هفت نفر است: پسر حضرت آدم ع که برادرش را کشت؛ نمرودی که [قرآن حکایتش را نقل فرمود] که «با حضرت ابراهیم ع در مورد خدا بحث می کرد» (بقره/۲۵۸)؛ آن دو نفر در بنی اسرائیل که قومشان را یهودی و نصرانی کردند؛ آن فرعونی که می گفت «من پروردگار برتر شمایم» (نازعات/۲۴)؛ و دو نفر از این امت که یکی از آنها از آن دیگری بدتر است در تابوتی شیشه ای زیر شکافی در دریاهایی از آتش.

ثواب الأعمال و عقاب الأعمال، ص ۲۱۴-۲۱۵

حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ الصَّفَّارِ عَنِ الْعَبَّاسِ بْنِ مَعْرُوفٍ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ حَنَانِ بْنِ سَدِيرٍ قَالَ حَدَّثَنِي رَجُلٌ مِنْ أَصْحَابِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ سَمِعْتُهُ يَقُولُ إِنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَذَابًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ لَسَبْعَةٌ نَفَرٍ أَوَّلُهُمْ ابْنُ آدَمَ الَّذِي قَتَلَ أَخَاهُ وَتَمْرُودُ الَّذِي حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ فِي رَبِّهِ وَآثَنَانِ فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ هَوْدًا قَوْمَهُمَا وَنَصْرَاهُمَا وَفِرْعَوْنُ الَّذِي قَالَ أَنَا رَبُّكُمْ الْأَعْلَى وَآثَنَانِ مِنْ هَذِهِ الْأُمَّةِ أَحَدُهُمَا شَرُّهُمَا فِي تَأْبُوتٍ مِنْ قَوَارِيرٍ تَحْتَ الْفَلَقِ فِي بَحَارٍ مِنْ نَارٍ.^۱

۱. در همین راستا این دو حدیث هم قابل توجه است:

(۱) حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ قَالَ حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الصَّفَّارُ قَالَ حَدَّثَنِي عَبَّادُ بْنُ سُلَيْمَانَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سُلَيْمَانَ الدَّيْلَمِيِّ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَمَّارٍ الصَّيْرَفِيِّ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ الْمَاضِي ع قَالَ: قُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاكَ حَدَّثَنِي فِيهِمَا بِحَدِيثٍ فَقَدْ سَمِعْتُ عَنْ أَبِيكَ فِيهِمَا أَحَادِيثَ عِدَّةٌ قَالَ فَقَالَ لِي يَا إِسْحَاقُ الْأَوَّلُ بِمَنْزِلَةِ الْعَجَلِ وَالثَّانِي بِمَنْزِلَةِ السَّامِرِيِّ قَالَ قُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاكَ زِدْنِي فِيهِمَا قَالَ هُمَا وَاللَّهُ نَصْرًا وَهُودًا وَمَجَسًا فَلَا غَفَرَ اللَّهُ لَهُمَا قَالَ قُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاكَ زِدْنِي فِيهِمَا قَالَ ثَلَاثَةٌ لَا يَنْظُرُ اللَّهُ إِلَيْهِمْ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ قَالَ قُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاكَ فَمَنْ هُمْ قَالَ رَجُلٌ ادَّعَى إِمَامًا مِنْ غَيْرِ اللَّهِ وَآخَرُ طَغَى فِي إِمَامٍ مِنَ اللَّهِ وَآخَرُ زَعَمَ أَنَّ لَهُمَا فِي الْإِسْلَامِ نَصِيبًا - قَالَ قُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاكَ زِدْنِي فِيهِمَا قَالَ مَا أَبَالِي يَا أَبَا إِسْحَاقَ مَحَوْتُ الْمُحْكَمَ مِنْ كِتَابِ اللَّهِ أَوْ جَحَدْتُ مُحَمَّدًا النَّبِيَّ أَوْ زَعَمْتُ أَنَّ لَيْسَ فِي السَّمَاءِ إِلَهًا [إِلَهٌ] أَوْ تَقَدَّمْتُ [عَلَى] عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ ع قَالَ قُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاكَ زِدْنِي قَالَ فَقَالَ يَا إِسْحَاقُ إِنَّ فِي النَّارِ لَوَادِيًا يُقَالُ لَهُ مُحِيطٌ لَوْ طَلَعَ مِنْهُ شَرَارَةٌ لَأَحْرَقَ مَنْ عَلَى وَجْهِ الْأَرْضِ وَإِنَّ أَهْلَ النَّارِ يَتَعَوَّدُونَ مِنْ حَرِّ ذَلِكَ الْوَادِي وَتَنْتَنِيهِ وَقَدَرِهِ وَمَا أَعَدَّ اللَّهُ فِيهِ لِأَهْلِهِ وَإِنَّ فِي ذَلِكَ الْوَادِي لَجَبَلًا يَتَعَوَّدُونَ أَهْلُ ذَلِكَ الْوَادِي مِنْ حَرِّ ذَلِكَ الْجَبَلِ وَتَنْتَنِيهِ وَقَدَرِهِ وَمَا أَعَدَّ اللَّهُ فِيهِ لِأَهْلِهِ - وَإِنَّ فِي ذَلِكَ الْجَبَلِ لَشُعْبًا يَتَعَوَّدُ جَمِيعُ أَهْلِ ذَلِكَ الْجَبَلِ مِنْ حَرِّ ذَلِكَ الشَّعْبِ مِنْ تَنْتَنِيهِ وَقَدَرِهِ وَمَا أَعَدَّ اللَّهُ فِيهِ لِأَهْلِهِ وَإِنَّ فِي ذَلِكَ الشَّعْبِ لَقَلْبًا يَتَعَوَّدُ أَهْلُ ذَلِكَ الشَّعْبِ مِنْ حَرِّ ذَلِكَ الْقَلْبِ وَتَنْتَنِيهِ وَقَدَرِهِ

۲) از امام صادق ع در مورد «مجوس» [= زرتشتی] سوال شد که آیا پیامبری داشته اند؟

فرمودند: بله، مگر حکایت نامه پیامبر خدا به اهل مکه را ننشیده‌ای که اسلام بیاورید و گرنه مجبور به جنگ می‌شویم؛ و آنها به پیامبر ص نوشتند از ما جزیه بگیر [جزیه: مالیاتی که اهل کتاب در حکومت دینی می‌پردازند و در عوض از حمایت حکومت برخوردار می‌شوند و از وظایفی مانند جهاد و خمس و ... معاف می‌گردند] و بگذار بت‌هایمان را بپرستیم.

پیامبر ص بدانها نوشت من جز از اهل کتاب جزیه نمی‌گیرم.

در ایشان نوشتند: چگونه می‌گویی فقط از اهل کتاب جریه می‌گیری در حالی که از مجوسیان جزیه گرفته‌ای؟

پیامبر ص نوشت: مجوس پیامبری داشتند که او را کشتند و کتابی که آن را سوزاندند، پیامبرشان کتابی برایشان آورده بود

در دوازده هزار پوست گاو.

الکافی، ج ۳، ص ۵۶۷-۵۶۸

مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِي يَحْيَى الْوَاسِطِيِّ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِنَا قَالَ: سُئِلَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع عَنِ الْمَجُوسِ أَمْ كَانَ لَهُمْ نَبِيٌّ فَقَالَ نَعَمْ أَمَا بَلَغَكَ كِتَابُ رَسُولِ اللَّهِ إِلَى أَهْلِ مَكَّةَ أَنْ أَسْلِمُوا وَإِلَّا نَابَذْتُكُمْ بِحَرْبٍ فَكَتَبُوا إِلَى النَّبِيِّ ص أَنْ خُذْ مِنَّا الْجِزْيَةَ وَدَعْنَا عَلَى عِبَادَةِ الْأَوْثَانِ فَكَتَبَ إِلَيْهِمُ النَّبِيُّ ص أَنِّي لَسْتُ أَخْذُ الْجِزْيَةَ إِلَّا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ فَكَتَبُوا إِلَيْهِ يُرِيدُونَ بِذَلِكَ تَكْذِيبَهُ زَعَمْتَ أَنَّكَ لَا تَأْخُذُ الْجِزْيَةَ إِلَّا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ ثُمَّ أَخَذْتَ الْجِزْيَةَ مِنْ مَجُوسٍ هَجَرَ فَكَتَبَ إِلَيْهِمُ النَّبِيُّ ص أَنْ الْمَجُوسَ كَانَ لَهُمْ نَبِيٌّ فَقَتَلُوهُ وَكِتَابُ أَخْرَقُوهُ أَتَاهُمْ نَبِيُّهُمْ بِكِتَابِهِمْ فِي اثْنَيْ عَشَرَ أَلْفَ جِلْدٍ ثَوْرٍ.^۱

وَمَا أَعَدَّ اللَّهُ فِيهِ لِأَهْلِهِ وَإِنْ فِي ذَلِكَ الْقَلِيبِ لَحَيَّةٌ يَتَعَوَّذُ جَمِيعُ أَهْلِ ذَلِكَ الْقَلِيبِ مِنْ خُبْتِ تِلْكَ الْحَيَّةِ وَنَتْنِهَا وَقَذَرِهَا وَمَا أَعَدَّ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ فِي أَنْبِيَائِهَا مِنَ السَّخَمِ لِأَهْلِهَا وَإِنْ فِي جَوْفِ تِلْكَ الْحَيَّةِ لَسَبْعٌ صَنَادِيقٍ فِيهَا خُمُسَةٌ مِنَ الْأُمَمِ السَّالِفَةِ وَاثْنَانِ مِنْ هَذِهِ الْأُمَّةِ قَالَ قُلْتُ جُعِلَتْ فِدَاكَ وَمَنِ الْخُمُسَةُ وَمَنِ الْإِثْنَانِ قَالَ أَمَّا الْخُمُسَةُ فَقَابِيلُ الَّذِي قَتَلَ هَابِيلَ وَنُورُودُ الَّذِي حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ فِي رَبِّهِ ... قَالَ أَنَا أَحِبِّي وَأُمَيْتُ وَفِرْعَوْنُ الَّذِي قَالَ أَنَا رَبُّكُمْ الْأَعْلَى وَيَهُودُ الَّذِي هَوَّاهُ الْيَهُودُ وَبُولُسُ الَّذِي نَصَرَ النَّصَارَى وَمِنْ هَذِهِ الْأُمَّةِ أَعْرَابِيَانِ. (ثواب الأعمال و عقاب الأعمال، ص ۲۱۵-۲۱۶)

(۲) عَنْ أَبَانَ بْنِ أَبِي عِيَّاشٍ عَنْ سُلَيْمِ بْنِ قَيْسٍ قَالَ سَمِعْتُ سَلْمَانَ الْفَارِسِيَّ قَالَ ...

قَالَ عَلِيُّ ع سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ص يَقُولُ إِنْ تَابَوْتُمْ مِنْ نَارٍ فِيهِ اثْنَا عَشَرَ رَجُلًا سِتَّةٌ مِنَ الْأَوَّلِينَ وَ سِتَّةٌ مِنَ الْآخِرِينَ فِي جُبٍّ فِي قَعْرِ جَهَنَّمَ فِي تَابُوتٍ مُقْفَلٍ عَلَى ذَلِكَ الْجُبِّ صَخْرَةٌ فَإِذَا أَرَادَ اللَّهُ أَنْ يُسْعَرَ جَهَنَّمَ كَشَفَ تِلْكَ الصَّخْرَةَ عَنْ ذَلِكَ الْجُبِّ فَاسْتَعْرَتِ جَهَنَّمَ مِنْ وَهَجِ ذَلِكَ الْجُبِّ وَمِنْ حَرِّهِ قَالَ عَلِيُّ ع فَسَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ ص وَأَنْتُمْ شُهُودٌ بِهِ عَنِ الْأَوَّلِينَ

فَقَالَ ص أَمَّا الْأَوَّلُونَ فَأَبْنَى آدَمَ الَّذِي قَتَلَ أَخَاهُ وَفِرْعَوْنَ الْفَرَاغَةَ وَ الَّذِي حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ فِي رَبِّهِ وَ رَجُلَانِ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ بَدَّلَا كِتَابَهُمْ وَ غَيَّرَا سُنَنَهُمْ أَمَّا أَحَدُهُمَا فَهَوَّاهُ الْيَهُودُ وَ الْآخَرُ نَصَرَ النَّصَارَى وَ إِبْلِيسُ سَادِسُهُمْ وَ فِي الْآخِرِينَ الدَّجَالُ وَ هَؤُلَاءِ الْخُمُسَةُ أَصْحَابُ الصَّحِيفَةِ وَ الْكِتَابِ وَ جِبْتُهُمْ وَ طَاغُوتُهُمُ الَّذِي تَعَاهَدُوا عَلَيْهِ وَ تَعَاهَدُوا عَلَى عِدَاوَتِكَ يَا أَحِبِّي وَ تَظَاهَرُوا [تَظَاهَرُوا] عَلَيْكَ بَعْدِي هَذَا وَ هَذَا حَتَّى سَمَّاهُمْ وَ عَدَّهُمْ لَنَا قَالَ سَلْمَانُ فَقُلْنَا صَدَقْتَ نَشْهَدُ أَنَّا سَمِعْنَا ذَلِكَ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ ص (كتاب سليم بن قيس الهلالي، ج ۲، ص ۵۹۷؛ الإحتجاج (للطبرسي)، ج ۱، ص ۸۶)

۱. درباره «مجوس» این دو روایت هم قابل توجه است. (اولی درباره اصل آن و دومی درباره اینکه علی رغم اختلاف عقیدتی، نحوه تعامل چگونه

است:

(۱) الْقَطَّانُ وَ الدَّقَاقُ وَ السَّنَائِيُّ جَمِيعًا عَنْ ابْنِ زَكَرِيَّا الْقَطَّانِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْعَبَّاسِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي السَّرِيِّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ يُونُسَ عَنْ ابْنِ طَرِيفٍ عَنْ ابْنِ نُبَاتَةَ قَالَ: قَالَ عَلِيُّ ع عَلَى الْمُنْبَرِ سَلُونِي قَبْلَ أَنْ تَفْقِدُونِي فَقَامَ إِلَيْهِ الْأَشْعَثُ بْنُ قَيْسٍ فَقَالَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ كَيْفَ تُوْخَذُ مِنَ الْمَجُوسِ الْجِزْيَةُ

۳) از امام صادق حدیثی در توضیح سوره توحید آمده است؛ در فرازی از آن می‌فرمایند:
جدایی انداختن او [=خدا] همان جزا دادنش است؛ و امر او حتما محقق می‌شود.

الکافی، ج ۱، ص ۹۱

مُحَمَّدٌ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عِيسَى وَ مُحَمَّدَ بْنِ الْحُسَيْنِ عَنْ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ حَمَّادِ بْنِ عَمْرٍو النَّصَبِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: ... فَصَلُّهُ جَزَاءً وَ أَمْرُهُ وَاقِعٌ ...

تدبر

۱) «إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ الَّذِينَ هَادُوا وَ الصَّابِئِينَ وَ النَّصَارَى وَ الْمَجُوسَ وَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا إِنَّ اللَّهَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ»

در آیات قبل، دسته بندی ای از انسانها بر اساس حقیقت ایمانشان ارائه داد: سه دسته بر باطل (گمراه‌کنندگان، پیروان آنها، و دینداران سست‌بنیاد) و یک دسته برحق (مومنان دارای عمل صالح).

در این آیه می‌فرماید خداوند بر همه این گروهها با هر عنوانی که در دنیا بر خود گذاشته‌اند شاهد است و اینها را در روز قیامت از هم متمایز می‌کند تا حساب هرکس معلوم شود.

۲) «إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ الَّذِينَ هَادُوا وَ الصَّابِئِينَ وَ النَّصَارَى وَ الْمَجُوسَ وَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا إِنَّ اللَّهَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ...»
با توجه به تقابل «الذين آمنوا» با یهودیان و مسیحیان و ...، معلوم می‌شود، مقصود از «الذين آمنوا» کسانی‌اند که به حضرت محمد ص ایمان آورده‌اند (المیزان، ج ۱۴، ص ۳۵۸) اما چرا فقط آنان را با این عنوان یاد کرد؟

الف. ایمان واقعی، ایمانی است که هر پیامبری آمد، قبول کند. مسلمانان تمام پیامبران قبلی را قبول کرده‌اند و اگر مدعیان جدید نبوت را دروغگو می‌دانند، چون در متن کتاب آسمانی‌شان، پیامبرشان آخرین پیامبر معرفی شده است. اما یهودیانی و

و لَمْ يُنْزَلْ عَلَيْهِمْ كِتَابٌ وَ لَمْ يُبْعَثْ إِلَيْهِمْ نَبِيٌّ فَقَالَ بَلَى يَا أَشْعَثُ قَدْ أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ كِتَابًا وَ بَعَثَ إِلَيْهِمْ نَبِيًّا وَ كَانَ لَهُمْ مَلِكٌ سَكِرَ ذَاتَ لَيْلَةٍ فَدَعَا بِابْنَتِهِ إِلَى فِرَاشِهِ فَأَرْتَكَبَهَا فَلَمَّا أَصْبَحَ تَسَامَعَ بِهِ قَوْمُهُ فَاجْتَمَعُوا إِلَى بَابِهِ فَقَالُوا أَيُّهَا الْمَلِكُ دَنَسْتَ عَلَيْنَا دِينَنَا فَأَهْلَكْتَهُ فَأَخْرَجَ بِظَهْرِكَ نَقِمَ عَلَيْكَ الْحَدَّ فَقَالَ لَهُمْ اجْتَمِعُوا وَ اسْمَعُوا كَلَامِي فَإِنْ يَكُنْ لِي مَخْرَجٌ مِمَّا ارْتَكَبْتُ وَ إِلَّا فَشَانَكُمْ فَاجْتَمَعُوا فَقَالَ لَهُمْ هَلْ عَلِمْتُمْ أَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ لَمْ يَخْلُقْ خَلْقًا أَكْرَمَ عَلَيْهِ مِنْ أَبِيْنَا آدَمَ وَ أَمْنَا حَوَاءَ قَالُوا صَدَقْتَ أَيُّهَا الْمَلِكُ قَالَ أَفَلَيْسَ قَدْ زَوَّجَ بَيْنَهُ بَنَاتِهِ وَ بَنَاتِهِ مِنْ بَنِيهِ قَالُوا صَدَقْتَ هَذَا هُوَ الدِّينُ فَتَعَاقَدُوا عَلَى ذَلِكَ فَمَحَا اللَّهُ مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنَ الْعِلْمِ وَ رَفَعَ عَنْهُمْ الْكِتَابَ فَهُمْ الْكَفَرَةُ يَدْخُلُونَ النَّارَ بِغَيْرِ حِسَابٍ وَ الْمُنَافِقُونَ أَشَدُّ حَالًا مِنْهُمْ فَقَالَ الْأَشْعَثُ وَ اللَّهُ مَا سَمِعْتُ بِمِثْلِ هَذَا الْجَوَابِ وَ اللَّهُ لَا عُذْتُ إِلَى مِثْلِهَا أَبَدًا (الأمالي (للسدوق)، ص ۳۴۱)

۲) عَلَى بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي طَالِبٍ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الصَّلْتِ قَالَ: كَتَبَ الْخَلِيلُ بْنُ هَاشِمٍ إِلَى ذِي الرِّثَاسَتَيْنِ وَ هُوَ وَ إِلَى نَيْسَابُورَ أَنَّ رَجُلًا مِنَ الْمَجُوسِ مَاتَ وَ أَوْصَى لِلْفُقَرَاءِ بِشَيْءٍ مِنْ مَالِهِ فَأَخَذَهُ قَاضِي نَيْسَابُورَ فَجَعَلَهُ فِي فَقَرَاءِ الْمُسْلِمِينَ فَكَتَبَ الْخَلِيلُ إِلَى ذِي الرِّثَاسَتَيْنِ بِذَلِكَ فَسَأَلَ الْمُأْمُونَ عَنْ ذَلِكَ فَقَالَ لَيْسَ عِنْدِي فِي ذَلِكَ شَيْءٌ فَسَأَلَ أَبَا الْحَسَنِ ع فَقَالَ أَبُو الْحَسَنِ ع إِنَّ الْمَجُوسِيَّ لَمْ يُوصَ لِلْفُقَرَاءِ الْمُسْلِمِينَ وَ لَكِنْ يُبَغْيَى أَنْ يُؤْخَذَ مِقْدَارُ ذَلِكَ الْمَالِ مِنْ مَالِ الصَّدَقَةِ فَيُرَدَّ عَلَى فَقَرَاءِ الْمَجُوسِ. (الکافی، ج ۷، ص ۱۶)

مسیحیان و ... که ظاهراً ایمان آورده‌اند ولی علی‌رغم اینکه در کتاب آسمانی‌شان سخن از پیامبر بعدی مطرح است، باز زیر بار پیامبران بعدی نمی‌روند، واقعا ایمان نیاورده‌اند.^۱

ب. ...

۳) «إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِّينَ وَالنَّصَارَى وَالْمَجُوسَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا إِنَّ اللَّهَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ»

اگرچه اصل بر باطن انسان و جهت‌گیری باطنی اوست، اما این گونه نیست که این عناوینی که ما در دنیا بدان تن داده‌ایم تاثیری در حقیقت اخروی ما نداشته باشد؛ خداوند که بر همه چیز شاهد است، انسانها را فقط بر اساس هدایت یافته و گمراه متمایز نمی‌کند. با اینکه ظاهراً تمام این گروه‌ها را می‌توان در دو گروه حق و باطل قرار داد (با توجه به توضیح ارائه شده در تدبیر ۲) اما تاکید کرد که خدا بین [همه] اینها جدایی می‌افکند.

نمره تخصصی انسان‌شناسی

باطن و حقیقت انسان با ظاهر او و فرهنگی که در آن به سر می‌برد، بشدت ارتباط دارد. این گونه نیست که اگر کسی مومن (یا گمراه) باشد، دیگر تفاوتی نداشته باشد که در این آیین باشد یا در آیین دیگر. روز قیامت که محل آشکار شدن حقایق است، ظاهراً فقط بین حق و باطل تمایز برقرار نمی‌شود، بلکه بین همه مسلک‌ها هم جدایی انداخته می‌شود؛ شاید چون اثری که آنها در هدایت یا سعادت انسان دارند متفاوت است.^۲

۴) «... الَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِّينَ وَالنَّصَارَى وَالْمَجُوسَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا ...»

۱. چیزی که شاید بتواند موید این برداشت شود آیه ۶۹ سوره مائده است که در آنجا وقتی اسم این گروه‌ها را آورد و تنها ایمان به مبدا و معاد و عمل صالح را برای هدایت کافی شمرد، از «مشرکان» که قطعاً بر باطل‌اند سخنی نگفت. اما اینجا که از آنها سخن گفت، فقط به اینکه خدا تکلیف همه را معلوم می‌کند، اشاره کرد. به علاوه که در دو آیه بعد، کل اینها را دو گروه نقطه مقابل هم در مسأله خدا معرفی کرد. (هَذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ)^۲. در حدیثی از پیامبر اکرم ص روایت شده که برخی یهودیان و مسیحیانی و ... که حضرت علی ع را از تا دل دوست دارند، [و علی القاعده مصداق جاهل قاصر هستند که مسلمان نشده‌اند] در مراتبی از بهشت هستند، و بعد حضرت می‌فرماید: وقتی اینها در چنان بهشتهایی هستند، آنان که مسلمانند و دوستدار واقعی ایشان، چه مراتبی خواهند داشت؟ یعنی با اینکه محبت واقعی حضرت امیر، عامل رستگاری است اما همین که شخص علی‌رغم این محبت، اسلام نیاورده، جایگاهش پایین‌تر خواهد بود:

عَنْ الشَّيْخِ التَّلْعَكْبَرِيِّ رَحِمَهُ اللَّهُ، عَنْ ابْنِ هَمَّامٍ، عَنْ حُمَيْدِ بْنِ زَيَْادٍ وَ مُحَمَّدِ بْنِ جَعْفَرِ الزَّرَّادِ «۲» الْقُرَشِيُّ «۳»، عَنْ يَحْيَى بْنِ زَكَرِيَّا اللَّوْثِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ هَارُونَ الْخَزَّازُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ الصَّبْرِيِّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ، عَنْ مُفَضَّلِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ جَابِرِ الْجُعْفِيِّ، عَنْ رَجُلٍ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: كَانَ لِأَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ صَاحِبٌ يَهُودِيٌّ قَالَ «۴»: وَ كَانَ كَثِيراً مَا يَأْلُفُهُ وَ إِن كَانَتْ لَهُ حَاجَةٌ أَسْعَفُهُ فِيهَا، فَمَاتَ الْيَهُودِيُّ فَحَزَنَ عَلَيْهِ وَ اشْتَدَّتْ وَحْشَتُهُ لَهُ، قَالَ: فَالْتَفَتَ إِلَيْهِ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ - وَ هُوَ ضَاحِكٌ - فَقَالَ لَهُ: يَا أَبَا الْحَسَنِ! مَا فَعَلَ صَاحِبُكَ الْيَهُودِيُّ؟ قَالَ: قُلْتُ: مَاتَ، قَالَ: اغْتَمَمْتُ بِهِ وَ اشْتَدَّتْ وَحْشَتُكَ عَلَيْهِ؟ قَالَ: نَعَمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ! قَالَ: فَتَحِبُّ أَنْ تَرَاهُ مُحْبُوراً؟ قَالَ: نَعَمْ يَا أَبَايَ أَنْتَ وَ أُمِّي، قَالَ: ارْفَعْ رَأْسَكَ، وَ كَشِطْ لَهُ عَنِ السَّمَاءِ الرَّابِعَةَ فَإِذَا هُوَ بِقُبَّةٍ مِنْ زَبْرَجَدَةٍ خَضْرَاءَ مُعَلَّقَةٍ بِالْقُدْرَةِ، فَقَالَ لَهُ: يَا أَبَا الْحَسَنِ! هَذَا لِمَنْ يُحِبُّكَ مِنْ أَهْلِ الدِّمَةِ مِنَ الْيَهُودِ وَالنَّصَارَى وَالْمَجُوسِ، وَ شِيعَتِكَ الْمُؤْمِنُونَ مَعِيَ وَ مَعَكَ غَدَاً فِي الْجَنَّةِ. (الأصول الستة عشر، ص ۲۷۷)

نه تنها یهودیت و مسیحیت، بلکه مجوسیت و صابئیت نیز از ادیان توحیدی و آسمانی بوده‌اند، چون نام آنان در برابر مشرکان برده شده است. (تفسیر نور، ج ۸، ص ۲۷)

۵) «... إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ»

خدا بر هر چیزی شاهد است.

اگر همین یک جمله را، که هیچ خداباوری در آن کمترین تردیدی ندارد، جدی بگیریم، زندگی مان چگونه خواهد شد؟ خدا رحمت کند امام عزیزمان را که می‌فرمود:

آن وقتی که می‌خواهید تکلم کنید بدانید که زبان شما، قلب شما، چشم شما، گوش شما در محضر خداست. عالم محضر خداست. در محضر خدا معصیت خدا نکنید.

<http://farsi.rouhollah.ir/library/sahifeh?volume=13&page=461>

۶) «إِنَّ اللَّهَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ»

در قیامت، خداوند هم قاضی است و هم شاهد.

شاید با اشاره به همین آیه است که امیرالمومنین ع می‌فرمایند: «از معصیت خدا در خلوت هم بپرهیزید، که همانا شاهد همان است که قاضی خواهد بود.

وَقَالَ ع اتَّقُوا مَعَاصِيَ اللَّهِ فِي الْخَلَوَاتِ فَإِنَّ الشَّاهِدَ هُوَ الْحَاكِمُ (نهج البلاغه، حکمت ۳۲۴)

۷) «إِنَّ اللَّهَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ»

خدایی بین اینها جدایی می‌افکند و درباره آنها حکم می‌کند که بر هر چیزی شاهد است و بر اساس حقیقتی که از آن مشاهده کرده، حکم می‌کند.

پس معیار جدایی آنها و تعیین جایگاه هریک، تنها و تنها حقیقت خودشان است.

۳۲۳) سوره حج (۲۲) آیه ۱۸ أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَسْجُدُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ وَ

الْجِبَالُ وَالشَّجَرُ وَالدَّوَابُّ وَكَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ وَكَثِيرٌ حَقَّ عَلَيْهِ الْعَذَابُ وَمَنْ يُهِنِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُكْرِمٍ إِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ ۱۳۹۵/۱۱/۲۵

ترجمه

آیا ندیدی که خداوند، برایش سجده می‌کند هرکس که در آسمانهاست و هرکس که در زمین است و خورشید و ماه و ستارگان و کوه‌ها و درخت و جنبندگان و بسیاری از مردم، و بسیاری عذاب بر آنها محقق گردید؛ و کسی را که خداوند خوار کند، هیچ اکرام‌کننده‌ای برایش نیست؛ بدرستی که خداوند انجام می‌دهد آنچه مشیت کند.

«يَسْجُدُ» از ماده «سجد» است که درباره این ماده در جلسه ۱۶۶ (<http://yekave.ir/sad-038-71-2>) و جلسه ۲۲۴ (<http://yekave.ir/2-baqare-03>) توضیح داده شد که خلاصه‌اش این است که به معنای «ابراز خضوعی است که هیچ گونه اثری از منیت در شخص نماند» و این حالت بدنی خاص، جزء معنای کلمه نیست.

«يَشَاءُ» به معنای «می‌خواهد» از ماده «ش‌ی‌أ» است که کلمه «شیء: چیز» (جمع آن: اشیاء) از همین ماده است. درباره معنای «شیء» گفته‌اند هر آنچه بتوان به نحوی آن را شناخت و از آن خبر داد؛ برخی آن را فقط درباره اموری که «موجود» اند دانسته‌اند اما برخی گفته‌اند به هر امر موجود یا معدومی می‌توان «شیء» گفت [چنانکه در زبان فارسی نیز به تعبیر «هر چیز معدومی» هم ترکیب نادرستی نیست]. اینکه کلمه «شیء» چه ارتباطی با فعل «شاء» - که به معنای «خواستن» است - دارد، برخی گفته‌اند وقتی در مورد خدا این کلمه به کار رود به معنای اسم فاعل (شاء: خواهنده) و وقتی در مورد سایر امور به کار رود، به معنای اسم مفعول (مشیء: خواسته شده) است (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۴۷۱) اما برخی گفته‌اند اصل در این ماده «تمایلی است که به حد طلب کردن (خواستن) برسد و در مورد خدا هم به همان معنای اسم مفعولی است، یعنی هر چیزی که مورد طلب واقع شده، «شیء» است و خدا هم مطلوب همه موجودات است. (التحقيق في كلمات القرآن الكريم، ج ۶، ص ۱۵۵) لازم به ذکر است که در قرآن کریم، در مورد خدا هم کلمه «شیء» اطلاق شده است (انعام/۱۹)

اما آیا اراده و مشیت تفاوتی با هم دارند؟ برخی فعل «شاء: خواست» را به همان معنای «أراد: اراده کرد» دانسته‌اند (المصباح المنير، ج ۲، ص ۳۳۰) و در اینکه در بسیاری از موارد در کلام عرب، این دو به جای هم به کار می‌رود، تردیدی نیست؛ اما به نظر می‌رسد تفاوتی هم با هم دارند، چنانکه در برخی احادیث، در مورد خداوند، «مشیت» (= مصدر از «شاء») را مقدم بر «اراده»^۱ و یا مستقل و کاملاً جدای از اراده^۲ مطرح کرده‌اند؛ و در قرآن کریم هم دوبار تعبیر «يفعل ما يريد» آورده (وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ

۱. الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ مُعَلَّى بْنِ مُحَمَّدٍ قَالَ: سئِلَ الْعَالِمُ عَ كَيْفَ عِلْمِ اللَّهِ قَالَ عِلْمٌ وَ شَاءَ وَ أَرَادَ وَ قَدَّرَ وَ قَضَى وَ أَمْضَى فَأَمْضَى مَا قَضَى وَ قَضَى مَا قَدَّرَ وَ قَدَّرَ مَا أَرَادَ فَبِعِلْمِهِ كَانَتْ الْمَشِيئَةُ وَ بِمَشِيئَتِهِ كَانَتْ الْإِرَادَةُ وَ بِإِرَادَتِهِ كَانِ الْقُدِيرُ وَ بِتَقْدِيرِهِ كَانِ الْقَضَاءُ وَ بِقَضَائِهِ كَانِ الْإِمْضَاءُ وَ الْعِلْمُ مُتَقَدِّمٌ عَلَى الْمَشِيئَةِ وَ الْمَشِيئَةُ تَأْتِيَةُ الْإِرَادَةُ ثَالِثَةٌ وَ التَّقْدِيرُ وَاقِعٌ عَلَى الْقَضَاءِ بِالْإِمْضَاءِ فَلِلَّهِ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى الْبَدَاءُ فِيمَا عِلْمٌ مَتَى شَاءَ وَ فِيمَا أَرَادَ لِتَقْدِيرِ الْأَشْيَاءِ فَإِذَا وَقَعَ الْقَضَاءُ بِالْإِمْضَاءِ فَلَا بَدَاءَ فَالْعِلْمُ فِي الْمَعْلُومِ قَبْلَ كَوْنِهِ وَ الْمَشِيئَةُ فِي الْمُنْشَأِ قَبْلَ عَيْنِهِ وَ الْإِرَادَةُ فِي الْمُرَادِ قَبْلَ قِيَامِهِ وَ التَّقْدِيرُ لِهَذِهِ الْمَعْلُومَاتِ قَبْلَ تَفْصِيلِهَا وَ تَوْصِيلِهَا عَيْنَانَا وَ وَقْتَانَا وَ الْقَضَاءُ بِالْإِمْضَاءِ هُوَ الْمُبْرَمُ مِنَ الْمَفْعُولَاتِ ذَوَاتِ الْأَجْسَامِ الْمَذْكُورَاتِ بِالْحَوَاسِّ مِنْ ذَوِي لَوْنٍ وَ رِيحٍ وَ وَزْنٍ وَ كَيْلٍ وَ مَا دَبَّ وَ دَرَجَ مِنْ إِنْسٍ وَ جِنٍّ وَ طَيْرٍ وَ سَبَاعٍ وَ غَيْرِ ذَلِكَ مِمَّا يُدْرِكُ بِالْحَوَاسِّ فَلِلَّهِ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى فِيهِ الْبَدَاءُ مِمَّا لَا عَيْنَ لَهُ فَإِذَا وَقَعَ الْعَيْنُ الْمَفْهُومُ الْمَذْكُورُ فَلَا بَدَاءَ وَ اللَّهُ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ فَبِالْعِلْمِ عِلْمُ الْأَشْيَاءِ قَبْلَ كَوْنِهَا وَ بِالْمَشِيئَةِ عَرَفَ صِفَاتِهَا وَ حُدُودَهَا وَ أَنْشَأَهَا قَبْلَ إِظْهَارِهَا وَ بِالْإِرَادَةِ مَيَّرَ أَنْفُسَهَا فِي أَلْوَانِهَا وَ صِفَاتِهَا وَ بِالتَّقْدِيرِ قَدَّرَ أَقْوَاتَهَا وَ عَرَفَ أَوَّلَهَا وَ آخِرَهَا وَ بِالْقَضَاءِ أَبَانَ لِلنَّاسِ أَمَاكِنَهَا وَ دَلَّاهُمْ عَلَيْهَا وَ بِالْإِمْضَاءِ شَرَحَ عِلَلَهَا وَ أَبَانَ أَمْرَهَا وَ ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ (الكافي، ج ۱، ص ۱۴۸-۱۴۹)

۲. حَدَّثَنَا أَبُو الْحَسَنِ عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَحْمَدَ الْأَصْبَهَانِيُّ الْأَسْوَارِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا مَكِّيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ سَعْدَوَيْهِ الْبَرْذَعِيُّ قَالَ أَخْبَرَنَا أَبُو مَنْصُورٍ مُحَمَّدُ بْنُ الْقَاسِمِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْعَنَكِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَشْرَسَ قَالَ حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ الْحَكَمِ وَ إِبْرَاهِيمُ بْنُ نَصْرِ السُّورِيَانِيُّ قَالَا حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ هَارُونَ بْنِ عَتَرَةَ قَالَ حَدَّثَنَا غِيَاثُ بْنُ الْمُجِيبِ عَنِ الْحَسَنِ الْبَصْرِيِّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ عَنِ النَّبِيِّ ص قَالَ: سَبَقَ الْعِلْمُ وَ جَفَّ الْقَلَمُ وَ تَمَّ الْقَضَاءُ بِتَحْقِيقِ الْكِتَابِ وَ

مَا افْتَتَلُوا وَلَكِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ، بقره/ ۲۵۳؛ إِنَّ اللَّهَ يَدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرَى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ إِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ، حج/ ۱۴) و دوبار تعبیر «یفعل ما یشاء» (قال رب أنى يكون لى غلام وقد بلغنى الكبر و امرأتى عاقراً قال كذلك الله يفعل ما يشاء، آل عمران/ ۴۰؛ وَ مَنْ يَهِنِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُكْرِمٍ إِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ، حج/ ۱۸). برخی در تفاوت این دو گفته‌اند «مشیت» هم در جایی به کار می‌رود که بین خواستن و انجام کار فاصله‌ای نباشد؛ اما «اراده» اعم از این است (الفروق فی اللغة، ص ۱۱۷)^۱ و برخی گفته‌اند که مشیت در مورد خدا جایی است که ایجاد کردن در کار باشد و در مورد انسان جایی که وصول به چیزی؛ اما وقتی کلمه اراده به کار می‌رود لزوماً مراد در پی نخواهد آمد (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۴۷۱-۴۷۲)^۲ ضمناً به لحاظ لغوی «اراده» از ماده «رود» می‌آید که در این ماده نوعی معنای حرکت و رفت و برگشت نهفته است (معجم المقایس اللغة، ج ۲، ص ۴۵۷) و در احادیث هم اراده خدا قابل عوض شدن دانسته شده که بحثی تحت عنوان «بداء» در معارف اهل بیت مطرح گردیده؛ اما «مشیت» را غالباً قطعی و غیر قابل تغییر معرفی کرده‌اند.

حدیث

(۱) امیرالمومنین ع فرمودند:

دنیا و آخرت زمامشان در کف قدرت الهی مهار شده و آسمانها و زمین‌ها کلیدهای خود را به او سپرده‌اند؛ و درختان سرسبز صبح و شام بر او سجده می‌کنند و از شاخه‌های خود، آتش نورانی برایش افروختند [شاید اشاره باشد به میوه‌هایی مانند نارنج که در میان شاخه‌های درختان همچون شعله‌های آتش، نمود دارد] و به اشارات او میوه‌های رسیده را برای خوردن پیش آورند.

تَصْدِيقِ الرِّسَالَةِ وَالسَّعَادَةِ مِنَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ص كَانَ يَرَوِي حَدِيثَهُ عَنِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ قَالَ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ يَا ابْنَ آدَمَ بِمَشِيَّتِي كُنْتَ أَنْتَ الَّذِي تَشَاءُ لِنَفْسِكَ مَا تَشَاءُ وَ بِإِرَادَتِي كُنْتَ أَنْتَ الَّذِي تُرِيدُ لِنَفْسِكَ مَا تُرِيدُ ... (التوحيد (للصدوق)، ص ۳۴۰)^۱. (الفرق) بین الإرادة و المشيئة: أن الإرادة تكون لما يترأخى وقته و لما لا يترأخى، و المشيئة لما لم يترأخ وقته و الشاهد أنك تقول فعلت كذا شاء زيد أو أبى فيقابل بها إياه و ذلك انما يكون عند محاولة الفعل و كذلك مشيئته انما تكون بدلا من ذلك فى حاله.

^۲. راغب اصفهانی درباره این تفاوت توضیحاتی داده که به نظر می‌رسد بیشتر از جنس بحث کلامی (=علم کلام) است تا بحث لغوی: و الْمَشِيئَةُ عند أكثر المتكلمين كالإرادة سواء، و عند بعضهم: الْمَشِيئَةُ فى الأصل: إيجاد الشيء و إصابته، و إن كان قد يستعمل فى التعارف موضع الإرادة، فَأَلْمَشِيئَةُ مِنَ اللَّهِ تعالى هى الإيجاد، و من الناس هى الإصابة، قال: و المشيئة من الله تقتضى وجود الشيء، و لذلك قيل: (مَا شَاءَ اللَّهُ كَانَ وَ مَا لَمْ يَشَأْ لَمْ يَكُنْ) و الإرادة منه لا تقتضى وجود المراد لا محالة، ألا ترى أنه قال: يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمْ الْإِسْرَ وَ لَا يُرِيدُ بِكُمْ الْعُسْرَ [البقرة/ ۱۸۵]، وَ مَا اللَّهُ يُرِيدُ ظُلْماً لِلْعِبَادِ [غافر/ ۳۱]، و معلوم أنه قد يحصل العسر و الظلم فيما بين الناس، قالوا: و من الفرق بينهما أن إرادة الإنسان قد تحصل من غير أن تتقدمها إرادة الله، فإن الإنسان قد يريد أن لا يموت، و يأبى الله ذلك، و مشيئته لا تكون إلّا بعد مشيئته لقوله: وَ مَا تَشَاوُنَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ* [الإنسان/ ۳۰]، رَوَى أَنَّهُ لَمَّا نَزَلَ قَوْلُهُ: لِمَنْ شَاءَ مِنْكُمْ أَنْ يَسْتَقِيمَ [التكوير/ ۲۸]، قَالَ الْكُفَّارُ: الْأَمْرُ إِلَيْنَا إِنْ شِئْنَا اسْتَقَمْنَا، وَ إِنْ شِئْنَا لَمْ نَسْتَقِمْ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى وَ مَا تَشَاوُنَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ وَ قَالَ بَعْضُهُمْ: لَوْ لَا أَنَّ الْأُمُورَ كُلَّهَا مَوْقُوفَةٌ عَلَى مَشِيئَةِ اللَّهِ تَعَالَى، وَ أَنَّ أَفْعَالَنَا مَعْلُوقَةٌ بِهَا وَ مَوْقُوفَةٌ عَلَيْهَا لَمَّا أَجْمَعَ النَّاسُ عَلَى تَعْلِيلِ الْإِسْتِنَاءِ بِهِ فِى جَمِيعِ أَفْعَالِنَا نَحْو: سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّابِرِينَ [الصافات/ ۱۰۲]، سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ صَابِرًا [الكهف/ ۶۹]، يَا تَبِيبُكُمْ بِهِ اللَّهُ إِنْ شَاءَ [هود/ ۳۳]، ادْخُلُوا مِصْرَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ [يوسف/ ۶۹]، قُلْ لَا أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعًا وَ لَا ضَرًّا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ [الأعراف/ ۱۸۸]، وَ مَا يَكُونُ لَنَا أَنْ نَعُودَ فِيهَا إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ رَبُّنَا [الأعراف/ ۸۹]، وَ لَا تَقُولَنَّ لِشَيْءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَلِكَ غَدًا إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ [الكهف/ ۲۴].

و من کلام له ع

وَ انْقَادَتْ لَهُ الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةُ بِأَرْمَتَيْهَا وَ قَذَفَتْ إِلَيْهِ السَّمَاوَاتُ وَ الْأَرْضُونَ مَقَالِيدَهَا وَ سَجَدَتْ لَهُ بِالْغُدُوِّ وَ الْأَصَالِ الْأَشْجَارُ النَّاضِرَةُ وَ قَدَحَتْ لَهُ مِنْ قُضْبَانِهَا النَّيِّرَانُ الْمُضِيئَةُ وَ آتَتْ أَكْلَهَا بِكَلِمَاتِهِ الثَّمَارُ الْيَانِعَةُ.

(۲) از امام صادق ع روایت شده است: هیچ پرنده‌ای در خشکی و دریا شکار نمی‌شود، و هیچ حیوان وحشی‌ای شکار نمی‌شود مگر به سبب آنکه در تسبیح فروگذار کرد است.

تفسیر القمی، ج ۲، ص ۱۰۷؛ تفسیر العیاشی، ج ۲، ص ۲۹۴

أَخْبَرَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِدْرِيسَ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عِيسَى عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ الْوَشَّاءِ عَنْ صَدِيقِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَمَّارٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ مَا مِنْ طَيْرٍ يُصَادُ فِي الْبَرِّ وَ لَا فِي الْبَحْرِ وَ لَا يُصَادُ شَيْءٌ مِنَ الْوَحْشِ إِلَّا بِتَضْيِيعِهِ النَّسِيحَ.

(۳) از امام صادق ع سوال شد درباره اینکه خداوند عز و جل می‌فرماید: «آیا ندیدی که خداوند، برایش سجده می‌کند هرکس که در آسمانهاست و هرکس که در زمین است و خورشید و ماه و ستارگان و کوه‌ها و درخت و جنبندگان...» فرمودند: بدرستی که خورشید هر روز و شب چند سجده دارد. اولین هنگامی است که در جانب افق قرار می‌گیرد هنگامی که سفیدی نورش در طول آسمان کشیده می‌شود قبل از اینکه فجر طلوع کند؛ که آن همان هنگام فجر کاذب است، چرا که خورشید در جانب زمین طلوع می‌کند؛ پس چون از سجده برخیزد، فجر طلوع کند و وقت نماز وارد شود. و اما سجده دوم هنگامی است که در وسط آسمان قرار گیرد و روز بالا بیاید و اندکی از زوال عبور کند، پس آنگاه که عبور کند به ازای عرش قرار گیرد و سجده کند و چون از سجده برخیزد از میانه آسمان عبور کند و وقت نماز ظهر برسد؛ و اما سجده سوم، وقتی در جانب افق پنهان گردد، به سجده افتد و چون از سجده برخیزد شب مستقر گردد، همان گونه که وقتی از وسط آسمان گذشت وقت نماز ظهر رسید.

توجه: مرحوم مجلسی (بحارالانوار، ج ۵۵، ص ۱۶۵) توضیح داده‌اند که سجده به معنای نهایت خضوع است و همه موجودات به لحاظ تکوینی کاملاً در ید قدرت خداوند خاضع‌اند، پس همواره در سجده‌اند؛ اما اینکه چرا بر این چند زمان تأکید کرد شاید از این جهت است که در این زمانهاست که برای مردم نهایت انقیاد و تسلیم خورشید در برابر تدبیر الهی آشکار می‌گردد، زیرا در هر یک از این مواضع، وضعیت شب و روز، کاملاً از حالی به حال دیگر تبدیل می‌شود؛ و نیز اینها زمان‌هایی است که وقت نماز که همه انسانها باید به سجده بیفتند، شروع می‌شود. [یعنی خورشید در پیشگاه عرش الهی همواره در سجده است؛ اما این چند بار موقعیت‌هایی است که مردم هر مکانی در آن لحظه، متوجه این خضوع خورشید در بارگاه الهی می‌شوند]

الإختصاص، ص ۲۱۴-۲۱۳

مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ الْعَلَوِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ زِيَادٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنْ عُبَيْدِ بْنِ يُونُسَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ أَبِي الصَّبَّاحِ الْكِنَانِيِّ قَالَ:

سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ «أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَسْجُدُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ وَالْجِبَالُ وَالشَّجَرُ وَالدَّوَابُّ» فَقَالَ إِنَّ لِلشَّمْسِ أَرْبَعَ سَجَدَاتٍ كُلَّ يَوْمٍ وَكَيْلَهُ قَالَ فَأَوَّلُ سَجْدَةٍ إِذَا صَارَتْ فِي طَرَفِ الْأُفُقِ حِينَ يَخْرُجُ الْفَلَكَ مِنَ الْأَرْضِ إِذَا رَأَيْتَ الْبَيَاضَ الْمُضِيءَ فِي طُولِ السَّمَاءِ قَبْلَ أَنْ يَطْلُعَ الْفَجْرُ قُلْتُ بَلَى جُعِلَتْ فِدَاكَ قَالَ ذَاكَ الْفَجْرُ الْكَاذِبُ لِأَنَّ الشَّمْسَ تَخْرُجُ سَاجِدَةً وَهِيَ فِي طَرَفِ الْأَرْضِ فَإِذَا ارْتَفَعَتْ مِنْ سُجُودِهَا طَلَعَ الْفَجْرُ وَدَخَلَ وَقْتُ الصَّلَاةِ وَأَمَّا السَّجْدَةُ الثَّانِيَةُ فَإِنَّهَا إِذَا صَارَتْ فِي وَسْطِ الْقُبَّةِ وَارْتَفَعَ النَّهَارُ رَكَدَتْ قَبْلَ الزَّوَالِ فَإِذَا صَارَتْ بِحِذَاءِ الْعَرْشِ رَكَدَتْ وَسَجَدَتْ فَإِذَا ارْتَفَعَتْ مِنْ سُجُودِهَا زَالَتْ عَنْ وَسْطِ الْقُبَّةِ فَيَدْخُلُ وَقْتُ صَلَاةِ الزَّوَالِ وَأَمَّا السَّجْدَةُ الثَّلَاثَةُ أَنَّهَا إِذَا غَابَتْ مِنَ الْأُفُقِ خَرَّتْ سَاجِدَةً فَإِذَا ارْتَفَعَتْ مِنْ سُجُودِهَا زَالَ اللَّيْلُ كَمَا أَنَّهَا حِينَ زَالَتْ وَسْطَ السَّمَاءِ دَخَلَ وَقْتُ الزَّوَالِ زَوَالِ النَّهَارِ.^١

تدبر

(١) «أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَسْجُدُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ وَالْجِبَالُ وَالشَّجَرُ وَالدَّوَابُّ وَكَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ وَكَثِيرٌ حَقَّ عَلَيْهِ الْعَذَابُ وَمَنْ يُهِنِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُكْرِمٍ إِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ»

در آیه قبل، سخن از تمایز نهادن خداوند میان انسانهای مختلف بود. اینجا می فرماید موجودات بر دو قسم اند یکی آنان که سجده می کنند و دیگری آنان که از سجده سر باز می زنند و عذاب و خواری برایشان محقق می شود.

شاید می خواهید بگویند اگرچه خدا بین همگان جدایی می افکند، اما مهمترین ضابطه این جدایی، آن است که کسی در مقابل حقیقت محض عالم سر سجده فرود می آورد یا نه.

(٢) «أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَسْجُدُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ وَالْجِبَالُ وَالشَّجَرُ وَالدَّوَابُّ» کسی که چشم باطن بین دارد، می تواند سجده همه موجودات زمین و آسمان را ببیند. البته ظاهراً این خطاب به خود پیامبر اکرم ص است، چون فرمود: آیا ندیدی، و نفرمود: آیا ندیدید؟ (تفسیر الصافی، ج ۳، ص ۴۳۹)؛ اما معلوم است که ما هم به این دیدن فراخوانده شده ایم. (اعراف/۱۸۵)

(٣) «أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَسْجُدُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ وَالْجِبَالُ وَالشَّجَرُ وَالدَّوَابُّ وَكَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ»

ببین! همه عالم از خورشید و ماه گرفته تا آسمانیان و زمینیان، تا درختان و حیوانات، تا کوهها و ستارگان، بر آستان خدا به سجده افتاده اند.

تو چه می کنی؟

^١. این روایت هم در همین راستا باید فهم شود:

عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ وَ عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ جَمِيعاً عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِيْسَى عَنْ يُوسُفَ عَنْ أَبِي الصَّبَّاحِ الْكِنَانِيِّ عَنِ الْأَصْبَغِ بْنِ نُبَاتَةَ قَالَ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ع إِنَّ لِلشَّمْسِ ثَلَاثِمِائَةَ وَ سِتِّينَ بُرْجاً كُلُّ بُرْجٍ مِنْهَا مِثْلُ جَزِيرَةِ مِنْ جَزَائِرِ الْعَرَبِ فَتَنْزِلُ كُلَّ يَوْمٍ عَلَى بُرْجٍ مِنْهَا فَإِذَا غَابَتْ انْتَهَتْ إِلَى حَدِّ بَطْنِ الْعَرْشِ فَلَمْ تَزَلْ سَاجِدَةً إِلَى الْغَدِ ثُمَّ تَرُدُّ إِلَى مَوْضِعِ مَطْلَعِهَا وَ مَعَهَا مَلَكَانِ يَهْتَفَانِ مَعَهَا وَ إِنَّ وَجْهَهَا لِأَهْلِ السَّمَاءِ وَ قَفَاها لِأَهْلِ الْأَرْضِ وَ لَوْ كَانَ وَجْهُهَا لِأَهْلِ الْأَرْضِ لَأَخْتَرَقَتِ الْأَرْضُ وَ مَنْ عَلَيْهَا مِنْ شَيْءٍ خَرَّهَا وَ مَعْنَى سُجُودِهَا مَا قَالَ سُبْحَانَهُ وَ تَعَالَى - أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَسْجُدُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ وَالْجِبَالُ وَالشَّجَرُ وَالدَّوَابُّ وَكَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ (الكافي، ج ۸، ص ۱۵۷)

٤) «أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَسْجُدُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ وَالْجِبَالُ وَالشَّجَرُ وَالدَّوَابُّ وَكَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ وَكَثِيرٌ حَقَّ عَلَيْهِ الْعَذَابُ»

همه عالم خاضع و ساجد در محضر خداست؛ و در مورد برخی از انسانها که چنین نیستند، گفت «سزاوار عذاب اند» یعنی لازمی سجده نکردن آنها را بیان کرد (المیزان، ج ۱۴، ص ۳۶۰)

نکته تخصصی انسان شناسی

اگر توجه کنیم که خداوند حق و حقیقت محض است شاید بتوان گفت وجه عذاب این انسانها این است که: همه باید در برابر حقیقت محض خاضع و خاشع باشند؛ کسی که در مقابل حقیقت سر تسلیم فرود نیاورد، در واقع دچار توهم شده است و باید این توهم در وجودش بسوزد و هیچ و پوچ بودنش آشکار گردد.

٥) «أَنَّ اللَّهَ يَسْجُدُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ ... وَكَثِيرٌ حَقَّ عَلَيْهِ الْعَذَابُ وَمَنْ يُهِنِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُكْرِمٍ» کسی که از سجده و تسلیم شدن در برابر حق متکبرانه سر باز می زند، حقیقتش این نیست که واقعا به بزرگی می رسد؛ بلکه حقیقت این تکبر، اسیر وهم شدن؛ و لذا حقیقت آن، خوار و ذلیل شدن است؛ خصوصا که در حالی چنین می کند که تمام موجودات در برابر حقیقت محض عالم سر به سجده فرود آورده اند. پس او برایش خواری رقم خورده است و جای هیچ بزرگداشتی ندارد.

٦) «مَنْ يُهِنِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُكْرِمٍ إِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ»

کسی را که خدا خوار کند، هیچکس نمی تواند از خواری بیرون آورد. چرا؟

الف. چون خدا حق مطلق و حقیقت محض است؛ و کار خدا همان حقیقتی است که در متن واقع، رخ می دهد: اگر حقیقت تکبر و سر باز زدن از کرنش در برابر حقیقت محض، عین خواری و پستی است، معنا ندارد که کسی چنین بکند اما بتوان مانع خواری او شد.

ب. پاسخ این سوال، ادامه آیه است: چون خداست که هر کاری بخواهد می کند و کسی نمی تواند در مقابل مشیت خدا بایستد. (درباره اینکه این به معنای بی ضابطه بودن مشیت خداوند نیست، در جلسه ۳۱۹، تدبیر ۲، توضیح داده شد)

ج. ...

٧) «مَنْ يُهِنِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُكْرِمٍ»

«کسی را که خداوند خوار کند، هیچ اکرام کننده ای برایش نیست»

اکرام کردن یعنی احترام کردن و شخص را به بزرگی باور داشتن.

آیا ما این آیه را باور داریم؟ آیا قبول داریم مستکبران عالم که از سجده در پیشگاه الهی سر باز می زنند، واقعا خوار و حقیرند؟ یا به خاطر امکانات مادی ای که دارند، آنها را بزرگ می شمیریم و در مقابلشان کرنش می کنیم؟ به زبان ساده:

آیا قبول داریم که آمریکا هیچ غلطی نمی تواند بکند؛ یا دولتمردان مستکبر آمریکا را کدخدای دهکده جهانی می دانیم؟

۸) «أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَسْجُدُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ وَالْجِبَالُ وَالشَّجَرُ وَالدَّوَابُّ وَكَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ وَكَثِيرٌ حَقَّ عَلَيْهِ الْعَذَابُ وَمَنْ يُهِنِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُكْرِمٍ إِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ»

این آیه در ابتدایش از سجده همه کسانی که در زمین و آسمان هستند، سخن می‌گوید، و از آنجا که می‌دانیم کسانی در زمین هستند که کافرند و برای خدا سجده نمی‌کنند، معلوم می‌شود در اینجا سجده تکوینی مورد نظر است (یعنی خاضع بودن همه مخلوقات در برابر مشیت الهی) اما در عین حال، در ادامه، از سجده کردن بسیاری از انسانها و سجده نکردن بسیاری دیگر، سخن به میان می‌آورد؛ که این همان سجده تشریعی است، که در آن بین انسانها تفاوت هست. (المیزان، ج ۱۴، ص ۳۵۹)

اکنون، همان طور که تمام این دو دسته انسانها، جزئی از «کسانی که در زمین هستند» می‌باشند، آیا خورشید و ماه و کوه و درخت و جنبندگان هم جزئی از «کسانی که در زمین و آسمان می‌باشند» نیستند؟ و آنگاه، همان طور که ذکر مجدد این دو دسته انسان، برای اشاره به سجده تشریعی آنها بوده است، آیا احتمال ندارد معنایی از سجده تشریعی برای این موجودات هم در کار باشد؟ (حدیث ۲) خصوصاً که در آیات دیگر، از اینکه آنها به رغبت یا اکراه، سجده کنند (آل عمران/۸۳؛ رعد/۱۵) یا تسلیم دستور خدا شوند (فصلت/۱۱) و ...^۱ سخن به میان آمده است.

مورد زیر را در کانال نگذاشتم

۹) «مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ وَالْجِبَالُ وَالشَّجَرُ وَالدَّوَابُّ»

مفرد آمدن خورشید و ماه معلوم است، و جمع آمدن ستارگان و کوهها و جنبندگان. اما چرا درخت مفرد آمد؟

الف. برخی از مفسران بر این باورند که این از مصادیقی است که لفظ مفرد آمده، اما معنی جمع است (تفسیر القمی، ج ۱، ص ۱۱؛ ج ۲، ص ۸۰)

۳۲۴) سوره حج (۲۲) آیه ۱۹ هَذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ فَالَّذِينَ كَفَرُوا قُطِعَتْ لَهُمْ ثِيَابٌ مِنْ نَارٍ يُصَبُّ مِنْ فَوْقِ رُءُوسِهِمْ

الْحَمِيمُ ۱۳۹۵/۱۱/۲۶

ترجمه

این دو دشمنان یکدیگرند که در پروردگارشان [با هم] نزاع کردند؛ پس، کسانی که کفر ورزیدند برایشان جامه‌ای از آتش بریده شده، از فراز سرشان آب جوشان ریخته می‌شود.

۱. مانند ابراز ناتوانی از قبول امانت الهی و ترسیدن از آن: إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا...

۱) شأن نزول این آیات (۱۹-۲۳) را اغلب مفسران شیعه و سنی در مورد سه نفر از مسلمانان و سه نفر از کفاری دانسته‌اند که در جنگ بدر در مقابل هم قرار گرفتند. از افراد سرشناس صحابه و تابعین که این شأن نزول را نقل کرده‌اند می‌توان از حضرت علی ع، ابوذر، ابوسعید خدری، ابن عباس، سفیان ثوری، سدی، قیس بن عباد و ابن سیرین، نام برد و نیز از امام صادق ع هم از طریق پدرانشان، روایت شده است. از منابع شیعی می‌توانید به تفسیر فرات کوفی (ص ۲۷۱-۲۷۲) و از منابع اهل سنت می‌توانید به الدر المنثور (ج ۴، ص ۳۴۹-۳۵۰). شواهد التنزیل لقواعد التفضیل (ج ۱، ص ۵۰۳-۵۱۶) مراجعه کنید که در منبع اخیر، مطلب با ۱۱ سند مختلف از علمای اهل سنت نقل شده است.

واقعیه بر اساس نقل ابن سیرین، که با طول و تفصیل بیشتری بیان کرده، تقدیم می‌شود:

این آیه در مورد کسانی نازل شد که در جنگ بدر مبارزه تن به تن کردند. در جنگ بدر، عتبه و شیبیه (پسران ربیع) و ولید بن عتبه ابتدا جلو آمدند و گفتند: محمد! هم‌شان ما را برای مبارزه بفرست. گروهی از انصار بلند شدند، پیامبر خدا ص فرمود بنشینید، احسنت بر شما! حمزه متوجه شد که پیامبر خدا ص قصدی دارد، پس بلند شد و سپس [حضرت] علی ع و سپس عبیده بلند شدند که همگی عمامه سفید بسته بودند.

آنها گفتند: ای عمامه سفیدها، خودتان را معرفی کنید تا بشناسیم‌تان!

حمزه گفت: من حمزه پسر عبدالمطلبم.

علی ع فرمود: من علی بن ابی‌طالبم

عبیده گفت: من عبیده پسر حارث بن عبدالمطلبم.

گفتند هم‌شان‌های بزرگواری آمدند!

پس حمزه با عتبه مبارزه کرد و او را کشت؛ و علی ع با ولید مبارزه کرد و او را کشت، و عبیده با شیبیه مبارزه کرد که هر دو کم آوردند و علی ع به سراغ او رفت و یاران عبیده او را برگرداند؛

و نسبت اینان به مسلمانان مانند حلقه وسط گردنبد به گردنبد بود؛ و نسبت آنان به مشرکان هم مانند حلقه وسط گردنبد به گردنبد بود؛ پس این آیات نازل شد، «این دو دشمنان یکدیگرند که در پروردگارش [با هم] نزاع کردند»، که از ادامه این تا عبارت «و بچشید عذاب سوزان را» (آیه ۲۲) مربوط به این مشرکان بود و آیه «همانا خداوند کسانی که ایمان و عمل صالح انجام دادند» تا «به سوی صراط پسندیده» (آیات ۲۳-۲۴) در مورد این مسلمانان.

تفسیر فرات الکوفی، ص ۲۷۲

قَالَ حَدَّثَنِي عُبَيْدُ بْنُ عَبْدِ الْوَاحِدِ مُعَنَّأً عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ قَالَ: نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ فِي الَّذِينَ تَبَارَزُوا يَوْمَ بَدْرٍ قَالَ لَمَّا كَانَ يَوْمَ بَدْرٍ بَرَزَ عُتْبَةُ وَ شَيْبَةُ ابْنَا رَبِيعَةَ وَ الْوَلِيدُ بْنُ عُتْبَةَ فَقَالَ عُتْبَةُ يَا مُحَمَّدُ أَخْرِجْ إِلَيْنَا أَكْفَاءًا فَقَامَ فِيْنَهُ مِنَ الْأَنْصَارِ فَلَمَّا رَأَاهُمْ رَسُولُ اللَّهِ ص قَالَ اجْلِسُوا قَدْ أَحْسَنْتُمْ فَلَمَّا رَأَى حَمْزَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ [ص] يُرِيدُ شَيْئًا قَامَ حَمْزَةُ ثُمَّ قَامَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ وَ قَالَ عُبَيْدَةُ عَلَى هُمْ الْبَيْضُ قَالَ تَكَلَّمُوا يَا أَهْلَ الْبَيْضِ نَعْرِفُكُمْ فَقَالَ حَمْزَةُ أَنَا حَمْزَةُ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ وَ قَالَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ وَ قَالَ عُبَيْدَةُ أَنَا عُبَيْدَةُ بْنُ الْحَارِثِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ فَقَالُوا أَكْفَاءُ كِرَامٍ فَتَبَارَزَ حَمْزَةُ عُتْبَةَ فَقَتَلَهُ حَمْزَةُ وَ بَارَزَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ الْوَلِيدَ فَقَتَلَهُ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ وَ بَارَزَ عُبَيْدَةُ شَيْبَةَ

فَانْغَضَ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا فَمَالَ عَلَيْهِ عَلَى فَأَجْهَزَ [فَأَجَازَ] عَلَيْهِ وَاحْتَمَلَ غَبِيْدَةً أَصْحَابُهُ وَكَانُوا هَؤُلَاءِ مِنَ الْمُسْلِمِينَ كَوَاسِطَهُ الْقِلَادَةِ مِنَ الْقِلَادَةِ وَكَانُوا هَؤُلَاءِ مِنَ الْمُشْرِكِينَ كَوَاسِطَهُ الْقِلَادَةِ مِنَ الْقِلَادَةِ فَزَكَتْ هَذِهِ الْآيَاتُ هَذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ حَتَّى بَلَغَ وَذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ فَهَذَا فِي هَؤُلَاءِ الْمُشْرِكِينَ وَنَزَكَتْ إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ حَتَّى بَلَغَ إِلَى صِرَاطِ الْحَمِيدِ فَهَذَا فِي هَؤُلَاءِ الْمُسْلِمِينَ.

حدیث

(۱) وقتی به امیرالمومنین ع خبر رسید که بنی امیه او را به مشارکت در قتل عثمان متهم می کنند، فرمودند: آیا شناختی که فرزندان امیه از من دارند، آنان را از عیب بر من نهادن باز نمی دارد؟ آیا پیشینه ام نادانان را بر جای نمی نشاند تا به من تهمت زنند؟! آنچه خدا آنان را بدان پند داد، از بیان من رساتر است. من مارقین (از دین بیرون شدگان) را به حجت مغلوب کنم و با ناکثین (= پیمان شکنان) اهل شک و تردید، به مخاصمه برخیزم. امور شبهه ناک بر کتاب خدا عرضه شود، و بندگان را بدانچه در دل دارند، پاداش دهند.

ابن ابی الحدید در شرح نهج البلاغه (ج ۶، ص ۱۷۱) توضیح داده، مقصود ایشان از «این امور شبهه ناک بر کتاب خدا عرضه شود»، اشاره است به آیه «هَذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ»

نهج البلاغه، خطبه ۷۵ (با اقتباس از ترجمه شهیدی، ص ۵۶) [البته در شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، این خطبه ۷۴ می باشد] و من کلام له ع لما بلغه اتهام بنی امیه له بالمشاركة فی دم عثمان
أَوْ لَمْ يَنْهَ بَنِي أُمَيَّةَ عِلْمُهَا بِي عَنْ قَرْفِي أَوْ مَا وَزَعَ الْجُهَّالَ سَابِقَتِي عَنْ تَهْمَتِي وَلَمَّا وَعَظَهُمُ اللَّهُ بِهِ أُبْلَغُ مِنْ لِسَانِي أَنَا حَجِيجُ الْمَارِقِينَ وَ خَصِيمُ النَّاكِثِينَ الْمُؤْتَابِينَ وَ عَلَى كِتَابِ اللَّهِ تُعْرَضُ الْأَمْثَالُ وَ بِمَا فِي الصُّدُورِ تُجَازَى الْعِبَادُ.
(۲) نصر بن مالک می گوید: به امام حسین ع عرض کردم: یا ابا عبدالله! برای من درباره سخن خداوند که می فرماید: «این دو دشمنان یکدیگرند که در پروردگارشان [با هم] نزاع کردند»، توضیح دهید.

فرمودند: ما و بنی امیه درباره خداوند عز و جل نزاع کردیم، ما گفتیم: «خدا راست گفت» و آنها گفتند «خدا دروغ گفت»؛ پس ما و آنان در روز قیامت دشمنان هم خواهیم بود.

الخصال، ج ۱، ص ۴۳؛ تفسیر القمی، ج ۲، ص ۸۰
حَدَّثَنَا أَبُو مُحَمَّدٍ عَمَّارُ بْنُ الْحُسَيْنِ الْأَسْرُوشِيُّ [الْأَسْرُوشِيُّ] رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ عِصْمَةَ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الطَّبْرِيُّ بِمَكَّةَ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو الْحَسَنِ بْنُ أَبِي شُجَاعٍ الْبَجَلِيُّ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْحَنْفِيُّ عَنْ يَحْيَى بْنِ هَاشِمٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جَابِرٍ عَنْ صَدَقَةَ بْنِ سَعِيدٍ عَنِ النَّضْرِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ:

قُلْتُ لِلْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ ع يَا أَبَا عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنِي عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ «هَذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ» قَالَ نَحْنُ وَ بَنُو أُمَيَّةَ اخْتَصَمْنَا فِي اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ قُلْنَا صَدَقَ اللَّهُ وَ قَالُوا كَذَبَ اللَّهُ فَنَحْنُ وَ إِيَّاهُمُ الْخَصْمَانِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ.

(۳) در منابع معتبر اهل سنت، از حضرت علی ع روایت شده است:

من اولین کسی هستم که روز قیامت در پیشگاه خداوند رحمان برای اقامه دعوی می نشینم.

صحیح بخاری، ج ۵، ص ۷۵؛ ج ۶، ص ۹۸؛ شواهد التنزیل لقواعد التفضیل^۱، ج ۱، ص ۵۰۳

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الرَّقَّاشِيُّ [وَحَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ]، حَدَّثَنَا مُعْتَمِرُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبِي، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو مِجَلٍّ، عَنْ قَيْسِ بْنِ عُبَادٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: أَنَا أَوَّلُ مَنْ يَجْتُنُو بَيْنَ يَدَيِ الرَّحْمَنِ لِلْخُصُومَةِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ.

۴) ابو حمزه ثمالی از امام باقر ع درباره این آیه روایت کرده است که فرمود:

«این دو دشمنان یکدیگرند که در پروردگارشان [با هم] نزاع کردند؛ پس، کسانی که کفر ورزیدند» به ولایت علی ع، «برایشان جامه‌ای از آتش بریده شده است».

الکافی، ج ۱، ص ۴۲۲؛ مناقب آل ابی طالب ع (لابن شهر آشوب)، ج ۳، ص ۲۳۸

عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ الْبَرْقِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْفُضَيْلِ عَنْ أَبِي حَمْزَةَ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ ع فِي قَوْلِهِ تَعَالَى «هَذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ فَالَّذِينَ كَفَرُوا» بَوْلَايَهُ عَلِيٍّ «قُطِعَتْ لَهُمْ ثِيَابٌ مِنْ نَارٍ».^۲

تدبر

۱) «هَذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ»

در آیات قبل انسان‌ها را در چند دسته‌بندی ارائه کرد:

ابتدا سه گروه گمراه (گمراه‌کننده، پیروان آنها، دینداران سست‌بنیاد) و یک گروه مومن دارای عمل صالح (آیات ۸-۱۴)؛ سپس شش گروه دینی: مومنان (مسلمان) و یهودیان و مسیحیان و صابئیان و زرتشتیان و مشرکان (آیه ۱۷) که اولی‌ها هدایت‌یافته، و بقیه گمراهند؛

سپس دو گروه: یکی آنان که همراه با سایر موجودات سجده می‌کنند و دیگری آنان که عذاب بر آنها قطعیت یافته (آیه ۱۸) به نظر می‌آید آیه کنونی، جمع‌بندی‌ای از همه اینها باشد؛ یعنی همه این گروه‌بندی‌ها را می‌توان در دو گروه متخاصم قرار داد که موضوع نزاعشان خداست.

این مویدی بر همان نکته‌ای است که قبلاً بیان شد دسته‌بندی انسانها بر اساس سبک زندگی‌شان، به نوع خداشناسی آنها برمی‌گردد. (جلسه ۳۰۸، تدبر ۱)

۱. سند حاکم حسکانی (مؤلف کتاب شواهد التنزیل) تا معتمر متفاوت است و بقیه سند مشترک است:

أَخْبَرَنَا أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَحْمَدَ الْبَالَوِيُّ قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو سَعِيدٍ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ عَبْدِ الْوَهَّابِ الْقُرَشِيُّ قَالَ: أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَيُّوبَ بْنِ يَحْيَى الرَّازِيُّ قَالَ: أَخْبَرَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُعْتَمِرُ...

۲. در دعای وضو هنگام شستن دست چپ، پناه بردن از «مقطعات نیران» از خدا خواسته شده است:

عَنْهُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ حَسَّانَ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ كَثِيرٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: بَيْنَمَا أُمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ع قَاعِدٌ وَمَعَهُ ابْنُهُ مُحَمَّدٌ إِذْ قَالَ يَا مُحَمَّدُ ابْتِنِي بِإِنَاءٍ فِيهِ مَاءٌ أَتَوَضَّأُ مِنْهُ لِلصَّلَاةِ ... ثُمَّ غَسَلَ يَدَهُ الْيُسْرَى فَقَالَ اللَّهُمَّ لَا تُعْطِنِي كِتَابِي بِيَسَارِي وَلَا تَجْعَلْهَا مَغْلُولَةً إِلَيَّ غُنْفِي وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ مُقْطَعَاتِ النَّيِّرَانِ ... (المحاسن، ج ۱، ص ۴۵)

۲) «هَذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ فَالَّذِينَ كَفَرُوا قُطِّعَتْ لَهُمْ ثِيَابٌ مِنْ نَارٍ يُصَبُّ مِنْ فَوْقِ رُؤُسِهِمُ الْحَمِيمُ»

در این آیه تمام دسته‌بندی‌های اجتماعی که در آیت قبل مطرح شد - چه بر اساس باورهای آنها در قبال خدا و حقیقت محض (دسته‌بندی اول، آیات ۸-۱۴)، چه بر اساس عنوان‌بندی‌های فرهنگی و اجتماعی (آیه ۱۷) و چه بر اساس، نسبتی که در عمل با خدا و حق و حقیقت برقرار می‌کنند (آیه ۱۸) - ، همه را در دو گروه خلاصه کرد که بر سر خدا نزاع دارند و بلافاصله سراغ وضعیت نهایی این دو گروه رفت؛ و این وضعیت نهایی را از کافران شروع کرد، که لباسی از آتش بر تن دارند و بر سرشان آب جوش ریخته می‌شود.

ثمره انسان‌شناسی

مساله «خدا» مهمترین مساله برای انسان است؛ که همه نزاع‌های بشری به قبول یا رد این مساله برمی‌گردد؛ و چشم خود را در قبال آن بستن (کفر ورزیدن)، اقدام کم‌اهمیتی نیست؛ بلکه کاملاً انسان را در برمی‌گیرد و باطن زندگی را می‌سوزاند.

۳) « فَالَّذِينَ كَفَرُوا قُطِّعَتْ لَهُمْ ثِيَابٌ مِنْ نَارٍ يُصَبُّ مِنْ فَوْقِ رُؤُسِهِمُ الْحَمِيمُ»

چرا کفار لباس از آتش بر تن دارند؟ چرا از بالای سرشان آب جوش می‌ریزند؟

الف. آخرت باطن دنیاست. لباس چیزی است که از همه طرف انسان را می‌پوشاند و غالباً، سر است که از لباس بیرون می‌ماند. شاید این تعبیر بدین خاطر است که نشان دهد:

کسی که کفر می‌ورزد و در برابر حقیقت سر تسلیم فرو نمی‌آورد، وجود خود را از همه سو در هیچ و پوچ گرفتار کرده؛ و وقتی وارد عرصه بروز حقیقت می‌شود، از هر سو، در معرض سوختن قرار می‌گیرد.

ب. لباس دورادور انسان را فرا می‌گیرد؛ شاید لباس آتشین هان کفر آنها باشد که دورادور وجود آنها را احاطه کرده؛ و آب جوشی که از بالا بر سرشان ریخته می‌شود، تجلی اعمال ناشایست‌شان باشد که لحظه به لحظه بر وجود آنها اضافه می‌شود و آنها را در کفرشان جلوتر می‌برد.

دقت کنید: «پوشیدن لباسی از آتش» به صورت فعل ماضی (قُطِّعَتْ) آمده که دلالت بر تمام شدن کار دارد؛ ولی ریخته شدن آب جوش از بالای سر، با فعل مضارع (يُصَبُّ) آمده که دلالت بر استمرار دارد.

ج. ...

۴) «هَذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ»

با اینکه همه را در دو گروه متخاصم قرار داد (هذان خصمان)، چرا دعوای آنها را به صورت جمع (اختصموا) آورد و نه به صورت تثنیه؟

الف. از این جهت که همه کسانی که با هم اختلاف دارند و روز قیامت قرار است از هم جدا شوند (آیه ۱۷) نهایتاً به دو گروه حق و باطل تقسیم می‌شوند، «خصمان» را مثنی آورد؛ و از این جهت که در این نزاع، اقوال بسیار متعددی در کار است، [چنانکه در آیه ۱۷ لا اقل شش دسته را نام برد] عمل مخاصمه آنها را به صورت جمع آورد «اختصموا». (المیزان، ج ۱۴، ص ۳۶۱)

ب. «خصم» از کلماتی است که هم در مورد مفرد به کار می‌رود و هم تثنیه و هم جمع؛ هم مذکر و هم مؤنث؛ در اینجا خصم بودن ناظر به «گروه» هاست که در معنای جمع‌اند و چون نزاع همواره دو طرف دارد، پس این اسم جمع را به صورت

تشبیه آورد؛ شبیه آیه «وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا» (حجرات/۹) [که طائفه چون اسم جمع است، معنای جمع می دهد و در عین حال جنگ بین افراد دو طائفه است] (مجمع البیان، ج ۷، ص ۱۲۳)

ج. همه گروه ها در جامعه را به دو گروه حق و باطل می توان تقسیم کرد؛ اما نزاع های اینها کاملاً یکدست نیست، بلکه افراد همین دو گروه در زمینه های مختلف، انواعی از نزاعها با هم دارند.

د. ...

۱۳۹۵/۱۱/۲۷

يُصْهَرُ بِهِ مَا فِي بُطُونِهِمْ وَالْجُلُودُ

۳۲۵) سوره حج (۲۲) آیه ۲۰

ترجمه

[به طوری که] با آن، آنچه در اندرون شان است و پوست ها، گداخته می گردد.

نکات ترجمه ای و نحوی

«يُصْهَرُ» فعل مضارع مجهول از ماده «صهر» است که این ماده در دو معنا به کار می رود: یکی به معنای خویشاوندی - غالباً به خویشاوندی ای که با ازدواج حاصل شود (اصطلاحاً: رابطه سببی در مقابل رابطه نسبی) - و محرمیت ناشی از آن، گفته می شود؛ و به طور خاص، به «داماد» «صهر می گویند؛ و دوم در معنای ذوب کردن و گداختن در اثر حرارت زیاد به کار می رود (معجم المقایس اللغة، ج ۳، ص ۳۱۵؛ مفردات ألفاظ القرآن، ص ۴۹۴). برخی کاربرد این کلمه در معنای دوم را برگرفته از زبان عبری دانسته اند (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۶، ص ۲۹۲).

این ماده در قرآن کریم، در معنای اول فقط در آیه «وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ مِنَ الْمَاءِ بَشَرًا فَجَعَلَهُ نَسَبًا وَصِهْرًا» (فرقان/۵۴)؛ و در معنای دوم، فقط در آیه حاضر به کار رفته است.

«يُصْهَرُ بِهِ» غالباً مرجع ضمیر «ه» را «حمیم: آب جوشان» در آیه قبل دانسته اند؛ اما می توان این ضمیر را به کل مطلب آیه قبل ارجاع داد یعنی هم «ثياب من نار: لباس آتشین» و هم «حمیم» است که آنها را می گدازد؛ آنگاه بقیه عبارت آیه را چه بسا بتوان مصداق لف و نشر مشوش دانست؛ یعنی لباس آتشین، که دور شخص را احاطه کرده، پوست ها را می گدازد و آب جوشان که از بالا بر سرش می ریزد وارد بدنش شده و درونش را می سوزاند.

حدیث

۱) از امیرالمومنین ع روایت طولانی درباره اموری که پیامبر اکرم ص از آنها نهی فرموده اند، نقل شده است. در فرازی از آن آمده است:

... و رسول خدا ص نهی کرد از خرید و فروش شراب و ساقی گری آن را؛ و فرمود: خداوند لعنت کرد شراب را و شراب ساز را و کسی که انگور را برای شراب می کارد و کسی که آن را می نوشد، و کسی که ساقی شراب است و فروشنده اش را و خریدارش را و کسی که از طریق آن ارتزاق می کند و کسی که آن را می آورد و کسی که به سوی آورده می شود؛ و فرمود

کسی که آن را بنوشد تا چهل روز نمازش قبول نمی‌شود، و اگر بمیرد و چیزی از آن در شکمش مانده باشد بر خداست که به او از طینت خبال بنوشاند، و آن چرک اهل جهنم است و چیزی است که از بدن زناکاران خارج می‌شود و در دیگهای جهنم جمع گردد و اهل آتش از آن بنوشند، پس «با آن آنچه در اندرون‌شان است و پوست‌ها گداخته می‌گردد».

الأمالی (للسدوق)، ص ۲۵؛ مکارم الأخلاق (للطبرسی)، ص ۲۶

حَدَّثَنَا الشَّيْخُ الْفَقِيهُ أَبُو جَعْفَرٍ مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ مُوسَى بْنِ بَابُوَيْهِ الْقُمِّيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا حَمَزَةُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ جَعْفَرٍ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ زَيْدِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ ع قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْعَزِيزِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ عِيْسَى الْأُبْهَرِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ مُحَمَّدُ بْنُ زَكَرِيَّا الْجَوْهَرِيُّ الْغَلَابِيُّ الْبَصْرِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا شُعَيْبُ بْنُ وَاكِدٍ قَالَ حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ زَيْدٍ عَنِ الصَّادِقِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ آبَائِهِ عَنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ ع قَالَ: نَهَى رَسُولُ اللَّهِ ص عَنْ ...

وَنَهَى عَنْ بَيْعِ الْخَمْرِ وَأَنْ تُشْتَرَى الْخَمْرُ وَأَنْ تُسْقَى الْخَمْرُ وَقَالَ لَعَنَ اللَّهُ الْخَمْرَ وَغَارِسَهَا وَشَارِبَهَا وَسَاقِيَهَا وَبَائِعَهَا وَمُشْتَرِيَهَا وَآكِلَ ثَمَرِهَا وَحَامِلَهَا وَالْمَحْمُولَةَ إِلَيْهِ وَقَالَ مَنْ شَرِبَهَا لَمْ تُقْبَلْ لَهُ صَلَاةٌ أَرْبَعِينَ يَوْمًا وَإِنْ مَاتَ وَفِي بَطْنِهِ شَيْءٌ مِنْ ذَلِكَ كَانَ حَقًّا عَلَى اللَّهِ أَنْ يَسْقِيَهُ مِنْ طِينَةِ خَبَالٍ وَهُوَ صَدِيدُ أَهْلِ النَّارِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْ فُرُوجِ الزُّنَاهِ فَيَجْتَمِعُ ذَلِكَ فِي قُدُورِ جَهَنَّمَ فَيَشْرِبُهَا أَهْلُ النَّارِ فَ«يُصْهَرُ بِهِ مَا فِي بُطُونِهِمْ وَالْجُلُودُ».

(۲) از امام سجاده از امیرالمومنین ع روایت شده است:

گاه می‌شد که پیامبر خدا صلی الله علیه و آله ما را [از عذاب جهنم و قهر خدا] می‌ترساند و می‌فرمود:

به کسی که جان محمد ص در دست اوست سوگند، اگر قطره‌ای از «زقوم» (واقعه/۵۲) بر کوههای زمین بچکد تا اعماق زمین‌های هفت‌گانه فرو می‌رود و طاقش را ندارد، پس چگونه خواهد بود حال کسی که این طعامش است؟ و اگر قطره‌ای از «غسلین» (حاقه/۳۶) یا از «صدید» (ابراهیم/۱۶) بر کوههای زمین بچکد تا اعماق زمین‌های هفت‌گانه فرو رود و طاقش را ندارد، پس چگونه خواهد بود حال کسی که این نوشیدنی‌اش است؟

و اگر یکی از گُرزهایی که خداوند در کتابش از آنها سخن گفته (حج/۲۱) بر روی کوههای زمین قرار داده شود، تا اعماق زمین‌های هفت‌گانه فرو رود و طاقش را ندارد، پس چگونه خواهد بود حال کسی که با این در آتش بر سرش کوبیده شود؟

الدروع الواقیة، (سید بن طاوس) ص ۲۷۴

قَالَ أَبُو مُحَمَّدٍ جَعْفَرُ بْنُ أَحْمَدَ الْقُمِّيُّ فِي كِتَابِ زُهْدِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ، فِيمَا رَوَاهُ عَنْ عَمْرِو بْنِ خَالِدٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، عَنْ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ:

رُبَّمَا خَوَّفَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ فَيَقُولُ: «وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ لَوْ أَنَّ قَطْرَةً مِنَ الزَّقُّومِ قَطَرَتْ عَلَى جِبَالِ الْأَرْضِ لَسَاخَتْ أَسْفَلَ سَبْعِ أَرْضِينَ وَلَمَّا أَطَاقَتْهُ، فَكَيْفَ بِمَنْ هُوَ طَعَامُهُ؟!

وَلَوْ أَنَّ قَطْرَةً مِنَ الْغَسَلِينَ أَوْ مِنَ الصَّدِيدِ قَطَرَتْ عَلَى جِبَالِ الْأَرْضِ لَسَاخَتْ أَسْفَلَ سَبْعِ أَرْضِينَ وَلَمَّا أَطَاقَتْهُ، فَكَيْفَ بِمَنْ هُوَ شَرَابُهُ؟!

وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَوْ أَنَّ مِقْمَاعًا وَاحِدًا مِمَّا ذَكَرَهُ اللَّهُ فِي كِتَابِهِ وَضِعَ عَلَى جِبَالِ الْأَرْضِ لَسَاخَتْ إِلَى أَسْفَلَ سَبْعِ أَرْضِينَ وَلَمَّا أَطَاقَتْهُ، فَكَيْفَ بِمَنْ يُتَمَعُّ بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِي النَّارِ؟!

۳) از سعید بن جبیر (از تابعین، و از اصحاب خاص امام سجاده) در کتب اهل سنت نقل شده است:

هنگامی که اهل آتش گرسنه شوند، به درخت زقوم پناه می‌برند و از آن می‌خورند، پس پوست صورتهایشان کنده می‌شود [و به درخت می‌چسبند] به طوری که اگر کسی از مقابل آنها عبور کند که آنها را می‌شناسد، پوست صورتهایشان را در آن [درخت] خواهد شناخت؛ سپس عطش بر آنان هجوم می‌آورد، پس استغاثه سر می‌دهند، و با آبی همچون مهل [فلز مذاب] به فریادشان می‌رسند، و آن چیزی است که به نهایت درجه حرارتش رسیده است؛ پس چون آن را به دهانه‌هایشان نزدیک کنند، از شدت حرارتش گوشت صورتهایشان که پوستش ریخته بود، آب می‌شود و «گداخته می‌گردد با آن آنچه در اندرون‌شان است» (حج/۲۰) به راه می‌افتند در حالی که امعاء و احشاءشان در حال کنده شدن است «و پوست‌هایشان» (حج/۲۰)؛ سپس آنها را با «گرزهایی از آهن» (حج/۲۱) می‌زنند، پس هر عضوی بر جای خود سقوط می‌کند و اینجاست که فریاد «وای هلاک شدم» سر می‌دهند.

توجه: در کتب اهل سنت، اینکه سعید بن جبیر، از چه کسی این مطالب را نقل کرده، سخنی نیست؛ اما با توجه به جایگاه او نزد امام سجاده واضح است که این کلمات از خودش نیست.

جامع البیان (ابن جریر طبری)، ج ۱۷، ص ۱۰ (چاپ قاهره: ج ۱۶، ص ۴۹۸)

حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثنا يَعْقُوبُ، عَنْ جَعْفَرٍ، وَهَارُونَ بْنِ عَتَرَةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، قَالَ: إِذَا جَاعَ أَهْلُ النَّارِ، اسْتَعَاثُوا بِشَجَرَةِ الزَّقُومِ، فَيَأْكُلُونَ مِنْهَا، فَاخْتَلَسَتْ جُلُودُ وَجُوهِهِمْ، فَلَوْ أَنَّ مَرَأً مَرَّبَهُمْ يَعْرِفُهُمْ، يَعْرِفُ جُلُودَ وَجُوهِهِمْ فِيهَا، ثُمَّ يُصَبُّ عَلَيْهِمُ الْعَطَشُ، فَيَسْتَغِيثُونَ، فَيُعَاثُونَ بِمَاءٍ كَالْمُهْلِ، وَهُوَ الَّذِي قَدْ انْتَهَى حَرُّهُ، فَإِذَا أَذْنُوهُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ انْشَوَى مِنْ حَرِّهِ لَحُومٌ وَجُوهِهِمْ الَّتِي قَدْ سَقَطَتْ عَنْهَا الْجُلُودُ، وَ «يُصْهَرُ بِهِ مَا فِي بُطُونِهِمْ» يَمْشُونَ وَأَمْعَاؤُهُمْ تَسَاقُطُ وَجُلُودُهُمْ، ثُمَّ يُضْرَبُونَ بِمَقَامِعٍ مِنْ حَدِيدٍ، فَيَسْقُطُ كُلُّ عَضْوٍ عَلَى حِيَالِهِ، يَدْعُونَ بِالْوَيْلِ وَالتَّبُورِ^۱.

تدبر

(۱) «يُصْهَرُ بِهِ مَا فِي بُطُونِهِمْ وَ الْجُلُودُ»

وقتی بر تن کسانی که کفر ورزیدند لباسی از آتش می‌پوشانند و بر سرشان آبی جوشان می‌ریزند، آنچه در اندرون‌شان است و نیز پوست‌هایی که محافظ روی بدن است، گداخته و ذوب می‌گردد.

^۱ . و قد روى ان الله تعالى يجوعهم حتى ينسوا عذاب النار من شدة الجوع، فيصرخون الى مالك فيحملهم الى تلك الشجرة و فيهم أبو جهل فيأكلون منها فتغلى بطونهم كغلى الحميم، فيسقون شربة من الماء الحار الذى بلغ نهايته فى الحرارة، فاذا قربوها من وجوههم شوت وجوههم، فذلك قوله، «يَشْوَى الْوُجُوهَ» فاذا وصل الى بطونهم صهر ما فى بطونهم كما قال سبحانه «يُصْهَرُ بِهِ مَا فِي بُطُونِهِمْ وَ الْجُلُودُ» (مجمع البیان، ج ۸، ص ۶۹۷)

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَخْبَرَنَا عَاصِمُ بْنُ يُوسُفَ، حَدَّثَنَا طَلَبَةُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ شِمْرِ بْنِ عَطِيَّةَ، عَنْ شَهْرِ بْنِ حَوْشَبٍ، عَنْ أُمِّ الدَّرْدَاءِ، عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص: يُلْقَى عَلَى أَهْلِ النَّارِ الْجُوعُ فَيَعْدِلُ مَا هُمْ فِيهِ مِنَ الْعَذَابِ فَيَسْتَغِيثُونَ فَيُعَاثُونَ بِطَعَامٍ مِنْ ضَرِيعٍ لَا يُسْمِنُ وَلَا يُغْنِي مِنْ جُوعٍ، فَيَسْتَغِيثُونَ بِالطَّعَامِ فَيُعَاثُونَ بِطَعَامٍ ذِي غُصَّةٍ فَيَذْكُرُونَ أَنَّهُمْ كَانُوا يُجِيزُونَ الْغُصَصَ فِي الدُّنْيَا بِالشَّرَابِ، فَيَسْتَغِيثُونَ بِالشَّرَابِ فَيُرْفَعُ إِلَيْهِمُ الْحَمِيمُ بِكَالِإِلِبِّ الْحَدِيدِ، فَإِذَا دَنَتْ مِنْ وَجُوهِهِمْ شَوْتُ وَجُوهِهِمْ، فَإِذَا دَخَلَتْ بُطُونُهُمْ قَطَعَتْ مَا فِي بُطُونِهِمْ (جامع ترمذی، ج ۲، ص ۶۵۹)

تاملی درباره عذاب‌های جهنم

برخی به خیال خود گمان می‌کنند که معرفی خداوند به عنوان خدای رحمان، در گروی انکار عذاب و هرگونه سخت‌گیری از جانب اوست؛ و با انواع توجیهات سست، منکر عذابهای اخروی می‌شوند؛ در حالی که آیات مختلف قرآن کریم، همان گونه که تردیدی درباره وجود بهشت و نعمتهای فراوان آن باقی نمی‌گذارد، هر گونه تردید درباره عذابهای سخت و شدید آخرت را نیز، برای هر که کلام خدا را باور دارد، از بین می‌برد؛

و جالب اینجاست که در منطق قرآن کریم، آنان که ملکوت عالم را دیده‌اند (انعام/۷۵)، فهمیده‌اند که این عذابها نه تنها منافاتی با رحمانیت خدا ندارد، بلکه دقیقا ناشی از رحمانیت اوست؛ چنانکه حضرت ابراهیم ع به آذر گفت: (يَا أَبَتِ إِنِّي أَخَافُ أَنْ يَمَسَّكَ عَذَابٌ مِنَ الرَّحْمَنِ: پدرجان! واقعا من می‌ترسم که عذابی از جانب رحمان به تو برسد؛ مریم/۴۵) کسانی که این را درک نمی‌کنند، انسان و پیچیدگی‌ها و عظمت‌های وجود او را درک نکرده‌اند:

بحث تخصصی انسان‌شناسی

انسان موجودی است که ظرفیت آن را دارد که تا مقام خلیفه‌اللهی بالا رود و مسجود همه فرشتگان قرار گیرد. اما برای رسیدن به این مقام، به او اختیار داده شده است؛ که البته اقتضای مختار بودن این است که بتواند از این اختیارش سوءاستفاده هم بکند؛ و اگر سوء استفاده کند، می‌تواند تمام آن ظرفیت عظیم و بی‌نهایت را در مسیر بدی و پلیدی پیش ببرد تا حدی که از ابلیس هم گذر کند (چنانکه بر اساس برخی روایات، در جهنم کسانی هستند که عذابشان از ابلیس هم شدیدتر است). اگر توجه کنیم که آخرت، باطن دنیاست؛ و توجه کنیم که ظرفیت انسان چقدر عظیم است، و کسانی هستند که این ظرفیت را در مسیر شر و بدی به پیش می‌برند، باور به واقعیت داشتن این عذابهای شدید، دشوار نخواهد بود. واقعا گمان می‌کنید آن کس که براحتی حاضر می‌شود تنها با یک دستور خود (دستور بمباران اتمی هیروشیما و ناکازاکی) ظرف چند دقیقه صدها هزار نفر را بکشد و تا سالهای متمادی نسلهای بعدی را دچار انواع مرضها کند، و در عین حال، به این کارش افتخار کند و به خلبانی که این بمب را انداخته جایزه دهد، چه اندازه پلیدی در وجودش ذخیره شده است؟ یا شکنجه‌گری که هزاران نفر را با انواع شکنجه‌های باورنکردنی آزار می‌دهد و از این کارش لذت می‌برد، باطن عملش چیست؟ البته اینها مثالهایی از عرصه رفتارهای برخی انسان‌هاست. اگر توجه کنیم که رفتارها از صفات و ملکات اخلاقی ریشه می‌گیرند؛ و صفات و ملکات، از شاکله وجودی انسان؛ که این شاکله وجودی، بیش و پیش از هرچیز، توسط باورهای عمیق وی (که از آن به ایمان و کفر تعبیر می‌شود) رقم می‌خورد، می‌توانیم بفهمیم که کسی که حقیقتا «کافر» است، چه اندازه پلیدی در وجود خود انباشت کرده است.

(توجه شود کافری که در قرآن وعده عذابش قطعی است، غیر از کافر شناسنامه‌ای است؛ همان گونه که مومنی هم که بهشتی است، غیر از مومن شناسنامه‌ای است)

﴿يُصْهَرُ بِهِ مَا فِي بُطُونِهِمْ وَالْجُلُودُ﴾

دو تعبیر «ما فی بُطُونِهِمْ وَ الْجُلُودُ» یک ظاهر اولیه دارد که همان امعاء و احشاء بدن از سویی، و پوست بدن، از سوی دیگر است (مجمع‌البیان، ج ۷، ص ۱۲۴؛ المیزان، ج ۱۴، ص ۳۶۱)؛ اما علاوه بر آن، می‌تواند اشاره به معانی عمیق‌تری هم داشته باشد، از جمله:

الف. باطن محل ظهور افکار و عقاید فاسدشان بوده و ظاهر محل بروز اعمال ناشایسته‌شان (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۶، ص ۲۹۲)

ب. شاید باطن، باورها و کارهای زشتی است که مخفی می‌کردند؛ و ظاهر، باورها و کارهای زشتی که آشکارا نشان می‌دادند.

ج. در برخی آیات مربوط به قیامت (فصلت/۲۰-۲۱) برخی احتمال داده‌اند که «جلود»، نه به معنای پوست‌ها، بلکه کنایه از اندام‌های جنسی است که برای رعایت ادب در کلام چنین تعبیر شده است (المیزان، ج ۱۷، ص ۳۷۹). اگر آن معنا درست باشد، آنگاه این احتمال در این آیه هم مطرح می‌شود، یعنی چه‌بسا بطن (شکم) و جلد (اندام جنسی) اشاره باشد به دو عضو بدن که بسیاری از گناهان، به این دو مربوط می‌شود. (مال حرام و روابط نامشروع)

د. ...

۳) «يُصْهَرُ بِهِ مَا فِي بُطُونِهِمْ وَالْجُلُودُ»

در مورد ظاهرشان، از گداختن خود «پوست‌ها» سخن گفت، اما در مورد باطن‌شان، از «آنچه در باطنشان است» سخن گفت. چرا؟

الف. چه بسا می‌خواهد بفرماید در مورد ظاهرشان، خود آن ظاهری را که برای خود درست کرده بودند می‌گدازیم و نیست و نابود می‌کنیم؛ اما باطن‌شان، آن حقیقت نهایی‌شان است که سوختنی نیست، بلکه آن امور باطلی که در باطن خود مخفی کرده بودند، می‌سوزد.

ب. پوست و جلد، مهمترین عامل حفظ آن چیزی است که در درون است: شاید اشاره است که خود پوست ذوب می‌شود و از بین می‌رود و وقتی محافظی برای آنچه در درون بود، نماند، آنچه در درون است هم می‌گدازد.^۱

ج. ...

۱۳۹۵/۱۱/۲۸

وَلَهُمْ مَقَامِعٌ مِّنْ حَدِيدٍ

۳۲۶) سوره حج (۲۲) آیه ۲۱

ترجمه

و نصیبشان گرزهایی از آهن است؛

۱. البته این برداشت اندکی بعید است زیرا اگر چنین برداشتی مد نظر بود شاید بهتر بود ابتدا «الجلود» می‌آمد، بعداً «ما فی بطونهم»؛ مگر اینکه بگوییم اول آن نهایت کار را گفت و بعدش دارد علتش را توضیح می‌دهد که چون آن پوست هم ذوب شده بود، این امور در باطن ذوب شد.

از ماده «قمع» است که به معنای «کتک زدن» که با خوار و ذلیل کردن همراه باشد» به کار می‌رود. [تعبیر «قلع و قمع کردن» که در زبان فارسی نیز رایج شده، به معنای «برکندن و کوبیدن» است.]

«مَقَامِع» جمع «مِقْمَع» است که اسم آلت می‌باشد: ابزاری است برای کوبیدن و خوار و ذلیل کردن (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۹، ص ۳۲۱)، که اگرچه برخی آن را همان «شلاق» (السطوط) دانسته‌اند (انوار التنزیل (بیضاوی)، ج ۴، ص ۶۸؛ تفسیر صافی، ج ۳، ص ۳۶۸) اما با توجه به وصف آن (از آهن بودن) غالباً آن را همان «گرز» (مجمع‌البیان، ج ۷، ص ۱۲۴) و یا عمود آهنین (تفسیر قمی، ج ۲، ص ۸۰) قلمداد کرده‌اند.

این ماده فقط همین یکبار در قرآن کریم به کار رفته است.

حدیث

۱) از رسول خدا ص روایت شده است که درباره آیه «و نصیبتان گرزهایی از آهن است» فرمودند: اگر یکی از گرزها در زمین گذاشته شود و جن و انس جمع شوند نمی‌توانند آن را از زمین بردارند.

مجمع‌البیان، ج ۷، ص ۱۲۴

روی ابو سعید الخدری قال: قال رسول الله صلى الله عليه و آله: «وَلَهُمْ مَقَامِعٌ مِنْ حَدِيدٍ» لو وضع مقمع من حديد في الأرض ثم اجتمع عليه الثقلان ما اقلوه في الأرض.

۲) از امام صادق ع روایت شده است:

روزی سلمان در کوفه از بازار آهنگران عبور می‌کرد؛ جوانی را دید که فریادی کشید و مردم پیرامونش جمع شدند. به سلمان گفتند: ای اباعبدالله [= کنیه سلمان در میان مسلمانان]، این جوان دچار صرع شده است، ای کاش چیزی در گوشش بخوانی [که شفا یابد]. سلمان به او نزدیک شد، وقتی جوان او را دید به هوش آمد و گفت: اباعبدالله! مطلب آن گونه که این مردم درباره‌ام می‌گویند، نیست؛ بلکه من از کنار این آهنگران عبور می‌کردم در حالی که با پتک‌هایشان در حال کوبیدن [بر آهن] بودند؛ به یاد آوردم سخن خداوند عز و جل را که فرمود: «و نصیبتان گرزهایی از آهن است» (حج/۲۱) و از ترس از عقاب خداوند متعال، عقل از سرم پرید.

سلمان او را به برادری خویش برگزید و در دلش شیرینی «محبت فی الله» نسبت به او را راه داد و همواره با او بود تا زمانی که آن جوان مریض شد و سلمان نزدش آمد و بالای سرش نشست در حالی که در شُرْفِ جان دادن بود؛ گفت: ای ملک الموت! با برادرم رفاقت و مدارا کن!

[ملک الموت] گفت: ای اباعبدالله! من با هر مومنی رفیقم.

الأمالی (للمفید)، ص ۱۳۶

قَالَ أَخْبَرَنِي أَبُو الْقَاسِمِ جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ رَحِمَهُ اللَّهُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرِ الْجَمِيرِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عِيْسَى عَنْ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ عُمَرَ بْنِ يَزِيدَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ:

مَرَّ سَلْمَانُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَلَى الْحَدَّادِينَ بِالْكُوفَةِ فَرَأَى شَابًا صَعِقَ وَ النَّاسُ قَدِ اجْتَمَعُوا حَوْلَهُ فَقَالُوا لَهُ يَا أَبَا عَبْدِ اللَّهِ هَذَا الشَّابُّ قَدْ صُرِعَ فَلَوْ قَرَأْتَ فِي أُذُنِهِ قَالَ فَدَنَا مِنْهُ سَلْمَانُ فَلَمَّا رَأَهُ الشَّابُّ أَفَاقَ وَقَالَ يَا أَبَا عَبْدِ اللَّهِ لَيْسَ بِي مَا يَقُولُ هَؤُلَاءِ الْقَوْمُ وَلَكِنِّي مَرَرْتُ بِهِؤُلَاءِ الْحَدَّادِينَ وَ هُمْ يَضْرِبُونَ بِالْمِرْزَبَاتِ فَذَكَرْتُ قَوْلَهُ تَعَالَى «وَلَهُمْ مَقَامِعٌ مِنْ حَدِيدٍ» فَذَهَبَ عَقْلِي خَوْفًا مِنْ عِقَابِ اللَّهِ تَعَالَى فَاتَّخَذَهُ سَلْمَانُ أَحَاً وَ دَخَلَ قَلْبُهُ حَلَاوَةٌ مَحَبَّتِهِ فِي اللَّهِ تَعَالَى فَلَمْ يَزَلْ مَعَهُ حَتَّى مَرَضَ الشَّابُّ فَجَاءَهُ سَلْمَانُ فَجَلَسَ عِنْدَ رَأْسِهِ وَ هُوَ يَجُودُ بِنَفْسِهِ فَقَالَ يَا مَلِكَ الْمَوْتِ ارْفُقْ بِأَخِي فَقَالَ يَا أَبَا عَبْدِ اللَّهِ إِنِّي بِكُلِّ مُؤْمِنٍ رَفِيقٌ.

۳) از امام باقر ع روایتی طولانی نقل شده است که وضعیت کافر حقیقی از لحظه مرگ تا عالم قبر و ورود در محشر و نهایتاً ورود در جهنم را توضیح می دهند. بدینجا می رسند که:

... سپس ضربه‌ای بر سرش زده می شود که [به اندازه] هفتاد هزار سال سقوط می کند تا به چشمه‌ای می رسد که بدان «آنیة» گویند، خداوند متعال می فرماید: «از چشمه آنیة می نوشد» (غاشیه/۵) و آن چشمه‌ای است که حرارت و توان پختن‌اش به نهایت رسیده است و خداوند از وقتی که جهنم را آفریده، در آتش آن دمیده است؛ هر وادی‌ای از وادی‌های آتش، به خواب می رود ولی این چشمه از شدت حرارتش نمی خوابد؛ فرشتگان می گویند: ای جماعت شقاوت‌پیشه، نزدیک آید و از این بنوشید؛ و چون از آن روی گردانند، فرشتگان با گرزها بر آنان زنند و بدانان گفته شود: «آتش سوزان را بجشید؛ این به سبب آن چیزی است که خودتان از پیش فرستادید و خداوند اصلاً به بندگان ظلم نمی کند.» (انفال/۵۰-۵۱) سپس جامی از آهن می آورند که در آن جرعه‌ای از چشمه «آنیة» است پس چون [آن جام] بدانها نزدیک شود لبهایشان چروکیده و منقبض می شود و گوشت صورت‌شان از هم باز و پراکنده می گردد؛ و چون از آن بنوشند و در درونشان قرار گیرد، «با آن، آنچه در اندرون‌شان است و پوست‌ها، گداخته می گردد» (حج/۲۰) سپس بر سرش ضربه‌ای زنند که هفتاد هزار سال سقوط کند، تا در «سعیر» (= آتش شعله‌ور) قرار گیرد، پس چون در آن قرار گیرد، صورتهایشان شعله‌ور گردد؛ آنگاه است که چشمانشان از شدت دمیدن آن، پوشیده شود؛ سپس ...

[تذکر: اگر باور این عذابها برایتان سخت است، مطلب ارائه شده در (جلسه ۳۲۵، تدبر ۱) را مطالعه کنید.]

الإختصاص، ص ۳۶۳

سَعِيدُ بْنُ جَنَاحٍ قَالَ حَدَّثَنِي عَوْفُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْأَزْدِيُّ عَنْ جَابِرِ بْنِ يَزِيدَ الْجُعْفِيِّ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ قَالَ: إِذَا أَرَادَ اللَّهُ قَبْضَ رُوحِ الْكَافِرِ...

ثُمَّ يَضْرِبُ عَلَى رَأْسِهِ ضَرْبَةً فَيَهْوِي سَبْعِينَ أَلْفَ عَامٍ حَتَّى يَنْتَهِيَ إِلَى عَيْنٍ يُقَالُ لَهَا آنِيَةُ يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى تُسْقَى مِنْ عَيْنِ آنِيَةٍ وَ هِيَ عَيْنٌ يَنْتَهِي حَرُّهَا وَ طَبْخُهَا وَ أَوْقَدَ عَلَيْهَا مَذْ ذُ خَلَقَ اللَّهُ جَهَنَّمَ كُلُّ أَوْدِيَةِ النَّارِ تَنَامُ وَ تِلْكَ الْعَيْنُ لَا تَنَامُ مِنْ حَرِّهَا وَ يَقُولُ الْمَلَائِكَةُ يَا مَعْشَرَ الْأَشْقِيَاءِ ادْنُوا فَاشْرَبُوا مِنْهَا فَإِذَا أَعْرَضُوا عَنْهَا ضَرَبَتْهُمْ الْمَلَائِكَةُ بِالْمَقَامِعِ وَ قِيلَ لَهُمْ ذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ ذَلِكَ بِمَا قَدَّمْتُمْ أَيْدِيَكُمْ وَ أَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ قَالَ ثُمَّ يُؤْتُونَ بِكَأْسٍ مِنْ حَدِيدٍ فِيهِ شَرْبَةٌ مِنْ عَيْنِ آنِيَةٍ فَإِذَا أَذْنِبَ مِنْهُمْ تَقَلَّصَتْ شِفَاهُهُمْ وَ انْتَثَرَتْ لُحُومُ وَجُوهِهِمْ فَإِذَا شَرَبُوا مِنْهَا وَ صَارَ فِي أَجْوَافِهِمْ يُصْنَرُ بِهِ مَا فِي بُطُونِهِمْ وَ الْجُلُودُ ثُمَّ يَضْرِبُ عَلَى رَأْسِهِ ضَرْبَةً فَيَهْوِي سَبْعِينَ أَلْفَ عَامٍ حَتَّى يُوَافِقَ السَّعِيرَ فَإِذَا وَاقَعَهَا سُعُرَتْ فِي وَجُوهِهِمْ فَعِنْدَ ذَلِكَ غُشِيَتْ أَبْصَارُهُمْ مِنْ نَفْحِهَا ثُمَّ ...

(۱) «وَلَهُمْ مَقَامِعٌ مِنْ حَدِيدٍ»

گرز آهنین علی القاعده برای کوبیدن است.

و اگر با چنین گریزی برسر کسی بکوبند چه خواهد شد؟!

اما چرا چنین عذابی؟

الف. قیامت عرصه جلوه حق و نیست و نابود شدن باطلهاست. کسی که تمام وجودش را باطل فراگرفته چاره ای برایش نمی ماند جز آنکه وجودش را در هم بکوبند.

ب. در نکات ترجمه بیان شد که قمع ضربه ای است که شخص را خوار و ذلیل می کند. کافر که در مقابل خدا گردن فرازی می کند در حقیقت این تکبرش نشان دهنده شدت ذلت و خواری اوست و لذا برای خود مقامی آماده کرده است.

ج. ...

نکته زیر را چون مطمئن نبودم در کانال نگذاشتم

(۲) «وَلَهُمْ مَقَامِعٌ مِنْ حَدِيدٍ»

برخی گفته اند «قمع» آن چکشی است که فیلان بر سر فیل می کوبد تا او را تحت کنترل درآورد (الجامع لاحکام القرآن

(قرطبی) ج ۱۳، ص ۲۷)

بدین سان شاید آیه اشاره ای است به شدت سرکشی آنها در دنیا، که حقیقتش نه آزادی، بلکه اسارتی تحقیرآمیز بوده است.

یعنی کسی که عمری به خیال خود آزاد بود و نفس سرکش وی او را هر جا می برد، الان می فهمد که حقیقتاً آن وضعیتی که داشته آزادی نبوده، بلکه وجودش و همه امکانات عظیمش همچون فیلی بوده است که علیرغم توانایی عظیمش، تحت چکش یک عامل بیرونی، بی آنکه اراده خودش نقشی داشته باشد، به این سو و آن سو رانده می شود.

۳۲۷) سوره حج (۲۲) آیه ۲۲ کُلَّمَا أَرَادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا مِنْ غَمٍّ أُعِيدُوا فِيهَا وَ ذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ ۱۳۹۵/۱۱/۲۹

ترجمه

هرگاه بخواهند بیرون آیند از آن، از غمی، بدان بازگردانده شوند؛ و بچشید عذاب سوزان را.

نکات ترجمه‌ای و نحوی

«غم»

از ماده «غمم» است که این ماده در اصل به معنای پوشاندن و دربر گرفتن چیزی می باشد. «غمام» به معنای «ابر» (از همین ماده) را از این جهت چنین نامیده اند که نور خورشید را می پوشاند و «غَمَّةٌ» هم به معنای دشواری و سختی ای است که شخص را در بر گرفته باشد: «ثُمَّ لَا يَكُنْ أَمْرُكُمْ عَلَيْكُمْ غُمَّةً» (یونس / ۷۱) (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۶۱۳) غم و اندوه را

هم از این جهت غم گویند که چیزی است دل آدمی را در خود می پوشاند (معجم المقایس اللغة، ج ۴، ص ۳۷۸) همچنین «ذو غَمٍّ: دارای غم، غمگین» به کسی گویند که در وضعیت ناراحت کننده ای قرار گرفته که راه خروجی از آن نمی یابد. (کتاب العین، ج ۴، ص ۳۵۰)

و از کلمات نزدیک به آن، که گاه در کنار هم به کار می روند «هم» است و تفاوت هم و غم در این است که «هم» اندیشیدن برای رهایی از سختی و رسیدن به مطلوب است، اما غم در جایی است که علاوه بر این، هم دل انسان تنگ می شود و هم در ضرری واقع شده و یا بیم ضرری می رود که کاملاً خاطر انسان را به خود مشغول داشته است (الفروق فی اللغة، ص ۲۶۱)

«مِنْ غَمٍّ» جار و مجرور است که می تواند «من» بیانیه باشد یا «من» سببیه (المیزان، ج ۱۴، ص ۳۶۱)؛ ظاهراً اگر من بیانیه باشد، بیان است برای ضمیر «منها» (بیرون آیند از آنجا، که سراسر غم است)؛ و اگر من سببیه باشد وابسته به «أرادوا» است (یعنی: از شدت و به سبب این غم اراده می کنند که خارج شوند)

حدیث

۱) ابوبصیر می گوید: به امام صادق ع عرض کردم: یا ابن رسول الله! مرا بترسان، چرا که احساس می کنم دچار قساوت قلب شده ام.

امام ع فرمودند: ابامحمد! برای حیاتی طولانی آماده شو که همانا جبرئیل نزد رسول خدا ص آمد در حالی که چهره اش گرفته و درهم بود؛ در حالی که قبلاً با چهره خندان می آمد. رسول خدا ص فرمود: جبرئیل! امروز با چهره عبوس نزدم آمدی؟! گفت: محمد! دمنده های آتش [در جای خود] قرار گرفت.

حضرت فرمود: دمنده های آتش چیست؟

گفت: محمد! خداوند عز و جل به آتش دستور داد و هزار سال در آن دمیدند تا نورانی شد، سپس هزار سال در آن دمیدند تا سرخ شد، سپس هزار سال در آن دمیدند تا سیاه شد، پس آن آتش سیاه و ظلمانی است، اگر قطره ای از «ضریع» [چیزی که شخص را به تضرع و ذلت می آندازد] (غاشیه/۶) در آشامیدنی های اهل دنیا ریخته شود، از بوی بد آن همگی می میرند؛ و اگر حلقه ای از «زنجیرهایی که طول آن هفتاد ذراع است» (الحاقه/۳۲) روی دنیا گذاشته شود، دنیا از حرارتش ذوب می شود؛ و اگر شلواری از شلوارهای [یا: جامه ای از جامه های] اهل آتش (ابراهیم/۵۰) بین آسمان و زمان آویزان گردد، اهل زمین از حرارت و گرمای آن خواهند مرد؛

پس رسول خدا ص گریست و جبرئیل هم گریست، و خداوند فرشته ای را به جانب آن دو گسیل داشت که گفت: پروردگارتان به شما سلام می رساند و می فرماید: شما دو تا را ایمن کردم از اینکه گناهی انجام دهید که شما را به خاطر آن عذاب کنم.

امام صادق ع در ادامه فرمود: و رسول خدا بعد از آن جبرئیل را خندان ندید.

سپس فرمود: همانا اهل آتش را عظیم می شمردند، و اهل بهشت هم بهشت و آن نعمت را عظیم می شمردند؛ و اهل جهنم هنگامی که در آن وارد شوند، مسیری هفتاد ساله را سقوط می کنند؛ پس چون [دوباره] به بالای آن برسند، با گرزهایی

از آهن بر سرشان می‌کوبند و به همان درکشان برگردانده می‌شوند و حالشان چنین است؛ و این همان سخن خداوند عز و جل است که فرمود: «هرگاه بخواهند بیرون آیند از آن، از غمی، بدان بازگردانده شوند...» (حج/۲۲) سپس پوستشان تبدیل می‌شود به پوستی غیر از پوستی که بر تنشان بود.

سپس امام صادق ع فرمود: ابامحمد! کافی است؟

گفتم: کافی است، کافی است!

تفسیر القمی، ج ۲، ص ۸۱

فَإِنَّهُ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ قُلْتُ لَهُ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ خَوْفُنِي فَإِنْ قَلْبِي قَدْ قَسَا فَقَالَ يَا أَبَا مُحَمَّدٍ اسْتَعِدَّ لِلْحَيَاةِ الطَّوِيلَةِ فَإِنَّ جَبْرَائِيلَ جَاءَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ص وَهُوَ قَاطِبٌ وَقَدْ كَانَ قَبْلَ ذَلِكَ يَجِيءُ وَهُوَ مُبْتَسِمٌ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص: يَا جَبْرَائِيلُ جِئْتَنِي الْيَوْمَ قَاطِبًا فَقَالَ: يَا مُحَمَّدُ قَدْ وَضِعَتْ مَنَافِخُ النَّارِ، فَقَالَ: وَمَا مَنَافِخُ النَّارِ يَا جَبْرَائِيلُ فَقَالَ: يَا مُحَمَّدُ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ أَمَرَ بِالنَّارِ فَنُفِخَ عَلَيْهَا أَلْفَ عَامٍ حَتَّى ابْيَضَّتْ وَنُفِخَ عَلَيْهَا أَلْفَ عَامٍ حَتَّى احْمَرَّتْ ثُمَّ نُفِخَ عَلَيْهَا أَلْفَ عَامٍ حَتَّى اسْوَدَّتْ، فَهِيَ سَوْدَاءٌ مُظْلِمَةٌ لَوْ أَنَّ قَطْرَةً مِنَ الضَّرِيعِ قَطَرَتْ فِي شَرَابِ أَهْلِ الدُّنْيَا لَمَاتَ أَهْلُهَا مِنْ نَتْنِهَا وَلَوْ أَنَّ حَلَقَةً مِنَ السَّلْسِلَةِ الَّتِي طَوْلُهَا سَبْعُونَ ذِرَاعًا وَضِعَتْ عَلَى الدُّنْيَا لَذَابَتْ الدُّنْيَا مِنْ حَرِّهَا، وَلَوْ أَنَّ سِرْبَالًا مِنْ سَرَائِلِ أَهْلِ النَّارِ غُلِقَ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَمَاتَ أَهْلُ الْأَرْضِ مِنْ رِيحِهِ وَهَجِهِ، فَبَكَى رَسُولُ اللَّهِ ص وَبَكَى جَبْرَائِيلُ فَبَعَثَ اللَّهُ إِلَيْهِمَا مَلَكًا فَقَالَ لَهُمَا: إِنَّ رَبَّكُمَا يُفَرِّقُكُمَا السَّلَامَ وَ يَقُولُ قَدْ آمَنْتُكُمَا أَنْ تُذْنِبَا ذَنْبًا أَعَذَّبَكُمَا عَلَيْهِ.^۱

فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع: فَمَا رَأَى رَسُولُ اللَّهِ ص جَبْرَائِيلَ مُبْتَسِمًا بَعْدَ ذَلِكَ. ثُمَّ قَالَ: إِنَّ أَهْلَ النَّارِ يُعْظَمُونَ النَّارَ وَإِنَّ أَهْلَ الْجَنَّةِ يُعْظَمُونَ الْجَنَّةَ وَالنَّعِيمَ وَإِنَّ أَهْلَ جَهَنَّمَ إِذَا دَخَلُوهَا هَوُوا فِيهَا مَسِيرَةَ سَبْعِينَ عَامًا فَإِذَا بَلَغُوا أَغْلَاهَا قُمِعُوا بِمَقَامِعِ الْحَدِيدِ وَأُعِيدُوا فِي دَرَكِهَا هَذِهِ حَالُهُمْ وَهُوَ قَوْلُ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: «كُلَّمَا أَرَادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا. إِنْخ» ثُمَّ تُبَدَّلُ جُلُودُهُمْ جُلُودًا غَيْرَ الْجُلُودِ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع حَسْبُكَ يَا أَبَا مُحَمَّدٍ قُلْتُ حَسْبِي حَسْبِي.

(۲) از امام صادق ع روایتی طولانی درباره خلقت انسان آمده است؛ در فرازی از آن می‌فرمایند:

هنگامی که خداوند عز و جل آدم و همسرش را در بهشت ساکن کرد، بدانها فرمود: «با خیال راحت از هر جایی خواستید بخورید و به این گیاه نزدیک نشوید» یعنی گیاه گندم «که از ظالمان خواهید بود»؛ پس آن دو نگاهشان به جایگاه [حضرات] محمد ص و علی ع و فاطمه س و حسن ع و حسین ع و امامان پس از ایشان افتاد و آن را بلندمرتبه‌ترین جایگاه بهشتیان یافتند؛ و گفتند: پروردگارا! این جایگاه کیست؟

خداوند عز و جل فرمود: سرتان را بلند کنید و به پای عرش بنگرید؛

پس سرهایشان را بلند کردند و اسامی محمد ص و علی ع و فاطمه س و حسن ع و حسین ع و امامان بعدی را دیدند

که در پای عرش با نوری از نور خداوند جبار جل جلاله نوشته شده بود؛

گفتند: پروردگارا! چقدر این جایگاه نزد تو باارزش است و چه اندازه آنها را دوست داری و چه شرافتی آنان نزد تو

دارند؟!

۱. روایتی که در پاورقی ۲ جلسه ۲۸۲ گذشت بسیار مضمونش به این روایت شبیه است (<http://yekaye.ir/al-hegr-15-43>)

خداوند جل جلاله فرمود: اگر آنها نبودند شما دوتا را نمی‌آفریدم؛ آنان خزانة داران علم من و امین بر سر من اند؛ مبدا که به چشم حسادت بدانها بنگرید و آرزوی منزلت آنان نزد من و جایگاه کریمانه آنان را در سر پیروانید که در این صورت در نهی و عصیانم وارد شده، از آن ظالمان خواهید بود.

گفتند: پروردگارا! و آن ظالمان چه کسانی اند؟

فرمود: کسانی که بناحق منزلت ایشان را ادعا کنند.

گفتند: پروردگارا! جایگاه ظلم کنندگان بدانها در جهنم را به ما نشان بده، همان گونه که جایگاه خود آنان در بهشت را نشانمان دادی!

پس خداوند تبارک و تعالی به آتش دستور داد و همه آنچه از شکنجه‌ها و عذاب‌های گوناگون در آن بود را نمایان ساخت؛

و خداوند عز و جل فرمود: مکانِ ظلم کنندگان بدانها که بناحق جایگاه آنان را ادعا کردند، در پست‌ترین جای آن است؛ «هرگاه بخواهند از آن بیرون آیند، بدان بازگردانده می‌شوند» (حج/۲۲) و «هر بار که پوست‌هایشان بروید» پوستهای دیگری به جایش براید «تا عذاب را بچشند» (نساء/۵۶) ...

معانی الأخبار، ص ۱۰۹

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ الْهَيْثَمِ الْعَجَلِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو الْعَبَّاسِ أَحْمَدُ بْنُ يَحْيَى بْنِ زَكَرِيَّا الْقَطَّانُ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو مُحَمَّدٍ بَكْرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَبِيبٍ قَالَ حَدَّثَنَا تَمِيمُ بْنُ بُهْلُولٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنِ الْمُفَضَّلِ بْنِ عُمَرَ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع ...^۱

لَمَّا أَسْكَنَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ آدَمَ وَ زَوْجَتَهُ الْجَنَّةَ قَالَ لَهُمَا «كُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا وَ لَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ» يَعْنِي شَجَرَةَ الْجَنَّةِ «فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ» فَظَنَرَا إِلَى مَنْزِلَةِ مُحَمَّدٍ وَ عَلِيٍّ وَ فَاطِمَةَ وَ الْحَسَنِ وَ الْحُسَيْنِ وَ الْأَئِمَّةِ بَعْدَهُمْ ص فَوَجَدَاهَا أَشْرَفَ مَنَازِلِ أَهْلِ الْجَنَّةِ فَقَالَا يَا رَبَّنَا لِمَنْ هَذِهِ الْمَنْزِلَةُ فَقَالَ اللَّهُ جَلَّ جَلَالُهُ أَرْفَعَا رُءُوسَكُمَا إِلَى سَاقِ عَرْشِي فَرَفَعَا رُءُوسَهُمَا فَوَجَدَا اسْمَ مُحَمَّدٍ وَ عَلِيٍّ وَ فَاطِمَةَ وَ الْحَسَنِ وَ الْحُسَيْنِ وَ الْأَئِمَّةِ بَعْدَهُمْ ص مَكْتُوبَةً عَلَى سَاقِ الْعَرْشِ بِنُورٍ مِنْ نُورِ الْجَبَّارِ جَلَّ جَلَالُهُ فَقَالَا يَا رَبَّنَا مَا أَكْرَمَ أَهْلَ هَذِهِ الْمَنْزِلَةِ عَلَيْكَ وَ مَا أَحَبَّهُمْ إِلَيْكَ وَ مَا أَشْرَفَهُمْ لَدَيْكَ فَقَالَ اللَّهُ جَلَّ جَلَالُهُ لَوْ لَا هُمْ مَا خَلَقْتُكُمْ هَؤُلَاءِ خَزَنَةُ عِلْمِي وَ أُمْنَائِي عَلَى سِرِّي إِيَّاكُمْ أَنْ تَنْظُرَا إِلَيْهِمْ بَعَيْنِ الْحَسَدِ وَ تَتَمَنَّيَا مَنْزِلَتَهُمْ عِنْدِي وَ مَحَلَّهُمْ مِنْ كَرَامَتِي فَتَدْخُلَا بِذَلِكَ فِي نَهْيِي

۱. إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى خَلَقَ الْأَرْوَاحَ قَبْلَ الْأَجْسَادِ بِأَلْفِي عَامٍ فَجَعَلَ أَعْلَاهَا وَ أَشْرَفَهَا أَرْوَاحَ مُحَمَّدٍ وَ عَلِيٍّ وَ فَاطِمَةَ وَ الْحَسَنِ وَ الْحُسَيْنِ وَ الْأَئِمَّةِ بَعْدَهُمْ ص فَعَرَضَهَا عَلَى السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ الْجِبَالِ فَعَشِيَهَا نُورُهُمْ فَقَالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى لِلْسَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ الْجِبَالِ هَؤُلَاءِ أَحِبَّائِي وَ أَوْلِيَائِي وَ حُجَجِي عَلَى خَلْقِي وَ أَيْمَةُ بَرِيَّتِي مَا خَلَقْتُ خَلْقًا هُوَ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْهُمْ وَ لِمَنْ تَوَلَّاهُمْ خَلَقْتُ جَنَّتِي وَ لِمَنْ خَالَفَهُمْ وَ عَادَاهُمْ خَلَقْتُ نَارِي فَمَنْ ادَّعَى مَنْزِلَتَهُمْ مِنِّي وَ مَحَلَّهُمْ مِنْ عَظَمَتِي عَذَابًا لَا أَعَذِّبُهُ أَحَدًا مِنَ الْعَالَمِينَ وَ جَعَلْتُهُ مَعَ الْمُشْرِكِينَ فِي أَسْفَلِ دَرَكٍ مِنْ نَارِي وَ مَنْ أَقْرَبَ بَوْلَايَتِهِمْ وَ لَمْ يَدْعُ مَنْزِلَتَهُمْ مِنِّي وَ مَكَانَهُمْ مِنْ عَظَمَتِي جَعَلْتُهُ مَعَهُمْ فِي رَوْضَاتِ جَنَّتِي وَ كَانَ لَهُمْ فِيهَا مَا يَشَاءُونَ عِنْدِي وَ أَبْحَثُهُمْ كَرَامَتِي وَ أَحْلَلْتُهُمْ جِوَارِي وَ شَفَعْتُهُمْ فِي الْمُذْنِبِينَ مِنْ عِبَادِي وَ إِمَائِي فَوَلَّيْتُهِمْ أَمَانَةً عِنْدَ خَلْقِي فَأَيُّكُمْ يَحْمِلُهَا بِأَقْوَالِهَا وَ يَدْعِيهَا لِنَفْسِهِ دُونَ خَيْرَتِي فَأَبَتْ السَّمَاوَاتُ وَ الْأَرْضُ وَ الْجِبَالُ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَ أَشْفَقْنَ مِنْ ادِّعَاءِ مَنْزِلَتِهَا وَ تَمَنَّى مَحَلَّهَا مِنْ عَظَمَةِ رَبِّهَا

وَعَصِيَانِي فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ قَالَا رَبَّنَا قَالَا رَبَّنَا فَأَرْبَا مَنَازِلَ ظَالِمِيهِمْ فِي نَارِكَ حَتَّى نَرَاهَا كَمَا رَأَيْنَا مَنَزِلَتَهُمْ فِي جَنَّتِكَ فَأَمَرَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى النَّارَ فَأُبْرَزَتْ جَمِيعَ مَا فِيهَا مِنَ الْوَانِ النَّكَالِ وَالْعَذَابِ وَقَالَ عَزَّ وَجَلَّ مَكَانُ الظَّالِمِينَ لَهُمُ الْمُدَّعِينَ لِمَنَزِلَتِهِمْ فِي أَسْفَلِ دَرَكٍ مِنْهَا «كُلَّمَا أَرَادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا أُعِيدُوا فِيهَا» وَ «كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ» بَدَّلُوا سِوَاهَا «لِيَذُوقُوا الْعَذَابَ»...

تدبر

۱) «كُلَّمَا أَرَادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا مِنْ غَمٍّ أُعِيدُوا فِيهَا وَ ذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ»

صحنه قیامت مراحل دارد که در این مراحل برخی نهایتاً پاک می‌شوند و از عذاب رهایی می‌یابند؛ اما کسانی هستند که بقدری خباثت در ذاتشان انباشته شده، که به جهنم خُلد [جاودان] وارد می‌شوند و هیچگاه از آن رهایی نخواهند داشت (توضیح در جلسه ۲۱۵، تدبر ۴: <http://yekaye.ir/al-muminoon-023-077>؛ و جلسه ۳۲۵، تدبر ۱)

چنین افرادی هرگاه بخواهند از جهنم و از غم و اندوه‌های آن بیرون آیند دوباره بدان بازگردانده شوند؛ و بدانها خطاب می‌شود: بچشید عذاب سوزان را.

۲) «أَرَادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا مِنْ غَمٍّ ... ذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ»

چرا فقط نفرمود: «هرگاه بخواهند از آن بیرون آیند»؛ و تعبیر «از غم» را هم افزود؟
الف. اینکه نشان دهد که عذاب جهنم همواره با غم و اندوه و سختی همراه است و هیچگاه برای ساکنانش عادی نمی‌شود.

نکته تخصصی در معادشناسی

برخی ظاهراً چون نتوانسته‌اند بین رحمانیت خدا و عذاب جاودان جمع کنند، سعی کرده‌اند توجیه کنند که عذاب بر جهنمیان کم‌کم عادی و گوارا می‌شود به نحوی که از عذاب لذت می‌برند! (برای تبیین چگونگی جمع این دو به تدبر ۱ جلسه ۳۲۵ مراجعه کنید)

این آیه بخوبی این تلقی را رد می‌کند؛ زیرا می‌فرماید آنها همواره دلشان می‌خواهد که از «این غم و اندوه و سختی» خارج شوند، اما دوباره بدان برگردانده می‌شوند و بدانها گفته می‌شود که «عذاب سوزان» را بچشید.

ب. شاید می‌خواهد به عذاب درونی، علاوه بر عذاب بیرونی اشاره کند. یعنی در آیات قبل، از عذابهایی که از بیرون بر آنها وارد می‌شود سخن گفت؛ اینجا می‌خواهد نشان دهد که آن عذاب بیرونی، همراه است با عذاب و غم و اندوهی درونی، که این است که بیش از همه بدانها فشار می‌آورد و آنها دلشان می‌خواهد از این غم و فشار درونی رهایی یابند.

ج. ...

۱. ظاهراً برخی با توجه به اینکه در دو مورد، قرآن کریم از تعبیر «عذاب خُلد» استفاده کرده (یونس/۵۲، سجده/۱۴) گفته‌اند عذاب چون از ماده «عذب» است و عذب به معنای گواراست پس این عذاب کم‌کم بر آنها گوارا می‌شود! جدای از اینکه چنین معنا کردنهایی بیشتر مصداق تفسیر به رای است (یعنی چون رایی را دارد سعی می‌کند قرآن را بر آن تحمیل کند) بسیاری از آیات دیگر درباره جاودانگی عذابها از کلمه عذاب استفاده نکرده است و آیه محل بحث هم بخوبی این مدعا را رد می‌کند که آنها هیچگاه از غم خارج نمی‌شوند و وقتی به این غم برگردانده می‌شود، بدانها گفته می‌شود «عذاب» سوزان را بچشید. پس عذاب همچنان عذاب و سوزان و همراه با غم خواهد بود، نه امری گوارا و لذت‌بخش.

با اینکه غالباً برای برگرداندن کسی به جایی از تعبیر «إِلَى: به سوی» استفاده می‌شود، چرا در اینجا از تعبیر «فِيهَا: در آن» استفاده کرد؟

الف. شاید بدین جهت که «إِلَى» در جایی است که از کسی بیرون رفته باشد و بخواهند او را دوباره بدانجا برگردانند. اما اینجا می‌خواهند بیرون روند، اما نهایتاً بیرون نمی‌روند؛ بلکه حداکثر این است که از قعر آن به نزدیک مرزهای آن بروند (حدیث ۱)؛ لذا برگرداندن آنها همواره در درون جهنم خواهد بود؛ نه به سوی جهنم.

ب. ...

۴) «كُلَّمَا أَرَادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا مِنْ غَمٍّ أُعِيدُوا فِيهَا وَذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ»

چرا به بیان اینکه برگرداندن آنها (هر بار می‌خواهند خارج شوند، آنها را برمی‌گردانند) اکتفا نکرد و تاکید نمود که به آنها می‌گویند «عذاب سوزان را بچشید»؟

الف. شاید تا نشان دهد که این عذاب هیچگاه برای آنها عادی و قابل تحمل نمی‌شود (تدبر ۲)

ب. چه بسا می‌خواهد نشان دهد که اینها بقدری خباثت در وجودشان جمع شده، که هر چه سوخته می‌شود خباثتشان تمام نمی‌گردد؛ و باز باید سوزانده شوند. (درباره معنای آتش و سوزاندن در جلسه ۵۱، تدبر ۲ احتمالاتی مطرح شد

(<http://yekaye.ir/hood-11-16>)

ج. ...

۳۲۸) سوره حج (۲۲) آیه ۲۳ إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرَى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ يُحَلَّوْنَ

فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَلُؤْلُؤًا وَلِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ ۱۳۹۵/۱۱/۳۰

ترجمه

قطعاً خداوند کسانی را که ایمان آوردند و کارهای شایسته انجام دادند وارد بهشت‌هایی می‌کند که پایین‌اش نهرها روان است، در آن با دستبندهایی از طلا و مروارید زینت داده می‌شوند، و لباس‌شان در آنجا حریر است.

نکات ترجمه

«أَسَاوِرَ» جمع «سوار» است. اگرچه ممکن است گمان شود اصل این کلمه از ماده رایج «سور» در زبان عربی گرفته شده (درباره این ماده در جلسه ۷۶ توضیح داده شد <http://yekaye.ir/al-hadeed-057-13>) اما اهل لغت توضیح داده‌اند که اصل کلمه «سوار»، کلمه فارسی «دستوار» (به معنای دست‌بند) بوده است که وارد زبان عربی شده؛ و هم به صورت «أَسَاوِرَ» (کَهف/۳۱؛ حج/۲۳؛ فاطر/۳۳؛ انسان/۲۱) و هم به صورت «أَسُورَة» (زخرف/۵۳) جمع بسته شده است (مفردات ألفاظ القرآن،

ص ۴۳۳؛ معجم المقایس اللغة، ج ۳، ص ۱۱۵؛ التحقيق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۵، ص ۲۶۰؛ همان طور که کلمه «سور» (به معنای اطعام کردن، سور دادن) هم از فارسی به عربی رفته و ربطی به ماده «سور» ندارد (معجم المقایس اللغة، ج ۱، ص ۶۳)

حدیث

۱) از امام صادق ع از قول رسول خدا ص حدیثی بسیار طولانی روایت شده در وصف مراحل که مومن از قبض روح تا عالم قبر و برزخ و سپس حشر در قیامت و ورود در بهشت و ... سپری می کند، که فرازهایی از آن بدین قرار است:

هنگامی که خداوند تبارک و تعالی می خواهد روح مومن قبض شود، به ملک الموت دستور می دهد که با همراهیانت به جانب بنده من برو که مدتهاست خودش را برای من آماده کرده است و روحش را قبض کن تا نزد من آرام گیرد.

ملک الموت با رویی گشاده و لباسی پاک و بویی خوش به سراغ او می رود ... و با فرشتگان همراهش به او می گویند: ای ولی خدا! بشارت باد که خدایت بر تو سلام می رساند و از تو راضی و خشنود است و بشارت باد بر تو «روح و ریحان و بهشت نعمت»

... وقتی بدنش را در قبر می گذارند، زمین به او می گوید: آفرین بر تو ای ولی خدا! به خدا سوگند که همواره وقتی روی من راه می رفتی، دوست داشتم، و اکنون که درون من جای گرفتی محبتی شدیدتر به تو خواهم داشت؛ به خدا سوگند که حق همسایگی را برایت ادا کنم و بسترت را خوش و خرم گردانم و جایگاهت را وسیع سازم که همانا من باغی از باغ های بهشت یا گودالی از گودال های دوزخم.

آنگاه خداوند فرشته ای را بفرستد و او با بال خود بر چپ و راست و جلو و عقب وی زند و برایش از هر طرف به وسعت چهل نور گسترش یابد و قبرش سراسر نورانی شود ...

[بعد از اینکه حضرت توضیحاتی می دهند درباره وضعیت برزخی او و نیز ورود او در محشر، که با چه عزت و احترامی وارد محشر می شود و اینکه چگونه اعمالش وی را در برابر آتش جهنم حفظ می کنند، می فرمایند]

پس در سایه عرش قرار می گیرد و خداوند او را نزدیک می کند تا بین او و خدایش حجابی از نور می ماند ...

خداوند می فرماید: بنده ام! کتابت را بخوان!

پس اعضای بدنش از ترس به رعشه می افتد؛

خداوند می فرماید: آیا بر بدی های چیزی افزوده یا از خوبی های چیزی فروگذار شده است؟!

می گوید: خیر سرورم! تو برپا کننده قسط و بهترین جداکننده [حق از باطل] هستی.

خداوند می گوید: بنده ام! آیا از من حیا نکردی و مراقبم نبودی و از من خشیت نداشتی؟!

می گوید: سرورم! بد کردم؛ رسوایم مکن، که خلاق مرا می نگرند!

خداوند جبار می فرماید: ای بدکار! تو را امروز رسوا نخواهم کرد.

پس بدی هایش بین خود و خدایش مخفی می ماند و خوبی هایش در معرض دید خلاق قرار می گیرد. پس هر گناهی را

که خدا به خاطرش او را سرزنش می کند، می گوید: سرورم! مرا به آتش بفرستی بهتر از این است که مرا سرزنش کنی [= در

پیشگاهت شرمنده شوم]!

آنگاه خداوند تبارک و تعالی برای اینکه چشم او روشن شود، می‌گوید: آیا یادت هست در فلان روز گرسنه‌ای را سیر کردی، حق برادر مومنی را ادا کردی، لباسی بر او پوشاندی، سعی‌ای کردی، در صحراها حج را بپا داشتی و در حالی که مُحَرَّم بودی مرا خواندی، چشمانت از خوف من گریان بود و شبها را به عبادت برخاستی، به خاطر من چشم از حرام فروخواندی؛ این به آن در! اما کارهای خوبی که کردی همگی مورد سپاس واقع خواهد شد و اما بدی‌هایی که کردی مورد مغفرت قرار می‌گیرد. پس روی برگردان!

و چون برمی‌گردانت رویش سفید و دلش مسرور شده است؛ و تاجی بر سرش می‌نهند و دستهایش را با زیور و زینتها می‌آریند؛ سپس خداوند می‌فرماید: جبرئیل بنده‌ام را با خود ببر و کرامت مرا به وی نشان بده!

[سپس امام نحوه ورود او به بهشت و آنچه در بهشت برایش مهیا شده را یکی یکی توضیح می‌دهند. ان شاء الله خداوند روزی همه ما کند. متن کامل حدیث به زبان اصلی در پاورقی ۱ لینک زیر قرار داده شده است. - <http://yekave.ir/al-hajj-22>]

[23 /]

الإختصاص، ص ۳۴۵-۳۵۶

إِذَا أَرَادَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى قَبْضَ رُوحِ الْمُؤْمِنِ قَالَ يَا مَلَكَ الْمَوْتِ انْطَلِقْ أَنْتَ وَ أَغْوَانُكَ إِلَى عَبْدِي فَطَالَ مَا نَصَبَ نَفْسَهُ مِنْ أَجَلِي فَأَتَنِي بِرُوحِهِ لِأَرِيحَهُ عِنْدِي فَيَأْتِيهِ مَلَكُ الْمَوْتِ بِوَجْهِ حَسَنٍ وَ ثِيَابٍ طَاهِرَةٍ وَ رِيحٍ طَيِّبَةٍ ... فَيَقُولُونَ السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا وَلِيَّ اللَّهِ أَبَشِّرْ فَإِنَّ الرَّبَّ يُفَرِّقُكَ السَّلَامَ أَمَا إِنَّهُ عَنْكَ رَاضٍ غَيْرُ غَضْبَانَ وَ أَبَشِّرْ بِرُوحٍ وَ رِيحَانٍ وَ جَنَّةٍ نَعِيمٍ ...

... قَالَ فَيَقُولُ لَهُ الْأَرْضُ مَرْحَبًا يَا وَلِيَّ اللَّهِ مَرْحَبًا بِكَ أَمَا وَاللَّهِ لَقَدْ كُنْتُ أَحِبُّكَ وَ أَنْتَ عَلَى مَتْنِي فَأَنَا لَكَ الْيَوْمَ أَشَدُّ حُبًّا إِذَا أَنْتَ فِي بَطْنِي أَمَا وَ عِزَّةَ رَبِّي لَأَحْسِنَنَّ جِوَارِكَ وَ لَأَبْرِدَنَّ مَضْجَعَكَ وَ لَأَوْسَعَنَّ مَدْخَلَكَ إِنَّمَا أَنَا رَوْضَةٌ مِنْ رِيَاضِ الْجَنَّةِ أَوْ حُفْرَةٌ مِنْ حُفْرِ النَّارِ قَالَ ثُمَّ يَبْعَثُ اللَّهُ إِلَيْهِ مَلَكًا فَيَضْرِبُ بِجَنَاحَيْهِ عَنْ يَمِينِهِ وَ عَنْ شِمَالِهِ وَ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَ مِنْ خَلْفِهِ فَيُوسِّعُ لَهُ مِنْ كُلِّ طَرِيقَةٍ أَرْبَعِينَ نُورًا فَإِذَا قَبْرُهُ مُسْتَدِيرٌ بِالنُّورِ ...

قَالَ فَيَقَامُ فِي ظِلِّ الْعَرْشِ فَيُذَنِّبُهُ الرَّبُّ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى حَتَّى يَكُونَ بَيْنَهُ وَ بَيْنَهُ حِجَابٌ مِنْ نُورٍ فَيَقُولُ لَهُ مَرْحَبًا فَمِنْهَا يَبْيَضُ وَجْهُهُ وَ يَسْرُّ قَلْبُهُ وَ يَطُولُ سَبْعُونَ ذِرَاعًا مِنْ فَرْحَتِهِ فَوَجْهُهُ كَالْقَمَرِ وَ طَوْلُهُ طُولُ آدَمَ وَ صُورَتُهُ صُورَةُ يُوسُفَ وَ لِسَانُهُ لِسَانُ مُحَمَّدٍ ص وَ قَلْبُهُ قَلْبُ أَيُّوبَ كُلَّمَا غُفِرَ لَهُ ذَنْبٌ سَجَدَ فَيَقُولُ عَبْدِي اقْرَأْ كِتَابَكَ فَيَصْطَلِكُ فَرَأَيْتَهُ شَفَقًا وَ فَرَقًا قَالَ فَيَقُولُ الْجَبَّارُ هَلْ زِدْنَا عَلَيْكَ سَيِّئَاتِكَ وَ نَقَصْنَا عَلَيْكَ مِنْ حَسَنَاتِكَ قَالَ فَيَقُولُ يَا سَيِّدِي بَلْ أَنْتَ قَائِمٌ بِالْقِسْطِ وَ أَنْتَ خَيْرُ الْفَاصِلِينَ قَالَ فَيَقُولُ عَبْدِي أَمَا اسْتَحْيَيْتَ وَ لَا رَاقَبْتَنِي وَ لَا خَشَيْتَنِي قَالَ فَيَقُولُ يَا سَيِّدِي قَدْ أَسَأْتُ فَلَا تَفْضَحْنِي فَإِنَّ الْخَلَائِقَ يَنْظُرُونَ إِلَيَّ قَالَ فَيَقُولُ الْجَبَّارُ وَ عِزَّتِي يَا مُسَيِّءُ لَا أَفْضَحُكَ الْيَوْمَ قَالَ فَالْسَيِّئَاتُ فِيمَا بَيْنَهُ وَ بَيْنَ اللَّهِ مُسْتَوْرَةٌ وَ الْحَسَنَاتُ بَارِزَةٌ لِلْخَلَائِقِ قَالَ فَكُلَّمَا كَانَ غَيْرُهُ بِذَنْبٍ قَالَ سَيِّدِي لَتَبْعُنِي إِلَى النَّارِ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ تُعَيِّرَنِي قَالَ فَيَضْحَكُ الْجَبَّارُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى لَا شَرِيكَ لَهُ لِيُقَرَّرَ بَعْنِهِ قَالَ فَيَقُولُ أ تَذَكَّرُ يَوْمَ كَذَا وَ كَذَا أَطَعَمْتَ جَائِعًا وَ وَصَلْتَ أَخًا مُؤْمِنًا كَسَوْتَ يَوْمًا أُعْطِيتَ سَعْيًا حَاجَجْتَ فِي الصَّحَارَى تَدْعُونِي مُحْرِمًا أُرْسَلَتْ عَيْنُكَ فَرَقًا سَهَرْتَ لَيْلَهُ شَفَقًا غَضَضْتَ طَرَفَكَ مِنِّي فَرَقًا فَذَا بَذَا وَ أَمَا مَا أَحْسَنْتَ فَمَشْكُورٌ وَ أَمَا مَا أَسَأْتُ فَمَغْفُورٌ حَوْلَ بَوَاجِهِكَ

فَإِذَا حَوَّلَهُ رَأَى الْجَبَّارَ فَعِنْدَ ذَلِكَ ائْبِضَ وَجْهُهُ وَ سَرَّ قَلْبُهُ وَ وُضِعَ التَّاجُ عَلَى رَأْسِهِ وَ عَلَى يَدَيْهِ الْخُلَى وَ الْحُلُلُ ثُمَّ يَقُولُ يَا جَبْرَيْلُ انْطَلِقْ بِعَبْدِي فَأَرِهِ كَرَامَتِي.^١

١. متن كامل حديث چنين است:

حَدَّثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ عِيسَى قَالَ حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ جَنَاحٍ عَنْ عَوْفِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْأَزْدِيِّ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِنَا عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص إِذَا أَرَادَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى قَبْضَ رُوحِ الْمُؤْمِنِ قَالَ يَا مَلَكُ الْمَوْتِ انْطَلِقْ أَنْتَ وَ أَغْوَانُكَ إِلَى عَبْدِي فَطَالَ مَا نَصَبَ نَفْسُهُ مِنْ أَجْلِى فَأَتَنِي بِرُوحِهِ لِأَرِيحُهُ عِنْدِي فَيَأْتِيهِ مَلَكُ الْمَوْتِ بِوَجْهِ حَسَنٍ وَ ثِيَابٍ طَاهِرَةٍ وَ رِيحٍ طَيِّبَةٍ فَيَقُومُ بِالْبَابِ فَلَا يَسْتَأْذِنُ بَوَابًا وَ لَا يَهْتِكُ حِجَابًا وَ لَا يَكْسِرُ بَابًا مَعَهُ خَمْسُمِائَةِ مَلَكٍ أَغْوَانُ مَعَهُمُ طِنَانُ الرِّيحَانِ وَ الْحَرِيرُ الْأَبْيَضُ وَ الْمِسْكُ الْأَذْفَرُ فَيَقُولُونَ السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا وَلِيَّ اللَّهِ أَبَشِّرْ فَإِنَّ الرَّبَّ يَقْرُنُكَ السَّلَامَ أَمَا إِنَّهُ عَنْكَ رَاضٍ غَيْرُ غَضَبَانَ وَ أَبَشِّرْ بِرُوحٍ وَ رِيحَانٍ وَ جَنَّةٍ نَعِيمٍ قَالَ أَمَّا الرُّوحُ فَارَاحَةٌ مِنَ الدُّنْيَا وَ بَلَائِهَا وَ الرِّيحَانُ مِنْ كُلِّ طَيْبٍ فِي الْجَنَّةِ فَيُوضَعُ عَلَى ذَقْنِهِ فَيَصِلُ رِيحُهُ إِلَى رُوحِهِ فَلَا يَزَالُ فِي رَاحَةٍ حَتَّى يَخْرُجَ نَفْسُهُ ثُمَّ يَأْتِيهِ رِضْوَانُ حَازِنِ الْجَنَّةِ فَيَسْقِيهِ شَرْبَةً مِنَ الْجَنَّةِ لَا يَعْطَشُ فِي قَبْرِهِ وَ لَا فِي الْقِيَامَةِ حَتَّى يَدْخُلَ الْجَنَّةَ رَيَّانًا فَيَقُولُ يَا مَلَكُ الْمَوْتِ رُدِّ رُوحِي حَتَّى يَنْتَبِيَّ عَلَى جَسَدِي وَ جَسَدِي عَلَى رُوحِي قَالَ فَيَقُولُ مَلَكُ الْمَوْتِ لَيْتَنِي كُلُّ وَاحِدٍ مِنْكُمَا عَلَى صَاحِبِهِ فَيَقُولُ الرُّوحُ جَزَاكَ اللَّهُ مِنْ جَسَدٍ خَيْرَ الْجَزَاءِ لَقَدْ كُنْتُ فِي طَاعَتِهِ مُسْرِعًا وَ عَنْ مَعَاصِيهِ مُنْطِنًا فَجَزَاكَ اللَّهُ عَنِّي مِنْ جَسَدٍ خَيْرَ الْجَزَاءِ فَعَلَيْكَ السَّلَامُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَ يَقُولُ الْجَسَدُ لِلرُّوحِ مِثْلُ ذَلِكَ قَالَ فَيَصِيحُ مَلَكُ الْمَوْتِ بِالرُّوحِ أَتَيْتَهَا الرُّوحُ الطَّيِّبَةُ أَخْرَجِي مِنَ الدُّنْيَا مُؤْمِنَةً مَرْحُومَةً مُعْتَبِلَةً قَالَ فَفَرَّقَتْ بِهِ الْمَلَائِكَةُ وَ فَرَجَتْ عَنْهُ الشَّدَائِدَ وَ سَهَّلَتْ لَهُ الْمَوَارِدَ وَ صَارَ لِحَيَوَانِ الْخُلْدِ قَالَ ثُمَّ يَبْعَثُ اللَّهُ لَهُ صَفِيَيْنِ مِنَ الْمَلَائِكَةِ غَيْرِ الْقَابِضِينَ لِرُوحِهِ فَيَقُومُونَ سِمَاطِينَ مَا بَيْنَ مَنْزِلِهِ إِلَى قَبْرِهِ يَسْتَغْفِرُونَ لَهُ وَ يَسْفَعُونَ لَهُ قَالَ فَيَعْلَلُهُ مَلَكُ الْمَوْتِ وَ يُنَبِّئُهُ عَنْ اللَّهِ بِالْكَرَامَةِ وَ الْخَيْرِ كَمَا تَخَادَعُ الصَّبِيَّ أُمُّهُ تَمْرُحُهُ بِالذَّهْنِ وَ الرِّيحَانِ وَ بَقَاءِ النَّفْسِ وَ تَقْدِيرِهِ بِالنَّفْسِ وَ الْوَالِدَيْنِ قَالَ فَإِذَا بَلَغَتْ الْخُلُقُومَ قَالَ الْحَافِظَانِ اللَّذَانِ مَعَهُ يَا مَلَكُ الْمَوْتِ ارْأَفْ بِصَاحِبِنَا وَ ارْفُقْ فَبِعَمِّ الْأَخِ كَانَ وَ نَعَمْ الْجَلِيسُ لَمْ يُمَلِّ عَلَيْنَا مَا يُسْخِطُ اللَّهَ قَطُّ فَإِذَا خَرَجَتْ رُوحُهُ خَرَجَتْ كَنَخْلَةٍ بَيْضَاءَ وَضَعَتْ فِي مِسْكَةٍ بَيْضَاءَ وَ مِنْ كُلِّ رِيحَانٍ فِي الْجَنَّةِ فَأُذِرْجَتْ إِذْ رَاجَا وَ عَرَجَ بِهَا الْقَابِضُونَ إِلَى السَّمَاءِ الدُّنْيَا قَالَ فَيَفْتَحُ لَهُ أَبْوَابُ السَّمَاءِ وَ يَقُولُ لَهَا الْبَوَابُونَ حَيَّاهَا اللَّهُ مِنْ جَسَدٍ كَانَتْ فِيهِ لَقَدْ كَانَ يَمُرُّ لَهُ عَلَيْنَا عَمَلٌ صَالِحٌ وَ نَسْمَعُ حَلَاوَةَ صَوْتِهِ بِالْقُرْآنِ قَالَ فَبَكَى لَهُ أَبْوَابُ السَّمَاءِ وَ الْبَوَابُونَ لَفَقْدَهَا وَ يَقُولُ يَا رَبِّ قَدْ كَانَ لِعَبْدِكَ هَذَا عَمَلٌ صَالِحٌ وَ كُنَّا نَسْمَعُ حَلَاوَةَ صَوْتِهِ بِالذِّكْرِ الْقُرْآنِ وَ يَقُولُونَ اللَّهُمَّ ابْعَثْ لَنَا مَكَانَهُ عَبْدًا يُسْمِعُنَا مَا كَانَ يُسْمِعُنَا وَ يَصْنَعُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ فَيَصْعَدُ بِهِ إِلَى عَيْشٍ رَحْبَةٍ بِهِ مَلَائِكَةُ السَّمَاءِ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ وَ يَسْفَعُونَ لَهُ وَ يَسْتَغْفِرُونَ لَهُ وَ يَقُولُ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى رَحِمَتِي عَلَيْهِ مِنْ رُوحٍ وَ يَتَلَقَّاهُ أَرْوَاحُ الْمُؤْمِنِينَ كَمَا يَتَلَقَّى الْغَائِبُ غَائِبُهُ فَيَقُولُ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ذَرُّوا هَذِهِ الرُّوحَ حَتَّى تَفِيْقَ فَقَدْ خَرَجَتْ مِنْ كَرْبٍ عَظِيمٍ وَ إِذَا هُوَ اسْتَرَاحَ أَقْبَلُوا عَلَيْهِ يُسَائِلُونَهُ وَ يَقُولُونَ مَا فَعَلَ فُلَانٌ وَ فُلَانٌ فَإِنْ كَانَ قَدْ مَاتَ بَكُوا وَ اسْتَرْجَعُوا وَ يَقُولُونَ ذَهَبَتْ بِهِ أُمُّهُ الْهَآوِيَّةُ فَ إِنَّا لِلَّهِ وَ إِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ قَالَ فَيَقُولُ اللَّهُ رُدُّوْهَا عَلَيْهِ فَمِنْهَا خَلَقْتُهُمْ وَ فِيهَا أُعِيدُهُمْ وَ مِنْهَا أَخْرَجْتُهُمْ تَارَةً أُخْرَى قَالَ فَإِذَا حُمِلَ سَرِيرُهُ حَمَلَتْ نَعْشُهُ الْمَلَائِكَةُ وَ انْدَفَعُوا بِهِ انْدِفَاعًا وَ الشَّيَاطِينُ سِمَاطِينَ يَنْظُرُونَ مِنْ بَعِيدٍ لَيْسَ لَهُمْ عَلَيْهِ سُلْطَانٌ وَ لَا سَبِيلٌ فَإِذَا بَلَغُوا بِهِ الْقَبْرَ تَوَثَّبَتْ إِلَيْهِ بِقَاعُ الْأَرْضِ كَالرِّيَاضِ الْخَضِرِ فَقَالَتْ كُلُّ بُقْعَةٍ مِنْهَا اللَّهُمَّ اجْعَلْهُ فِي بَطْنِي قَالَ فَيُجَاءُ بِهِ حَتَّى يُوَضَعَ فِي الْحُفْرَةِ الَّتِي قَضَاهَا اللَّهُ لَهُ فَإِذَا وَضِعَ فِي لَحْدِهِ مُثَلَّ لَهُ أَبْوُهُ وَ أُمُّهُ وَ زَوْجَتُهُ وَ وُلْدُهُ وَ إِخْوَانُهُ قَالَ فَيَقُولُ لِرُوحِهِ مَا يُبْكِيكَ قَالَ فَتَقُولُ لِفَقْدِكَ تَرَكْنَا مُعُولِينَ قَالَ فَتَجِيءُ صُورَةٌ حَسَنَةٌ قَالَ فَيَقُولُ مَا أَنْتَ فَيَقُولُ أَنَا عَمَلُكَ الصَّالِحُ أَنَا لَكَ الْيَوْمَ حِصْنٌ حَصِينٌ وَ جَنَّةٌ وَ سِلَاحٌ بِأَمْرِ اللَّهِ قَالَ فَيَقُولُ أَمَا وَ اللَّهُ لَوْ عَلِمْتُ أَنَّكَ فِي هَذَا الْمَكَانِ لَنَصَبْتُ نَفْسِي لَكَ وَ مَا غَرَبِي مَالِي وَ وَلَدِي قَالَ فَيَقُولُ يَا وَلِيَّ اللَّهِ أَبَشِّرْ بِالْخَيْرِ فَوَ اللَّهُ إِنَّهُ لَيَسْمَعُ خَفَقَ نَعَالِ الْقَوْمِ إِذَا رَجَعُوا وَ نَفَضَهُمْ أَيْدِيَهُمْ مِنَ التُّرَابِ إِذَا فَرَعُوا قَدْ رُدَّ عَلَيْهِ رُوحُهُ وَ مَا عَلِمُوا قَالَ فَيَقُولُ لَهُ الْأَرْضُ مَرْحَبًا يَا وَلِيَّ اللَّهِ مَرْحَبًا بِكَ أَمَا وَ اللَّهُ لَقَدْ كُنْتُ أَحْبَبُكَ وَ أَنْتَ عَلَى مَتْنِي فَأَنَا لَكَ الْيَوْمَ أَشَدُّ حُبًّا إِذَا أَنْتَ فِي بَطْنِي أَمَا وَ عِزَّةَ رَبِّي لَأُحْسِنَ جِوَارَكَ وَ لَأُبْرِدَنَّ مَضْجَعَكَ وَ لَأُوسِّعَنَّ مَدْخَلَكَ إِنَّمَا أَنَا رَوْضَةٌ مِنْ رِيَاضِ الْجَنَّةِ أَوْ حُفْرَةٌ مِنْ حُفَرِ النَّارِ قَالَ ثُمَّ يَبْعَثُ اللَّهُ إِلَيْهِ مَلَكًا فَيَضْرِبُ بِجَنَاحِيهِ عَنْ يَمِينِهِ وَ عَنْ شِمَالِهِ وَ مِنْ بَيْنَ يَدَيْهِ وَ مِنْ خَلْفِهِ فَيُوسِّعُ لَهُ مِنْ كُلِّ طَرِيقَةٍ أَرْبَعِينَ نُورًا فَإِذَا قَبْرُهُ مُسْتَدِيرٌ بِالنُّورِ قَالَ ثُمَّ يَدْخُلُ عَلَيْهِ مُنْكَرٌ وَ نَكِيرٌ وَ هُمَا مَلَكَانِ اسْوَدَانِ يَبْحَثَانِ الْقَبْرَ بِأَنْبِيَائِهِمَا وَ يَطْنَانِ فِي شُعُورِهِمَا حَدَقَتَاهُمَا مِثْلُ قَدَرِ النُّحَاسِ وَ أَصْوَاتُهُمَا كَالرَّعْدِ الْقَاصِفِ وَ أَبْصَارُهُمَا مِثْلُ الْبَرْقِ اللَّامِعِ فَيَنْتَهِرَانِهِ وَ يَصِيحَانِ بِهِ وَ يَقُولَانِ مَنْ رَبُّكَ وَ مَنْ نَبِيُّكَ وَ مَا دِينُكَ وَ مَنْ إِمَامُكَ فَإِنَّ الْمُؤْمِنَ لَيَغْضَبُ حَتَّى يَنْقُضَ مِنَ الْإِذْلالِ تَوَكُّلًا عَلَى اللَّهِ مِنْ غَيْرِ قَرَابَةٍ وَ لَا نَسَبٍ فَيَقُولُ رَبِّي وَ رَبُّكُمْ وَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ اللَّهُ وَ نَبِيِّكُمْ مُحَمَّدٌ خَاتَمُ النَّبِيِّينَ وَ دِينِي الْإِسْلَامُ الَّذِي لَا يَقْبَلُ اللَّهُ مَعَهُ دِينَآ وَ إِمَامِي الْقُرْآنُ مُهَيِّمِنَا عَلَى الْكُتُبِ وَ هُوَ الْقُرْآنُ الْعَظِيمُ فَيَقُولَانِ صَدَقْتَ وَ وُقِّتَ وَ قَفَّتْ وَ قَفَّتْكَ اللَّهُ وَ

هَذَاكَ انْظُرْ مَا تَرَى عِنْدَ رَجُلَيْكَ فَإِذَا هُوَ بَبَابٍ مِنْ نَارٍ يَقُولُ إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ مَا كَانَ هَذَا ظَنِّي رَبِّ الْعَالَمِينَ قَالَ فَيَقُولَانِ لَهُ يَا وَلِيَّ اللَّهِ لَا تَحْزَنْ وَ لَا تَخْشَ وَ أَهْبِرْ وَ اسْتَبْشِرْ فَلَيْسَ هَذَا لَكَ وَ لَا أَنْتَ لَهُ إِنَّمَا أَرَادَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى أَنْ يُرِيكَ مِنْ أَى شَيْءٍ نَجَاكَ وَ يُذَيِّقَكَ بَرْدَ غَفْوِهِ قَدْ أَغْلَقَ هَذَا الْبَابَ عَنْكَ وَ لَا تَدْخُلُ النَّارَ أَبَدًا انْظُرْ مَا تَرَى عِنْدَ رَأْسِكَ فَإِذَا هُوَ بِمَنْزِلِهِ مِنَ الْجَنَّةِ وَ أَزْوَاجِهِ مِنَ الْحُورِ الْعِينِ قَالَ فَيَسُبُّ وَثْبَةً لِمُعَانَقَةِ الْحُورِ الْعِينِ الزَّوْجَةِ مِنْ أَزْوَاجِهِ فَيَقُولَانِ لَهُ يَا وَلِيَّ اللَّهِ إِنَّ لَكَ إِخْوَةً وَ أَخَوَاتٍ لَمْ يَلْحَقُوا فَنَمَ قَرِيرَ الْعَيْنِ كَعَاشِقٍ فِي حَجَلَتِهِ إِلَى يَوْمِ الدِّينِ قَالَ فَيَفْرَشُ لَهُ وَ يُبْسِطُ وَ يُلْحَدُ قَالَ فَوَ اللَّهُ مَا صَبَى قَدْ نَامَ مَدْلُكًا بَيْنَ يَدَيِ أُمِّهِ وَ أَبِيهِ بِأَثْقَلِ نَوْمَةٍ مِنْهُ قَالَ فَإِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ يَجِيئُهُ عَنْقُ مِنَ النَّارِ فَتُطِيفُ بِهِ فَإِذَا كَانَ مُدْمِنًا عَلَى تَنْزِيلِ السَّجْدَةِ وَ تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ وَ هُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ وَقَفَتْ عِنْدَهُ تَبَارَكَ وَ انْطَلَقَتْ تَنْزِيلُ السَّجْدَةِ فَقَالَتْ أَنَا آتٍ بِشَفَاعَةٍ رَبِّ الْعَالَمِينَ قَالَ فَتَجِبُّ عَنْقُ مِنَ الْعَذَابِ مِنْ قَبْلِ يَمِينِهِ فَتَقُولُ الصَّلَاةُ إِلَيْكَ عَنْ وَلِيِّ اللَّهِ فَلَيْسَ لَكَ إِلَى مَا قَبْلِي سَبِيلٌ فَيَأْتِيهِ مِنْ قَبْلِ رَأْسِهِ فَيَقُولُ الْقُرْآنُ إِلَيْكَ عَنْ وَلِيِّ اللَّهِ فَلَيْسَ لَكَ إِلَى مَا قَبْلِي سَبِيلٌ فَقَدْ وَعَانِي فِي قَلْبِهِ وَ فِي اللِّسَانِ الَّذِي كَانَ يُوحِدُ بِهِ رَبَّهُ فَلَيْسَ لَكَ إِلَى مَا قَبْلِي سَبِيلٌ فَتَخْرُجُ عَنْقُ مِنَ النَّارِ مُغَضَّبًا فَيَقُولُ دُونُكُمَا وَلِيُّ اللَّهِ وَلِيَّكُمَا قَالَ فَيَقُولُ الصَّبْرُ وَ هُوَ فِي نَاحِيَةِ الْقَبْرِ أَمَا وَ اللَّهُ مَا مَنَعَنِي أَنْ أَلِيَّ مِنْ وَلِيِّ اللَّهِ الْيَوْمَ إِلَّا أَنِّي نَظَرْتُ مَا عِنْدَكُمْ فَلَمَّا أَنْ جُرْتُمْ عَنْ وَلِيِّ اللَّهِ عَذَابَ الْقَبْرِ وَ مَثُوتَهُ فَأَنَا لَوْلِيَّ اللَّهُ ذُخْرٌ وَ حِصْنٌ عِنْدَ الْمِيزَانِ وَ جِسْرٌ جَهَنَّمَ وَ الْغُرْضُ عِنْدَ اللَّهِ فَقَالَ عَلَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ ع يُفْتَحُ لَوْلِيَّ اللَّهِ مِنْ مَنْزِلِهِ مِنَ الْجَنَّةِ إِلَى قَبْرِهِ تِسْعَةٌ وَ تَسْعُونَ بَابًا يَدْخُلُ عَلَيْهَا رَوْحُهَا وَ رِيحَانُهَا وَ طَيْبُهَا وَ لَذَّتُهَا وَ نُورُهَا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ فَلَيْسَ شَيْءٌ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْ لِقَاءِ اللَّهِ قَالَ فَيَقُولُ يَا رَبَّ عَجَلْ عَلَى قِيَامِ السَّاعَةِ حَتَّى أَرْجِعَ إِلَى أَهْلِي وَ مَالِي فَإِذَا كَانَتْ صِيحَةُ الْقِيَامَةِ خَرَجَ مِنْ قَبْرِهِ مَسْتَوْرَةً عَوْرَتُهُ مُسَكَّنَةً رَوْعَتُهُ قَدْ أُعْطِيَ الْأَمْنُ وَ الْأَمَانُ وَ بُشِّرَ بِالرَّضْوَانِ وَ الرُّوحِ وَ الرِّيحَانِ وَ الْخَيْرَاتِ الْحَسَنَاتِ فَيَسْتَقْبِلُهُ الْمَلَكَانِ اللَّذَانِ كَانَا مَعَهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فَيَنْفُضَانِ الثَّرَابَ عَنْ وَجْهِهِ وَ عَنْ رَأْسِهِ وَ لَا يُفَارِقَانِهِ وَ يُبَشِّرَانِهِ وَ يُمَنِّيَانِهِ وَ يُفَرِّجَانِهِ كُلَّمَا رَآعَهُ شَيْءٌ مِنْ أَهْوَالِ الْقِيَامَةِ قَالَا لَهُ يَا وَلِيَّ اللَّهِ لَا خَوْفَ عَلَيْكَ الْيَوْمَ وَ لَا حُزْنَ نَحْنُ الَّذِينَ وَلَّيْنَا عَمَلَكَ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ نَحْنُ أَوْلِيَاؤُكَ الْيَوْمَ فِي الْآخِرَةِ انْظُرْ تِلْكَ الْجَنَّةَ الَّتِي أَوْرَثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ قَالَ فَيَقَامُ فِي ظِلِّ الْعَرْشِ فَيُذْنِبُهُ الرَّبُّ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى حَتَّى يَكُونَ بَيْنَهُ وَ بَيْنَهُ حِجَابٌ مِنْ نُورٍ فَيَقُولُ لَهُ مَرَحَبًا فَمِنْهَا بَيَاضٌ وَ جَهْهُ وَ يُسَرُّ قَلْبُهُ وَ يَطُولُ سَبْعُونَ ذِرَاعًا مِنْ فَرَحِهِ فَوْجَهُ كَالْقَمَرِ وَ طُولُهُ طُولُ آدَمَ وَ صَوْرَتُهُ صُورَةُ يُوسُفَ وَ لِسَانُهُ لِسَانُ مُحَمَّدٍ ص وَ قَلْبُهُ قَلْبُ أَيُّوبَ كُلَّمَا غُفِرَ لَهُ ذَنْبٌ سَجَدَ فَيَقُولُ عَبْدِي أَقْرَأْ كِتَابَكَ فَيَضْطَكُ فَرَأَيْتَهُ شَفَقًا وَ فَرَقًا قَالَ فَيَقُولُ الْجَبَّارُ هَلْ زِدْنَا عَلَيْكَ سَيِّئَاتِكَ وَ نَقَصْنَا عَلَيْكَ مِنْ حَسَنَاتِكَ قَالَ فَيَقُولُ يَا سَيِّدِي بَلْ أَنْتَ قَائِمٌ بِالْقِسْطِ وَ أَنْتَ خَيْرُ الْفَاصِلِينَ قَالَ فَيَقُولُ عَبْدِي أَمَا اسْتَحْيَيْتَ وَ لَا رَاقَبْتَنِي وَ لَا خَشَيْتَنِي قَالَ فَيَقُولُ يَا سَيِّدِي قَدْ آسَأْتُ فَلَا تَفْضَحْنِي فَإِنَّ الْخَلَائِقَ يَنْظُرُونَ إِلَيَّ قَالَ فَيَقُولُ الْجَبَّارُ وَ عَزَّتِي يَا مُسِيءُ لَا أَفْضَحُكَ الْيَوْمَ قَالَ فَالْسَّيِّئَاتُ فِيمَا بَيْنَهُ وَ بَيْنَ اللَّهِ مَسْتُورَةٌ وَ الْحَسَنَاتُ بَارِزَةٌ لِلْخَلَائِقِ قَالَ فَكُلَّمَا كَانَ غَيْرُهُ بِذَنْبٍ قَالَ سَيِّدِي لَتَبْعَنِي إِلَى النَّارِ أَحَبَّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ تُعِيرَنِي قَالَ فَيَضْحَكُ الْجَبَّارُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى لَا شَرِيكَ لَهُ لِيُقَرِّ بِعَيْنِهِ قَالَ فَيَقُولُ أَ تَذْكُرُ يَوْمَ كَذَا وَ كَذَا أَطَعَمْتَ جَائِعًا وَ وَصَلْتَ أَخًا مُؤْمِنًا كَسَوْتَ يَوْمًا أَعْطَيْتَ سَعْيًا حَاجَتَكَ فِي الصَّحَارَى تَدْعُونِي مُحْرَمًا أَرْسَلْتُ عَيْنِيكَ فَرَقًا سَهَرْتَ لَيْلَةً شَفَقًا غَضَضْتَ طَرْفَكَ مِنِّي فَرَقًا فَذَا بَدَأَ وَ أَمَا مَا أَحْسَنْتَ فَمَشْكُورٌ وَ أَمَا مَا آسَأْتَ فَمَغْفُورٌ حَوْلَ بَوَاجِهِكَ فَإِذَا حَوْلَهُ رَأَى الْجَبَّارُ فَعِنْدَ ذَلِكَ ابْيَاضَ وَجْهُهُ وَ سُرَّ قَلْبُهُ وَ وَضِعَ النَّاجُ عَلَى رَأْسِهِ وَ عَلَى يَدَيْهِ الْحُلِيُّ وَ الْحُلُّ ثُمَّ يَقُولُ يَا جَبْرَيْلُ انْطَلِقْ بَعْدِي فَأَرِهِ كَرَامَتِي فَيَخْرُجُ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ قَدْ أَخَذَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَيَذْخُو بِهِ مَدَّ الْبَصَرِ فَيَبْسُطُ صَحِيفَتَهُ لِلْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِنَاتِ وَ هُوَ يُنَادِي هَاؤُمُ اقْرَؤُوا كِتَابِيهِ إِنِّي ظَنَنْتُ أَنِّي مُلَاقٍ حِسَابِيهِ فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ فَإِذَا أَتَتْهُ إِلَى بَابِ الْجَنَّةِ قِيلَ لَهُ هَاتِ الْجَوَازَ قَالَ هَذَا جَوَازِي مَكْتُوبٌ فِيهِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ هَذَا جَوَازٌ جَائِزٌ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ لِفُلَانِ بْنِ فُلَانٍ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ فَيُنَادِي مُنَادٍ يُسْمِعُ أَهْلَ الْجَمْعِ كُلَّهُمْ أَلَا إِنَّ فُلَانِ بْنِ فُلَانٍ قَدْ سَعِدَ سَعَادَةً لَا يَشْقَى بَعْدَهَا أَبَدًا قَالَ فَيَدْخُلُ فَإِذَا هُوَ بِشَجَرَةٍ ذَاتِ ظِلٍّ مَدْدُودٍ وَ مَاءٍ مَسْكُوبٍ وَ ثِمَارٍ مَهْدَلَةٍ [مُتَهَدَلَةٍ] تُسَمَّى رِضْوَانٍ يَخْرُجُ مِنْ سَاقِهَا عَيْنَانِ تَجْرِيَانِ فَيَنْطَلِقُ إِلَى إِحْدَاهُمَا وَ كُلَّمَا مَرَّ بِذَلِكَ فَيَغْتَسِلُ مِنْهَا فَيَخْرُجُ وَ عَلَيْهِ نَضْرَةُ النَّعِيمِ ثُمَّ يَشْرَبُ مِنَ الْآخَرَى فَلَا تَكُنْ فِي بَطْنِهِ مَغْصٌ وَ لَا مَرَضٌ وَ لَا دَاءٌ أَبَدًا وَ ذَلِكَ قَوْلُهُ تَعَالَى وَ سَقَاهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا ثُمَّ تَسْتَقْبِلُهُ الْمَلَائِكَةُ فَتَقُولُ لَهُ طِبْتَ فَادْخُلْهَا مَعَ الدَّاخِلِينَ فَيَدْخُلُ فَإِذَا هُوَ بِسِمَاطَيْنِ مِنْ شَجَرٍ أَغْصَانُهَا اللُّؤْلُؤُ وَ فُرُوعُهَا الْحُلِيُّ وَ الْحُلُّ ثِمَارُهَا مِثْلُ ثَدْيِ الْجَوَارِي الْأَبْكَارِ فَتَسْتَقْبِلُهُ الْمَلَائِكَةُ مَعَهُمُ الثُّوْقُ وَ الْبَرَادِينُ وَ الْحُلِيُّ وَ الْحُلُّ فَيَقُولُونَ يَا وَلِيَّ اللَّهِ ارْكَبْ مَا شِئْتَ وَ الْبَسْ مَا شِئْتَ وَ سَلْ مَا شِئْتَ قَالَ فَيَرْكَبُ مَا اشْتَهَى وَ يَلْبَسُ مَا اشْتَهَى وَ هُوَ عَلَى نَاقَةٍ أَوْ بِرْدُونٍ مِنْ نُورٍ وَ ثِيَابُهُ مِنْ نُورٍ وَ حِلْيَتُهُ مِنْ نُورٍ يَسِيرُ فِي دَارِ النُّورِ مَعَهُ مَلَائِكَةٌ مِنْ نُورٍ وَ غُلَمَانٌ مِنْ نُورٍ وَ وَصَائِفٌ مِنْ نُورٍ حَتَّى تَهَابَهُ الْمَلَائِكَةُ مِمَّا يَرَوْنَ مِنَ الثُّورِ فَيَقُولُ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ تَنَحَّوْا فَقَدْ جَاءَ وَفَدُ الْحَلِيمُ الْغُفُورُ قَالَ فَيَنْظُرُ إِلَى أَوَّلِ قَصْرِ لَهُ مِنْ فِضَّةٍ مُشْرَقًا بِالذُّرِّ وَ الْبَاقُوتِ فَتَشْرِفُ عَلَيْهِ أَزْوَاجُهُ فَيَقْلُنَ مَرَحَبًا مَرَحَبًا أَنْ يَنْزِلَ بِقَصْرِهِ قَالَ فَتَقُولُ الْمَلَائِكَةُ سِرَّ يَا وَلِيَّ اللَّهِ فَإِنَّ هَذَا

لَكَ وَغَيْرُهُ حَتَّى يَنْتَهَى إِلَى قَصْرِ مِنْ ذَهَبٍ مُكَلَّلٍ بِالذُّرِّ وَالْيَاقُوتِ فَتَشْرَفُ عَلَيْهِ أَزْوَاجُهُ فَيَقْلُنَ مَرْحَبًا مَرْحَبًا يَا وَلِيَّ اللَّهِ أَنْزِلْ بِنَا فِيهِمْ أَنْ يَنْزِلَ بِهِمْ فَتَقُولُ لَهُ الْمَلَائِكَةُ سِرِّ يَا وَلِيَّ اللَّهِ فَإِنْ هَذَا لَكَ وَغَيْرُهُ قَالَ ثُمَّ يَنْتَهَى إِلَى قَصْرِ مُكَلَّلٍ بِالذُّرِّ وَالْيَاقُوتِ فِيهِمْ أَنْ يَنْزِلَ بِقَصْرِهِ فَتَقُولُ لَهُ الْمَلَائِكَةُ سِرِّ يَا وَلِيَّ اللَّهِ فَإِنْ هَذَا لَكَ وَغَيْرُهُ قَالَ ثُمَّ يَأْتِي قَصْرًا مِنْ يَاقُوتٍ أَحْمَرَ مُكَلَّلًا بِالذُّرِّ وَالْيَاقُوتِ فِيهِمْ بِالْأَنْزُولِ بِقَصْرِهِ فَتَقُولُ لَهُ الْمَلَائِكَةُ سِرِّ يَا وَلِيَّ اللَّهِ فَإِنْ هَذَا لَكَ وَغَيْرُهُ قَالَ فَيَسِيرُ حَتَّى يَأْتِيَ تَمَامَ أَلْفِ قَصْرِ كُلِّ ذَلِكَ يَنْفُذُ فِيهِ بَصْرُهُ وَيَسِيرُ فِي مُلْكِهِ أَسْرَعَ مِنْ طَرْفَةِ الْعَيْنِ فَإِذَا انْتَهَى إِلَى أَقْصَاهَا قَصْرًا نَكَسَ رَأْسَهُ فَتَقُولُ الْمَلَائِكَةُ مَا لَكَ يَا وَلِيَّ اللَّهِ قَالَ فَيَقُولُ وَاللَّهِ لَقَدْ كَادَ بَصْرِي أَنْ يُخْتَطَفَ فَيَقُولُونَ يَا وَلِيَّ اللَّهِ أَتَشِيرُ فَإِنَّ الْجَنَّةَ لَيْسَ فِيهَا عَمَى وَلَا صَمٌّ فَيَأْتِي قَصْرًا يُرَى بَاطِنُهُ مِنْ ظَاهِرِهِ وَظَاهِرُهُ مِنْ بَاطِنِهِ لَبَنَةً مِنْ فِضَّةٍ وَلَبَنَةً مِنْ ذَهَبٍ وَلَبَنَةً مِنْ يَاقُوتٍ وَلَبَنَةً دُرٌّ مَلَأَتْهُ الْمِسْكُ قَدْ شُرِفَ بِشُرْفٍ مِنْ نُورٍ يَتَلَأَلُ وَيَرَى الرَّجُلُ وَجْهَهُ فِي الْحَاطِطِ وَذَا قَوْلُهُ خِتَامُهُ مِسْكٌ يَعْنِي خِتَامَ الشَّرَابِ ثُمَّ ذَكَرَ النَّبِيُّ صَ الْحُورَ الْعَيْنِ فَقَالَتْ أُمُّ سَلَمَةَ يَا بِي أَنْتَ وَ أُمِّي يَا رَسُولَ اللَّهِ أَمَا لَنَا فَضْلٌ عَلَيْهِنَّ قَالَ بَلَى بِصَلَاتِكُنَّ وَ صِيَامِكُنَّ وَ عِبَادَتِكُنَّ لِلَّهِ بِمَنْزِلَةِ الظَّاهِرَةِ عَلَى الْبَاطِنَةِ وَ حَدَّثَ أَنَّ الْحُورَ الْعَيْنِ خَلَقَهُنَّ اللَّهُ فِي الْجَنَّةِ مَعَ شَجَرِهَا وَ حَبَسَهُنَّ عَلَى أَزْوَاجِهِنَّ فِي الدُّنْيَا عَلَى كُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُنَّ سَبْعُونَ حُلَّةً يُرَى بَيَاضُ سَوْفِهِنَّ مِنْ وَرَاءِ الْحُلَلِ السَّبْعِينَ كَمَا تَرَى الشَّرَابُ الْأَحْمَرَ فِي الزُّجَاجَةِ الْبَيَضَاءِ وَ كَالسَّلَكِ الْأَبْيَضِ فِي الْيَاقُوتِ الْحُمْرَاءِ يُجَامِعُهَا فِي قُوَّةٍ مِائَةَ رَجُلٍ فِي شَهْوَةٍ مُقَدَّارِ أَرْبَعِينَ سَنَةً وَ هُنَّ أَتْرَابُ أَنْكَارٍ عَذَارَى كُلَّمَا نُكِحَتْ صَارَتْ عَذْرَاءً لَمْ يَطْمِئِنَّهُنَّ إِنْسٌ قَبْلَهُمْ وَ لَا جَانٌّ يَقُولُ لَمْ يَمَسَّهُنَّ إِنْسِيَّ وَ لَا جَنِّيٌّ قَطُّ فِيهِنَّ خَيْرَاتٌ حِسَانٌ يَعْنِي خَيْرَاتِ الْأَخْلَاقِ حِسَانُ الْوُجُوهِ كَانَهُنَّ الْيَاقُوتُ وَ الْمَرْجَانُ يَعْنِي صَفَاءَ الْيَاقُوتِ وَ بَيَاضَ اللُّؤْلُؤِ قَالَ وَ إِنَّ فِي الْجَنَّةِ لَنَهْرًا حَافَتَاهُ الْجَوَارِي قَالَ فَيُوحِي إِلَيْهِنَّ الرَّبُّ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى أَسْمِعْنَ عِبَادِي تَمْجِيدِي وَ تَسْبِيحِي وَ تَحْمِيدِي فَيَرْفَعْنَ أَصْوَاتَهُنَّ بِالْحَنِّ وَ تَرْجِيْعٍ لَمْ يَسْمَعْ الْخَلَائِقُ مِثْلَهَا قَطُّ فَتَطْرُبُ أَهْلُ الْجَنَّةِ وَ إِنَّهُ لَتَشْرَفُ عَلَى وَلِيَّ اللَّهِ الْمَرَّةَ لَيْسَتْ مِنْ نِسَائِهِ مِنَ السَّجَفِ فَتَمَلُّا قُصُورَهُ وَ مَنَازِلَهُ ضَوْءًا وَ نُورًا فَيُظَنُّ وَلِيَّ اللَّهِ أَنْ رَبَّهُ أَشْرَفُ عَلَيْهِ أَوْ مُلْكٌ مِنْ مَلَائِكَتِهِ فَيَرْفَعُ رَأْسَهُ فَإِذَا هُوَ بِرُوحَةٍ قَدْ كَادَتْ يَذْهَبُ نُورُهَا نُورٌ عَيْنِيهِ قَالَ فَتُنَادِيهِ قَدْ آتَى لَنَا أَنْ تَكُونَ لَنَا مِنْكَ دَوْلَةٌ قَالَ فَيَقُولُ لَهَا وَ مَنْ أَنْتِ قَالَ فَتَقُولُ أَنَا مِمَّنْ ذَكَرَ اللَّهُ فِي الْقُرْآنِ لَهُمْ مَا يَشَاؤُنَ فِيهَا وَ لَدَيْنَا مَزِيدٌ فَيَجَامِعُهَا فِي قُوَّةٍ مِائَةَ شَابٍّ وَ يُعَانِقُهَا سَبْعِينَ سَنَةً مِنْ أَعْمَارِ الْأَوَّلِينَ وَ مَا يَدْرِي أَيْ يَنْظُرُ إِلَى وَجْهِهَا أَمْ إِلَى خَلْفِهَا أَمْ إِلَى سَاقِهَا فَمَا مِنْ شَيْءٍ يَنْظُرُ إِلَيْهِ مِنْهَا إِلَّا رَأَى وَجْهَهُ مِنْ ذَلِكَ الْمَكَانِ مِنْ شِدَّةِ نُورِهَا وَ صَفَائِهَا ثُمَّ تَشْرَفُ عَلَيْهِ أُخْرَى أَحْسَنُ وَجْهًا وَ أَطْيَبُ رِيحًا مِنَ الْأُولَى فَتُنَادِيهِ فَتَقُولُ قَدْ آتَى لَنَا أَنْ تَكُونَ لَنَا مِنْكَ دَوْلَةٌ قَالَ فَيَقُولُ لَهَا وَ مَنْ أَنْتِ فَتَقُولُ أَنَا مِمَّنْ ذَكَرَ اللَّهُ فِي الْقُرْآنِ فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَا أَخْفَى لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ قَالَ وَ مَا مِنْ أَحَدٍ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ إِلَّا كَانَ لَهُ مِنَ الْأَزْوَاجِ خَمْسُمِائَةِ حَوْرَاءَ مَعَ كُلِّ حَوْرَاءَ سَبْعُونَ غُلَامًا وَ سَبْعُونَ جَارِيَةً كَانَهُنَّ اللُّؤْلُؤُ الْمَنْثُورُ وَ كَانَهُنَّ اللُّؤْلُؤُ الْمَكْنُونُ وَ تَفْسِيرُ الْمَكْنُونِ بِمَنْزِلَةِ اللُّؤْلُؤِ فِي الصَّدْفِ لَمْ تَمَسَّهُ الْأَيْدِي وَ لَمْ تَرَهُ الْأَعْيُنُ وَ أَمَّا الْمَنْثُورُ فَيَعْنِي فِي الْكَثَرَةِ وَ لَهُ سَبْعُ قُصُورٍ فِي كُلِّ قَصْرِ سَبْعُونَ بَيْتًا وَ فِي كُلِّ بَيْتٍ سَبْعُونَ سَرِيرًا عَلَى كُلِّ سَرِيرٍ سَبْعُونَ فِرَاشًا عَلَيْهَا زَوْجَةٌ مِنَ الْحُورِ الْعَيْنِ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ مِنْ مَاءٍ غَيْرِ آسِنٍ صَافٍ لَيْسَ بِالْكَدِرِ وَ أَنْهَارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرْ طَعْمُهُ لَمْ يَخْرُجْ مِنْ ضَرْعِ الْمَوَاشِي وَ أَنْهَارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّى لَمْ يَخْرُجْ مِنْ بُطُونِ النَّحْلِ وَ أَنْهَارٌ مِنْ خَمَرٍ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ لَمْ يَعْصِرُهُ الرِّجَالُ بِأَقْدَامِهِمْ فَإِذَا اشْتَهَوْا الطَّعَامَ جَاءَ بِهِمْ طُيُورٌ بَيَضٌ يَرْفَعْنَ أَجْنِحَتَهُنَّ فَيَأْكُلُونَ مِنْ أَىِّ الْأَلْوَانِ اشْتَهَوْا جُلُوسًا إِنْ شَاءُوا أَوْ مُتَكِبِينَ إِنْ اشْتَهَوْا الْفَاكِهَةَ تَسَعَّبَتْ إِلَيْهِمْ أَغْصَانٌ فَأَكَلُوا مِنْ أَيِّهَا اشْتَهَوْا قَالَ وَ الْمَلَائِكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ مِنْ كُلِّ بَابٍ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ فَيَعْمُ عُقْبَى الدَّارِ فَيَبِينَا هُمْ كَذَلِكَ إِذْ يَسْمَعُونَ صَوْتًا مِنْ تَحْتِ الْعَرْشِ يَا أَهْلَ الْجَنَّةِ كَيْفَ تَرَوْنَ مُنْقَلَبَكُمْ فَيَقُولُونَ خَيْرُ الْمُنْقَلَبِ مُنْقَلَبُنَا وَ خَيْرُ الثَّوَابِ ثَوَابُنَا قَدْ سَمِعْنَا الصَّوْتَ وَ اشْتَهَيْنَا النَّظَرَ إِلَى أَنْوَارِ جَلَالِكَ وَ هُوَ أَعْظَمُ ثَوَابِنَا وَ قَدْ وَعَدْتَهُ وَ لَا تُخْلِفُ الْمِيعَادَ فَيَأْمُرُ اللَّهُ الْحُجُبَ فَيَقُومُ سَبْعُونَ أَلْفَ حِجَابٍ فَيَرْكَبُونَ عَلَى النُّوقِ وَ الْبَرَازِينِ عَلَيْهِمُ الْحُلِيُّ وَ الْحُلُلُ فَيَسِيرُونَ فِي ظِلِّ الشَّجَرِ حَتَّى يَنْتَهَوْا إِلَى دَارِ السَّلَامِ وَ هِيَ دَارُ اللَّهِ دَارُ الْبَهَاءِ وَ النُّورِ وَ السُّرُورِ وَ الْكَرَامَةِ فَيَسْمَعُونَ الصَّوْتَ فَيَقُولُونَ يَا سَيِّدَنَا سَمِعْنَا لَذَاذَةً مِنْطِقِكَ فَأَرَنَا نُورَ وَجْهِكَ فَيَتَجَلَّى لَهُمْ سُبْحَانَهُ وَ تَعَالَى حَتَّى يَنْظُرُونَ إِلَى نُورِ وَجْهِهِ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى الْمَكْنُونِ مِنْ عَيْنِ كُلِّ نَاطِلٍ فَلَا يَتِمَّا لَكُونَ حَتَّى يَخْرُجُوا عَلَى وَجُوهِهِمْ سُجَّدًا فَيَقُولُونَ سُبْحَانَكَ مَا عَبْدْنَاكَ حَقَّ عِبَادَتِكَ يَا عَظِيمُ قَالَ فَيَقُولُ عِبَادِي ارْغُفُوا رُءُوسَكُمْ لَيْسَ هَذِهِ بَدَارُ عَمَلٍ إِنَّمَا هِيَ دَارُ كَرَامَةٍ وَ مَسْأَلَةٍ وَ نَعِيمٍ قَدْ ذَهَبَتْ عَنْكُمْ اللَّغُوبُ وَ النَّصَبُ فَإِذَا رَفَعُوهَا رَفَعُوهَا وَ قَدْ أَشْرَقَتْ وَجُوهُهُمْ مِنْ نُورِ وَجْهِهِ سَبْعِينَ ضِعْفًا ثُمَّ يَقُولُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى يَا مَلَائِكَتِي أَطْعِمُوهُمْ وَ اسْقُوهُمْ فَيُؤْتُونَ بِالْوَانِ الْأَطْعِمَةَ لَمْ يَرَوْا مِثْلَهَا قَطُّ فِي طَعْمِ الشَّهْدِ وَ بَيَاضِ التَّلَجِّ وَ لَبَنِ الزَّبْدِ فَإِذَا أَكَلُوهُ قَالَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ كَانَ طَعَامُنَا الَّذِي خَلَقْنَا فِي الْجَنَّةِ عِنْدَ هَذَا حُلْمًا قَالَ ثُمَّ يَقُولُ الْجَبَّارُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى يَا مَلَائِكَتِي اسْقُوهُمْ قَالَ فَيُؤْتُونَ بِأَشْرَبِ مَاءٍ فَيَقْبِضُهَا وَلِيُّ اللَّهِ فَيَشْرَبُ شَرِبَةً لَمْ يَشْرَبْ مِثْلَهَا قَطُّ قَالَ ثُمَّ يَقُولُ يَا مَلَائِكَتِي طَيِّبُوهُمْ فَتَأْتِيهِمْ رِيحٌ مِنْ تَحْتِ الْعَرْشِ بِمِسْكٍ أَشَدَّ بَيَاضًا مِنَ التَّلَجِّ تُغَيِّرُ وَجُوهُهُمْ وَ جِبَاهَهُمْ وَ جُنُوبَهُمْ يُسَمَّى الْمُثِيرَةَ فَيَسْتَمْكِنُونَ مِنَ النَّظَرِ إِلَى نُورِ وَجْهِهِ فَيَقُولُونَ يَا سَيِّدَنَا حَسْبُنَا لَذَاذَةُ مِنْطِقِكَ وَ النَّظَرُ إِلَى نُورِ وَجْهِكَ لَا نُرِيدُ بِهِ بَدَلًا وَ لَا

۲) از پیامبر خدا ص روایت شده است:

همانا زمین بهشت هموار و مسطح است؛ در آن عمارتی هم نیست. پس برای کاشت بهشت در دنیا بکوشید!

گفتند: یا رسول الله! کاشت بهشت چیست؟

فرمودند: این بهشت، در آن درختان و نهرها و میوه‌ها و غیر اینها از حور و قصر و خدمتکاران و ... چیزی نیست؛ اینها اعمال و اخلاق و مقامات و احوال آنهاست که تمثل می‌یابد و صورتی متناسب می‌پذیرد و بدانها برمی‌گردد؛ و برای این است که به آنها گفته می‌شود: «همانا این اعمال شماست که به شما برگردانده شد»

نَبِيِّهِ بِهِ حَوْلًا فَيَقُولُ الرَّبُّ تَبَارَكَ وَتَعَالَى إِنِّي أَعْلَمُ أَنَّكُمْ إِلَى أَرْوَاجِكُمْ مُشْتَاقُونَ وَأَنَّ أَرْوَاجَكُمْ إِلَيْكُمْ مُشْتَاقَاتٌ فَيَقُولُونَ يَا سَيِّدَنَا مَا أَعْلَمَكَ بِمَا فِي نَفُوسِ عِبَادِكَ فَيَقُولُ كَيْفَ لَا أَعْلَمُ وَأَنَا خَلَقْتُكُمْ وَأَسْكَنْتُ أَرْوَاحَكُمْ فِي أَبْدَانِكُمْ ثُمَّ رَدَدْتُهَا عَلَيْكُمْ بَعْدَ الْوَفَاةِ فَقُلْتُ اسْكُنِي فِي عِبَادِي خَيْرَ مَسْكَنٍ ارْجِعُوا إِلَى أَرْوَاجِكُمْ قَالَ فَيَقُولُونَ يَا سَيِّدَنَا اجْعَلْ لَنَا شَرْطًا قَالَ فَإِنْ لَكُمْ كُلُّ جُمُعَةٍ زُورَةٌ مَا بَيْنَ الْجُمُعَةِ إِلَى الْجُمُعَةِ سَبْعَةَ آلَافِ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ قَالَ فَيَنْصَرِفُونَ فَيُعْطَى كُلُّ رَجُلٍ مِنْهُمْ رُمَانَةً خَضْرَاءَ فِي كُلِّ رُمَانَةٍ سَبْعُونَ حُلَّةً لَمْ يَرَهَا النَّاطِرُونَ الْمَخْلُوقُونَ فَيَسِيرُونَ فَيَتَقَدَّمُهُمْ بَعْضُ الْوِلْدَانِ حَتَّى يُبَشِّرُوا أَرْوَاجَهُمْ وَهُنَّ قِيَامٌ عَلَى أَبْوَابِ الْجَنَّةِ قَالَ فَلَمَّا دَنَا مِنْهَا نَظَرَتْ إِلَى وَجْهِهِ فَأَنْكَرَتْهُ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ فَقَالَتْ حَبِيبِي لَقَدْ خَرَجْتَ مِنْ عِنْدِي وَمَا أَنْتَ هَكَذَا قَالَ فَيَقُولُ حَبِيبَتِي تَلَوْمِيْنِي أَنْ أَكُونَ هَكَذَا وَقَدْ نَظَرْتُ إِلَيَّ نُورَ وَجْهِ رَبِّي تَبَارَكَ وَتَعَالَى فَأَشْرَقَ وَجْهِِي مِنْ نُورِ وَجْهِهِ ثُمَّ يُعْرِضُ عَنْهَا فَيَنْظُرُ إِلَيْهَا نَظْرَةً فَيَقُولُ حَبِيبَتِي لَقَدْ خَرَجْتَ مِنْ عِنْدِكَ وَمَا كُنْتَ هَكَذَا فَيَقُولُ حَبِيبَتِي تَلَوْمِيْنِي أَنْ أَكُونَ هَكَذَا وَقَدْ نَظَرْتُ إِلَى وَجْهِ النَّاطِرِ إِلَى نُورِ وَجْهِ رَبِّي فَأَشْرَقَ وَجْهِِي مِنْ وَجْهِ النَّاطِرِ إِلَى نُورِ وَجْهِ رَبِّي سَبْعِينَ ضِعْفًا فَتَعَانَقَهُ مِنْ بَابِ الْخِيْمَةِ وَالرَّبُّ تَبَارَكَ وَتَعَالَى يَضْحَكُ إِلَيْهِمْ فَيَنَادُونَ بِأَصْوَاتِهِمُ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَذْهَبَ عَنَّا الْحَزْنَ إِنَّ رَبَّنَا لَغَفُورٌ شَكُورٌ قَالَ ثُمَّ إِنَّ الرَّبَّ تَبَارَكَ وَتَعَالَى يَأْذَنُ لِلنَّبِيِّينَ فَيَخْرُجُ رَجُلٌ فِي مَوْكِبٍ فَصَفَّتْ بِهِ الْمَلَائِكَةُ وَالنُّورُ أَمَامَهُمْ فَيَمْدُ إِلَيْهِ أَهْلُ الْجَنَّةِ فَيَمْدُونَ أَعْنَاقَهُمْ إِلَيْهِ فَيَقُولُونَ مَنْ هَذَا إِنَّهُ لَكَرِيمٌ عَلَى اللَّهِ قَالَ فَتَقُولُ الْمَلَائِكَةُ هَذَا الْمَخْلُوقُ بِيَدِهِ وَالْمُنْفُوخُ فِيهِ مِنْ رُوحِهِ وَالْمُعَلَّمُ لِلْأَسْمَاءِ هَذَا آدَمُ قَدْ أَذِنَ لَهُ عَلَى اللَّهِ قَالَ ثُمَّ يَخْرُجُ رَجُلٌ فِي مَوْكِبٍ حَوْلَهُ الْمَلَائِكَةُ قَدْ صَفَّتْ أَجْنِحَتَهَا وَالنُّورُ أَمَامَهُمْ قَالَ فَيَمْدُ إِلَيْهِ أَهْلُ الْجَنَّةِ أَعْنَاقَهُمْ فَيَتَوَلَّوْنَ مِنْ هَذَا فَتَقُولُ الْمَلَائِكَةُ هَذَا الْخَلِيلُ إِبْرَاهِيمُ قَدْ أَذِنَ لَهُ عَلَى اللَّهِ قَالَ ثُمَّ يَخْرُجُ رَجُلٌ فِي مَوْكِبٍ حَوْلَهُ الْمَلَائِكَةُ قَدْ صَفَّتْ أَجْنِحَتَهَا وَالنُّورُ أَمَامَهُمْ قَالَ فَيَمْدُ إِلَيْهِ أَهْلُ الْجَنَّةِ أَعْنَاقَهُمْ فَيَقُولُونَ مَنْ هَذَا فَتَقُولُ الْمَلَائِكَةُ هَذَا مُوسَى بْنُ عِمْرَانَ الَّذِي كَلَّمَ اللَّهُ تَكْلِيمًا قَدْ أَذِنَ لَهُ عَلَى اللَّهِ قَالَ ثُمَّ يَخْرُجُ رَجُلٌ فِي مَوْكِبٍ حَوْلَهُ الْمَلَائِكَةُ قَدْ صَفَّتْ أَجْنِحَتَهَا وَالنُّورُ أَمَامَهُمْ فَيَمْدُ إِلَيْهِ أَهْلُ الْجَنَّةِ أَعْنَاقَهُمْ فَيَقُولُونَ مَنْ هَذَا الَّذِي قَدْ أَذِنَ لَهُ عَلَى اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ هَذَا عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ قَالَ ثُمَّ يَخْرُجُ رَجُلٌ فِي مَوْكِبٍ فِي مِثْلِ جَمِيعِ مَوَاقِبٍ مَنْ كَانَ قَبْلَهُ سَبْعِينَ ضِعْفًا حَوْلَهُ الْمَلَائِكَةُ قَدْ صَفَّتْ أَجْنِحَتَهَا وَالنُّورُ أَمَامَهُمْ فَيَمْدُ إِلَيْهِ أَهْلُ الْجَنَّةِ أَعْنَاقَهُمْ فَيَقُولُونَ مَنْ هَذَا الَّذِي قَدْ أَذِنَ لَهُ عَلَى اللَّهِ فَتَقُولُ الْمَلَائِكَةُ هَذَا الْمُصْطَفَى بِالْوَحْيِ الْمُؤْتَمَنُ عَلَى الرِّسَالَةِ سَيِّدُ أَدَمَ هَذَا النَّبِيُّ مُحَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ أَهْلُ بَيْتِهِ وَسَلَامٌ كَثِيرًا قَدْ أَذِنَ لَهُ عَلَى اللَّهِ قَالَ ثُمَّ يَخْرُجُ رَجُلٌ فِي مَوْكِبٍ حَوْلَهُ الْمَلَائِكَةُ قَدْ صَفَّتْ أَجْنِحَتَهَا وَالنُّورُ أَمَامَهُمْ فَيَمْدُ إِلَيْهِ أَهْلُ الْجَنَّةِ أَعْنَاقَهُمْ فَيَقُولُونَ مَنْ هَذَا فَتَقُولُ الْمَلَائِكَةُ هَذَا أَخُو رَسُولِ اللَّهِ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ قَالَ ثُمَّ يُؤْذَنُ لِلنَّبِيِّينَ وَالصَّادِقِينَ وَالشُّهَدَاءِ فَيُوضَعُ لِلنَّبِيِّينَ مَنَابِرُ مِنْ نُورٍ وَلِلصَّادِقِينَ سُرِيرُ مِنْ نُورٍ وَلِلشُّهَدَاءِ كِرَاسِيٌّ مِنْ نُورٍ ثُمَّ يَقُولُ الرَّبُّ تَبَارَكَ وَتَعَالَى مَرْحَبًا بِوَفْدِي وَزَوَارِي وَجِيرَانِي يَا مَلَائِكَتِي أَطْعِمُوهُمْ فَطَالَ مَا أَكَلَ النَّاسُ وَجَاعُوا وَطَالَ مَا رَوَى النَّاسُ وَعَطَشُوا وَطَالَ مَا نَامَ النَّاسُ وَقَامُوا وَطَالَ مَا أَمِنَ النَّاسُ وَخَافُوا قَالَ فَيُوضَعُ لَهُمْ أَطْعَمَةٌ لَمْ يَرَوْا مِثْلَهَا قَطُّ عَلَى طَعْمِ الشَّهْدِ وَلَيْنَ الزُّبْدِ وَبَيَاضِ التَّلْجِ ثُمَّ يَقُولُ يَا مَلَائِكَتِي فَكَّهُوهُمْ فَتَفَكَّهُوهُمْ بِاللَّوَانِ مِنَ الْفَاكِهِةِ لَمْ يَرَوْا مِثْلَهَا قَطُّ وَرُطْبٍ عَذْبٍ دَسِمٍ عَلَى بَيَاضِ التَّلْجِ وَلَيْنَ الزُّبْدِ قَالَ ثُمَّ قَالَ النَّبِيُّ ص إِنَّهُ لَتَنَعُّ الْعَبَّةُ مِنَ الرُّمَانِ فَتَسْتُرُ وَجُوهَ الرِّجَالِ بَعْضُهُمْ عَنْ بَعْضٍ ثُمَّ يَقُولُ يَا مَلَائِكَتِي اكْسُوهُمْ قَالَ فَيَنْطَلِقُونَ إِلَى شَجَرٍ فِي الْجَنَّةِ فَيَجْنُونَ مِنْهَا حُلَلًا مَصْقُولَةً بِنُورِ الرَّحْمَنِ ثُمَّ يَقُولُ طَيِّبُوهُمْ فَتَأْتِيهِمْ رِيحٌ مِنْ تَحْتِ الْعَرْشِ تُسَمَّى الْمُثِيرَةَ أَشَدَّ بَيَاضًا مِنَ التَّلْجِ تُغَيِّرُ وَجُوهَهُمْ وَجِبَاهَهُمْ وَجُنُوبَهُمْ ثُمَّ يَتَجَلَّى تَبَارَكَ وَتَعَالَى سُبْحَانَهُ حَتَّى يَنْظُرُوا إِلَى نُورِ وَجْهِهِ الْمَكْنُونِ مِنْ عَيْنِ كُلِّ نَاطِرٍ فَيَقُولُونَ سُبْحَانَكَ مَا عَبْدْنَاكَ حَقَّ عِبَادَتِكَ يَا عَظِيمُ ثُمَّ يَقُولُ الرَّبُّ سُبْحَانَكَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى لَا إِلَهَ غَيْرُهُ لَكُمْ كُلُّ جُمُعَةٍ زُورَةٌ مَا بَيْنَ الْجُمُعَةِ إِلَى الْجُمُعَةِ سَبْعَةَ آلَافِ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ

ورد عن النبي صلى الله عليه و آله: ان الجنة قاع صفف. ليس فيها عماره. فأكثرُوا من غراس الجنة في الدنيا.
 قيل: يا رسول الله! و ما غراس الجنة؟ قال صلى الله عليه و آله:- فهذه الجنة، ما فيها من الأشجار و الأنهار و الثمرات و غيرها، من الحور و القصور و الغلمان و الولدان، هي أعمالهم و أخلاقهم و مقاماتهم و أحوالهم. مثلت و صوّرت في أمثله و صور مناسبة. ثم ردت اليهم. و لهذا يقال لهم: انما هي أعمالكم ترد إليكم.

۳) ابوالاسود دوتلی در ربذه به دیدار ابوذر غفاری رفت و ابوذر برایش تعریف کرد که: یکبار اواسط روز بر پیامبر ص در مسجدشان وارد شدم و در مسجد کسی نبود غیر از رسول خدا ص، و علی ع که در کنار ایشان بود. خلوت بودن مسجد را غنیمت شمردم و گفتم: یا رسول الله! پدرم و مادرم فدایتان! سفارشی به من بفرمایید که مرا سود دهد.

حضرت فرمودند: باشد؛ خدا تو را کرامت بخشد! ای ابوذر، تو از ما، اهل بیت، هستی! تو را وصیتی می‌کنم که اگر آن را حفظ کردی جامع همه راههای خوبی است؛ و اگر آن را حفظ و نگهداری کردی دو کفه تو را پر کند.

[سپس حضرت مطالب مختلفی بیان کردند؛ در فرازی از این روایت طولانی، فرمودند:]

ابوذر! اگر زنی از زنان بهشتی در شبی ظلمانی بر آسمان دنیا مشرف شود، زمین برایش روشن شود بیش از نوری که ماه کامل زمین را روشن می‌کند؛ و بوی خوشش را همه زمینیان استشمام کنند؛

و اگر پیراهنی از پیراهنهای بهشتی امروز در دنیا در اختیار قرار گیرد، هر کس بدان بنگرد [از خوشی] بیهوش خواهد شد و چشمانشان تحمل دیدن آن را ندارد! ...

الأمالی (للطوسی)، ص ۵۲۶-۵۳۳؛ عدة الداعی، ص ۱۰۹

حَدَّثَنَا الشَّيْخُ أَبُو جَعْفَرٍ مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ الطُّوسِيُّ (رَحِمَهُ اللَّهُ)، قَالَ: أَخْبَرَنَا جَمَاعَةٌ، عَنْ أَبِي الْمُفَضَّلِ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَجَاءُ بْنُ يَحْيَى بْنِ الْحُسَيْنِ الْعَبْرَتَائِيُّ الْكَاتِبُ سَنَةَ أَرْبَعٍ عَشْرَةَ وَ ثَلَاثِ مِائَةٍ وَ فِيهَا مَاتَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ شَمُّونٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْأَصَمُّ، عَنْ الْفَضِيلِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ وَهْبِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي ذُبَيْبٍ الْهَنَائِيِّ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو حَرْبٍ بْنُ أَبِي الْأَسْوَدِ الدُّوَلِيُّ، عَنْ أَبِيهِ أَبِي الْأَسْوَدِ، قَالَ: قَدِمْتُ الرَّبَذَةَ فَدَخَلْتُ عَلَى أَبِي ذَرٍّ جُنْدَبِ بْنِ جُنَادَةَ فَحَدَّثَنِي أَبُو ذَرٍّ، قَالَ: دَخَلْتُ ذَاتَ يَوْمٍ فِي صَدْرِ نَهَارِهِ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آله) فِي مَسْجِدِهِ، فَلَمْ أَرِ فِي الْمَسْجِدِ أَحَدًا مِنَ النَّاسِ إِلَّا رَسُولَ اللَّهِ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آله) وَ عَلِيٌّ (عَلَيْهِ السَّلَامُ) إِلَى جَانِبِهِ جَالِسٌ، فَأَعْتَمْتُ خَلْوَةَ الْمَسْجِدِ، فَقُلْتُ: يَا رِيسَ رَسُولَ اللَّهِ، بِأَبِي أَنْتَ وَ أُمِّي أَوْصِنِي بِوَصِيَّةٍ يَنْفَعُنِي اللَّهُ بِهَا.

فَقَالَ: نَعَمْ وَ أَكْرِمَ بَكَ يَا أَبَا ذَرٍّ، إِنَّكَ مِنَّا أَهْلَ الْبَيْتِ، وَ إِنِّي مُوصِيكَ بِوَصِيَّةٍ إِذَا حَفِظْتَهَا فَإِنَّهَا جَامِعَةٌ لَطُرُقِ الْخَيْرِ وَ سُبُلِهِ، فَإِنَّكَ إِنِ حَفِظْتَهَا كَانَ لَكَ بِهَا كِفْلَانِ.
 يَا أَبَا ذَرٍّ، اعْبُدِ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ ...

يَا أَبَا ذَرٍّ، لَوْ أَنَّ امْرَأَةً مِنْ نِسَاءِ أَهْلِ الْجَنَّةِ اطَّلَعَتْ مِنْ سَمَاءِ الدُّنْيَا فِي لَيْلَةٍ ظَلَمَاءَ لَأَضَاءَتْ لَهَا الْأَرْضُ أَفْضَلَ مِمَّا يُضِيءُ الْقَمَرُ لَيْلَةَ الْبَدْرِ، وَلَوْجَدَ رِيحَ نَشْرِهَا جَمِيعُ أَهْلِ الْأَرْضِ، وَلَوْ أَنَّ ثَوْبًا مِنْ ثِيَابِ أَهْلِ الْجَنَّةِ نَشَرَ الْيَوْمَ فِي الدُّنْيَا لَصَعِقَ مَنْ يَنْظُرُ إِلَيْهِ وَمَا حَمَلَتْهُ أَبْصَارُهُمْ...

توجه

فقره اول این آیه شبیه آیه ۱۴ سوره حج (جلسه ۳۱۹) است و احادیث و تدریهای آن (بویژه تدبر ۳) در اینجا نیز مصداق دارد که مجدداً تکرار نمی‌شود.

<http://yekave.ir/al-haji-22-14/>

تدبر

۱) «إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرَى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَلُؤْلُؤًا وَلِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ»

در آیات ۸ تا ۱۸ سوره حج، سه دسته‌بندی از انسان‌ها ارائه داد که در آیه ۱۹، همه افرادی که در این سه دسته‌بندی قرار می‌گرفتند، به عنوان دو گروه مقابل هم که در مورد پروردگارشان با هم مخاصمه می‌کنند، معرفی کرد (توضیح در جلسه ۳۲۴، تدبر ۱) از همان آیه تا آیه قبل (آیه ۲۲) یک طرف این ماجرا (یعنی آنان که جهنمی شدند) را توضیح داد؛ و این آیه و آیه بعد، به سراغ طرف دیگر ماجرا (یعنی آنان که بهشتی شدند) می‌رود؛ و در این آیه می‌فرماید:

قطعاً خداوند کسانی را که ایمان آوردند و کارهای شایسته انجام دادند وارد بهشت‌هایی می‌کند که پایین‌اش نهرها روان است، در آن با دستبندهایی از طلا و مروارید زینت داده می‌شوند، و لباس‌شان در آنجا حریر است.

۲) «إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ..»

با اینکه هم عذاب جهنمیان و هم پاداش بهشتیان به اراده خداست؛ اما در آیات قبل، عذاب جهنمیان را با تعبیر «آنها چنین و چنان می‌شوند» بیان کرد؛ اما اینجا بهشت رفتن بهشتیان را با تعبیر «خدا با آنها چنین می‌کند». چرا؟

الف. این از باب تعظیم شأن مومنان است (تفسیر صافی، ج ۳۰، ص ۳۷۰)

ب. همه چیز به دست خداست؛ اما گاه ادب دینی اقتضا دارد که آنچه در نظر مردم بد می‌آید، به خدا نسبت ندهیم ولی خوبی‌ها را به خدا نسبت دهیم (چنانکه در داستان موسی و خضر، کاری مثل بنا کردن ساختمان برای حفظ مال یتیمان را فقط به خدا نسبت داد و خراب کردن کشتی را فقط به خودش؛ کهف/۷۱ و ۷۷)

ج. ...

۳) «إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرَى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَلُؤْلُؤًا وَلِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ»

در این آیه از اوصاف بهشتی، از سه مطلب سخن گفت: باغهایی که نهرها از پایین آن روان است؛ دستبندهای طلا و مروارید و لباس‌های حریر. درباره مطلب اول در جلسه ۳۱۹ تدبیر ۳ توضیحاتی ارائه شد. اما دوتای دیگر چه اهمیتی دارند که در وصف بهشت، به اینها اشاره شد؟

الف. انسانها عموماً اغلب کارهایشان را با دستشان انجام می‌دهند؛ لباس هم چیزی است که دورادور انسان را فرامی‌گیرد. لذا شاید «دست» از این جهت مورد توجه است که اشاره به کارهای انسان دارد و زیور دادن دست، در واقع، اولین انعکاس اعمالی است که شخص انجام داده است؛ و لباس حریر هم وضعیتی است که دورادور انسان را فراگرفته و بسیار دلپسند است. ب. زینت داده شدن با دستبند را با فعل مضارع آورد (يُحَلَّوْنَ) که دلالت بر استمرار می‌کند؛ ولی لباس را به صورت جمله اسمیه آورد که دلالت بر ثبوت می‌کند؛ شاید اولی اشاره به اعمالشان است که دائماً به رشد آنها می‌افزاید و دومی اشاره به ایمانشان که تمام وجودشان را در بر گرفته و همواره همراهشان است.

ج. ...